

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE TÉMY A METÓDY II

Nadácia Pontis

je jednou z najväčších grantových a operačných nadácií na Slovensku. Jednotlivcov a firmy motivuje k zodpovednosti za seba a okolitý svet a programovo a finančne podporuje neziskové organizácie. Zároveň sa usiluje o to, aby Slovensko aktívne vystupovalo na medzinárodnej scéne a skúsenosťami Slovenska z obdobia transformácie inšpirovalo demokratizáciu a rozvojovú spoluprácu v zahraničí. Jej víziou je svet slobodných a zodpovedných ľudí, ktorí zlepšujú svoj život a život okolo seba.

www.nadaciapontis.sk

**ROZVOJOVÉ
VZDELÁVANIE
TÉMY A METÓDY II**

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE TÉMY A METÓDY II

Editori: Michal Cenker, Ivana Uličná

Autori textov:

Anna Mravcová (kap. 1)

Juraj Janto (kap. 2)

Barbara Pavlíková (kap. 3)

Miroslava Kačániová (kap. 4)

Mária Kadlečíková (kap. 5)

Milan Macák (kap. 6)

Danka Moravčíková (kap. 7)

Johana Paluchová (kap. 8)

Elena Horská (kap. 9)

Eva Svitačová (kap. 10)

Recenzenti: Anna Bandlerová, Oľga Roháčiková

Jazyková korektúra: Jana Raslavská

Fotografia na obálke: Zuzana Halánová, Daniel Laurinc

Grafická úprava: Michal Šandrej

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2015

Vydanie 1.

© Všetky práva vyhradené.

ISBN 978-80-971310-6-7

Vydanie tejto publikácie bolo možné vďaka finančnej podpore SlovakAid.

OBSAH

ÚVOD	4
Michal Cenker	
VÝCHOVA KU GLOBÁLNEMU OBČIANSTVU	7
Anna Mravcová	
ANTROPOLÓGIA A ROZVOJ – TEÓRIA A PRAX	28
Juraj Janto	
BOJ PROTI CHUDBE V KONTEXTE TRVALO UDRŽATELNÉHO ROZVOJA PO ROKU 2015	47
Barbara Pavlíková	
POTRAVINOVÁ BEZPEČNOSŤ	72
Miroslava Kačániová	
POSTAVENIE VIDIECKYCH ŽIEN A ICH POSLANIE PRI ZABEZPEČOVANÍ POTRAVINOVEJ BEZPEČNOSTI VO SVETE	93
Mária Kadlečíková	
UDRŽATELNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO A ROZVOJ VIDIECKEJ KRAJINY	112
Milan Macák	
DROBNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO A FARMÁRČENIE V ROZVOJI VIDIEKA	135
Danka Moravčíková	
UDRŽATELNÝ MARKETING A POĽNOHOSPODÁRSKY FAIR TRADE	160
Johana Paluchová	
GLOBÁLNY MARKETING A ROZVÍJAJÚCE SA TRHY	179
Elena Horská	
SPOLOČENSKÁ ZODPOVEDNOSŤ PODNIKANIA V ÉRE GLOBALIZÁCIE	195
Eva Svitačová	

ÚVOD

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE A NOVÉ VZORCE MOCI

Cieľom rozvojového vzdelávania (a príbuzných vzdelávacích prístupov ako napr. globálne vzdelávanie) je dať ľuďom vhodné a adekvátne poznanie a zručnosti na to, aby svet vnímali v jeho komplexnej previazanosti, a aby na základe tohto poznania robili informované rozhodnutia v prospech väčšej politickej spravodlivosti a prírodnej a hospodárskej udržateľnosti.

Toto východisko dlho upriamovalo pohľad rozvojového vzdelávania na krajiny globálneho Juhu (v minulosti označované ako rozvojový svet) a snažilo sa tak prichádzať s riešeniami, ktoré by nakoniec dovedli tieto krajiny k blahobytu a „rozvoju“ Severu. Politické, ekonomické – a v konečnom dôsledku morálne a filozofické – problémy a dilemy Severu však viedli rozvojové vzdelávanie k postupnému obracaniu sa dovnútra a kritickej reflexii vlastného prostredia. Rozvojové vzdelávanie tak začalo byť menej o živote „tých druhých“ a viac o živote „nás samých“. V posledných rokoch v tom významnú rolu zohrala aj finančná kríza, ktorá vzbudila diskusiu o bohatstve a jeho kumulácii v rukách malej skupiny jednotlivcov. Začalo sa tak viac hovoriť o prehlbujúcej sa nerovnosti, ktorá dnes dosahuje závažné rozmery. Štúdia Oxfamu „*Even It Up*“ z roku 2014 ukázala, že 80 najbohatších ľudí vlastní toľko, čo 3,5 miliardy najchudobnejších. Krajina pôvodu čoraz väčšmi rozhoduje o bohatstve a chudobe. A tak aj v prípade vyššieho percentuálneho rastu hospodárstva krajín globálneho Juhu oproti krajinám globálneho Severu sa Sever oproti Juhu stáva čoraz bohatším

a to najmä pre obrovský rozdiel v bohatstve, z ktorého jednotlivé časti sveta vychádzajú. Čínsky 7-percentný rast HDP sa jednoducho nedokáže a nemôže vyrovať americkému 1-percentnému.

Hnutia Occupy a následné reakcie po celom svete sa domáhali spravodlivosti – a spravodlivosti nie len pre globálny Juh, ale aj pre samotný globálny Sever. Čoraz väčšmi sa zdá, že súčasné ekonomické a politické vzťahy vylučujú nielen obyvateľov globálneho Juhu, ale aj globálneho Severu. Saskia Sassen v knihe „*Expulsions. Brutality and Complexity in the Global Economy*“ vydanéj v roku 2014 v tomto kontexte píše, že v priebehu posledných dvoch dekád došlo k razantnému nárastu ľudí vylúčených z kľúčových spoločenských a ekonomických inštitúcií. Vylúčenie ako pokračovanie prehlbujúcej sa nerovnosti predstavuje mocenské vyhostenie z centrálného spoločenského poriadku. Je vytvárané komplexnými inštitúciami a novými technológiami, ktoré na jednu stranu stavajú finančných matematikov zo City of London a na druhú nezamestnaných Američanov, ktorí prišli o svoj dom. Globálny občan Severu si čoraz väčšmi uvedomuje, že moc, o ktorej veril, že ju má pevne v rukách a dokáže ňou meniť chod spoločnosti, je vlastne skrytá za zavretými dverami rokovacích sál politikov a domácich sídiel 1 % najbohatších ľudí sveta. V tomto vylúčení z moci sa občan globálneho Severu približuje k tomu z globálneho Juhu.

Hospodárske krízy, ktoré postupne prechádzali Európou za ostatných 7 rokov, navyše viedli mnohé európske vlády k dvom rozhodnutiam: 1. znižovať rozpočet alokovaný pre aktivity spojené s globálnou zodpovednosťou, t.j. najmä prostriedky pre rozvojovú spoluprácu a pre rozvojové vzdelávanie a 2. reagovať na nálady väčšinového elektorátu, ktorý sa čoraz väčšmi zblíži s niektorými ideami radikálnej prave, predovšetkým v otázkach migrácie, rozvojovej spolupráce, kultúry či národnej identity. Jednou z takých krajín je Fínsko, ktoré patrilo medzi hlavných európskych aktérov v oblasti rozvojovej spolupráce a rozvojového vzdelávania. Aj dôsledkom hospodárskej krízy však medzi rokmi 2007 a 2011 vzrástli preferencie pôvodne marginálnej populistickej strany Práví Fíni (dnes už len Fíni) zo 4 % na 19 % a dnes je druhou najsilnejšou v parlamente. Predseda strany Timo Soini sa po tohtoročných voľbách stal ministrom zahraničných vecí a zakrátko ohlásil škrt v rozpočte na fínsku rozvojovú spoluprácu o 43%. Dominantnému nositeľovi agendy rozvojového vzdelávania sa tak rozvojový sektor rozpadá.

Rozvojové vzdelávanie má dnes pred sebou niekoľko nových výziev. Z obsahového hľadiska musí zareagovať na prehlbovanie sa demokratického deficitu v krajinách globálneho Severu, na environmentálne témy, na migráciu a problematiku utečenectva, s ktorou súvisí aj otázka solidarity a štátnej suverenity, na prienik technológií do mnohých nových oblastí života, na meniace sa potreby pracovného trhu atď.

Zároveň potrebuje najsť odpoveď na vnútorný konflikt medzi prirodzenou tendenciou politizácie svojho diskurzu a ideologickým rozhodnutím vyhýbania sa politike v širokom slova zmysle. Rozvojové vzdelávanie a príbuzné prístupy sami seba interpretujú ako „univerzálne“ a neideologické tým, že hovoria o univerzálnych hodnotách spoločných pre všetkých, o politickom usporiadaní, ktoré by bolo prospešné pre všetkých, o ekonomických vzťahoch, ktoré spravodlivo reflektujú minulosť a možnú budúcnosť našej planéty a pod. Táto túžba

po univerzálnosti má v sebe ukrytú potrebu vyhnúť sa politike, lebo tým by stratila svoju univerzálnosť, keďže by musela priznať, že bojuje za špecifické témy, za niektoré skupiny a hnutia a za konkrétne kultúrne formy.

Mnohí ľudia aktívni v rozvojovom vzdelávaní sa nechcú zapájať do politického života, pretože vnímajú svoje postavenie v spoločnosti ako nepolitické; buď preto, že politický život si spájajú len s dominantnou politikou politických strán, vlády a štátnej moci, voči ktorej chcú ostať vyhranení, alebo preto, že rozvojové vzdelávanie vnímajú ako nepolitické. To však nie je možné – a rozvojové vzdelávanie to privádza do patovej situácie. Na jednej strane stojí politizácia jeho diskurzu, ktorá by bola z povahy jeho aktivít adekvátne. Na strane druhej je za túžba po nepolitickom aktivizme, ktorý nechce vstupovať do prostredia politického realizmu, a tak sa sústreďuje na mocensky benígnejšie témy, akými sú výučbový systém alebo spotreba.

Inou veľkou výzvou pre rozvojové vzdelávanie je, že musí ukázať, ako transformatívne dokáže byť, keď je cez financovanie závislé od štátnych alebo medzinárodných inštitúcií a ich rozpočtov. Ako spojiť zámer rozvojového vzdelávania transformovať systémy vzdelávania a nadobúdania poznania s prostredím, v ktorom sa toto vzdelávanie reálne implementuje – t.j. v rámci národných vzdelávacích systémov, na seminároch a konferenciách organizovaných z prostriedkov spomínaných donorov, pre cieľové skupiny širokého obyvateľstva, ktoré samy nevidia dopyt po takejto zmene?

Avšak tieto a mnohé iné nové témy by nemali celkom nahradiť tie tradičnejšie – slovenský diskurz globálneho a rozvojového vzdelávania bol doteraz totiž skôr politologicky a ekonomicky orientovaný. Prienik s inými vednými odbormi (napr. s prírodnými vedami) bol malý, najmä cez štúdium konzumerizmu a environmentálnych zmien. Témy súvisiace s produkciou potravín, udržateľným poľnohospodárstvom a rozvojom vidieka sa u nás spomínali pomenej. Preto sme pri príprave tohto vydania spolupracovali so Slovenskou poľnohospodárskou univerzitou. Produkcia potravín, rozvoj vidieka a s tým spojená zodpovedná spotreba sú témami, ktorá sa vinú naprieč publikáciou. Okrem toho v nej možno nájsť kapitolu venovanú globálnemu obchodu, rodovým aspektom v rozvoji, ale aj potravinovej bezpečnosti, či antropológii rozvoja.

Ako v predchádzajúcom vydaní, aj teraz obsahuje každá kapitola dve časti. V prvej polovici rozpracúva teoretickú a konceptuálnu rovinu danej témy. Predstaví základné otázky a aktuálne diskusie. V druhej časti sú uvedené učebné nástroje, ktoré možno použiť pri práci so študentmi. Mali by poslúžiť ako zdroj inšpirácie pri výučbe, nakoľko rozvojové vzdelávanie nie je len o zmene tém, ale najmä o zmene prístupu k vzdelávaniu.

V duchu odkazu Paula Freireho – „otca“ globálneho a rozvojového vzdelávania – dúfam, že táto kniha prispeje k inkluzívnejšiemu a menej hierarchizujúcemu vzdelávaniu, ktoré bude informovať, ale zároveň aj zmocňovať k verejnej aktivite. Nepriamo tak môže prispieť aj k prinavráteniu spoločenskej role univerzity ako zdroja sociálnej inovácie a aktivizmu v prospech spravodlivejšieho sveta.

Michal Cenker, december 2015

VÝCHOVA KU GLOBÁLNEMU OBČIANSTVU

Anna Mravcová

Anotácia

Globálne občianstvo predstavuje relatívne nový, stále sa formujúci pojem, spojený predovšetkým s rastúcim významom problematik globálneho a rozvojového vzdelávania. Podobne tak aj význam tohto fenoménu rastie, a to najmä v oblasti výchovy a vzdelávacieho procesu. Globálne občianstvo reprezentuje jeden zo základných pilierov globálneho vzdelávania a malo by ukázať ľuďom občianstvo z inej, novej perspektívy. Malo by im podať nové informácie a znalosti o súčasnom svete, o problémoch, ktoré sa vo svete rozmáhajú, o tom, že svet je diverzifikovaný, a každá zvláštnosť a inakosť v ňom má svoje miesto. Malo by ľudí viesť k pochopeniu, že sú súčasťou globálneho celku, a každý by mal akceptovať svoje miesto a úlohu v ňom. K tomu je však potrebné ľudí vychovávať. Preto by dnes výchova ku globálnemu občianstvu mala predstavovať súčasť edukačného procesu na všetkých jeho úrovniach. Vzhľadom na túto narastajúcu potrebu bude náš text zameraný na predstavenie podstaty a významu globálneho občianstva a výchovy k nemu v súčasnom edukačnom procese, ako aj na široké možnosti ich realizácie.

Kľúčové slová: globálne občianstvo, výchova ku globálnemu občianstvu, globálne vzdelávanie, globálna zodpovednosť, globalizácia

ÚVOD

Globálne občianstvo dnes predstavuje jednu z najvýznamnejších súčastí globálneho vzdelávania, na základe ktorých je možné tento nový prístup k vzdelávaniu rozvíjať. Svet sa neustále globalizuje a jeho prepojenosť nám umožňuje stále viac „narážať“ na nerovnosti, ba až priepastné rozdiely medzi jednotlivými krajinami, najmä krajinami globálneho Severu a Juhu. S napredujúcim rozvojom sa tieto rozdiely prehlbujú a problémy rozrastajú, avšak väčšina obyvateľstva o tom nemá takmer žiadne, či len minimálne informácie. No svet je v súčasnosti natoľko globalizovaný, že to, čo sa odohráva v jednej jeho časti, dnes už často ovplyvňuje aj jeho zvyšok. Preto je veľmi dôležité, aby boli občania jednotlivých krajín globálne vzdelávaní, a aby tak získali náhľad na problémy, ktoré sa vo svete stále viac rozširujú, ako aj na ich medzinárodné príčiny a dôsledky.

1 GLOBÁLNE OBČIANSTVO A JEHO FORMUJÚCI SA VÝZNAM

„Zodpovedné vzdelávanie v súčasnej „globálnej ére“ vyžaduje hlbšie pochopenie spoločenských, kultúrnych, ekonomických a historických síl a poukazovanie na to, čo spája ľudí, miesta, priestory a svetové náhľady, a na zložitosť zasahovania do týchto komplexných a dynamických systémov“ (Andreottiová, 2014, s. 33). Globálne vzdelávanie zahŕňa mnoho rôznych častí. Globálne občianstvo a výchova k nemu patria medzi tie najdôležitejšie. Ak ale v edukačnom procese absentujú, tak výsledky vzdelávania inklinujú k mimovoľnému šíreniu nerovných vzťahov medzi populačnými skupinami, simplistickej racionalizácii nerovnosti a skresleným etnocentrickým domnienkam o globálnom občianstve, rozmanitosti a spoločenskej zodpovednosti (Andreottiová, 2014). Ich význam je preto o to väčší.

Globálne občianstvo a výchova k nemu sú už v súčasnosti implementované do edukačných systémov v rôznych krajinách, avšak na Slovensku je ich úroveň a miera stále nízka.¹ Napriek tomu nadobúdajú stále väčší význam, a to takmer v každej oblasti. Primárnym cieľom je poskytovať ľuďom potrebné informácie o svete a problémoch globálneho charakteru a pomôcť im tak orientovať sa v globalizovanej spoločnosti, rozvíjať kritické myslenie, schopnosť spolupráce a kreovať vlastné postoje. Ľudia by dnes mali byť dostatočne informovaní tak, aby nadobudli pocit, že sú súčasťou globálnej spoločnosti – že sú globálnymi občanmi.

1 Výchova ku globálnemu občianstvu predstavuje veľmi širokú oblasť. V. Andreottiová preto vymedzila minimálne dva základné prístupy v tejto výchove. Prvý – umiernený (soft) – je založený na myšlienke o spoločnej ľudskosti a jednej myšlienke pokroku. Druhý prístup – kritický (critical) – je založený na spravodlivosti, spoluúčasti a rozmanitej myšlienke pokroku. Hlavný rozdiel je v prístupe k vzdelávaniu. Prvý predstavuje dobrú štartovaciu pozíciu a často zvykne postupne inklinovať aj ku kritickej línii. Práve tú V. Andreottiová považuje za lepšiu a efektívnejšiu v záujme zaistenia užitočnosti a úspešnosti tohto výchovného procesu (Andreottiová, 2006). Základom tak má byť aj v tomto prípade kritický prístup a schopnosť kritického myslenia.

Na rastúci význam problematiky poukazuje aj smerovanie rôznych medzinárodných organizácií, ktoré vydávajú stále viac dokumentov zdôrazňujúcich práve fenomény globálneho vzdelávania a globálneho občianstva.² Už napríklad aj Maastrichtská deklarácia (prijatá Radou Európy v roku 2002) uvádza ako významnú súčasť globálneho vzdelávania okrem iného aj výchovu ku globálnemu občianstvu. Dodáva, že práve pochopenie a prijatie globálneho občianstva má viesť k väčšej spravodlivosti, udržateľnosti, rovnosti a ľudským právam pre všetkých ľudí (Silva et al., 2010). Zároveň, ako uvádza, najdôležitejším faktorom celej problematiky sú informácie a dostatočné vedomosti o nej. Všetci občania potrebujú znalosti a skúsenosti, aby mohli pochopiť, participovať a vzájomne rozhodujúco pôsobiť v našej globálnej spoločnosti ako splnomocnení globálni občania (Silva et al., 2010). Preto je výchova k aktívnemu, demokratickému, lokálnemu, národnému a dnes už aj globálnemu občianstvu veľmi dôležitou súčasťou celého vzdelávacieho procesu.

Potreba rozšíriť a skvalitniť globálne a rozvojové vzdelávanie, a výchovu ku globálnemu občianstvu rezonuje stále viac aj na Slovensku. U nás je možné nepriaznivý stav sledovať najmä na vysokých školách, pričom ale najmä tieto nové prístupy vo vzdelávaní majú napomôcť tomu, aby občania mohli myslieť, či dokonca konať globálne – a následne plnohodnotne pôsobiť nielen na domácom, ale aj na globálnom trhu. Na to však musia byť schopní vnímať samých seba ako súčasť globálneho celku.

1.1 Rozmach „globálneho“

Pojem „globálne“ začína nadobúdať v posledných desaťročiach stále väčší význam, a to najmä z dôvodu masívneho prehlbovania globalizácie a jej rastúceho vplyvu na jednotlivé spoločnosti (Hartmeyer, 2008). Mohli by sme ho definovať ako formu nových náhľadov na svet, a to predovšetkým z nižšej – národnej úrovne. Jeho význam spočíva najmä v tom, že „prepája lokálne, národné a globálne takým spôsobom, že ľudia sú si vedomí toho, ako ich konanie ovplyvňuje druhých po celom svete“ (McGough – Hunt, 2012, s. 1-2).

Globálna dimenzia a výchova ku globálnemu občianstvu umožňuje študentom pomocou vzdelávania preniknúť do celého komplexu globálnych problematik a skúmať prepojenia medzi ich vlastným životom a ľuďmi, miestami či problémami po celom svete. Pomáha im budovať schopnosť predstavy rôznych foriem svojej budúcnosti a úloh, ktoré môžu

2 OSN – Millennium Development Goals (United Nations Development Programme, 2000) a Post-2015 Sustainable Development Agenda (United Nations Development Programme, 2015), Rada Európy – Maastricht Global Education Declaration (Silva et al., 2010), Európska únia – Written Declaration on development education and active global citizenship (European Parliament, 2012). V rámci Rady Európy bol okrem Maastrichtskej deklarácie vytvorený aj samostatný projekt s ústrednou témou *výchovy ku globálnemu demokratickému občianstvu*. Je zameraný hlavne na výchovný proces mladých občanov k aktívnemu podieľaniu sa na kreovaní súčasnej multikultúrnej spoločnosti zameranej predovšetkým na rozvoj kultúry, ľudských práv, sociálnej súdržnosti, vzájomného porozumenia, solidarity a rozvíjania kompetencií (Lysý, 2007). Primárnym cieľom je vychovávať plnoprávných a schopných občanov 21. storočia, pretože práve miera informovanosti a vzdelanosti dnes predstavuje jednu z najvýznamnejších foriem kapitálu.

zohrávať v novo sa formujúcom spravodlivom svete (Qualifications and Curriculum Authority, 2007a). Taktiež pomáha vybaviť najmä mladú generáciu schopnosťami a zručnosťami, ktoré sú pre súčasný život už zväčša nevyhnutné.

Táto nová dimenzia pomáha v ľuďoch zvýšiť úroveň rešpektu k rôznosti, ako aj pocit zodpovednosti, spravodlivosti a empatie. Mladí ľudia sú schopní dosiahnuť tento nový prístup v myslení a začať byť kriticky zainteresovaní v komplexe problémov, ktoré prekračujú národné hranice.

Globálne problematiky prenikajú do školských osnov. Potreba intenzívnejšieho rozvoja globálneho náhľadu sa stále viac prehlbuje a rozvíja, pretože študenti popri zručnostiach žiť a pracovať v akejkoľvek časti sveta, potrebujú aj nadobudnúť pocit globálneho občianstva (Bourn, 2014). V súčasnosti majú mladí ľudia, práve vzhľadom na prehlbujúcu sa globalizáciu sveta, k dosahovaniu tohto nového prístupu v myslení viac vhodných informácií a možností ako kedykoľvek predtým (McGough – Hunt, 2012).

1.2 Globálna dimenzia v občianstve

V oblasti náhľadu na občianstvo nastáva posun už koncom 20. storočia, keď bolo v Zmluve o Európskej únii zakotvené tzv. európske občianstvo ako nadnárodný typ občianstva. Práve to bolo významným prelomom v nazeraní na občiansky inštitút.

Postupne tak prichádza v dôsledku zmien v spoločnosti aj požiadavka na modifikáciu občianstva v globálnom rozmere, čo predstavuje celkom nový prístup v nazeraní na občianstvo. Hoci mnoho krajín už s globálnym občianstvom pracuje, ide stále o pojem relatívne neznámy a často problematický.

Na Slovensku stále nemáme dosť príležitostí stretnúť sa s týmto termínom, no v jednotlivých medzinárodných organizáciách, a najmä v rôznych západných krajinách, kde je globálne vzdelávanie už bežnou praxou, predstavuje globálne občianstvo jednu z jeho nosných a neoddeliteľných súčastí. Veď človek môže len ťažko pochopiť potrebné súvislosti, alebo chcieť konať globálne, pokiaľ sa necíti skutočnou súčasťou globálnej spoločnosti. Dnes už nestačí len výchova k národnému občianstvu. Nevyhnutné je klásť dôraz aj na jeho globálnu dimenziu.

Ideál globálneho občianstva je dnes založený na novej vízii globálnej spravodlivosti, ako aj na novej štruktúre moci. Tá má byť základom pre skutočnú ľudskú jednotu a vytvorenie priestoru na spoluprácu medzi ľuďmi, národmi a celými civilizáciami, ako aj na zdieľanie spoločnej ľudskosti. Globálne občianstvo predstavuje víziu, ktorá neodmieta jednotlivé národné identity, ktoré ani nie je možné od seba oddeliť (nemôžeme oddeľovať napríklad národnú identitu Slováka od Európana a ani od globálneho občana). Nekáže nám poprieť svoj pôvod (regionálny, etnický či iný). Globálne občianstvo nie je ani prepojením na nejaké konkrétne geografické územie (Chmelár, 2006), keďže zahŕňa celú Zem. Ide hlavne o vnútorný prístup človeka a určitú hierarchiu hodnôt na čele so všeľudskou solidaritou. Byť globálnym občanom tak znamená akýsi vnútorný pocit, myšlienku, že ľudstvo tvorí jedno veľké spoločenstvo, ktoré má byť založené na pochopení, solidarite, spolupráci a vzájomnej

pomoci a my ako globálni občania prijímame spoluzodpovednosť za vývoj a chod tohto globálneho spoločstva.

2 POTREBA VÝCHOVY KU GLOBÁLNEMU OBČIANSTVU

Prepojenosť jednotlivých častí sveta dosahuje nevídanú intenzitu. Najmä z toho dôvodu dnes majú jednotlivé krajiny a ich relevantné inštitúcie veľkú zodpovednosť pri zaisťovaní globálneho prístupu vo vzdelávaní svojich občanov. Výchova ku globálnemu občianstvu už predstavuje priam nevyhnutnosť preto, aby ľudia a najmä študenti získali schopnosť orientovať sa v súčasnom svete plnom rýchlych, často neočakávaných zmien, a aby pochopili fungovanie sveta z globálnej perspektívy (Suchožová, 2013).

Rozhodujúcim nástrojom pri výchove plnohodnotných občanov je práve výchova k občianstvu (pozri Sťahel, 2012), a dnes už aj k jeho globálnej dimenzii, pričom v tejto výchove nejde len o odovzdávanie informácií. Najdôležitejšie je učiť sa byť aktívnym globálnym občanom. Najmä študentov je tak potrebné motivovať ku globálnej zodpovednosti. Musia si uvedomiť, že každý z nich môže pozitívne ovplyvňovať svet svojou aktívnou participáciou, a to najmä na politickom živote, ale aj zodpovedným nakupovaním a hlavne zodpovedným prístupom k životnému prostrediu³ a vzájomnou toleranciou (Suchožová, 2013). Ako aj *Príručka globálneho občianstva* píše: „globálne občianstvo je nadobúdanie zodpovednosti za naše prostredie, za ľudí okolo nás a za spoločnosť, ktorej sme súčasťou“ (Kronegger – Mrak – Suša, 2010, s. 4).

Na Slovensku sa niekoľko rokov rozvoj globálneho vzdelávania a všetkých jeho súčastí koncentroval najmä na základné a stredné školy. Situácia sa začala meniť prijatím *Národnej stratégie globálneho vzdelávania na roky 2012 – 2016* (pozri Národná stratégia pre globálne vzdelávanie na obdobie rokov 2012 – 2016, 2012). Tento dokument zdôrazňuje aj význam globálneho občianstva a do značnej miery kladie dôraz práve na vysokoškolské vzdelávanie. Avšak skutočne efektívny prístup k tejto problematike stále absentuje, hoci potreba globálneho občianstva v spoločnosti stále viac rezonuje.

So snahou zlepšiť situáciu globálneho vzdelávania a výchovy ku globálnemu občianstvu je v posledných rokoch vyhlasovaných stále viac vládnych i mimovládnych výziev a projektov, ktoré sa zameriavajú aj na slovenské vysoké školy. No keďže sa s pojmom globálne občianstvo stále stretávame len zriedkavo, ľudia si ťažko dokážu predstaviť, čo môžu pod týmto pojmom chápať. Aj tomu má pomôcť výchova ku globálnemu občianstvu, ktorá má prispieť k formovaniu plnohodnotných občanov aj v globálnom meradle. Hoci ide o pojem dosť problematický a zdanlivo nereálny, mnoho teoretikov a významných odborníkov sa ho snaží zadefinovať. Napríklad R. Israel píše, že „globálny občan je niekto, kto sa identifikuje

3 Práve environmentálne problémy predstavujú jedny z najzávažnejších globálnych problémov už niekoľko desaťročí (pozri viac Sťahel, 2015).

ako časť vystupujúcej svetovej komunity, a ktorého konanie prispieva k budovaniu hodnôt a fungovaniu tejto komunity“ (2013).

Dôležité je však aj to, kto práve s pojmom globálne občianstvo pracuje. Existuje množstvo pohľadov naň – od myšlienky, „že každý je občanom Zeme, po hľadisko, že v právnom význame nič také ako globálny občan nemôže existovať“ (Young – Commins, 2002, s. 1). Môžeme sa stretnúť aj s hlbšou myšlienkou, ktorá prechádza od názoru, že všetci sme občanmi sveta, až k pochopeniu, že všetci máme zodpovednosť nielen jeden za druhého alebo za to, čo sme vytvorili, ale tiež za to, čo nám bolo dané – za život na Zemi (Špirko, 2011). V tomto smere je globálne občianstvo predovšetkým spôsobom myslenia a správania. Je to náhľad na život, viera, že môžeme niečo zmeniť (Young – Commins, 2002).

Globálne občianstvo a výchovu k nemu tak možno chápať ako nadobúdanie znalostí a zručností, no aj ako pochopenie pojmov a inštitútov, ktoré sú nevyhnutné na to, aby sme sa stali informovanými, aktívnymi a zodpovednými občanmi (DFID, 2005), pretože v súčasnosti koncept spoločenskej a občianskej zodpovednosti prekračuje národné hranice. Globálne občianstvo je tak aj o pochopení potreby odstrániť nespravodlivosť a nerovnosť vo svete, ako aj o tom, že ľudia chcú a majú možnosť konať za týmto účelom.

Veľmi dôležité je zároveň pochopiť, aký je rozdiel medzi globálnym a klasickým národným občianstvom, ktoré je nevyhnutne prepojené s konkrétnym územím a predstavuje trvalý právny vzťah osoby a určitého štátu. Globálne občianstvo má ale inú pozíciu aj význam. Výchova ku globálnemu občianstvu presahuje klasické získavanie a uplatňovanie vedomostí. Mení spôsob myslenia, ale aj konanie ľudí. Človek tiež získava možnosť výberu či, a ako ho bude praktizovať.

2.1 Výchova ku globálnemu občianstvu v súčasnej spoločnosti

Výchova ku globálnemu občianstvu by mala byť v súčasnosti začlenená do edukačného procesu ako súčasť vzdelávania na všetkých stupňoch škôl všetkými vzdelávacími formami a vo všetkých študijných odboroch, pretože ide o problematiku s globálnym dosahom.

V posledných rokoch môžeme v oblasti vysokoškolského vzdelávania vidieť rastúci záujem o internacionalizáciu. Koncept výchovy k občianstvu sa nevyhnutne rozširuje z národnej úrovne na globálnu a koncept občianskej zodpovednosti siaha za národné hranice. Výchova ku globálnemu občianstvu tak musí poskytovať študentom vedomosti, zručnosti a prístupy k tomu, aby boli schopní porozumieť svojim právam a povinnostiam, ktoré majú ako globálni občania. Veľká zodpovednosť tu smeruje k pedagógom, ktorí majú jedinečnú príležitosť pomáhať svojim študentom, aby sa stali zodpovednými občanmi budúcnosti. Život planéty a jednotlivých foriem, ktoré na nej existujú, závisí od ich prístupu (Bourn, 2006). Školy aj rôzne organizácie sa snažia posilňovať rozhlád, povedomie, ale tiež demokratické hodnoty mladých ľudí a pripravovať globálne zodpovedných občanov, rozvíjať osobnú a sociálnu zodpovednosť v novom globálnom prostredí, podporovať globálne vzdelávanie a rozmanitosť, ale tiež posilňovať ich občiansku úlohu a spoločenské povinnosti, aby tak mohli byť prínosom pre lokálnu, národnú, ale aj globálnu societu.

V súčasnosti môžeme sledovať prvé reálne snahy o implementáciu problematiky globálneho občianstva do existujúcich predmetov, ktoré sa vyučujú na slovenských vysokých školách. Hoci stále neexistuje nejaký ucelený prístup, rozmáha sa názor, že koncept výchovy k občianstvu musí zahŕňať aj globálnu úroveň. Už nie je možné uzatvárať sa v národných hraniciach. Výchova k občianstvu a jeho globálnej dimenzii má preto pomáhať študentom porozumieť tradičným témam, ako sú medzinárodné organizácie a ich úloha vo svetovej politike či v ochrane ľudských a občianskych práv a pri riešení rôznych, najmä medzinárodných problémov. No má tiež viesť študentov k tomu, aby sa zamysleli nad vplyvom vlastného konania a zvykov na také problémy, ako sú environmentálna kríza či svetová chudoba, s ktorými sa v súčasnosti môžu stále častejšie stretávať. Jednou z fundamentálnych častí každej výchovy k občianstvu je príprava študentov na to, aby boli schopní zaoberať sa celým komplexom globálnych problémov, dokázali ich vnímať, ako aj k nim zaujať postoj, a aby stali sa aktívnymi občanmi. Globálna dimenzia vo výchove k občianstvu si však vyžaduje rozvíjať nový prístup študentov a vybaviť ich novými zručnosťami, aby boli schopní pochopiť rôzne situácie, ktoré sa odohrávajú v jednotlivých spoločnostiach, a to najmä z pohľadu iných osôb. Musia sa dokázať odosobniť a vedieť sa postaviť za niečo, čo nie je výhradne ich osobným záujmom (McGough – Hunt, 2012). Globálna dimenzia by sa mala vo výchove k občianstvu odrážať predovšetkým v hlbšom dôraze na „globálne“. Výchova ku globálnemu občianstvu sa tak má intenzívnejšie venovať otázke ľudských a občianskych práv a slobôd z lokálnej, regionálnej, ale aj globálnej perspektívy, a v tejto problematike má tiež poukazovať na dôležitosť rozvoja a ochrany práv a slobôd, ktoré sú často narúšané (sloboda prejavu, sloboda združovania, právo voliť a pod.). Dôležité je tiež študentom ukazovať, že kolektívne aj individuálne konanie môže mať veľký vplyv na súčasné spoločnosti (a to v pozitívnom zmysle – vrátane práce v oblasti dobrovoľníctva – ale aj v negatívnom zmysle). Podstatné je tiež zdôrazňovať význam politiky a praxe udržateľného rozvoja, ako aj ich rôznorodý vplyv na prostredie. Výchova ku globálnemu občianstvu musí nevyhnutne reagovať na časté a rýchle zmeny vo svete a jednotlivých spoločnostiach, poukazovať na pôvod a rôzne následky rôznorodosti aj na meniacu sa podstatu spoločností, vrátane novo vznikajúcich perspektív a hodnôt. Nemožno obchádzať ani problematiku vplyvu migrácie a prebiehajúcich integrácií na identity ľudí, ale aj na celé skupiny či spoločnosti. V tomto smere treba zdôrazňovať aj rastúcu úlohu jednotlivých krajín v medzinárodných organizáciách ovplyvňujúcich svetový rozvoj a zodpovednosť, ktorú ich rozhodnutia prinášajú. V neposlednom rade je potrebné poukazovať na nové výzvy a rozširujúce sa problémy, ktorým čelia súčasné spoločnosti, na novú povahu medzinárodných nezhôd a konfliktov. V tomto smere treba klásť dôraz na podporu medzinárodných diskusií usilujúcich o ich riešenie, predovšetkým dialógov zameraných na odstraňovanie či minimalizáciu rôznych druhov nerovností či na potrebu udržateľnosti a regulácie využívania svetových zdrojov (Qualifications and Curriculum Authority, 2007b, s. 46-7) a pod.

Rozsah výchovy ku globálnemu občianstvu je veľmi veľký. Sústreďuje sa však predovšetkým na oblasti súvisiace so sociálnou spravodlivosťou, ľudskými právami a globálnou závislosťou s cieľom podporovať mladých ľudí, aby odmietali nespravodlivosť, nerovnosť

a diskrimináciu. Pomáha im rozvíjať kritické zručnosti a premýšľať o širokom rámci politických, sociálnych, etických a morálnych problémov, a tiež skúmať iné názory či myšlienky ako tie, ktoré sú orientované na nich samých (Qualifications and Curriculum Authority, 2007b).

Je potrebné vytvárať svet globálnych občanov. To je však možné len cez výchovu, ktorá by mala byť v súčasných spoločnostiach jednou z priorit. Ako bolo spomenuté, význam výchovy ku globálnemu občianstvu rastie z mnohých dôvodov. Tými hlavnými sú:

- Súčasný svet je nespravodlivý a plný nerovností. Globálne občianstvo ponúka výzvu a najmä možnosť zmeny.
- Spoločnosť je rôznorodá a výchova ku globálnemu občianstvu ponúka nástroje, ako čeliť ignorancii a netolerantnosti, ktoré v nej panujú.
- Globálne občianstvo umožňuje vystupovať proti nedorozumeniam a stereotypným pohľadom vo svete.
- Globálne občianstvo podporuje ľudí v spoznávaní vzájomnej zodpovednosti.
- Svet je plný rýchlych a nečakaných zmien. Potrebná je flexibilita a adaptabilita, ako aj pozitívna predstava budúcnosti.
- Globálne občianstvo ukazuje, že každý má moc zmeniť veci, a každý má možnosť výberu ako sa bude správať – akú cestu si vyberie.
- Globálne občianstvo ponúka príležitosť učiť sa zo skúseností iných, či už v rámci svojej spoločnosti alebo mimo nej (Young – Commins, 2002).

Rozsah výchovy ku globálnemu občianstvu nie je možné vtesnať do jednej práce či predmetu (Oxfam, 2006). Globálne občianstvo patrí medzi dôležité prierezové problematiky mnohých disciplín. Malo by preto predstavovať akýsi morálny základ celého vzdelávacieho systému a zahŕňať každého (študentov, učiteľov, rodičov, vlády či širokú verejnosť). Výchova ku globálnemu občianstvu by mala byť v súčasnosti implementovaná do existujúcich osnov, ktoré budú zvyrazňovať globálne aspekty občianstva s dôrazom na to, aby sa študenti:

- mohli a vedeli slobodne pýtať,
- naučili hodnotiť problematiku,
- naučili reagovať ako aktívni globálni občania,
- dokázali hľadať a vytvárať vzájomné prepojenia,
- boli schopní skúmať postoje a hodnoty.

Kladenie otázok má svoj význam predovšetkým, aby sa študenti neustále pýtali prečo, a tiež aby sa naučili klásť rôzne druhy otázok a premýšľať o ich význame.

Hľadanie a vytváranie prepojenia je dôležité najmä pri prepájaní vlastného života študentov so životom ľudí v iných krajinách. Učia sa tak zároveň prepájať lokálne s globálnym, nachádzať vzájomné súvislosti v globálnom rozmere a v rôznych problematikách.

V súvislosti so skúmaním postojov a hodnôt ide predovšetkým o stanovenie základných pravidiel, ktoré vytvoria pre študentov bezpečné prostredie na vyjadrovanie ich názorov. Najlepšie je, ak sa študenti podieľajú na tvorbe týchto pravidiel. To umocní ich zodpovednosť vo

vzdelávacom procese. Taktiež je potrebné, aby si uvedomili, že nie každá diskusia musí viesť k nejakým konkrétnym záverom alebo konsenzu. Zároveň je vhodné pri výučbe študentov rozdeľovať na menšie skupinky, pretože potom aj tí menej aktívni majú priestor vyjadriť sa.

Neoddeliteľnou súčasťou tejto výchovy je tiež učiť sa hodnotiť. Vždy je potrebné, aby si študenti dokázali určiť, čo hodnotia. Hodnotenie zároveň dáva priestor na spoluprácu a hľadanie spoločných náhľadov študentov a učiteľa. Aj pri tom si však musia dokázať stanoviť pravidlá.

Významné je tiež učiť sa reagovať ako aktívny globálny občan. Globálne občianstvo by nemalo hovoriť ľuďom čo majú robiť, ale má im pomôcť naučiť sa kriticky uvažovať prostredníctvom všetkých ponúkaných možností. Na základe toho sú napríklad študenti schopní pochopiť globálny dopad lokálneho konania. Dokážu si tiež uvedomiť, že rozhodnutie nerobiť nič je tiež druhom konania, ktoré má svoje dôsledky ako každý iný druh konania. V tomto procese je dôležité podporovať študentov, aby mysleli v medziach zodpovedného konania, ktoré prihliada na právo a zákony, školskú politiku a etické zmysľovanie. Musia sa naučiť premýšľať dopredu o všetkých možných dôsledkoch, ktoré môže ich konanie priniesť. Globálne občianstvo má tak politický podtón, pretože zahŕňa proces rozhodovania o tom, či niečo má byť zmenené a ako sa má táto zmena udiť (Baker, 2008).

Môžeme konštatovať, že systém globálneho vzdelávania má nezastupiteľný význam v každej krajine, či už sa jedná o krajinu globálneho Severu alebo Juhu. Štáty a ich vzdelávacie systémy sa musia prispôbovať novým podmienkam súčasného sveta a svojich občanov musia na pôsobenie v tomto svete pripraviť. Preto jednotlivé vzdelávacie zariadenia rôznych krajín vo väčšej či menšej miere kladú dôraz na rozmach globálneho vzdelávania, ako aj na spoluprácu s rôznymi zahraničnými inštitúciami, ktorá vedomosti ich občanov ešte viac rozšíri a obohatí. No na to, aby bolo globálne vzdelávanie a všetky jeho súčasti (tzn. aj výchova ku globálnemu občianstvu) skutočne globálne, musia v ňom byť rovnocenne angažovaní ľudia a inštitúcie z rôznych častí sveta. Dnes sa stále vo väčšej miere stretávame s prepájaním zariadení krajín globálneho Severu, ktoré vo veľkej miere spolupracujú a snažia sa teoreticky aj prakticky poskytnúť tomuto vzdelávaniu pevné zázemie. Avšak rovnako veľký význam má systém globálneho vzdelávania v krajinách globálneho Juhu, ktoré sa často venujú globálnym problematikám intenzívnejšie. Zároveň každý štát funguje inak, a každý sa pasuje s inými ťažkosťami, alebo má dosah na iné problémy, a preto je potrebné rozvíjať spoluprácu práve medzi inštitúciami globálneho Severu a Juhu, aby sa systém vzdelávania stal skutočne globálnym. To významne zvýši jeho kvalitu a hodnotu.

S problematikou globálneho občianstva je to o niečo zložitejšie. Môžeme vidieť, že fenomén globálneho občianstva a výchovy k nemu dnes nadobúda na význame, avšak tento trend badáme predovšetkým v krajinách globálneho Severu. Práve tu sa kladie na výchovu zodpovedných a aktívnych globálnych občanov stále väčší dôraz. Jednotlivé krajiny, ako aj ich relevantné inštitúcie, neustále spoločne hľadajú najvhodnejšie spôsoby realizácie tejto výchovy pri vzdelávaní dnešných mladých ľudí a spoločne vytvárajú stále nové koncepty výchovy ku globálnemu občianstvu. V týchto snahách ich spája spoločný pohľad na význam a potrebu novej dimenzie výchovy občanov v súčasnom svete. Prevláda názor, že občania

krajín globálneho Severu majú často širšie možnosti pôsobenia s (pozitívnym) globálnym dopadom, preto sa výchova ku globálnemu občianstvu v týchto krajinách javí ako efektívnejšia. Zároveň v krajinách globálneho Juhu zatiaľ globálne občianstvo často predstavuje len jednu z mnohých súčastí globálneho vzdelávania, a ako samostatnému fenoménu sa mu nevenuje hlbšia pozornosť.⁴ V blízkej budúcnosti však celkom iste – najmä v súvislosti s rozširujúcim sa systémom globálneho vzdelávania – môžeme predpokladať, že aj v týchto krajinách bude význam globálneho občianstva a výchovy k nemu rásť. Tvorba a upevňovanie spolupráce medzi krajinami z rôznych častí sveta sú dôležité aj preto, aby sa ich systémy globálneho vzdelávania spolu s výchovou ku globálnemu občianstvu mohli vzájomne pre-pájať, a najmä dopĺňať a obohacovať.

ZÁVER

Na Slovensko začína fenomén globálneho občianstva a výchovy k nemu prenikať stále intenzívnejšie, a tak veľká zodpovednosť pri výchove globálnych občanov leží aj na našom vzdelávacom systéme. Na všetkých stupňoch sa musí prispôbiť novým podmienkam súčasného sveta a neustále musí klásť dôraz na podporu spolupráce s krajinami globálneho Severu a Juhu. Až vtedy sa stane globálne vzdelávanie kvalitným a skutočne globálnym. Výchova ku globálnemu občianstvu bude „stimulovať porozumenie študentov, aby sa stali súčasťou globálneho celku, rešpektujúc hranice planéty” (European Conference, 2014). Študenti budú vedení k tomu, že nie sú len občanmi jednej konkrétnej krajiny, ale že sú tiež dôležitou súčasťou svetovej spoločnosti, kde národné hranice nehrajú rolu, a že v tejto spoločnosti majú možnosť zodpovedne, aktívne a pozitívne pôsobiť, spoluvytvárať zo Zeme udržateľnejšie miesto, a zaisťiť život aj pre budúce generácie.

Výchovou ku globálnemu občianstvu si budú môcť študenti osvojiť aj hodnoty a nadobúdať zručnosti a znalosti o jednotlivých globálnych problematikách súčasného sveta. Zároveň budú schopní pochopiť ich a budovať si k nim vlastné postoje, aby sa stali informovanými, aktívnymi a zodpovednými globálnymi občanmi, a aby pritom pochopili svoje práva a povinnosti v tomto postavení. Výchova ku globálnemu občianstvu by v nich mala vzbudiť

4 Napr. v Keni, ako v krajine globálneho Juhu, na jednej z najväčších univerzít (JKUAT) funguje prepracovaný systém globálneho vzdelávania so samostatnou Katedrou rozvojových štúdií a vlastnými rozvojovými študijnými programami. Kvalita tohto vzdelávania zrejme slovenský systém globálneho vzdelávania v súčasnosti dosť prevyšuje. Napriek tomu sa primárne sústreďujú na rôzne globálne problémy, ktoré sužujú aj túto krajinu či ostatné krajiny afrického kontinentu, s cieľom vzdelávať študentov a viesť ich k tomu, aby sa po štúdiu aktívne podieľali na riešení týchto problémov a pomáhali tak predovšetkým svojej či blízkym krajinám. Veľmi dobre funguje spolupráca s krajinami globálneho Severu v oblasti globálneho vzdelávania, čo je iste podporené aj tým, že Keňa je členom Commonwealthu, čo samotné prináša väčšie možnosti súčinnosti a naberania inšpirácií. Spoluprácu s globálnym Severom univerzita aj krajina veľmi víta. Systémy týchto krajín sa tak vzájomne rozmáhajú a obohacujú. Avšak, čo sa týka fenoménu globálneho občianstva tomu na univerzite nie je venovaná špeciálna pozornosť. Patrí zatiaľ len k všeobecným základom systému globálneho vzdelávania.

záujem a ukázať im, že globálne problémy sa v rôznej intenzite týkajú všetkého a všetkých. Vďaka nadobudnutým informáciám, znalostiam a zručnostiam tak budú oveľa lepšie pripravení na prípadné budúce aktívne pôsobenie v tomto prostredí a na spolupodieľanie sa na tvorbe spravodlivejšieho a udržateľného sveta.

Aktivita 1 Zoznámenie sa s pojmami

Cieľ: vymedzenie pojmu globálne občianstvo a výchova ku globálnemu občianstvu a pochopenie základného významu tohto fenoménu

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, ceruzky, fixky, flipchartové papiere

Čas: 60 minút a viac

Postup: Pedagóg najskôr spraví krátky úvod do problematiky globálneho občianstva ako nevyhnutnej súčasť globálneho vzdelávania v súčasnosti. Následne všetkým študentom položí otázku: „Čo si predstavujete pod pojmom globálne občianstvo?“ Každý študent si sám premyslí odpoveď, ktorú napíše na papier – vyjadrí, čo mu prvé napadne, keď počuje pojem globálne občianstvo. Čo si myslí, že by mohol tento pojem vyjadrovať, a čo všetko by pod tento termín mohlo patriť (5 minút). Po tejto úlohe pedagóg študentov pospája do dvojíc. Vo dvojiciach si študenti vzájomne predstavia svoje spísané názory, diskutujú o nich a dopĺňajú ich (5 minút). Potom pedagóg vytvorí zo študentov skupinky – približne zo 4-5 študentov. Každá skupina dostane flipchartový papier. Prvou úlohou študentov bude vybrať, resp. naformulovať najvýstižnejšiu definíciu globálneho občianstva a napísať ju na svoj flipchart (10 minút). Ďalej každá skupina dostane otázky, na ktoré musia spolu hľadať odpovede a tie najvýstižnejšie napísať na flipchart (15 minút).

Otázky:

1. Myslíte si, že je potrebné zavádzať do výučby výchovu ku globálnej dimenzii občianstva? (prečo)
2. Cítite sa súčasťou globálneho celku?
3. Ako by ste propagovali potrebu výchovy ku globálnemu občianstvu v súčasnom vzdelávacom systéme?

Na vypracovanie odpovedí nechá pedagóg skupinám približne 15 minút. Po skončení zástupcovia jednotlivých skupín odprezentujú obsah svojich flipchartov pred všetkými študentmi. Následne pedagóg otvorí diskusiu. Zhodnotia sa prínosy jednotlivých skupín, ich spoločné aj odlišné prvky. Následne celá skupina v záverečnej diskusii zhodnotí pojem globálne občianstvo, ako aj pohľad na dôležitosť výchovy ku globálnemu občianstvu. Na záver pedagóg predstaví niektoré významné oficiálne definície pojmov, čím sa prepojí teoretická časť s praktickou, a zároveň budú mať študenti možnosť vyjadriť svoj postoj k týmto definíciám a diskutovať o nich.

Aktivita 2 Ako vidím globálne občianstvo

Cieľ: analyzovať pojem globálne občianstvo a výchovu k nemu na základe podaných informácií a stanovených hesiel

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: ceruzky, papiere, farebné papiere s vymedzenými pojmami, flipchart, fixky

Čas: 90 minút

Postup: Na začiatku aktivity je potrebné, aby pedagóg prostredníctvom powerpointovej prezentácie študentom predstavil problematiku globálneho občianstva. Obsahom tejto prednášky je vymedziť formujúci sa fenomén a vynárajúcu sa potrebu výchovy ku globálnemu občianstvu v kontexte rozširujúceho sa systému globálneho vzdelávania. Súčasťou prednášky bude vymedzenie pojmu prostredníctvom významných definícií (Oxfam a pod.), ako aj prezentácia najzávažnejších globálnych problémov, kvôli ktorým je potrebné globálne občianstvo šíriť. Prednáška taktiež prostredníctvom rôznych obrázkov a krátkej videoprezentácie predstaví jednotlivé problémy, rôzne globálne katastrofy a ich dopady na ľudstvo, ako aj následné možnosti aktívnej participácie, komunikácie, pochopenia a podpory človeka ako globálneho občana, čo predstavuje základné prístupy, ktoré je potrebné dnes medzi ľuďmi šíriť. Na záver prednášky by pedagóg mohol uviesť niektoré známe svetové značky, ktoré sa zapojili svojím menom, kampaňou a produktmi do oficiálnej pomoci svetu (s heslami ako – nakupovať pre záchranu sveta; aktivizmus a konzumerizmus; konaj lokálne, myslí globálne a pod.). V závere pedagóg zdôrazní potrebu aktívneho prístupu občanov ku globálnym problémom s dôrazom na to, že je potrebné, aby sme boli aktívni a nie pasívni, že sme občania, nie predmety, že globalizovať znamená konať spoločne, ako aj stále sa pýtať a podľa toho konať (45 minút).

Po prednáške spojennej s prezentáciou pedagóg rozdelí študentov do šiestich skupín s 3–5 členmi. Každdej skupine prideli jeden z vopred pripravených farebných papierov s nasledujúcimi heslami: biely = FAKTY; červený = EMÓCIE, POCITY; žltý = ČO VÁS INŠPIROVALO?; čierny = S ČÍM NESÚHLASÍTE?; modrý = AKO JE TO RELEVANTNÉ PRE VAŠE AKTIVITY?; zelený = PRÍLEŽITOSTI NA KONANIE A ZMENU.

Podľa prideleného hesla študenti v skupine spíšu všetko, čo im v súvislosti a v nadväznosti na predchádzajúcu prezentáciu napadne (20 minút). Následne každá skupina odprezentuje pred všetkými študentmi svoje heslo a spísané postrehy a názory. Pedagóg potom otvorí k týmto témam diskusiu (25 minút). Na záver spoločne vyberú ku každému heslu tri postrehy, ktoré uznajú za najvýstižnejšie a napíšu ich na flipchart.

Aktivita 3 Výzvy, možnosti a dopady globálneho občianstva

Cieľ: na základe nadobudnutých informácií kriticky analyzovať a vyhodnotiť možnosti, dopady a výzvy, ktoré prináša fenomén globálneho občianstva a výchova k nemu

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: fixky, flipchartové papiere, flipchart z predošlej aktivity

Čas: 45 minút

Postup: V tejto aktivite nadväzujúcej na predchádzajúcu, pedagóg študentov rozdelí do troch skupín s tým, že budú využívať tie postrehy, ktoré spísali v predošlej aktivite na flipchart, a ktoré sa týkajú jednotlivých šiestich hesiel. Každý skupine pedagóg priradí jeden flipchart, ktorý obsahuje jedno z nasledujúcich hesiel: MOŽNOSTI, DOPADY, VÝZVY. V nadväznosti na predošlú aktivitu každá skupina ku svojmu heslu napíše všetko, čo jej napadá v súvislosti s heslami a predošlými postrehmi k pojmu globálne občianstvo a výchova ku globálnemu občianstvu (10 minút). Potom sa skupiny vystriedajú – presunú sa k ďalšiemu flipchartu, kde si najskôr prečítajú postrehy spísané predchádzajúcou skupinou a doplnia svoje myšlienky, ktoré sa na flipcharte ešte nenachádzajú (10 minút). Potom sa skupiny opäť prestriedajú a presunú sa k flipchartu, pri ktorom ešte neboli. Opäť po prečítaní spísaných postrehov doplnia svoje vlastné (10 minút). Po vystriedaní všetkých flipchartov sa jednotlivé skupiny usadia do kruhu. Pedagóg postupne predstaví postrehy z jednotlivých papierov. Následne ku každému heslu a jeho obsahu otvorí diskusiu. Na záver všetci spoločne zhodnotia svoju prácu.

Aktivita 4 Prínos výchovy ku globálnemu občianstvu

Cieľ: pomocou aktivity „world café“ bude cieľom popasovať sa s vymedzením a definovaním významu výchovy ku globálnemu občianstvu a zároveň rozšíriť si pohľad na postavenie globálneho občana v súčasnej spoločnosti

Cieľová skupina: študenti vysokej školy

Pomôcky: flipchartové papiere, fixky

Čas: 50 minút

Postup: Študenti po absolvovaní niekoľkých prednášok o problematike globálneho občianstva a výchovy ku globálnemu občianstvu majú dostatočné vedomosti a informácie na realizáciu tejto aktivity. Pedagóg študentov rozdelí do troch skupín a každej prideli jeden flipchart s pripraveným heslom. 1. VEDOMOSTI a POROZUMENIE; 2. ZRUČNOSTI; 3. HODNOTY a PRÍSTUPY. Úlohou každej skupiny bude oboznámiť sa so svojím heslom a v rámci skupinovej práce prediskutovať a napísať všetko, čo dokážu pripojiť k daným

heslám v súvislosti s výchovou ku globálnemu občianstvu. Po vypísaní všetkých relevantných myšlienok (15 minút) si skupiny spomedzi seba vyberú jedného člena – „hostiteľa“, ktorý ostane pri pôvodnom flicharte, zatiaľ čo ostatní sa budú ľubovoľne striedať pri ďalších flipchartoch.

Po určení hostiteľov sa ostatní členovia skupín presunú k ďalšiemu flipchartu podľa vlastného výberu. Hostiteľ z každej skupiny predstaví hosťom myšlienky, ktoré jeho skupina spísala na flipchart a hostia budú mať za úlohu doplniť ďalšie myšlienky a postrehy (10 minút). Potom sa študenti presunú k poslednému flipchartu, kde hostitelia odprezentujú všetky dovtedy spísané myšlienky. Noví členovia opäť doplnia vlastné postrehy, ktoré ešte na flipchartoch absentujú (10 minút).

Po vystriedaní všetkých študentov sa všetci usadia do kruhu a hostitelia predstavia pedagógovi a celej skupine svoje flipcharty. Všetci študenti spolu s pedagógom aktivitu zhodnotia a zosumarizujú výsledky.

Aktivita 5 **Veľké myšlienky v globálnom občianstve**

Cieľ: zoznámiť sa s myšlienkami významných osobností o globálnom občianstve a výchove k nemu, kriticky ich analyzovať a vyhodnotiť svoj postoj k nim

Cieľová skupina: študenti vysokej školy

Čas: 90 minút

Postup: Nie je potrebné byť odborníkom v každej globálnej problematike na to, aby sme mohli byť vychovávaní ku globálnemu občianstvu. Oveľa dôležitejšia je pretrvávajúca vôľa popasovať sa s niektorými veľkými myšlienkami a s tým, čo pre nás v skutočnosti znamenajú. Preto v tejto aktivite pedagóg postupne predstaví študentom niekoľko veľkých ideí významných osobností. Po každej myšlienke im k danej problematike položí otázky, na ktoré budú reagovať na základe vlastných pocitov a postojov. Potom nechá študentom v prípade záujmu priestor na krátku diskusiu.

Myšlienky a otázky na diskusiu, ktoré pedagóg predostrie študentom:

1. Globalizácia a vzájomná závislosť

„Nespravodlivosť na jednom mieste zemegule ohrozuje spravodlivosť na celom svete.“ Martin Luther King

Žijeme v prepojenom svete, v ktorom rozhodnutia prijaté na jednom mieste ovplyvňujú ľudí žijúcich na druhej strane planéty a jednotlivé krajiny sú tak vzájomne na sebe závislé (Baker, 2008).

Otázky na diskusiu (15 minút):

- Sú podľa vás slová Martin Luthera pravdivé?
- Kde vy osobne vnímate prejavy globalizácie?

2. Spoločenská spravodlivosť a rovnosť

„Ak si nestranný v situáciách bezprávia, vybral si si stranu utlačovateľa. Ak má slon nohu na chvoste myši a ty povieš, že si nestranný, myš tvoju neutralitu neocení.“ Desmond Tutu

Hlavnou myšlienkou globálneho občianstva je to, že všetky ľudské bytosti patria do jednej rasy, zdieľajú spoločnú ľudskosť a majú rovnakú hodnotu. Preto by mali mať všetci rovnaké základné práva, a tak by sa s nimi malo aj zaobchádzať (Baker, 2008).

Otázky na diskusiu (15 minút):

- Nájdite bezprávie a nespravodlivosť vo: a) svete, b) vašej miestnej komunite, c) vašej škole
- Ako môže vzdelávací systém v škole podľa vás posilniť, alebo poprieť spoločenskú spravodlivosť?

3. Rôznosť

„Všetci žijeme s cieľom byť šťastní; naše životy sú všetky iné a zároveň rovnaké.“ Anne Franková

Ľudské bytosti majú rovnaké základné potreby, ale mnoho rôznych spôsobov ako ich zhromažďovať. Rôznosť v pohlaví, kultúre, triede, národnosti, náboženstve, etniku, jazyku a statuse môže byť významná pri vysvetľovaní týchto variácií a pri vymedzovaní identity. Aby mohli študenti uspieť v tomto rôznorodom a rýchlo sa meniacom svete, musia byť presvedčení o svojej vlastnej identite, ale taktiež musia byť otvorení spolupráci s inými identitami a kultúrami, a musia byť schopní vidieť a vzoprieť sa stereotypom (Baker, 2008).

Otázky na diskusiu (15 minút):

- S akými rôznymi kultúrami, etnikami, náboženstvami ste sa mali možnosť stretnúť? V čom boli títo ľudia iní a v čom rovnakí ako vy?
- Máte voči inakosti predsudky?
- Čo podľa vás predstavuje multikulturalizmus?

4. Udržateľný rozvoj

„Zem poskytuje dostatok na uspokojenie potrieb každého človeka, ale nie pre chamtivosť každého človeka.“ Mahátma Gándhí

To, ako využívame a zdieľame zdroje Zeme ovplyvňuje zdravie planéty a každého, s kým ju zdieľame – dnes a aj v budúcnosti. Existuje množstvo rôznych interpretácií udržateľného rozvoja, ale v podstate ide o pochopenie, že náš vzťah k Zemi vyžaduje znalosti o limitoch a vyčerpatelnosti zdrojov, a ľudské práva pre všetkých (Baker, 2008).

Otázky na diskusiu (15 minút):

- Čo znamená idea udržateľnosti pre vás?
- Čo by ste vo svete zmenili, aby ste z neho spravili lepšie a udržateľné miesto?

5. Mier a konflikt

„Mier v zmysle absencie vojny má malú hodnotu pre niekoho, kto zomiera od hladu či zimy. Mier môže trvať len tam, kde sú rešpektované ľudské práva, kde ľudia nehladujú, a kde jednotlivci a národy sú slobodné.“ Dalaj-láma

V každej komunite – od školy až po medzinárodnú úroveň – vznikajú konflikty a nehody. Výsledkom je neustávajúca potreba stále rozvíjať pravidlá, zákony, zvyky a systémy tak, aby ich ľudia akceptovali ako rozumné a spravodlivé. Problematika mieru a konfliktu je tak nevyhnutne prepojená s otázkami spoločenskej spravodlivosti, rovnosti a práv (Baker, 2008).

Otázky na diskusiu (15 minút):

- Je konflikt podľa vás nevyhnutne zlý? (prečo)
- Musí byť konflikt vždy nevyhnutne vyriešený? (prečo)
- Ako sa vyrovnávate s konfliktom, ktorý vznikne vo vašej triede?
- Ako by ste klasifikovali konflikty podľa druhov?

Po predstavení myšlienok, zodpovedaní otázok a spoločnej diskusii, sa pedagóg spýta študentov, či poznajú aj iné známe výroky, ktoré sa týkajú globálneho občianstva a spoločne ich prediskutujú. Na záver pedagóg zhodnotí prácu študentov.

Aktivita 6

Rozvojové ciele po roku 2015

Cieľ:

zhodnotenie naplnenia Miléniových rozvojových cieľov, zhodnotenie potreby a významu jednotlivých nových rozvojových cieľov prijatých v roku 2015, ako aj návrh a vymedzenie nových priorít, na ktoré by sa mal svet zamerať a ich následná komparácia

Cieľová skupina: študenti VŠ a SŠ

Pomôcky:

prezentácie pedagóga, papiere, ceruzky, fixky, flipchartový papier

Čas:

90 minút

Postup:

Pedagóg najskôr študentom predstaví svoju prvú pripravenú prezentáciu. Jej predmetom sú Miléniové rozvojové ciele stanovené OSN v roku 2000, ktoré mali byť naplnené do roku 2015. Potom otvorí diskusiu, v ktorej študenti vyjadrí svoje názory k miere naplnenia týchto cieľov a ich dôležitosť v globálnom rozmere (15 minút).

Následne pedagóg vo svojej druhej prezentácii študentom predostrie pohľad na najvážnejšie súčasné globálne problémy sveta, ako aj ich príčiny a dopady (15 minút). Následne rozdelí študentov do skupín po 3–4 členoch a každej skupine priradí príslušnosť nejakej krajiny. Jednu časť budú tvoriť krajiny globálneho Severu, ktoré sa zväčša vyznačujú širšími možnosťami pôsobenia a celkovo zvýhodnenou pozíciou. Druhú časť budú tvoriť krajiny globálneho Juhu, ktorých pozícia je často automaticky znevýhodnená. Následne tieto skupiny – v úlohe vrcholných predstaviteľov vybraných štátov – budú medzi sebou diskutovať o efektívnosti a úspešnosti Miléniových rozvojových cieľov a hľadať prostredníctvom vzájomnej diskusie nové dôležitejšie priority, ktoré by podľa nich mali byť vymedzené ako rozvojové ciele po roku 2015, aby zodpovedali naliehavosti súčasných globálnych problémov a nutnosti riešiť ich na najvyššej politickej úrovni (15 minút). Po stanovení cieľov v skupinách predstavujúcich štáty pedagóg vyzve, aby sa všetky skupiny posadili do kruhu a vytvorili tak priestor na rokovanie simulujúce summit na úrovni OSN o nových rozvojových prioritách. V rámci tohto rokovania jednotlivé skupiny za krajiny, ktoré reprezentujú, predostnú problematiky, ktoré považujú za priority, a ktoré by podľa nich mali predstavovať nové rozvojové ciele (10 minút). Po prezentácii jednotlivých štátov prebehne rokovanie a jednotlivé skupiny spoločne vyberú tie problematiky, ktoré považujú za najdôležitejšie a spoločne naformulujú nové rozvojové ciele. Potom ich spíšu na flipchart (10 minút).

Na záver pedagóg oboznámi študentov so sedemnástimi novými rozvojovými cieľmi prijatými svetovými lídrami v septembri 2015, ktoré predstavujú novo stanovené priority, na ktoré sa bude svet v najbližších rokoch zameriavať (15 minút). Spoločne ich potom porovnávajú so svojimi navrhnutými cieľmi a prediskutujú podobné ako aj rozdielne prvky.

Aktivita 7 **Globálnym občanom na Slovensku**

Cieľ: analyzovať a kriticky zhodnotiť možnosti aktívneho pôsobenia občanov na Slovensku v globálnom meradle

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: odborná literatúra, internet, flipchart, fixky, papiere, ceruzky, prezentácia pedagóga

Čas: dve prípravy doma + dve nasledujúce vyučovacie hodiny

Postup: Pedagóg zadá študentom prácu na doma s témou preskúmať možnosti bežného človeka na Slovensku konať ako aktívny globálny občan. Študenti tak budú mať za úlohu s pomocou odbornej literatúry a skúmania problematiky globálneho občianstva v rôznych sférach nájsť a popísať, ako by mohli reálne obyčajní ľudia na Slovensku pozitívne pôsobiť voči globál-

nemu celku a aktívne tak realizovať globálne občianstvo. Úlohou študentov bude uviesť aj konkrétne príklady.

Následne na hodine pedagóg študentov rozdelí do skupín po 3–4 členoch. V skupinách budú mať za úlohu vzájomne si predostrieť výsledky domácej práce, porovnať ich, prediskutovať, vybrať aktivity a možnosti, na ktorých sa všetci spoločne zhodnú a spíšu ich na pripravený flipchartový papier. Po dokončení práce jednotlivé skupiny predstavia ostatným kolegom k čomu dospeli. Potom pedagóg otvorí k tejto problematike diskusiu, po ktorej budú môcť študenti ešte doplniť myšlienky. Nakoniec spoločne vyberú, ktoré myšlienky skutočne odrážali obsah úlohy a spíšu ich na spoločný flipchart.

Po tejto aktivite pedagóg výsledky študentov zosumarizuje a predstaví študentom pripravenú prezentáciu, na ktorej im ukáže rôzne dostupné možnosti pôsobenia aktívnych globálnych občanov v krajinách, kde už globálne občianstvo a výchova ku globálnemu občianstvu majú svoju tradíciu a patria k bežnému spôsobu života spoločnosti.

Po prezentácii zadá pedagóg študentom ďalšiu úlohu na doma: na základe dostupných informácií si majú vybrať krajinu, kde sa aktívne uplatňuje výchova ku globálnemu občianstvu a aktívne globálne konanie jednotlivcov. Ich úlohou bude popísať, ako vo vybranej krajine funguje tento systém, a na čom môžeme vidieť aktívne konanie občanov v globálnom rozmere. Na hodine potom študenti svoje výsledky odprezentujú. Na záver pedagóg k výsledkom rozvedie diskusiu a spoločne so študentmi zhodnotia, čo všetko z uvedeného je možné realizovať už v súčasnosti aj na Slovensku.

Aktivita 8

Forma výchovy ku globálnemu občianstvu

Cieľ:

na základe metódy „CAF“ (consider all facts) analyzovať a zhodnotiť možné spôsoby praktickej realizácie výchovy ku globálnemu občianstvu

Cieľová skupina: študenti vysokej školy

Pomôcky: papiere, ceruzky, flipchart, fixky

Čas: 60 minút

Postup:

Študenti budú mať za úlohu hľadať odpoveď na položenú otázku. Najskôr pedagóg rozdelí študentov do dvojíc. Potom im rozdá papiere s otázkou: Aký spôsob praktickej realizácie výchovy ku globálnemu občianstvu by bol najlepší podľa vás?

- a) vytvorenie samostatného predmetu,
- b) implementovanie do existujúcich predmetov (vrátane predmetu výchova k občianstvu)

Následne budú študenti hľadať a spisovať k oboom možnostiam výhody, nevýhody a zaujímavé fakty. Ich úlohou bude nájsť čo najviac faktov ku všetkým možnostiam. Na konci každá skupina spíše aj to, ku ktorej alternatíve sa prikláňa a prečo (20 minút).

Po práci v skupinách vyzve pedagóg zástupcov skupín, aby prezentovali svoje názory a svoje záverečné zhodnotenie. Zároveň jednotlivé skupiny tie najvhodnejšie argumenty k výhodám, nevýhodám a zaujímavým faktom napíšu na spoločný flipchart a na základe ich sumarizácie naformulujú aj záverečné zhodnotenie toho, ktorá alternatíva by bola vhodnejšia (15 minút). Potom pedagóg predstaví problematiku z pohľadu rôznych významných teoretikov, ku ktorej alternatíve sa prikláňajú odborníci a prečo (15 minút). Následne otvorí diskusiu a spolu so študentmi aktivitu zhodnotia.

Bibliografické odkazy

1. ANDREOTTI, V. (2006) „Soft versus critical global citizenship education“, In *Policy & Practice: A Development Education Review*, Vol. 3, Autumn, pp. 40 – 51.
2. ANDREOTTI, V. (2014) „Critical and Transnational Literacies in International Development and Global Citizenship Education“, In *SISYPHUS – Journal of Education*. Vol. 2, Issue 3, pp. 32 – 50.
3. BAKER, R. (2008) „Getting started with Global Citizenship: A Guide for New Teachers“. [online]. Oxfam’s Education and Youth Programme. [cit. 2015-5-5]. Dostupné na internete: <http://www.oxfam.org.uk/~media/Files/Education/Global%20Citizenship/GCNewTeacherENGLAND.ashx>.
4. BOURN, D. (2006) „Students as Active Global Citizens“. [online]. [cit. 2015-5-25]. Dostupné na internete: www2.warwick.ac.uk/newsandevents/events/ac21/gsi_bournd_students_as_active_global_citizen.pdf.
5. BOURN, D. (2014) „The Theory and Practice of Global Learning“. In *Research Paper No.11 for the Global Learning Programme*. London: Development Education Research Centre.
6. DFID. (2005) „Developing the Global Dimension in the School Curriculum“. [online]. [cit. 2015-5-5]. Dostupné na internete: www.clients.squareeye.net/uploads/dea/documents/s_dev_global_dim.pdf.
7. EUROPEAN CONFERENCE (2014) „Citizens for Global Education. Education for Global Citizenship. The Brussels Proposal: Towards a new direction for Education“. [online]. Brussels. [cit. 2015-5-10]. Dostupné na internete: www.deeep.org/wp-content/uploads/2014/07/The_Brussels_Proposal.pdf.

8. EUROPEAN PARLIAMENT (2012) „Written Declaration pursuant to Rule 123 of the Rules of Procedure on development education and active global citizenship“. [online]. Strasbourg: European Parliament, 2 p. [cit. 2015-06-16]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+WDECL+P7-DCL-2012-0007+0+DOC+PDF+V0//EN>.
9. GREEN, M., F. (2012) „Global Citizenship: What Are We Talking About and Why Does It Matter“. In *Trends&Insights: For International Education Leaders*. [online]. January 2012, 4. [cit. 2015-5-25]. Dostupné na internete: www.globalhighered.files.wordpress.com/2012/03/ti_global_citizen.pdf.
10. HARTMEYER, H. (2008) „*Experiencing the World: Global Learning in Austria: Developing, Reaching Out, Crossing Borders*“. Munster: Waxmann.
11. ISRAEL, R. (2013) „What does it mean to be a global citizen“. In *Our Kingdom: power & liberty in UK*. [online]. OpenDemocracy. [cit. 2015-5-25]. Dostupné na internete: www.opendemocracy.net/ourkingdom/ron-israel/what-does-it-mean-to-be-global-citizen.
12. CHMELÁR, E. (2006) „Byť dnes svetoobčanom“. In *Britské listy* [online], 23. 10. 2006 [cit. 2015-05-26]. ISSN 1213-1792. Dostupné na internete: <http://blisty.cz/art/30867.html>
13. KRONEGGER, S. – MRAK, K. – SUŠA, R. (2010) „*Príručka globálneho občianstva*“. Žirotinva: Medium d. o. o. 79 s.
14. LYSÝ, J., ed. (2007) „*Globálne rozvojové vzdelávanie*“. Bratislava: ALBUM. 180 s.
15. MCGOUGH, H. – HUNT, F. (2012) „*The Global Dimension: A Practical Handbook for Teacher Educators*“. London: Development Education Research Centre.
16. OXFAM (2006) „*Education for Global Citizenship. A Guide for Schools*“. [online]. Oxfam Development Education Programme. [cit. 2015-6-25]. Dostupné na internete: www.oxfam.org.uk/~media/Files/Education/Global%20Citizenship/education_for_global_citizenship_a_guide_for_schools.ashx.
17. QUALIFICATIONS AND CURRICULUM AUTHORITY (2007a) „*The global dimension in action: a curriculum planning guide for schools*“. [online]. [cit. 2015-6-20]. Dostupné na internete: www.dera.ioe.ac.uk/id/eprint/8858.
18. QUALIFICATIONS AND CURRICULUM AUTHORITY. (2007b) „*Citizenship: programme of study for key stage 3 and attainment target*“. [online]. London: QCA, 14 p. [cit. 2015-05-10]. Dostupné na internete: http://www.rgs.org/NR/rdonlyres/7E49B094-A092-40C1-BD89-4C1BDAC37BD6/0/FW_CitizenshipNC.pdf.
19. SILVA, C. M. da, et al. (2010) „*Global education guidelines: a handbook for educators to understand and implement global education*“. [online]. [cit. 2015-6-12]. Dostupné na internete: <http://doku.cac.at/globaleducationguidelines.pdf>.
20. „*Národná stratégia pre globálne vzdelávanie na obdobie rokov 2012 – 2016*“. [online]. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 11 s. [cit. 2015-06-10]. Dostupné na internete: http://www.statpedu.sk/files/documents/odborne_info/narodna_strategia_globalne%20vzdelavanie_2012_2016.pdf.
21. ŠTAHEL, R. (2012) „*Výchova k občianstvu ako problém politickej filozofie*“. In *Filozofia, kultúra a spoločnosť v 21. storočí* [CD-ROM]. Nitra: FF UKF, s. 83 – 90.

22. SŤAHEL, R. (2015) „Environmental Responsibility and Environmental Security“. In *FILOZOFIA*, 70 (1), pp. 1 – 12.
23. SUCHOŽOVÁ, E. (2013) „*Globálne rozvojové vzdelávanie – vzdelávanie pre 21. storočie*“. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.
24. ŠPIRKO, D. (2011) „Biocentrizmus, humanizmus, zodpovednosť“. In (*Úvahy*) *O biocentrizme a humanizme*. Zvolen: FEE TU, pp. 12 – 19.
25. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. (2000) „*Millennium development goals*“ [online]. New York: United Nations Development Programme. [cit. 2015-05-20]. Dostupné na internete: http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/mdg_goals.html.
26. UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME. (2015) „Post-2015 Sustainable Development Agenda“ [online]. New York: United Nations Development Programme. [cit. 2015-06-26]. Dostupné na internete: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/post-2015-development-agenda.html>.
27. YOUNG, M. – COMMINS, E. (2002) „*Global Citizenship: The Handbook for Primary Teaching*“. Cambridge: Oxfam.

O autorke:

Anna Mravcová

Pracuje ako odborná asistentka na Katedre spoločenských vied FEM SPU v Nitre, kde vedie prednášky a semináre z predmetov International Relations, Theory of Policy, Filozofia, Ekofilozofia a Estetika. Externe pôsobí aj na Katedre filozofie FF UKF v Nitre, kde vedie predmety Základy politológie, Politický a ústavný systém SR, Medzinárodné vzťahy a Ľudské a občianske práva. Vo svojej vedeckej činnosti sa zaoberá predovšetkým problematikou globálneho vzdelávania a globálneho občianstva, ako aj problematikou Európskej únie, európskymi integračnými procesmi a politickou filozofiou.

Kontakt: mravcova.anna@uniag.sk

ANTROPOLÓGIA A ROZVOJ – TEÓRIA A PRAX

Juraj Janto

Anotácia

V texte sa autor zaoberá sociokultúrnou antropológiou, jej prínosom, vzťahom k problematike a praxi rozvojovej spolupráce. Venuje sa vývoju záujmu vedy o rozvoj, ktorý viedol až k sfornovaniu subdisciplíny rozvojovej antropológie i jej kritickej reflexii. Poukazuje na problematiku výučby odboru a napokon si všíma situáciu na Slovensku, kde reflektuje takisto pôsobenie v rozvojovej praxi.

Kľúčové slová: sociokultúrna antropológia, rozvoj, rozvojová antropológia, etnológia

ÚVOD

Väčšina problémov ľudí vo všetkých oblastiach sveta – či už sa dotýkajú samotného zachovania života, alebo významne vplývajú na jeho kvalitu – má svoje skutočné príčiny v kultúrnych a sociálnych aspektoch jednotlivých spoločností. Netýkajú sa teda len a primárne ekonomických nástrojov a technologických riešení, ale pramenia oveľa hlbšie v kultúrnych vzoroch, hodnotách, normách a praktikách. Tie ovplyvňujú nielen jednotlivcov, ale celé komunity a spoločnosti; sú základným predpokladom spolupráce, mieru, vzdelanosti, ale aj konfliktov, násilia, korupcie, nespravodlivosti, nerovnosti, negramotnosti, chudoby, hladu

a pod. Pri snahe o dlhodobé, trvalé riešenia negatívnych javov sa preto nestačí zamerať len na „povrch“ v podobe zmlúv, legislatívnych noriem či hospodárskych opatrení, ale je potrebné preniknúť k ich primárnym príčinám.

Úsilie identifikovať a riešiť problémy, a skvalitňovať podmienky na život, označujeme ako rozvoj. Ten sa môže odohrávať na lokálnej, regionálnej alebo celoštátnej a medzinárodnej úrovni. Zameranie na jednotlivé aspekty, sektory, ho potom bližšie definuje. Napríklad posilňovanie schopností ľudí v ich snahe zlepšovať svoje životné podmienky v lokalite označujeme ako komunitný rozvoj; orientáciu na hospodársky rast a odstraňovanie materiálnej chudoby ako ekonomický rozvoj; dôraz na vzdelávanie a rast zručností ako ľudský rozvoj a pod. Pre zlepšovanie životných podmienok v krajinách ohrozených absolútnou chudobou a nedostatkom bazálnych ľudských potrieb, s nízkym HDI⁵ – indexom ľudského rozvoja (používa sa pre ne aj termín globálny juh, a i.), sa zaužíval termín medzinárodný rozvoj alebo (medzinárodná) rozvojová spolupráca (staršie tiež pomoc). Zahŕňa zameranie na všetky aspekty a sektory v uvedených krajinách. Rozvojová práca potom vyjadruje konkrétne vykonávanú činnosť v rámci širšieho politicko-teoretického konceptu.

Na rozvojovej spolupráci sa podieľajú odborníci z rôznych oblastí a disciplín – lekári, sociálni pracovníci, ekonómovia, poľnohospodári, ekológovia, politológovia, právnici, atď. Jednými z nich sú aj antropológovia. Sociokultúrna antropológia (ďalej tiež len antropológia)⁶ je veda, ktorá sa zaoberá porovnávacím štúdiom rôznorodých kultúrnych prejavov jednotlivých ľudských spoločností. Metodologicky sa opiera o kvalitatívny terénny výskum založený na zúčastnenom pozorovaní a rozhovoroch. Pôvodne vyrástla na komplexnom záujme o predindustriálne a neurbanizované komunity. Bola pre ne súhrnnou vedou, ktorá zahŕňala ostatné, v modernom svete už samostatne vyprofilované odbory (ekonómii, politológii, medicíne, právo, lingvistiku atď.). Tento aspekt komplexného pohľadu si antropológia zachovala dodnes, keď sú v jej výskumnom zábere aj (post)industriálne spoločnosti (o čom svedčí aj špecializácia a tematické členenie napr. na lingvistickú, politickú, ekonomickú, medicínsku antropológiu). Uplatnenie poznatkov a metód vedy v riešení reálnych problémov života ľudí sa označuje termínom aplikovaná antropológia (na rozdiel od teoretickej alebo akademickej). Jej súčasťou, oblasťou zamerania je rozvojová antropológia, ktorá sa sústreďuje na identifikovanie príčin a implementáciu riešení v rozvojovej spolupráci. Dobrým predpokladom na uplatnenie v tejto oblasti je práve pretrvávajúci komplexný pohľad odboru a genéza i dlhodobý záujem o skúmanie predmoderných tradičných komunít. Práve takéto (alebo málo, či novoindustrializované) spoločnosti sú najčastejšie

5 Z anglického *Human Development Index*. Viď. <http://hdr.undp.org/en>

6 Sociálna antropológia je termín, ktorý vznikol v britskej vede, pojem kultúrna antropológia sa používa v USA. Používa sa aj spoločný termín sociokultúrna antropológia. Na Slovensku, resp. v kontinentálnej Európe, sa antropológia chápala ako fyzická, prírodovedná disciplína a k anglosaskej vede bola u nás najbližšie etnológia (staršie tiež etnografia, národopis). Britská a najmä americká antropológia je na rozdiel od etnológie komplexnejšia a teoreticky rozvinutejšia disciplína (niekedy funguje v rámci pracovísk celostnej fyzicko-kultúrnej antropológie). V texte sa pridržiavam termínu antropológia, v slovenskom kontexte používam najmä termín etnológia.

cieľovou skupinou medzinárodnej rozvojovej spolupráce. Aj vývoj vedy, presadenie kultúrnej relativity v pohľade na situácie ľudských spoločností, formulovanie etických zásad (často v dilemách) akademických a aplikovaných výskumov, podporujú kvalifikáciu antropológie. Jej hlavný prínos však spočíva v špecifickom pohľade na ľudí a ich spôsob života.

OD ANTROPOLÓGIE K ROZVOJOVEJ ANTROPOLÓGII

Záujem antropológov o rozvojovú spoluprácu v spoločensko-ekonomicky menej rozvinutých komunitách siaha takmer až do začiatkov jej formovania ako vednej disciplíny v druhej polovici 19. stor.

Neskôr bolo pre ich aktivity v tomto smere významnejšie obdobie dekolonizácie po druhej svetovej vojne a budovania nezávislých štátov. Až napokon v 70. rokoch sa antropológia vyprofilovala do samostatnej oblasti aplikácie antropologických poznatkov.

Vzťah vedcov k rozvoju sa datuje od počiatkov vedy v koloniálnej ére a pretrváva až do súčasnosti. Súvisí so záujmom o ľudí vo vtedajších (predovšetkým britských) kolóniách, ktorý niekedy viedol – pokiaľ sa neobmedzil len na akademické skúmanie či jednostrannú službu koloniálnej správe – i k snahe zlepšiť ich životné podmienky.

Koncept rozvoja sa stal po druhej svetovej vojne dominantnou ideou storočia. Jazyk politik sa menil od „modernizácie“ k „základným potrebám“ v 70. rokoch, k „udržateľnému rozvoju“ v 80. rokoch, až k „budovaniu občianskej spoločnosti“ a „zodpovednému spravovaniu“ (angl. *good governance*) v 90. rokoch. Jazyk a prístupy sa menili v súlade s celkovým kontextom a porozumením problémov chudoby. Zahŕňali nadšenú spoluprácu vo výskumoch a projektoch, ale i kritiku a odmietanie.

Koncept rozvoja vstúpil prvýkrát do verejného priestoru v polovici 20. storočia. Bol úzko zviazaný predovšetkým s ekonomickým rastom a založený na finančnej pomoci a transfere technológií. Myšlienka rozsiahlej inštitucionalizovanej rozvojovej spolupráce sa ujala po druhej svetovej vojne v súvislosti s obnovou západnej Európy⁷. Finančná pomoc bola úspešná, a tak ju OSN rozšírilo na neindustrializované krajiny. Od 50. rokov sa tak vytvoril z medzinárodných, verejných i mimovládnych organizácií doslova celý sektor či rozvojový „priemysel“ (Lewis, 2005, s. 2). Ten bol v prvých desaťročiach ovplyvnený tzv. modernizačnou teóriou (Gwynne, 2003, s. 111-112), podľa ktorej bolo potrebné tradičné spoločnosti zmeniť na priemyselné urbanizované demokratické štáty. Finančná podpora a veľké infraštruktúrne riešenia – paternalistické, organizované štátom a riadené zhora (tzv. *top-down*) ako napr. výstavba škôl, nemocníc, vodných priehrad, letísk, ciest atď. – boli hlavnými znakmi tohto prístupu. Mnohé však nerešpektovali práva miestnych komunit, zničili ich obživu, prírodu. Ani snaha odstrániť tieto zlyhania pomocou dôkladnejšieho centralizovaného plá-

7 Z tohto hľadiska sa za oficiálny „začiatok“ pokladá prejav prezidenta USA H.S. Trumana v kongrese z marca 1947 o potrebe pomoci krajinám v snahe zabrániť expanzii komunizmu a Sovietskeho zväzu (tzv. Trumanova doktrína).

novania v 60. rokoch nepriniesla želané výsledky. Viaceré projekty mali len krátkodobé pozitívne účinky, iné dokonca znásobili problémy. Modernizačná teória zlyhávala. K opozícii voči nej sa už od konca 40. rokov postupne formulovala teória závislosti silne inšpirovaná marxizmom (Gwynne, 2003, s. 113-114). Podľa nej boli chudobné krajiny produktom závislosti na bohatých kapitalistických krajinách. Riešením bolo odmietnutie rozvojovej spolupráce ako formy neoimperializmu a radikálna štrukturálna reforma, najlepšie v podobe nastolenia socializmu. Hoci tento prístup priniesol v istej miere mobilizáciu vlastných zdrojov a posilnenie pre niektoré krajiny globálneho Juhu, bol tiež neúspešný.

Od polovice 70. rokov sa v dôsledku predchádzajúcich zlyhaní dostáva do popredia rozvojových stratégií idea základných ľudských potrieb (angl. *basic needs*). Teda zabezpečenia všetkého, čo ľudia potrebujú pre svoj dôstojný život (obživa, voda, bývanie, bezpečnosť, zdravotná starostlivosť, vzdelanie, právo na slobodu a i.). Hoci toto všetko bolo zakotvené už vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv z r. 1948 a následne v ďalších dokumentoch, nebralo sa to ako východisko pre rozvoj. Až neúspech veľkých paternalistických projektov priniesol zmenu. S prístupom „rozvoj pre ľudí a s nimi“ sa začali brať do úvahy sociokultúrne a environmentálne hľadiská. S tým súvisí aj výraznejší vstup sociálnych vedcov ako expertov do rozvojových organizácií.

Plnohodnotný vstup antropológie na pole rozvojovej spolupráce teda zapríčinilo až prehodnocovanie dovtedajších jednostranných ekonomicky orientovaných prístupov približne od polovice 70. rokov 20. storočia. Zlyhanie ekonomocentrických a technokratických tzv. *top-down* riešení viedlo k záujmu o kultúrne a sociálne aspekty komunít, ktoré boli cieľovou skupinou intervencií. Táto zmena sa viditeľne manifestovala aj v reformulácii prístupov Svetovej banky, agentúr OSN, USAID a i. Aktívne zapojenie členov cieľových skupín, „chudobných“ sa začalo považovať za nevyhnutnú podmienku úspešnosti projektov. To si však vyžadovalo porozumenie ľuďom, ich spôsobu života a kultúry. A tu vznikol priestor pre antropológov ako expertov na uvedené skutočnosti. Ich počet v týchto projektoch postupne narastal a ich rola sa inštitucionalizovala. S týmto zapojením sa etablovala ako subdisciplína a aplikovaný odbor aj rozvojová antropológia. Zapájala sa nielen do praktických riešení v konkrétnych projektoch, ale prispievala aj k diskusii o teórii rozvoja, a tým aj k formulovaniu stratégií a politík. Antropológovia fungovali ako „kultúrni sprostredkovatelia“ medzi komunitami a rozvojovými stratégiami; prinášali komplexný a holistický pohľad do projektov. To bola a je ich kľúčová rola, ktorá pramení v schopnosti poskytnúť zmysluplnú sociálnu analýzu, ktorá determinuje správanie miestnych ľudí a úspešnosť projektov. (Osobitne je to dôležité v oblastiach ako presídľovanie, poľnohospodárske systémy, manažment prírodných zdrojov, neformálna ekonomika a pod.)

Od 80. rokov sa ale v rozvojovej politike presadili prakticky neoliberalne riešenia s dôrazom na voľný obchod a trh, cenovú dereguláciu a privatizáciu s minimálnymi zásahmi štátu.

ZÁKLADNÉ PRINCÍPY PROJEKTOV

V súčasnosti sa za hlavné atribúty rozvojových projektov považuje komunitná participácia a udržateľnosť. Prvý znamená zahrnutie samotných beneficentov do identifikácie problémov, riešení a realizovania zmien (niekedy aj angl. ako *bottom-up* prístup). Aktívne zapojenie komunity si vyžaduje porozumenie ich spôsobu života, tradíciám, hodnotám, vnímaniu, čo vedie k potrebe zapojiť antropológov do rozvojovej práce. Zahrnutie miestnych ľudí obmedzuje kritizovaný paternalistický, či (podľa niektorých) až vykorisťujúci prístup donorov. Samozrejme, ani participácia nie je všeliekom, a už vôbec nie na všetky rozvojové témy. Problémom môže byť aj to, že sa presadia len názory tých, ktorí disponujú väčšou autoritou a mocou (aj v závislosti od triedy, veku, rodu). Pracovníci teda musia byť dostatočne citliví na kultúrnu dynamiku situácie v lokalite.

Udržateľnosť, resp. trvalá udržateľnosť, zahŕňa dva aspekty. Prvý znamená schopnosť udržať pozitívne výsledky, zmeny projektu aj po skončení vonkajšej podpory. Druhý znamená urobiť to bez narušenia prírodného prostredia, teda bez budúceho obmedzenia pri napĺňaní potrieb ďalších generácií. Problémom environmentálnej požiadavky je niekedy napätie medzi snahou naplniť v blízkom čase základné potreby ľudí a nenarušiť ekológiu. O to viac, že ju deklarujú donorské krajiny, ktoré najviac ničia životné prostredie Zeme. Najlepšie by obyvatelia Severu prispeli k ekologickej stabilite a odstraňovaniu chudoby vo svete, keby sami prijali udržateľný a nekonzumný spôsob života, ktorý odporúčajú krajinám Juhu.

Obidva súčasné princípy rozvojovej spolupráce sú ideálne, v realite projektov však nie vždy aj plne dosiahnuteľné a reálne.

Oproti v minulosti dominantnej priamej podpore v podobe financií, materiálov, strojov a vybavenia sa v súčasnosti presadilo skôr poskytovanie znalostí, odborných expertíz a zručností – transfer technológií alebo technická asistencia. Tá dokáže vcelku dobre skĺbiť princípy participácie a udržateľnosti.

KRITIKA ROZVOJA V ANTROPOLÓGII

Rozvoj sa v antropológii chápe ako plánovaná sociálna zmena a vonkajšia intervencia, v ktorej sa jedna skupina snaží o pozitívnu zmenu v menej rozvinutej komunite, najčastejšie vo forme projektov ako plánovaných aktivít na dosiahnutie zmeny.

Vstup antropológov do riešenia konkrétnych problémov bol kontroverzný už od koloniálnych čias. Mnohí sa pozerali na aplikáciu, teda na snahu meniť kultúru iných, ako na zradu. Argumenty proti praxi sa koncentrujú do tvrdení, že aplikácia vo všeobecnosti nemá miesto vo vedeckej disciplíne, rozvoj ničí tradičné kultúry, alebo že jeho praktiky sú jednoducho neetické (Lewis, 2005, s. 13).

Etablovanie a uplatňovanie antropológie v rozvojovej spolupráci viedlo – v súlade so širším spoločenským diskurzom (najmä od konca 80. rokov) – i ku kritike zo strany kolegov

z odboru⁸. Spočívala v rozmedzí od spochybňovania schopností a predovšetkým etickej oprávnenosti intervencií do „prirodzeného“ života komunit až po obvinenia z kolaborácie so zadávateľmi expertíz. Radikálnejšie názory v tom videli organizovaný systém moci a neokoloniálnu nadvládu nad chudobnejšími krajinami. Časť rozvojových antropológov bola voči tejto kritike⁹ imúnna a boli presvedčení o potrebe aktívnych intervencií; iní volili viac či menej advokačnú pozíciu a obranu záujmov dotknutých skupín; ďalší na aplikovanú prax rezignovali (podľa Escobara, 1997, s. 501). Kritickou reflexiou idey rozvoja, jeho chápania, princípov, zmyslu, dejín („od kolonializmu k rozvoju“), praxe, jazyka (ktorý v zmysle post-štrukturalizmu formuje sociálnu realitu) a rozvojovej praxe sa zaoberá smer, ktorý sa označuje ako antropológia rozvoja (z angl. *Anthropology of Development*) alebo tzv. kritická rozvojová antropológia. Vychádza z odmietania západného vnímania krajín globálneho Juhu a (ekonomického) „rozvoja“ ako vysvetľujúceho vzorca pre jeho chápanie. Toto napätie medzi dvoma prístupmi – aplikovaným a teoreticko-kritickým – je odrazom postmodernej krízy konceptu rozvoja sociálnych vied i samotnej antropológie. Niektorí (Olivier de Sardan, 2006, s. 4-7) vidia za jednostrannou kritikou ideologizáciu sociálnych vied, ktorá sa označuje ako postmodernizmus alebo „dekonštrukcionizmus“. Uvádzajú, že spochybňovanie „rozvojového diskurzu“ a úsilie o jeho „dekonštrukciu“ si nevíšalo ani tak stratégie alebo projektové prístupy, ale sústredilo sa na vykreslenie „rozvoja“ ako a priori negatívnej entity. Tento prístup sa pritom nezakladá na empirických skutočnostiach. Ďalší upozorňujú aj na tzv. ideologický a metodologický populizmus, ktorý preceňuje „domorodé“ znalosti a participatívny výskum na úkor vedeckých poznatkov a prístupov (Olivier de Sardan, 2006, s. 110-125). Pre východisko z krízy (nielen konceptu rozvoja, ale aj sociálnych vied) je v antropológii dobrým základom jej holistický prístup (oproti „hyperšpecializácii“ ostatných vied) a orientácia na ľudí, aktérov (z angl. *actor-oriented*), ich predstavu a konanie.

Podľa Gaedenera a Lewisa (1996) sa kríza môže prekonať aj tak, že uplatnenie antropológie v rozvoji (a inde) bude naďalej pokračovať, ale inými spôsobmi ako doteraz a využívajúce nové konceptuálne prístupy (Escobar, 1997, s. 507). Podmienkou je znalosť komplexného teoretického rámca, ktorý berie do úvahy aj modernizáciu, globalizáciu, mobilizáciu, identitu a kvalitný dlhodobý etnografický výskum nezávislý na projektovom cykle.

ROZVOJ A ANTROPOLOGICKÁ TEÓRIA

Pre antropológiu je vzťah k problematike rozvoja osobitne zložitý a ústredný práve vďaka genéze vedy v skúmaní predmoderných komunit a v špeciálnom vzťahu k „menej rozvinutým“. Je priam otázkou identity odboru (Ferguson, 2005, s. 141). Formovanie vedy na sklonku

8 Napr. Said (1979), Crush (1995), Sachs (1992) – podľa Escobara, 1997, s. 503.

9 Na oplátku konštatovali, že ide o filozofické hry intelektuálov bohatých krajín, ktorí neriešia reálne problémy.

19. storočia súvisí s dominantnou ideou kultúrnej evolúcie¹⁰. Podľa nej všetky ľudské spoločnosti prechádzajú rovnakými etapami vývoja a líšia sa len stupňom, ktorý v tejto evolúcii zaujímajú. Najvyšší stupeň zaujímala západná spoločnosť a predmoderné komunity boli živými „fosíliami“ jej niekdajšieho vlastného vývoja. Toto videnie bolo kritizované (v USA napr. Franzom Boasom a jeho žiakmi) a už v 1. polovici 20. stor. ho nahradilo chápanie predindustriálnych spoločností ako „vlastných príbehov“, ktoré vytvárajú ucelené funkčné systémy na uspokojovanie ľudských potrieb (britský funkcionalizmus B. Malinowského) alebo unikátne kultúrne vzory (americký konfiguracionizmus R. Benedicta a i.). Pochopiť túto jedinečnosť môžeme len z pohľadu danej kultúry a ich nositeľov (*emic* hľadisko), a preto zo spoločností nemôžeme vytvárať rebríček, v ktorom niektoré stoja vyššie ako druhé. Hoci sa presadil takýto kultúrny relativizmus, pretrvalo rozdelenie na moderné a tradičné (či „prírodné“, „primitívne“) spoločnosti, ktorým sa primárne venovala antropológia. Prirodzene, že veda si v 30. a 40. rokoch všimla aj stretnutia a vplyvy týchto dvoch foriem najmä v podobe štúdia kultúrnych kontaktov a zmien. Toto skúmanie ale nenadobudlo významné postavenie, pretože keď sa z predindustriálnej stala moderná komplexná spoločnosť, opustila zväčša aj obzor antropológického skúmania (Ferguson, 2005, s. 144). Okrem toho sa vedci pozerali na tieto zmeny ako na narušenie jedinečnosti pôvodných sebestačných kultúr, ktorých postupný zánik oni študovali. V povojnovom období sa tento postoj začína postupne meniť a antropológovia si začínajú všimnúť aj prebiehajúce zmeny, industrializáciu, urbanizáciu. Prestávajú ich vnímať ako negatívny zásah, dokonca podporujú možnosť obyvateľov krajín globálneho Juhu podieľať sa na výdobytkoch moderného sveta (Ferguson, 2005, s. 145). S postupujúcou dekolonizáciou sa aj antropológovia začínajú zaoberať rozvojom (pod ktorým sa rozumela dovtedajšia kultúrna zmena) a modernizačnou teóriou. Pôvodné myšlienky evolucionistov (L. H. Morgan, E. Tylor a i.) o lineárnych štádiách vývoja sa objavujú v novom šate v praktickej rovine (aj v teoretickom uvažovaní sa objavuje neoevolucionizmus). Akademska antropológia 50. a 60. rokov si udržiavala odstup od aplikovaného konceptu rozvoja a venovala sa stále skôr otázkam tradičných komunít¹¹. V 70. rokoch modernizačnú teóriu i antropológické myslenie zasiahla neomarxistická kritika a teória závislostí (Ferguson, 2005, s. 146). Tie odmietli chápať svet ako nezávislé sa vyvíjajúce samostatné ľudské spoločnosti (čo bolo spoločné pre evolucionizmus a modernizačnú teóriu i pre kultúrny relativizmus). Naopak, nerovnosť je výsledkom spoločných dejín imperializmu a vykorisťovania, teda ovplyvňovania. Tradičné praktiky nie sú jedinečné relikty, ale reakcie na vplyv vonkajšieho kapitalizmu. Preto tzv. rozvoj je ďalší spôsob expanzie a imperializmu. Zrejme aj táto kritika viedla k tlaku na aktuálnosť antropológie, na jej vyslovenie sa k prebiehajúcim procesom. Zlyhanie dovtedajších postupov v rozvojevej

10 Najvýznamnejšími predstaviteľmi evolucionizmu boli v USA L. H. Morgan a vo Veľkej Británii E. Tylor.

11 V Inštitúte Rhodes-Livingstone v Zambii, ktorý sa zaoberal premenou afrických spoločností, pôsobili antropológovia, ktorí sa zaoberali klasickými témami (V. Turner, M. Gluckman), ale aj tí, ktorí skúmali urbanizáciu a industrializáciu (C. Mitchell). Tých druhých ocenili skôr sociológovia než akademická antropológia (Ferguson, 2005, s. 145).

pomoci a nový koncept základných potrieb so zameraním na sociokultúrne súvislosti bol ďalší impulz na výraznejší vstup vedy na toto pole. Pragmaticky tomu pomohla aj kríza pracovných miest v akademickom svete. Všetky tieto faktory viedli k sformovaniu rozvojovej antropológie ako samostatnej subdisciplíny. Mnohí vstúpili do tejto oblasti so snahou prispieť svojimi znalosťami k úsiliu riešiť problémy chudoby a nerovnosti. Avšak pohltila ich byrokracia rozvojových agentúr. Rozvojová antropológia sa tak napokon z väčšej časti stala len viac lokálne zafarbenou recykláciou konceptu modernizácie a rozvoja. S týmto procesom slablo aj prepojenie s teóriou. V akademicknej oblasti sa rozvojová antropológia považovala za menej prestížnu aplikovanú oblasť (stále síce antropologickú vo svojej orientácii na komunity, ale málo spojenú s vedeckou teóriou). Ani v rozvojových organizáciách sa jej nedarilo lepšie. Zahrnutie rozvojovej antropológie síce poslúžilo odpovediam na dovtedajšiu kritiku projektov a volania po zameraní sa na ľudí. Nemohla sa ale presadiť voči dominujúcim ekonomickým a technokratickým riešeniam, ktoré sociokultúrny kontext nezaujímali (Ferguson, 2005, s. 147). Volanie po znalostiach miestnych, po ich participácii zostalo len rétorickou frázzou a antropológovia zaujímali v projektoch marginálnu pozíciu. Na jednej strane teda antropológovia v praxi nekriticky prijali rozvoj v aplikovanej oblasti, na strane druhej – v akademicknej sfére – ho podrobili kritike. Akademici sa pozerali na rozvojovú antropológiu (aj na iné oblasti aplikácie) so skepsou až dešpektom. Praktici sa tak cítili dvojnásobne ostrakizovaní predsudkami – zo strany akademikov ako antropológovia druhej triedy a zo strany rozvojových pracovníkov ako predstavitelia romantickej, obštrukčnej, „mäkkej“, málo exaktnej disciplíny. Na oplátku rozvojoví antropológovia kritizovali teoretikov za nezodpovednosť a odtrhnutosť od života, od reálnych problémov bežných ľudí, obviňovali ich z intelektuálnych hier na teoretické texty, koncepty a konštrukty, ktoré však môžu máločím prispieť k reálnemu riešeniu problémov.

V súčasných tzv. postrozvojových teóriách (Karim, Escobar, Ferguson) sa spochybňuje hierarchia a delenie na rozvinuté a nerozvinuté spoločnosti, primárnosť a všeobecnosť ekonomických faktorov pre kvalitu života, západný etnocentrizmus. Napríklad kolumbijsko-americký antropológ Arturo Escobar zdôrazňuje potrebu zamerať sa na miestnu kultúru a znalosti, podporu lokálnych (tzv. grassroots) hnutí, na väčšiu solidaritu a vzájomnosť (Escobar, 1997). Ďalej sa v praxi zdôrazňujú vyššie spomenuté prístupy participácie, trvalo udržateľného a tzv. ľudského rozvoja.

ROZVOJ A KVALITA ŽIVOTA

Je zrejmé, že hospodárske faktory nemôžu byť jedinými a možno ani hlavnými ukazovateľmi kvality ľudského života. Samotný pojem rozvoja predpokladá ukazovatele, na základe ktorých ho možno merať a hodnotenie podľa kritérií, na základe ktorých sa spoločnosti umiestňujú v rebríčku. V sociálnych vedách sa zase zdôrazňuje význam sociálneho a kultúrneho kapitálu ako hlavných rozvojových činiteľov v skvalitňovaní podmienok na život. Poznatky

z tzv. výskumov šťastia (*happiness studies*)¹² ukazujú, že vysoká ekonomická produktivita nie vždy koreluje s pocitom životnej spokojnosti. Výskumy psychológov už dávnejšie prišli na to, že človek pre svoju celkovú spokojnosť potrebuje rozvíjať aj iné potreby, nielen tie, ktoré súvisia s jeho materiálnou existenciou¹³. Nesúhlas s výlučne ekonomickým hodnotením kvality života viedol aj k vytvoreniu alternatívnych kvantitatívnych rebríčkov, ktoré okrem hrubého národného dôchodku zahŕňajú medzi relevantné kritéria aj roky vzdelávania a priemernú dĺžku života. Práve tieto ukazovatele meria asi najznámejšia alternatíva – index ľudského rozvoja (v angl. *Human development index* – HDI)¹⁴. Ďalší z rebríčkov – index šťastnej planéty (*Happy planet index* – HPI)¹⁵, zase berie do úvahy ako podstatné faktory pocit životnej spokojnosti, dĺžku dožitia a ekologickú stopu¹⁶. Ďalšími rebríčkami sú napríklad globálny mierový index (*Global Peace Index* – GPI), hrubé národné šťastie (*Gross national happiness* – GNH)¹⁷ a pod. Index dobrej krajiny (*Good country index*) meria príspevok štátu k spoločenskému dobru, vrátane napr. príspevku do humanitárnej a rozvojovej spolupráce, počtu rozvojových dobrovoľníkov atď. Všetky tieto alternatívne rebríčky upozorňujú na dôležitosť iných ako výlučne ekonomických aspektov pre celkovú kvalitu života a spokojnosť ľudí. Uvedené poznatky upozorňujú na závažnosť sociálnych, kultúrnych a ekologických faktorov pre kvalitu života a spokojnosť ľudí. Je potrebné preto s nimi počítať aj v rozvojových stratégiách. Hoci teoreticky o nich vieme a ich význam aj viac-menej uznávame, v praxi prevažuje stále zameranie na ekonomické, často krátkodobé a „neudržateľné“ stimuly. Jednou z príčin je okrem všeobecnej ekonomizácie života v spoločenskom diskurze (médiá, politika, neformálne kontakty...) neznalosť spôsobov a prístupov, ktoré by viedli k rozvoju obcí, miest a regiónov práve prostredníctvom využitia sociálnych a kultúrnych zdrojov (Janto, 2013). V tomto zameraní sa na neekonomické hľadiská a ich využitie pri hodnotení kvality života hrajú významnú úlohu aj antropológovia.

-
- 12 Pociť životného šťastia, spokojnosť so životom je veľmi subjektívny jav, ktorý je ovplyvnený aj kultúrou prostredia. Vedci sa v kvantitatívnych meraniach snažia tento problém vyriešiť tak, že v bádani uplatňujú subjektívne kritériá – akým je napr. osobná spokojnosť so životom – súčasne s objektívnymi ako napr. vzdelanie, dĺžka života, príjem.
 - 13 Známa a rozšírená je Maslowova pyramída z roku 1943, ktorá definuje ľudské potreby a usporadúva ich do hierarchie. Okrem fyziologických, telesných potrieb sa na ďalších vyšších stupňoch pyramídy objavuje potreba bezpečia a istoty; lásky, prijatia a spolupatričnosti; úcty a sebarealizácie.
 - 14 Index ľudského rozvoja bol vytvorený v roku 1990 a použitý v správe UNDP s cieľom presunúť pozornosť z ekonomických parametrov na politiky orientované viac na ľudí. Vid' pozn. 6.
 - 15 V júli 2006 ho ako alternatívny spôsob merania ľudského blahobytu po prvýkrát predstavil britský think-tank New Economics Foundation.
 - 16 Podľa neho sú na popredných priečkach blahobytu latinskoamerické krajiny. Vid' <http://www.happyplanetindex.org/>.
 - 17 Meranie šťastia, ktoré vzniklo a používa sa v Bhutáne, vyhodnocuje 33 subjektívnych a objektívnych indikátorov. Medzi nimi sú napr. aj vzťahy v komunite a v rámci nich pociť náležitosti s ňou, vzťahy so susedmi, ďalej dobrovoľníctvo, darcovstvo a pod. Vid' <http://www.grossnationalhappiness.com/>.

ÚLOHA ANTROPOLÓGOV V ROZVOJI

Antropológovia najčastejšie pracujú v rozvojovej spolupráci ako konzultanti, expertní výskumníci, projektoví evaluátori pre medzinárodné organizácie, vládne agentúry, či neziskové organizácie. Sú to časovo ohraničené pozície s konkrétnym zadáním; v menšej miere aj plne zamestnanecké miesta (najmä v prípade veľkých medzinárodných organizácií). Vyštvodovaní antropológovia samozrejme pracujú v rozvoji aj na iných pozíciách než tých, ktoré sú vyhradené pre sociokultúrnu expertízu (projektoví manažéri, terénni komunitní pracovníci a pod.), kde viac či menej dokážu využívať aj svoju odbornosť.

Profesionalizácia oblasti rozvojovej spolupráce v 70. rokoch viedla k nárastu príležitostí aj pre antropológov. Pôsobia ako „tlmočníci kultúr“, ktorí interpretujú a prinášajú do projektov porozumenie pre miestnu realitu. Snažia sa vyvážiť dominanciu ekonomického pohľadu (napr. poukazovaním na trh ako kultúrou podmienenú inštitúciu). Odkrývajú hodnotu znalostí miestnych ľudí, štruktúru ich chápania a významov. Z metodologického hľadiska prinášajú do výskumov zúčastnené pozorovanie a interview. Záujem o ne vzrástol v súvislosti s presadením participatívneho v rozvojových projektoch. Pozície antropológov ako konzultantov narástli predovšetkým na poli komunitno-rozvojových projektov a zahŕňajú rôznorodé oblasti ako napríklad zlepšenie podmienok v slumoch, mikropôžičkové systémy, monitoring, evaluáciu, tréningovanie participatívnych metód (Lewis, 2005, s. 12). Niektorí si zvolia angažovanejšiu rolu a politickú obhajobu záujmov komunit, ktoré sú ohrozované modernizačnými projektmi, ako je napr. budovanie infraštruktúry, priehrad, ťažba. (Jednou z takýchto organizácií akčných antropológov¹⁸ je napr. aj Kultúrne prežitie – angl. *Cultural Survival* – ktorá sa snaží ochrániť spôsob života ohrozených spoločností.)

Rozvoj si vyžaduje v prvom rade hlboké pochopenie sociokultúrnych otázok. Napríklad: Kto by mal mať úžitok z projektu? Kto o tom rozhodne? Aké postupy a aktivity budú úspešné a ktoré, naopak, môžu byť škodlivé? Nestačí iba všeobecné poznanie sociálneho správania ľudí, ale treba mať konkrétne špecifické znalosti o tradíciách, hodnotách, zvykoch (Gwynne, 2003, s. 108).

Napríklad chudobní farmári v Kongu pestovali plodiny na zaburinených erodujúcich poliach bez stromov. Rozvojoví špecialisti predpokladali, že je to dôsledok ich nezdalanosti. Hlbší *emický* pohľad (z pohľadu miestnych ľudí) však ukázal, že burina zachytáva na suchých poliach vlhkosť. Nemožnosť vysádzať stromy súvisela so systémom pozemkového nájmu (kde vlastník nedovolil vysádzať stromy) a s miestnou symbolickou asociáciou so stromami (Gwynne, 2003, s. 108). Mnoho aplikovaných kultúrnych antropológov pracuje v rozvojovej oblasti v chudobných krajinách. Kým v minulosti sa rola antropológov obmedzovala často len na poskytovanie informácií o cudzích kultúrach rozvojovým agentúram, v súčasnosti rozvojoví antropológovia ako facilitátori pomáhajú miestnym viac identifikovať a realizovať ich vlastné predstavy (Gwynne, 2003, s. 109).

18 Pojem akčnej antropológie uviedol antropológ Sol Tax, ktorý ním označil cieľ „učiť sa a pomáhať“ skúmanej komunite.

Snáď najdôležitejší príspevok antropológov k rozvoju je ich ochota učiť sa od beneficien-
tov a kontinuálna kritická reflexia tejto práce. O to viac, že táto nemá všeobecne akcepto-
vanú nemennú filozofiu a metodológiu (Gwynne, 2003, s. 127).

PROJEKT VICOS

Jeden z prvých a známych rozvojových projektov v antropológii sa realizoval v 50. rokoch 20. storočia zásluhou Allana Holmberga, profesora na Cornellovej univerzite. Spočíval v pod-
pore malých pestovateľov na haciende Vicos v peruánskom údolí Ánd. Ako väčšinu juhoa-
merických haciend, aj túto vlastnili tamojší bohatí statkári, ktorí prenajímali malé políčka
spolu so skromným príbytkom roľníkom za 3 dni práce v týždni pre vlastnú farmu. Takáto
nepriaznivá zmluva sa týkala 1700 drobných nájomcov, ktorí boli voči majiteľom takmer
sústavne zadlžení. Ich políčka boli malé, plodiny sa často neurodili, ich strava a zdravie boli
na biednej úrovni; absentovalo aj vzdelanie. Holmberg s kolegami pripravil 5-ročný projekt
s cieľom pozdvihnúť životnú úroveň pestovateľov prostredníctvom niekoľkých špecifických
sociálnych a technologických zmien. Nazval ich „participatívna intervencia“. Roľníkom
poskytli kvalitné výnosné osivá a naučili ich nové zručnosti, napr. ako obsluhovať sejačku.
Ďalej vytvorili modelovú záhradu, vzdelávací program a spoločné diskusie, v ktorých hľadali
spôsoby, ako čeliť rovnakým problémom. Vďaka tomu všetkému dosiahli pestovatelia o nie-
koľko rokov takú úroveň, že si mohli haciendu odkúpiť. Projekt Vicos bol v tom období (ešte
pred vznikom rozvojovej antropológie v 70. rokoch) skôr výnimočným, než typickým apliko-
vaným antropologickým projektom. Bolo to prvé väčšie uplatnenie princípov sociokultúrnej
antropológie v zlepšovaní životných podmienok (Gwynne, 2003, s. 66-68).

ROZVOJOVÁ ANTROPOLÓGIA NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Rozvojová antropológia sa začala vyučovať od 70. rokov ako špeciálny kurz na vysokých
školách v súvislosti s jej etablovaním ako samostatnej aplikovanej subdisciplíny. Pod týmto
názvom vznikali aj samostatné študijné programy, resp. odbory. Mnohé sa od 90. rokov
premenovali zväčša na Antropológiu a (medzinárodný) rozvoj, Antropológiu a rozvojové
štúdiá a i., a to v dôsledku (postmodernej) kritiky a prehodnotenia dovtedajšieho konceptu
a praxe rozvoja. Konceptia výučby je rôznorodá podľa možností a personálneho obsadenia
akademického pracoviska – od „učenia o rozvoji“ k „učeniu sa ako robiť rozvoj“. Obyčajne
však vždy zahŕňa koncept dejín rozvojových prístupov a ich kritiky, vzťah odboru a zapoje-
nie antropológov do týchto procesov a príklady projektov s dôrazom na ich sociokultúrne
východiská a dopady. V samostatných špecializáciách je spravidla súčasťou takéhoto štú-
diá aj viac praktických kurzov, ako sú projektový manažment, komunitno-rozvojová práca,
metódy participácie, facilitácia, mediácia atď. Nevyhnutne ich dopĺňa „jadro“ antropológie –
terénny výskum, jeho metódy a techniky a viaceré teoretické kurzy. V interdisciplinárnych

študijných programoch, akými sú napr. rozvojové štúdiá, je postavenie antropológie iné. Do „kvantitatívne“ zameraných ekonomických, politologických, geografických kurzov, vnáša odlišné zameranie na ľudí, na ich chápanie a prežívanie skutočnosti. Inakosť antropologickej perspektívy kriticky reflektuje aj ideu progresu a zvyčajnú rozvojovú prax, spochybňuje bežné ekonomokratické vnímanie pomoci a sveta, ktorý sa okolo rozvoja vytvoril. To síce nemusí vyhovovať tým, ktorí uprednostňujú jasné „nespochybniteľné“ teórie a rukolapné ukazovatele z meraní, väčšinou ale vedie k prehodnoteniu prístupu, že „my vieme najlepšie, ako riešiť problémy iných ľudí“ (Djohari, 2011).

NÁMETY NA VÝUČBU

Metódy

Výučba témy rozvoja v rámci štúdia antropológie alebo sociokultúrnej antropológie ako kurzu v rozvojových štúdiách sa v uplatňovaní vzdelávacích prístupov neodlišuje od iných problematík. Osobitosťou je samostatná a špecifická obsahová náplň.

Od 80. rokov 20. storočia sa v rôznych typoch školení presadzovalo tzv. experienciálne (skúsenostné, emočné) učenie¹⁹. Podľa tohto prístupu sa nestačí len naučiť princípy, hotové poučky a vedomosti (abstraktné zovšeobecňovanie), ale učiaci má sám dospieť k porozumeniu nejakého javu, k pochopeniu prostredníctvom praktického osvojenia. Ťažisko sa presúva od „klasického“ prednášania k praktickým cvičeniam, simuláciám, hraníu rolí, hier. Najúčinnnejším spôsobom osvojovania si nových poznatkov je zážitkové objavovanie s aktivitou učiaceho. Nie je to až taký prevratný objav, pretože (ako vedia nielen antropológovia) znamená návrat k prirodzeným neinštitucionalizovaným formám učenia sa, ktoré prevládali v minulosti (v tradičných spoločnostiach).

Bola to reakcia „na prebujnené akademické vzdelávanie, ktoré sa odtrhlo od života a umelo posilňovalo len jediný štýl učenia – generalizované balíky hotových poznatkov, ktoré prostredníctvom metód rozumového poznávania učiteľ (expert) odovzdáva študentom (tým, ktorí si zatiaľ neosvojili toto poznanie)“ (Ondrušek, Labáth, 2007, s. 20).

Zásady experienciálneho učenia prenikli aj do formálneho školského prostredia a oživujú aj akademické vzdelávanie. V užšom slova zmysle ho môžeme považovať za formu tradičnej výučby čiže odovzdávanie poznatkov obohatené o nové metódy s cieľom zvýšiť efektívnosť výučby. Tieto metódy sa môžu deliť na diskusné, dramatizačné simulácie (hranie rolí), zážitkové hry a učenie praxou (Ondrušek, Labáth, 2007, s. 66).

19 Z angl. experiential learning. Jeho najvýraznejším predstaviteľom bol Dennis Kolb známy svojím cyklom učenia. Po Kolbovi sa objavila celá paleta prístupov, ktoré zdôrazňujú význam osobnej skúsenosti a emócií, odlišných od akademických kognitívnych prístupov. Známe sú napr. ako akcelorované, facilitatívne, participatívne učenie a i.

V akademickom prostredí patrí medzi najčastejšie využívané diskusné metódy a kognitívne prístupy (ako sú videoprojekcia, analýza textov, prípadových štúdií a ďalšie), a to aj pre svoju relatívnu časovú či metodickú nenáročnosť.

Diskusné skupiny sa môžu vytvoriť na základe vlastného výberu účastníkov, vyučujúceho alebo náhodne. Partneri v diskusii sa môžu aj meniť tak, aby sa napr. vo dvojiciach stretli všetci účastníci. Podnetom na diskusiu býva otázka(y) vyučujúceho, môže byť aj vo forme opisu situácie, príbehu, prípadovej štúdie, definície. Použiť sa môžu aj fotografie či video.

Ako prípadová štúdia sa môže v prípade predmetnej rozvojovej problematiky použiť napríklad aj skúsenosť z realizovaného projektu (v tomto texte sú opisy dvoch z nich), resp. jeho časti, alebo z východiskovej situácie pred jeho uskutočnením. Študenti potom v skupinách diskutujú a hodnotia aktivity, premýšľajú nad ich vylepšeniami alebo tvoria vlastný samostatný projekt, ktorý sa potom porovná s uskutočneným.

Pri definícii ako podnetu pre diskusiu sa môže uplatniť aj tzv. technika každý učí každého. Všetci študenti dostanú na papieri jeden z preberaných pojmov spolu s jeho definíciou. Potom asi 5 minút diskutujú v pároch, v ktorom jeden vždy prečíta pojem a druhý sa ho snaží správne definovať. Prvý z dvojice (učiaci) sa mu v tom snaží pomôcť správne zvolenými otázkami bez toho, aby definíciu druhému hneď prečítal.

Komplexnejšie štruktúrovanie obsahu a formy diskusie vedie takmer automaticky k rozdielnym názorom. Tým sa vytvára aj priestor na dialóg, polemiku, obhajobu a vyjasňovanie stanovísk, na osvojovanie nových kompetencií.

Jednou z menej známych (a podľa predpokladaného pôvodu antropológii blízky) techník je aj tzv. samojský kruh. Názov dostala podľa praktík obyvateľov Samojských ostrovov (ale zrejme nielen ich) v Polynézii, ktorí takýmto spôsobom diskutovali o problémoch. Je vhodná najmä na rozoberanie kontroverzných tém vo väčšej skupine. Účastníci sedia v dvoch koncentrických (pol)kruhoch. Iba tí, ktorí sedia v tom vnútornom (napr. 2 až 4) môžu diskutovať, ostatní počúvajú a pozorujú. Ktokoľvek, kto sa z vonkajšieho kruhu chce zapojiť do diskusie, vstane a sadne si na prázdnu stoličku vo vnútornom kruhu, alebo sa postaví za diskutujúcich (napr. aj za toho, ktorého chce vystriedať). Účastník vo vnútornom kruhu potom musí skončiť diskusiu a vrátiť sa medzi počúvajúcich.

Námety na diskusiu

Cieľom nasledujúcich námetov je predovšetkým prediskutovať spôsoby zapojenia sa antropológov do riešenia praktických problémov. Diskusie sa môžu realizovať v skupinách (2 až 5 účastníkov). Skupina spoločne (počas 10-15 min.) formuluje svoje stanovisko a jej hovorca ho predostrie ostatným účastníkom. Využiť sa môže aj vyššie uvedená technika samojských kruhov, keď sa do diskusie zapájajú všetci prítomní.

1. Predstavte si, že ako akademický vedci pracujete v Etiópii, kde skúmate sociálne dopady hladu na pastierske komunity. Cítite potrebu reálne im pomôcť aj v prípade, že by to ohrozilo váš vlastný výskum, pre ktorý ste tam? Vysvetlite svoju odpoveď. (Podľa Gwynnea, 2003, s. 11.)

2. Firma (alebo verejná správa) chce realizovať problematické podnikanie alebo developerský projekt – napr. ťažbu, výstavbu a pod. – s čo najmenším odporom miestnych. Predstavte si, že si vás najme, aby ste skúmali kultúru a správanie domorodcov. Máte vypracovať návrh na efektívnejšiu administratívu. Ako sa k tomu postavíte? (Otázka sa môže doplniť napr.: ...ak dlho nemáte prácu a ponuka je finančne výhodná.)
3. Pracujete ako antropológovia v Latinskej Amerike v medzinárodnom zdravotníckom projekte, ktorého cieľom je podpora bezpečného materstva medzi vidieckymi ženami s nízkym vzdelaním. Zistili ste, že na zastavenie krvácania z pupočnej šnúry sa používa hovädzí trus. Tento zvyk sa praktizuje odnepamäti a ženy veria, že je bezpečný a efektívny. Pokúsili by ste sa zastaviť ho? Prečo áno a prečo nie? (Podľa Gwynnea, 2003, s. 84) Obdobne môžeme dosadiť iné – z hľadiska Európana problematické, alebo až zdravotné škodlivé – kultúrne praktiky.
4. Ani v súčasnosti nevznikajú všetky rozvojové projekty na podnet miestnych obyvateľov alebo s ich účasťou. Beneficienti si niekedy neuvedomujú potrebu zmeny, alebo ju dokonca odmietajú, napriek tomu sa realizuje. Na ospravedlnenie sa používa výrok, že ak si pacient nedokáže diagnostikovať chorobu, neznamená to, že ňou netrpí. Aká je etická oprávnenosť takéhoto prístupu?
5. Pre Azandov z Južného Sudánu je hlavným spôsobom obživy drobná poľnohospodárska produkcia (záhradníctvo). V dôsledku dlhotrvajúcej občianskej vojny a klimatických zmien (chýbajúce kvalitné osivá, nedostatok efektívnych zručností, problémy so zavlažovaním atď.) je však málo výnosná, často na hranici prežitia. Aký projekt by ste navrhli na riešenie uvedenej situácie? Premyslite jeho zámery a aktivity. (Príklad realizovaného projektu je uvedený nižšie.)

SLOVENSKÝ ETNOLÓG V ROZVOJOVEJ SPOLUPRÁCI – MOŽNOSTI A LIMITY

Na Slovensku sa antropológia rozvoja alebo rozvojová antropológia ako študijný program či špecializácia nevyskytuje. Začala sa vyučovať len ako samostatný kurz v rámci štúdia etnológie. Dovtedy sa táto problematika vyskytla v menšej či väčšej miere v rámci kurzov aplikovanej etnológie, dejín a teórie antropológie, príp. iných²⁰. Doteraz vzniklo aj niekoľko záverečných (diplomových) prác študentov etnológie, ktoré vychádzajú z kvalitatívnych etnologických výskumov v oblasti rozvojovej spolupráce. Týkajú sa najmä činnosti mimo-

20 Na Katedre etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave sa od akademického roku 2011 problematika rozvojovej spolupráce vyučovala v rámci spoločného kurzu s miestnym rozvojom. Od akademického roku 2015/2016 sa vyučuje rozvojová antropológia samostatne a ako povinne voliteľný kurz nadväzuje na povinný všeobecný kurz aplikovanej antropológie. Na Katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií FiF UCM v Trnave v r. 2015 ponúkli v rámci spolupráce s českou mimovládou organizáciou doplnkový certifikovaný kurz tzv. mierotvornej antropológie. V Ústave sociálnej antropológie FSEV UK v Bratislave sa vyučovala antropológia rozvoja.

vládných organizácií – dobrovoľníkov v rozvojovej spolupráci a v globálnom vzdelávaní, ďalej ich fungovania, získavania finančných darov, zbierok a i. Sú teda zaujímavým príspevkom a reflexiou k fungovaniu samotných nositeľov rozvojovej spolupráce²¹. Absolventi etnológie začínajú pozvoľna prenikať aj do činnosti v rozvojovej oblasti – či už ako dobrovoľníci, alebo pracovníci. Hoci to, pravdaže, nie je primárne pre odbor, ktorý skončili, môžu sa so svojimi zručnosťami stať v tejto sfére významným prínosom.

Ako absolvent etnológie som po niekoľkoročnom pôsobení v komunitnom rozvoji na Slovensku²² mal možnosť pracovať aj v oblasti rozvojovej spolupráce²³. Samozrejme, do tejto oblasti som neprišiel ako etnológ, ktorý má do projektov priniesť svoj odborný pohľad experta na sociokultúrne procesy. Naše mimovládne združenia sú na to príliš malé, s obmedzeným počtom pracovníkov i zdrojov, a preto v nich treba zastávať niekoľko úloh zároveň²⁴. Pracoval som ako manažér v projektoch rozvojovej spolupráce (Južný Sudán, Keňa) a rozvojového vzdelávania, organizovania verejnej zbierky; potreboval som zvládnuť aj prácu s médiami a PR, fundraising, komunikáciu s dobrovoľníkmi. Pohltý najmä administratívnou prácou som svoju odbornosť uplatňoval skôr implicitne, najmä pri komunikácii s ľuďmi. Moja prvá i ďalšie dve návštevy subsaharskej Afriky, stretnutia s miestnymi ľuďmi a ich spôsobom života, ktorý je prelínaním tradičného s čoraz viac prenikajúcim (post)moderným, prebúdžali vo mne aj živý etnologický záujem. (O to viac, že sme projekty realizovali medzi Azandami v Južnom Sudáne, o ktorých písal klasik antropológie Evans-Pritchard²⁵.) Prioritný však bol monitoring projektov, ktoré mali prinášať napĺňanie základných potrieb ľudí žijúcich v absolútnej chudobe, a nie uspokojenie vedeckých túžob. A na aplikovaný výskum nebol čas ani možnosti. Mnohé z toho, čo bolo náplňou mojej práce a s čím som sa stretával, preto reflektujem ako etnológ až s odstupom času.

V dôsledku obmedzenosti personálnych i finančných zdrojov malých slovenských mimovládnych organizácií, ktoré sú hlavnými realizátormi dvojstrannej rozvojovej spolupráce (ďalšími sú vysoké školy a podnikateľský sektor), je pri tvorbe i realizácii projektov kľúčová úloha lokálneho partnera. Ten ako znalec miestnych podmienok viac-menej určuje tvorbu, podobu a reálne prevedenie zámerov a aktivít, ktorých financovanie zabezpečuje slovenská strana z darov alebo vyhlásených grantov (rámčujú ich cieľovými oblasťami). V prípade, že má organizácia na mieste terénneho pracovníka či dobrovoľníka, dokáže do tohto procesu vstúpiť výraznejšie, v každom prípade je ale primárny a nevyhnutný lokálny partner.

21 Tieto témy boli zvolené aj z pragmatických dôvodov, pretože prípadný výskum samotných rozvojových projektov v teréne by bol pre študenta veľkou finančnou záťažou, resp. by si vyžiadali grantové zdroje, ktoré na takýto typ výskumu nie sú zatiaľ dostupné.

22 V rokoch 2000-2007 som bol komunitným pracovníkom v občianskom združení Centrum komunitného rozvoja.

23 V rokoch 2008 -2013 som bol projektovým manažérom v SAVIO, o.z.

24 Okrem toho etnológia je stále vnímaná skôr ako odbor, ktorý sa venuje len predindustriálnej spoločnosti, teda – v našom prostredí – ľudovej kultúre, prípadne otázkam etnicity.

25 Čarodejníctvo, veštby a mágia u Azandov, 1937 (Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande).

Výhodou (či z núdze cnosťou?) združení a ich malých projektov je alebo môže byť relatívna flexibilita zámerov a ich komunitná „ukotvenosť“ bez rizika, že sa rozplynú v neužitočných megaprojektoch.

POĽNOHOSPODÁRSKY PROJEKT V JUŽNOM SUDÁNE

Občianske združenie, v ktorom som pôsobil, realizovalo v Južnom Sudáne (v rokoch 2010 – 2013) 4 projekty financované z grantov oficiálnej rozvojovej spolupráce (program SlovakAid). Okrem toho tam vďaka prostriedkom individuálnych darcov podporilo ďalšie menšie aktivity. Lokálnym partnerom bola organizácia²⁶, ktorá relatívne dlhodobo a stabilne (vzhľadom na občiansku vojnu) pôsobila v Južnom Sudáne. V obci Manguo v blízkosti sídla okresu Maridi v juhosudánskom štáte Západná Equatória sa uskutočnili tri projekty²⁷ – jeden sa týkal dostavby tried základnej školy a kurzov pre učiteľov, ďalší výstavby zdravotného strediska, jeho prevádzky a zdravotnej osvetly. Tretí projekt, ktorému by som sa chcel viac venovať, bol zameraný na podporu miestneho poľnohospodárstva ako základného prostriedku obživy²⁸. Zlepšenie sa malo docieľiť pomocou piatich hlavných aktivít: trojmesačných kurzov pestovania, ktoré sa konali v troch cykloch; zavedením poľnohospodárskeho vyučovania do osnov miestnej základnej školy; vybudovaním banky osív a požičovne poľnohospodárskych nástrojov a zavedením mikropôžičiek. Definované projektové zámery boli v súlade s rozvojovými cieľmi krajiny. Lokálny partner ako primárny implementátor aktivít, spolupracoval s pobočkou známej bengálskej organizácie BRAC²⁹, ktorá zabezpečila trénerov do kurzov a vypracovala návrh na mikrofinancovanie. Osivá, sadenice³⁰ a nástroje³¹ sa nakúpili prostredníctvom lokálneho predajcu a zo susednej Ugandy; financie do mikropôžičkového programu boli vkladom partnera. Všetko toto malo prispieť k zefektívneniu pestovania u Azandov, malých poľnohospodárov³², ktorí trpeli následkami dlhotrvajúcej občianskej vojny, neefektívnym hospodárením, nekvalitnými nástrojmi a osivami a ohrozením z prebiehajúcich klimatických zmien. Projektové zámery a aktivity boli navrhnuté juhosudánskym partnerom a spracované slovenskou organizáciou tak, aby zodpovedali grantovej výzve. Keďže na etapu od jej vyhlásenia do uzavretia boli stanovené sotva dva mesiace, zahrnúť do prípravy miestnu

26 BOSCOAID – projektová organizácia Saleziánov dona Bosca, katolíckej rehoľnej kongregácie.

27 Zámerom bolo poskytnúť komplexnú pomoc pri zabezpečení primárnych potrieb – obživy, zdravia a vzdelania.

28 Projekt Obnova poľnohospodárstva modernými technológiami v Maridi (SAMRS/2010/12/02) prebiehal od 15.11.2010 do 15.11.2011.

29 Počtom pracovníkov ide o najväčšiu mimovládnu rozvojovú organizáciu na svete.

30 sezam, kukurica, fazuľa, cibuľa, karfiol, podzemnica olejná, baklažán, šalátová zelenina, ibišteľ jedlý, ananás, banán, papája

31 rýle, lopaty, plečky, kosáky, sekery, motyky

32 presnejšie ide o záhradnícku kultúru s motykovým obrábaním

komunitu sa z časových i personálnych dôvodov nedalo. Participácia sa najviac prejavila až v priebehu projektu vo výbere účastníkov kurzov. Vo všetkých troch trojmesačných cykloch sa zúčastnilo spolu 60 účastníkov. Vyberali ich samotní obyvatelia, presnejšie predstavitelia osád. Naša podmienka bola, aby boli rovnomerne zastúpené všetky osady (spolu 21 osád a asi 484 rodín), aby absolventi kurzov boli schopní ďalej odovzdať získané znalosti, a aby medzi účastníkmi boli aj ženy (zúčastnilo sa ich napokon 17, teda takmer tretina). Do výberu, za ktorý zodpovedali miestne komunity, sme preto ďalej výraznejšie nezasahovali a ani nekontrolovali „správnosť“ výberu. Súčasťou kurzov bolo okrem teoretickej časti aj praktické vyučovanie (v pomere 20 % ku 80 %), ktoré prebiehalo na pozemku projektového partnera. Polovicu takto dopestovaných plodín si mohli účastníci po kurzoch zobrať so sebou. Získané znalosti ďalej uplatňovali pri svojom domácom pestovaní a širili ich medzi ostatných členov osád. V projekte sa podarilo zaviesť poľnohospodárske vyučovanie aj do osnov základnej školy pre 5. až 8. ročník (1 hod. v týždni). Jeho súčasťou bola najmä praktická výučba na školskom pozemku so zakúpenými nástrojmi. Dopestované plodiny poslúžili na prípravu obedov pre žiakov. Toto boli najúspešnejšie časti projektu, ktorého výsledky pretrvali ešte minimálne rok po jeho skončení³³. Ako funkčná sa ukázala aj zavedená banka osív, ktorá poskytla kvalitné nové osivá na vlastné pestovanie miestnymi. Počas trvania projektu o ňu prejavilo záujem 80 rodín. Menej efektívna sa ukázala požičovňa nástrojov, ktorá sa po skončení projektu obmedzila iba na základnú školu, a to najmä preto, že sa nadmerne opotrebovali, alebo ich používatelia nevrátili. Zlyhalo zavedenie mikropožičkového systému. Počas trvania projektu sa síce poskytli približne 100-eurové pôžičky asi 48 rodinám (skupinám) na podporu vlastného hospodárenia, ale ukázalo sa, že nie sú schopní vrátiť ich. Dôvodom bola pretrvávajúca neschopnosť racionálne plánovať a nakladať s požičanými prostriedkami (v životnej situácii existencie „zo dňa na deň“, ktorej väčšina obyvateľov čelila aj po ukončení vojny). Sčasti to zapríčinila nezodpovednosť, ale aj chýbajúca možnosť zárobku, ktorým by vedeli pestovatelia pôžičku splatiť. Do roka od spustenia sa preto program ukončil. Zámer sa teda nepodarilo naplniť hlavne pre nedostatočné poznanie lokálnych podmienok a ľudí, ich myslenia a životných stratégií. Vychádzalo sa z optimistického predpokladu, že ak sa mikropožičky osvedčili inde³⁴, musia sa osvedčiť aj tu, čo sa ale nestalo. Chýbala dôkladná analýza prostredia, správania a myslenia ľudí³⁵, ktoré neodhadol ani lokálny partner, ani spolupracujúca medzinárodná organizácia³⁶. Tiež sa nepodarilo realizovať ďalšie zámery v súvislosti s miestnym poľnohospodárstvom – predovšetkým zavedenie kooperatívnej farmy, družstva. Dôvodom boli najmä personálne zmeny u lokálneho partnera (a neskôr tiež aj v slovenskej

33 Podľa osobného zistenia počas mojej návštevy v lokalite na jar 2013 (pri monitoringu ďalšieho zdravotníckeho projektu).

34 Veľké skúsenosti s mechanizmom mala najmä BRAC.

35 Napr. už Evans-Pritchard si vo svojej klasickej práci kládol otázku, či je myslenie Azandov také odlišné od nášho, pretože my môžeme iba opísať ich slová a činy bez toho, aby sme im rozumeli... Vid'. pozn. 34.

36 Hoci lokálny partner ako organizácia pôsobil v oblasti, konkrétni ľudia – saleziáni (väčšinou pôvodom Indovia) – sa menili.

organizácii)³⁷, zaneprázdnenosť v dôsledku potreby ďalších projektov (budovanie zdravotného strediska), ako i absentujúce zdroje – ľudské i finančné.

Nutnosť dôkladne poznať lokálne podmienky a život ľudí je najlepším predpokladom úspešnej realizácie projektov a ich udržateľnosti. Vzhľadom na kapacitu slovenských organizácií, ktoré realizujú rozvojové aktivity, túto podmienku však väčšinou nemožno splniť. Preto ju nahrádza dôvera v lokálneho partnera. Ten ale tiež nedokáže plne zastúpiť všetky očakávané úlohy z dôvodu vlastných kapacít a absentujúcej odbornosti. Aj úplné ponorenie sa do miestneho prostredia môže byť niekedy prekážkou potrebného nadhľadu a vecnej nezainteresovanosti. Tento nedostatok môže vyvážiť vysielanie vlastných terénnych pracovníkov (aspoň v pozíciách dobrovoľníkov) a ich primerané zaškolenie, ďalej dlhodobé pôsobenie organizácie v lokalite a jej personálno-finančná stabilita.

Profesia etnológa (antropológa) zatiaľ nemá svoje priame uplatnenie v rozvojových projektoch slovenských verejných a mimovládnych organizácií. Je to najmä z dôvodu obmedzenosti kapacít a zdrojov, relatívne malých tímov, dôrazu na iné zručnosti, ktoré súvisia s projektovým manažmentom a pod. Ak sa absolvent takéhoto odboru zapojí do tejto oblasti v úlohe dobrovoľníka alebo pracovníka, väčšinou sa od neho očakávajú iné zručnosti ako tie, ktoré súvisia s vyštudovaným odborom. Keďže ten vedie hlavne k pochopeniu rôznorodej kultúrnej situácie ľudských spoločenstiev, môže byť dobrým predpokladom rozvojovej práce. Antropologické poznanie zohráva fundamentálnu úlohu v procesoch rozvoja. Pred úspešným uskutočnením projektov je potrebné a dôležité poznať kultúrne normy, vzory správania, postoje, predstavy a praktiky, etnický profil a pod. Antropológovia získavajú informácie, poznatky; pomáhajú vytvárať plány a stratégie; a podieľajú sa na realizácii projektov a zmien. Kurzy sociokultúrnej antropológie by mali byť preto minimálne nevyhnutnou súčasťou študijných odborov alebo programov, ktoré sa chcú zamerať na výchovu odborníkov na rozvojovú spoluprácu.

37 Vzhľadom na to, že ide o organizácie s malým počtom pracovníkov (2-4), je často realizácia projektov a ich ďalšie pokračovanie závislé od konkrétnych ľudí.

Použitá literatúra

1. DJOHARI, N., 2011. ‚Breaking Other People’s Toys’: Reflections on Teaching Critical Anthropology in Development Studies. *Teaching Anthropology*. [Online] Vol.1, No. 1, s. 21-29. [Získané 1.7.2015]. Dostupné z: http://www.teachinganthropology.org/index.php/teach_anth/article/view/253/356
2. ESCOBAR, A., 1997. Anthropology and development. *International Social Science Journal*. [Online] Vol. 49, Iss. 154, s. 497-515. [Získané 1.7.2015]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2451.1997.tb00040.x/epdf>
3. FERGUSON, J., 2005. Anthropology and Its Evil Twin: “Development” in the Constitution of a Discipline. In Edelman M. – Haugerud A. (eds.) *The Anthropology of Development and Globalization: From Classical Political Economy to Contemporary Neoliberalism*. Oxford: Blackwell publishing, s. 140-154. ISBN 0-631-22879-9 [Pôvodné vydanie (1997) In: *International Development and the Social Sciences: Essays on the History and Politics of Knowledge*, Berkeley: University of California Press, s. 150–175.].
4. GWYNNE, M.A., 2003. *Applied anthropology: a career-oriented approach*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
5. JANTO, J., 2013. Kultúrny a sociálny kapitál lokality ako prostriedok miestneho rozvoja. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, č. 1, s. 83-99.
6. LEWIS, D., 2005. Anthropology and development: the uneasy relationship. In Carrier, J. G. (ed.) *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham UK: Edward Elgar, s. 472-486. ISBN 1843761750 [Online] *LSE Research Online*. [Získané: 1.7.2015]. Dostupné z: http://eprints.lse.ac.uk/253/1/Antropology_and_development_a_brief_overview.pdf
7. OLIVIER de SARDEN, J. P., 2005. *Anthropology and Development. Understanding Contemporary Social Change*. London: Zed Books Ltd.
8. ONDRUŠEK, D., LABÁTH,V. 2007. *Tréning? Učenie zážitkom. Tréning*. Bratislava: PDCS.

O autorovi:

Juraj Janto

Juraj Janto, PhD. (1976) – pôsobí na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa problematike medzinárodného a miestneho rozvoja v antropologickej perspektíve, etnológii mesta, bývania, priestoru a i. V rokoch 2008 – 2013 aktívne pôsobil v oblasti rozvojovej spolupráce so zameraním projektov na Južný Sudán; predtým (2000 – 2007) tiež v komunitnom rozvoji sídlisk a miest.

Kontakt: jurajjanto@gmail.com

BOJ PROTI CHUDOBE V KONTEXTE TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA PO ROKU 2015

Barbara Pavlíková

Anotácia:

Príspevok je venovaný otázkam chudoby vo svete so zameraním sa na Miléniové rozvojové ciele a predpokladaný vývoj v tzv. post-miléniovej ére. Stručne predstavuje pojem trvalo udržateľného rozvoja z pohľadu jeho obsahu a histórie, a ďalej sa orientuje na rôzne aspekty chudoby. Popisuje pokrok, ktorý sa podarilo dosiahnuť do roku 2015, a načrtáva postavenie ľudských práv a úlohu súkromného sektora pri riešení tejto problematiky. Pozornosť je tiež venovaná očakávanému budúcemu vývoju súvisiacemu s prijatím nových Udržateľných rozvojových cieľov v druhej polovici roku 2015, ktoré definuje z hľadiska ich obsahu. V metodologickej časti poskytuje prehľad učebných pomôcok, ktoré možno využiť pri výučbe daných tém. Väčšina z uvedených publikácií či odporúčaných dokumentov a filmov je voľne prístupná na internete, čo umožňuje študentom pracovať s materiálmi v rámci cvičení a v prípade záujmu si prehlbovať vedomosti aj v rámci voľného času. Súčasťou predkladaného textu je aj návrh ukázkových aktivít, ktoré môžu napomôcť učiteľovi sprostredkovať túto závažnú problematiku svojim študentom, získať ich pozornosť a zapojiť ich do hľadania nových kreatívnych riešení.

Kľúčové slová: trvalo udržateľný rozvoj, chudoba, miléniové rozvojové ciele, boj proti chudobe, rozvoj po roku 2015

1 TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ V POST-MILÉNIOVEJ ÉRE

1.1 Trvalo udržateľný rozvoj z pohľadu histórie

Trvalo udržateľný rozvoj je pojem, ktorý sa začal rozvíjať približne od 70-tych rokov 20. storočia. Najskôr v zmysle trvalej udržateľnosti ako spoločenského vývoja, ktorý zohľadňuje a rešpektuje prírodné podmienky, neskôr už v zmysle rozvoja ako procesu zmeny smerujúceho k harmonizácii využívania prírodných zdrojov, smerovania investícií, orientácie technologického rozvoja a inštitucionálnych zmien a ku zvyšovaniu potenciálu uspokojovania ľudských potrieb súčasných i budúcich generácií. Myšlienky trvalo udržateľného rozvoja sú však podstatne staršie a ďalej sa rozvíjajú prostredníctvom literatúry z oblasti rozvoja a environmentalistiky, ako aj cez množstvo významných medzinárodných konferencií, na ktorých sa súvisiace otázky riešia na najvyššej politickej úrovni. V súčasnosti je preň jednou z najväčších výziev globalizujúci sa svet, do veľkej miery poznačený chudobou (Elliot, 2006).

V 90. rokoch 20. storočia sa do povedomia ľudí výraznejšie dostala ochrana hodnôt prírody – rastlinstva a živočíšstva. Environmentálne programy sa začali rozširovať aj o manažment prírodných zdrojov. Zároveň si však ľudia začali klásť otázku, či aj oni nie sú súčasťou životného prostredia a prírody, pretože bolo zjavné, že počet chudobných a chudobnejúcich neustále narastá. Viacerí trpeli chudobou v dôsledku kľčovania lesov, znečistenia alebo klesajúcej populácie rýb, mnohí však schudobneli aj premiestnením do iného prostredia z dôvodu realizácie rôznych rozvojových projektov. Pri tvorbe definícií pojmu „udržateľný rozvoj“ sa viacerí autori zhodli na fakte, že musí zohľadňovať všetky s ním súvisiace aspekty – ekonomický a finančný, environmentálny a ekologický, ako aj sociálny. Samotný pojem udržateľnosť bol zvolený ako akýsi most medzi životným prostredím a rozvojom. V súčasnosti prevládajú snahy o implementáciu všetkých jeho aspektov súčasne, objavujú sa však problémy s realizáciou opatrení, vychádzajúce okrem iného práve z nejednotnosti definícií (Rogers – Jalal – Boyd, 2008).

Summit v brazílskom Riu de Janeiro o životnom prostredí a rozvoji (známy tiež ako „*Summit Zeme*“) v roku 1992 bol prvou zo série celosvetových konferencií Organizácie Spojených národov (OSN), ktoré koncom 20. storočia vytvorili novú medzinárodnú rozvojovú agendu. Boj s chudobou sa stal jedným z kľúčových bodov Agendy 21, prijatej ako výsledok rokovaní v Riu. Agenda 21 definovala chudobu ako komplexný a multidimenzionálny problém, ktorý je spojený s nedostatočným rozvojom a zasahuje predovšetkým ženy, deti a domorodých obyvateľov v rôznych častiach Ázie, Afriky a v oblasti Pacifiku. Dôrazne tiež odlišovala mestskú chudobu od vidieckej chudoby. O tri roky neskôr OSN usporiadala prvú veľkú konferenciu o sociálnom rozvoji, na ktorú v roku 1997 nadviazalo prijatie novej „Agendy pre rozvoj“. Na začiatku 21. storočia sa záväzok znížiť chudobu vo svete prejavil

prijatím Miléniovej deklarácie (Mestrum, 2003). Odstránenie chudoby vo svete sa začalo vnímať ako prirodzený dôsledok dosiahnutia trvalo udržateľného rozvoja, na ktorý sú zamestnávajúce takmer všetky súčasné snahy medzinárodného spoločenstva.

V roku 2000 podpísalo vtedajších 187 členských štátov OSN, Švajčiarsko a Vatikán deklaráciu (UN 2000 (A/RES/55/2)), z ktorej vychádzajú tzv. *Miléniové rozvojové ciele*. Dokument predstavil 8 cieľov, 18 zámerov a 53 indikátorov v boji proti najvýraznejším problémom trápiačim vtedajšiu spoločnosť (Minárik – Melíšek, 2007). Bol založený na zásadách rovnosti, solidarity, dôstojnosti a rešpektovania životného prostredia (Fukuda-Parr, 2012). Miléniové ciele boli rozdelené do nasledujúcich okruhov: 1. odstrániť extrémnu chudobu a hlad; 2. dosiahnuť, aby všetci získali základné vzdelanie; 3. presadzovať rovnosť pohlaví a podporiť ženy; 4. znížiť úmrtnosť detí; 5. zlepšiť starostlivosť o ženu v tehotenstve a počas pôrodu; 6. bojovať proti HIV/AIDS, malárii a ďalším chorobám; 7. zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia; 8. vytvárať globálne partnerstvá pre rozvoj. Hlavným záväzkom bolo najmä znížiť chudobu o polovicu do roku 2015. Pre každý cieľ boli stanovené konkrétne indikátory, čím sa umožnilo vyhodnotenie úspešnosti ich plnenia po piatich rokoch od ich vyhlásenia (Gažovič – Profant, 2014). Dnes je už zrejmé, že hlavný záväzok sa v plnej miere dosiahnuť nepodarilo. Kritici dokumentu vyčítali, že politiky na dosiahnutie spomenutých cieľov nezohľadnili nedostatky predchádzajúcich snáh zameraných na túto problematiku, a že celkom vynechali otázku ochrany biodiverzity ako neoddeliteľnej súčasť riešenia chudoby (pozri napr. Sanderson, 2005). Neskôr vyvstala otázka, či má tomuto dokumentu celkom vypრაšat platnosť, alebo má byť naopak predĺžená, resp. či by ho mal nahradiť celkom nový dokument s nanovo zadanými globálnymi cieľmi (Fukuda-Parr, 2012).

1.2 Chudoba z pohľadu Miléniových rozvojových cieľov a ľudských práv

Primárnou snahou Miléniových cieľov v oblasti zníženia chudoby bolo zníženie podielu ľudí, žijúcich z menej ako jedného dolára na deň na polovicu v období rokov 1990-2015. Tento zámer sa okrem OSN stal predmetom diskusií aj v rámci fóra G-8 a G-20 a predstavoval východisko pri tvorbe strategických dokumentov v boji proti chudobe. Ambiciózny plán v období krátko po svojom predstavení vyvolal eufóriu a znamenal prijatie silných politických záväzkov, napr. zdvojnásobenie podpory pre Afriku zo strany vtedajšej G-8³⁸, väčšina z týchto sľubov však nikdy nebola splnená (Fukuda-Parr, 2012). Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (IBRD) a OSN definujú hranicu chudoby ako príjem nižší ako 2 doláre na deň. Hranica extrémnej chudoby sa posúva nižšie – na úroveň 1 dolára na deň. Pod pojmom extrémna chudoba sa rozumie „smrteľná chudoba“, t.j. napr. ak je obyvateľstvo také chudobné, že nie je schopné si zaobstaráť výživu ako základnú potrebu, čím po čase dochádza k úmrtiam. V roku 1990 žilo viac ako 1,2 miliardy ľudí alebo 28 % obyvateľov krajín globálneho Juhu v extrémnej chudobe. Do roku 2002 sa toto číslo znížilo na 19 %. Doteraz klesol ich počet

38 V súčasnosti z dôvodu anexie Krymu a situácie na Ukrajine na stretnutí G-8 nie je pozývané Rusko, takže stretnutie svetových lídrov sa označuje ako G-7.

hlavne v Ázii – o takmer štvrtinu miliardy (Minárik – Melíšek, 2007). Ide predovšetkým o krajiny známe ako ázijské tigre – Južnú Kóreu, Taiwan, Singapur a Hongkong. K tomuto posunu ich však viedla skôr politika ich vlastných autoritatívnych vlád, podporujúcich domáci priemysel v kombinácii s vhodným prostredím vo svetovom ekonomickom priemysle, než rozvojová spolupráca a pod. (Gažovič – Profant, 2014). Je nevyhnutné podotknúť, že niektoré regióny neboli také úspešné (napr. Latinská Amerika a oblasť Karibiku). Chudoba v západnej Ázii a severnej Afrike ostala takmer nezmenená. Alarmujúci je jej výskyt v tranzitných ekonomikách, v ktorých pojem chudoba počas centrálne riadeného hospodárstva takmer neexistoval. Ich podiel ale v dôsledku ukončenej transformácie, resp. posledných krokov jej aplikácie, pomaly klesá. Oblasť subsaharskej Afriky, ktorá je najviac postihnutá chudobou (podľa štatistík OSN tam žije v extrémnej chudobe takmer polovica tamojších obyvateľov, t.j. približne 330 miliónov ľudí), nezaznamenala pokles počtu obyvateľov žijúcich v extrémnej chudobe, naopak, ich počet vzrástol o približne 10 miliónov (Minárik – Melíšek, 2007). V rámci zovšeobecnenia môžeme povedať, že Ázia je absolútnym lídrom, pokiaľ ide o rýchlosť a rozsah znižovania chudoby ako jedného z cieľov stanovených v roku 2000, zatiaľ čo subsaharská Afrika sa naďalej nachádza na opačnej strane spektra a dochádza tam skôr k prehlbovaniu, než odstraňovaniu chudoby (Rogers – Jalal – Boyd, 2008).

Chudobu nemožno vnímať len ako nedostatok príjmu, ale tiež ako stratu niektorých ľudských práv. Je pochopiteľné, že kým nevyriešime chudobu, nemôžeme hovoriť ho udržateľnom rozvoji. Miléniové rozvojové ciele sa okrem boja proti chudobe orientovali tiež na podporu ľudských práv, demokracie a vlády právneho štátu ako neoddeliteľnej súčasti riešenia problému s chudobou. Ich tvorcovia dbali aj na zdôraznenie prepojenia medzi globálnymi výzvami, trvalou udržateľnosťou a zásadou humanizmu. Ľudskoprávny prístup k otázke chudoby je založený na posilnení postavenia chudobných. Jeho hlavnými prvkami sú koncepcia zodpovednosti, princíp nediskriminácie, rovnosti, účasti, ale tiež uznanie vzájomnej závislosti práv (*Human Rights, Poverty Reduction and Sustainable Development: Health, Food and Water*. Dostupné na: www.ohchr.org/.../HRPovertyReductionen.pdf [cit. 09.06.2015]).

Miléniové rozvojové ciele predstavovali kompromis medzi neoliberálnou paradigmatou a paradigmatou ľudského rozvoja a ich finálnu podobu možno vnímať ako rozvoj ľudstva spojený s riadením založeným na výsledkoch. Na jednej strane ide o multidimenzionálne chápanie odstránenia chudoby, zamerané na jednotlivca, na strane druhej je to tiež ucelený súbor viacnásobných, kvantitatívnych, časovo viazaných a objektívne overiteľných indikátorov. Je to priamym odrazom použitia skript zo škôl, ktoré sa venujú výučbe podnikania a riadenia založeného na výsledkoch. Možno teda povedať, že vzniklo pomerne zvláštne spojenie ľavicovej ekonomiky, morálnej filozofie a pravicových predpisov z manažérskych štúdií, čo reflektuje rozdielnosť záujmov rôznych strán, podieľajúcich sa na procese tvorby rozvojových cieľov (Hulme, 2015).

1.3 Pokrok dosiahnutý do roku 2015

Miléniové ciele sú často znázornované aj graficky (pozri obrázok 1), a to najmä z dôvodu, aby boli zrozumiteľné naozaj pre všetkých, bez ohľadu na sociálny status a úroveň vzdelania. Zvolená grafika sa orientuje predovšetkým na ľudí, ktorým sú tieto ciele primárne určené – obyvateľov slumov, faviel a všetkých ostatných miest, kde žijú ľudia ohrození chudobou (Sachs, 2015).

Problémom rozvojových cieľov z roku 2000 bolo, že zúčastnení aktéri sa dohodli „čo“ má byť dosiahnuté, ale nedohodli sa „ako“ to dosiahnuť – dohodli sa teda na cieľoch samotných, nie však na stratégiách vedúcich k ich naplneniu. Ďalšou nevýhodou je tiež to, že tieto ciele sú obsahovo poňaté pomerne materialisticky (orientácia na „základné potreby“) a príliš nereflektujú globálnu sociálnu spravodlivosť. Kritici dokumentu vyčítali aj ignorovanie významu ekonomického rastu, nespravodlivosť voči Afrike či posilňovanie úlohy zahraničnej pomoci v boji proti chudobe (Hulme, 2015). Napriek tomu však v porovnaní s minulosťou predstavujú Miléniové rozvojové ciele bezprecedentný dokument, pokiaľ ide o rozsah a obsah záväzkov, ich vzájomnú prepojenosť, ako aj o stanovenie relatívne konkrétneho časového rámca. Ich zástancovia v nich videli možnosť odstrániť obchodné prekážky a riešenie dlhových problémov, odporcovia zasa okrem už spomínanej kritiky vnímali prílišnú viazanosť cieľov na medzinárodné agentúry a národné vlády a nedostatočnú pozornosť venovanú nerovnováhe moci (Satterthwaite, 2003).

Celkovo možno dosiahnutý pokrok zhodnotiť tak, že je veľmi heterogénny, pokiaľ ide o rozdiely medzi jednotlivými krajinami, na ktoré sa Miléniové ciele orientovali, o stav vo vnútri týchto krajín, ale líši sa tiež úrovňou plnenia jednotlivých cieľov. Je veľmi náročné, ak nie nemožné, získať z najchudobnejších a zároveň najzraniteľnejších krajín relevantné údaje o dĺžke života, úmrtnosti novorodencov a malých detí, o prístupe k vode, či o chudobe. Ak sa aj podarí dáta získať, často ich nemožno porovnávať, navyše zvyčajne prichádzajú s výrazným časovým oneskorením. Situáciu takisto sťažuje aj absencia dostatočného technického vybavenia, potrebného na spracovanie dát. Len niekoľko zo štátov, ktorých sa problematika chudoby dotýka najviac – štáty v Latinskej Amerike, Čína, India, Indonézia či Južná Afrika, disponujú národnými štatistickými úradmi, ktoré by mohli realizovať vysoko kvalitné štatistické prieskumy a produkovať hodnotné informácie potrebné na presné monitorovanie napĺňania rozvojových cieľov. Pritom práve spoľahlivé indikátory a údaje spolu s možnosťou adekvátneho hodnotenia pomáhajú krajinám tiež efektívne a individualizovane riadiť svoje rozvojové stratégie (Kanbur – Spence, 2010).

Správa OSN z roku 2011 konštatuje, že jedným z výsledkov, ktoré sa na základe Miléniových rozvojových cieľov podarilo dosiahnuť, bolo zníženie dlhovej záťaže krajín globálneho Juhu. Multilaterálne obchodné dohody v rámci „Doha kola“ sa ocitli na mŕtvom bode z dôvodu obrovských rozdielov medzi krajinami globálneho Juhu a Severu a objem záväzkov súvisiacich s rozvojovou spoluprácou začal po roku 2006 klesať. Z pohľadu národných vlád sa stali Miléniové ciele základom množstva izolovaných iniciatív na celom svete, ktorých

dopad je však veľmi náročné zhodnotiť³⁹. Na druhej strane však všeobecný celosvetový konsenzus o nutnosti boja proti chudobe nepriniesol zmenu myslenia, týkajúcu sa alternatív, ako boj proti chudobe zefektívniť. Hoci bol označený za „zastrešujúci cieľ“, rozvojové stratégie aj naďalej sledovali prístupy z 90. rokov 20. storočia, zdôrazňujúce význam makroekonomickej stability. Je takmer nemožné objektívne zhodnotiť dosiahnutý pokrok v oblasti boja proti chudobe, pretože naň vplýva množstvo faktorov, avšak možno povedať, že chudoba sa naďalej šíri a opatrenia proti nej prinášajú pomalé výsledky, ktoré sú nerovnomerne distribuované (Fukuda-Parr, 2012).

Samotná Organizácia Spojených národov hodnotí pokrok dosiahnutý pri jednotlivých cieľoch a čiastkových cieľoch v oblasti boja s chudobou nasledovne (*Goal 1: Eradicate extreme poverty & hunger*. Dostupné na: <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml> [cit. 17.06.2015]):

- pokiaľ ide o cieľ 1.A (o polovicu znížiť podiel ľudí žijúcich z menej ako 1,25 dolára na deň v rokoch 1990 až 2015), zredukovať počet extrémne chudobných na polovicu sa podarilo už 5 rokov pred vypršaním Miléniových rozvojových cieľov, teda v roku 2010; v roku 2010 žilo v podmienkach extrémnej chudoby o 700 miliónov ľudí menej ako v roku 1990, napriek tomu sa však extrémna chudoba stále týka približne 1,2 miliardy ľudí na svete;
- cieľ 1.B (dosiahnuť plnú zamestnanosť a vhodné pracovné podmienky pre všetkých, vrátane žien a mladých ľudí) sa podarilo naplniť len veľmi čiastočne – počet tzv. chudobných pracujúcich, žijúcich z menej ako 1,25 dolára na deň sa podarilo v rokoch 2001 až 2011 znížiť približne o 300 miliónov osôb, stále však pretrváva rodová nerovnosť medzi mužmi a ženami v pomere k celkovej zamestnanosti s rozdielom 24,8 percentuálneho bodu;
- pri hodnotení plnenia cieľa 1.C (v rokoch 1990 – 2015 znížiť na polovicu podiel ľudí trpiacich hladom) sa OSN obmedzuje len na konštatovanie, že cieľ by mal byť z väčšej časti dosiahnutý, avšak podvýživou celosvetovo trpí stále viac ako 800 miliónov ľudí, z toho je takmer 100 miliónov detí do päť rokov.

Indikátory slúžiace na monitorovanie dosiahnutého pokroku boli zvolené nasledovne (*Millennium Development Goals Indicators*. Dostupné na: <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Host.aspx?Content=indicators/officialist.htm> [cit. 02.07.2015]):

- pre cieľ 1.A – podiel populácie žijúcej z menej ako 1,25 dolára na deň; podiel chudoby a podiel najchudobnejších vo vzťahu k národnej spotrebe;
- pre cieľ 1.B – tempo rastu HDP na zamestnanú osobu; pomer zamestnanosti a populácie; podiel zamestnaných, žijúcich z menej ako 1,25 dolára na deň; podiel samostatne zárobkovo činných a pomáhajúcich rodinných príslušníkov na celkovej zamestnanosti;

39 Napr. v Brazílii začala Národná ropná spoločnosť pod vplyvom Miléniových cieľov vytvárať a podporovať sociálne projekty.

- pre cieľ 1.C – prevalencia detí s podváhou do piatich rokov veku a podiel obyvateľstva pod hranicou minimálneho denného energetického príjmu.

Skúsenosti s plnením Miléniových rozvojových cieľov poukázali na už spomínanú prílišnú heterogenitu výsledkov. Úroveň úspešnosti sa líšila nielen medzi krajinami navzájom, ale aj medzi ich vlastnými regiónmi a jednotlivými cieľmi navzájom. Vystala tiež potreba väčších investícií do procesu monitorovania a hodnotenia procesu plnenia cieľov. Miléniové rozvojové ciele nedostatočne rozlišujú vstupy a výstupy do systému, čo sťažuje prehľadnosť dosiahnutých výsledkov. V budúcnosti bude nevyhnutné venovať sa podrobnejšej analýze krajín zasiahnutých chudobou – ich politike a štrukturálnym faktorom ovplyvňujúcim blahobyt a chudobu v danom štáte, ale tiež dôvodom, prečo sa niektorej krajine darí pomerne úspešne napĺňať očakávania obsiahnuté v rozvojových cieľoch, kým inej nie (Kanbur-Spence, 2010).

2 CHUDOBA V POST-MILÉNIOVEJ ÉRE – FENOMÉN NOVEJ CHUDOBY

Známy britský ekonóm John Maynard Keynes vo svojom diele „*Ekonomické možnosti pre naše vnúčatá*“ (*Economic Possibilities for Our Grandchildren*) z roku 1930 predpovedal, že do sto rokov chudoba zo sveta vymizne, predovšetkým vďaka technologickému pokroku, podmienil to však absenciou významných vojen a pomalším tempom rastu populácie – nepredvídal druhú svetovú vojnu a enormný nárast počtu obyvateľov Zeme, pričom väčšia časť z nich žije práve v krajinách globálneho Juhu (Sachs, 2015).

Ako nedostatok všetkých doterajších snáh sa prejavuje aj prístup národných vlád a medzinárodných agentúr, ktoré len veľmi zriedka berú do úvahy reálne životné podmienky ľudí označovaných ako chudobní. Samozrejme, existuje spojenie medzi výškou príjmu a chudobou, ale paradoxom je, že ceny komodít, spadajúcich pod označenie „základné služby“ sú neraz také vysoké, že si ich chudobní ľudia nemôžu dovoliť. Jednou z príčin tohto stavu pritom zvykne byť práve nezodpovedný, neefektívny a slabý prístup miestnych vlád k otázkam podpory dodávok a zníženia cien týchto životne dôležitých služieb, ktoré neraz, predovšetkým vo vidieckych oblastiach, úplne chýbajú (Satterthwaite, 2003).

V súčasnosti je fenomén globalizácie sprevádzaný aj iným novodobým fenoménom, ktorý zvykne byť označovaný ako „*nová chudoba*“.

Päťdesiate a šesťdesiate roky 20. storočia boli pre bohaté krajiny, predovšetkým západnej Európy, rokmi bezprecedentného ekonomického rastu a zvyšovania blahobytu. Zdalo sa, že problém chudoby sa podarí postupne vyriešiť zavedením viac či menej radikálnych opatrení prerozdelenia príjmov v podmienkach ekonomického rastu. Neustály ekonomický rast mal zabezpečovať finančné prostriedky na expanziu sociálneho štátu a zvyšujúcu sa mieru transferov do sociálnej oblasti. Ak chudoba bola identifikovateľná, tak mala charakter tzv. *starej chudoby*, často nazývanej aj demografická, horizontálna chudoba.

Od konca šesťdesiatych rokov 20. storočia sa však v západnej Európe objavujú zárodky nového sociálneho fenoménu, ktorý neskôr spoločenski vedci označili názvom nová chudoba. Hoci termín novej chudoby nie je doteraz jednoznačne vymedzený, využíva sa na opis efektu zmenených ekonomických a sociálnych podmienok, prinášajúcich rozdielnym sociálnym kategóriám relatívnu zraniteľnosť chudobou (Gordon – Spicker, 1999 in Džambazovič – Gerbery, 2005). Fenomén novej chudoby bol teda výsledkom mnohvrstvových socio-ekonomických a demografických procesov s rôznymi implikáciami pre rôzne skupiny obyvateľstva. Od sedemdesiatych rokov chudoba (nielen riziko chudoby) začala zasahovať ľudí z oveľa širšieho spektra socioekonomických skupín/kategórií. Nezamestnanosť, ktorej sa dovtedy nevenovala zvýšená pozornosť, začala rásť a nadobúdala trvalý charakter. Ukázalo sa, že klasické nástroje efektívne fungujúce pri riešení alebo predchádzaní chudoby, využívané v industriálnej spoločnosti, sú v zmenených socioekonomických a spoločenských podmienkach postindustriálnych spoločností nedostatočné. V tomto období sme svedkami nástupu nových technológií, ktoré do značnej miery zmenili trh práce, deindustrializácie, postupného starnutia populácie a ďalších demografických trendov, ako aj individualizácie. Nová chudoba sa teda stáva verejnou záležitosťou a je častejšie zastúpená v určitých sociálnych kategóriách, koncentruje sa v určitom priestore, má trvalý charakter a často sa reprodukuje z generácie na generáciu, súvisí s trhom práce, a dotýka sa nezanedbateľnej časti populácie. Novou chudobou sú najviac ohrození nezamestnaní (najmä dlhodobo nezamestnaní), ľudia dlhodobo znevýhodnení, resp. vylúčení z trhu práce (napríklad v dôsledku zníženej fyzickej či psychickej schopnosti – ťažko zdravotne postihnutí; nízko kvalifikovaní; diskriminované skupiny – ženy, príslušníci etnických minorít, starí ľudia). Taktiež ľudia, ktorým sa nepodarilo adaptovať na nové podmienky, ale aj osoby s nízkymi príjmami, tzv. *pracujúci chudobní* („*working poor*“), ktorí sa v dôsledku nízkej miery dosiahnutej kvalifikácie uplatňujú na sekundárnom trhu práce ako nekvalifikovaná pracovná sila. Medzi ohrozených patria aj obyvatelia žijúci v marginalizovaných regiónoch globálneho Juhu (Džambazovič – Gerbery, 2005).

Podľa niektorých autorov ide v prípade novej chudoby zasa o snahu priblížiť sa životnému štýlu najbohatších ľudí, čo spôsobuje, že rastú dlhy na kreditných kartách a s nimi súvisiaci počet následných osobných bankrotov príslušníkov strednej triedy. Napríklad podľa štúdie zverejnenej televíziou BBC sa za niekoľko posledných rokov dlh priemerných Britov na kreditných kartách zvýšil viac než trojnásobne a s ním aj osobné bankroty. Okrem toho čoraz viac ľudí obetuje luxusnému životu svoj voľný čas, ako aj čas strávený s rodinou. Prehnaná spotreba robí starosti aj štátnym financiám, keď sa vláda musí teraz namiesto pomoci skutočne chudobným zaoberať rastúcou „*kvázichudobou*“ bohatých a pomáhať im znižovaním daní a zvyšovaním sociálnych príspevkov (*Nová „chudoba“ vo Veľkej Británii*. Dostupné na: <http://hn.hnonline.sk/nova-chudoba-vo-velkej-britanii-9790> [cit. 08.06.2015].).

V diskusiách o odstránení chudoby nemožno vynechať ani otázku, akú úlohu v tomto procese zohráva ekológia. Ekosystémové služby sú kľúčové pre zachovanie udržateľnosti poľnohospodárskej produkcie, vrátane ochrany proti škodcom a zvyšovania stability agroekosystémov. Práve výživa ľudí je kritickou ekosystémovou funkciou s priamou väzbou na

agrobiodiverzitu. Najväčším obmedzením rastu produkcie z pohľadu udržateľnosti ekosystémov je prístup k vode, pretože poľnohospodárstvo je jedným z rozhodujúcich odberateľov vody určenej na zavlažovanie, ktorá zároveň zaručuje existenciu ročných výnosov. Je preto nevyhnutné naďalej podporovať projekty umožňujúce získať prístup k vode čoraz širšiemu okruhu ľudí (DeClerck, 2012).

2.1 Ako ďalej v boji proti chudobe?

Keďže v roku 2015 vypršala platnosť Miléniových rozvojových cieľov, je potrebné určiť, ako ďalej postupovať pri riešení globálnych problémov, chudobu nevynímajúc. Zhodnotiť dosiahnutý pokrok je náročné, nakoľko v prípade krajín globálneho Juhu je problém s dostupnosťou štatistických údajov, ich aktuálnosťou a relevanciou. Hodnotiaca správa OSN z roku 2014 sa však nesie v pozitívnom duchu a hovorí o dosiahnutých úspechoch, kritici jej naopak vyčítajú, že v prípade rozvojových cieľov ide len o veľké myšlienky a plané sľuby (Šedivá, 2015).

Vďaka aktivite mnohých ľudí a celosvetovému úsiliu, sa pri plnení Miléniových rozvojových cieľov podarilo dosiahnuť určitý pokrok. Počet ľudí trpiacich chudobou klesol na menej ako polovicu v porovnaní s úrovňou v deväťdesiatych rokoch 20. storočia a viac ako dve miliardy ľudí získali prístup k pitnej vode. V extrémnej chudobe však naďalej žije takmer 1,5 miliardy ľudí a každé štyri sekundy zomrie jedno dieťa z dôvodu, ktorému bolo možné predísť. Približne 900 miliónov osôb, najmä žien a mladých ľudí, trpí chronickým hladom a počet obyvateľov na svete má do roku 2050 ešte viac stúpnuť – až na 9,5 miliardy, pričom potravinový systém sa už teraz ocitol v kritickom bode. Ľuďom život sťažujú aj prebiehajúce klimatické zmeny a porušovanie ľudských práv v krajinách s nestabilnou politickou situáciou a oslabenou ekonomikou (*Rozvojová agenda po roku 2015*. Dostupné na: <http://www.unis.unvienna.org/unis/sk/topics/2013/post-15-development-agenda.html> [cit. 15.06.2015]). Napĺňanie očakávaní čiastočne spomalila aj globálna finančná kríza, ktorá zasiahla viaceré kľúčové odvetvia a viedla k zhoršeniu situácie tak v krajinách globálneho Juhu, ako aj v dotvtedy prosperujúcich štátoch globálneho Severu (World Bank, 2012).

V roku 2012 na Konferencii Rio+20 odštartovali medzivládne diskusie s cieľom pripraviť nové, tzv. *Udržateľné rozvojové ciele* (*Sustainable Development Goals – SDG's*). Výstupom z konferencie bol dokument s názvom „*Budúcnosť, akú chceme*“, ktorý sa stal východiskom ďalších nadväzujúcich aktivít. Chudoba bola označená za jednu z najväčších globálnych výziev súčasnosti a boj proti nej bol označený ako urgentný (*Proposal for Sustainable Development Goals*. Dostupné na: <http://www.endpoverty2015.org/en/2014/07/21/proposal-for-sustainable-development-goals-sdgs/> [cit. 16.06.2015]). Touto problematikou sa od septembra 2013 zaoberala otvorená pracovná skupina, zložená z 30 predstaviteľov členských štátov OSN. Pod záštitou generálneho tajomníka OSN, Pan Ki-muna vznikla tiež Pracovná skupina systému OSN zameraná na rozvojovú agendu OSN po roku 2015. Predsedá jej Oddelenie pre ekonomické a sociálne záležitosti (DESA) a Rozvojový program OSN (UNDP) a združuje viac ako 60 agentúr OSN a medzinárodných organizácií. Pracovný tím navrhol generálnemu tajomníkovi vo svojej správe štyri kľúčové oblasti, ktoré majú pomôcť

pri nastavovaní nových cieľov: 1. celkový sociálny rozvoj; 2. celkový ekonomický rozvoj; 3. trvalá udržateľnosť v oblasti životného prostredia; 4. mier a bezpečnosť. K diskusiám o budúcom nastavení cieľov sa pripojila aj iniciatíva *Panel* popredných osobností na vysokej úrovni, ktorú spustil generálny tajomník. Všetky tieto procesy pôsobia komplementárne a sú doplnené rokovaniaми na národnej úrovni a súborom jedenástich tematických diskusií (napr. konflikt a nestálosť, vzdelanie, vládnutie, rast a zamestnanie, zdravie, hlad, potraviny a výživa a pod.) (*Rozvojová agenda po roku 2015*. Dostupné na: <http://www.unis.unvienna.org/unis/sk/topics/2013/post-15-development-agenda.html> [cit. 15.06.2015]). Nový rozvojový rámec bol schválený 25. septembra 2015 na zasadnutí Valného zhromaždenia OSN v New Yorku a mal by byť splnený v priebehu nasledujúcich pätnástich rokov. Vzhľadom na to, že Miléniovým rozvojovým cieľom bola okrem iného vyčítaná prílišná stručnosť jednotlivých zámerov, každý z hlavných cieľov Post-2015 agendy obsahuje podskupinu ďalších cieľov – zámerov, ktorých je 169 (pre porovnanie: 8 Miléniových rozvojových cieľov obsahuje 18 zámerov). Na konferencii Rio +20 sa členské štáty zhodli, že SDG's musia byť postavené na základoch Agendy 21 a Johannesburgskom implementačnom pláne tak, aby spĺňali kompatibilitu s medzinárodným právom a boli budované na základe už prijatých záväzkov. Nové ciele sú postavené tak, aby napomáhali výkonu výsledkov dosiahnutých na významných summitoch v hospodárskej, sociálnej a environmentálnej oblasti, pričom sa kladie dôraz na udržateľnosť rozvoja. Z ich formulácie musí byť cítiť globálny charakter a musia byť univerzálne aplikovateľné pre všetky krajiny s prihliadnutím na rozdielnosť tak, aby bola rešpektovaná národná politika a základné zásady Charty OSN. Keďže cieľov je spolu 17, spomenieme len niektoré: ukončiť chudobu vo všetkých jej podobách po celom svete, eliminovať hlad, zaistiť potravinovú bezpečnosť, zlepšiť výživu a podporiť trvalo udržateľné poľnohospodárstvo, dosiahnuť rodovú rovnosť a posilniť postavenie všetkých žien a dievčat, vybudovať pružnú infraštruktúru, udržateľnú industrializáciu a podporovať inovácie, ochraňovať a využívať oceány, moria a morské zdroje trvalo udržateľným spôsobom a podobne (Šedivá, 2015).

Pokiaľ ide o záväzky v oblasti boja s chudobou, možno ich rozdeliť do piatich podskupín (*Proposal for Sustainable Development Goals*. Dostupné na: <http://www.endpoverty2015.org/en/2014/07/21/proposal-for-sustainable-development-goals-sdgs/> [cit. 16.06.2015]):

- do roku 2030 úplne eliminovať extrémnu chudobu, ktorá dnes postihuje ľudí žijúcich z menej ako 1,25 dolára na deň;
- do roku 2030 najmenej o polovicu znížiť podiel mužov, žien a detí trpiacich chudobou a všetkými jej aspektmi podľa národných definícií;
- zaviesť na národnej úrovni vhodné systémy a opatrenia sociálnej ochrany pre všetkých a do roku 2030 dosiahnuť podstatné pokrytie chudobných a zraniteľných;
- do roku 2030 zabezpečiť, aby všetci muži a ženy, predovšetkým zo skupiny zraniteľných, mali rovnaké práva, pokiaľ ide o prístup k ekonomickým zdrojom, základným službám, vlastníctvu, kontrole nad pôdou a k iným formám majetku, k dedeniu, prírodným zdrojom, vhodným novým technológiám a k finančným zdrojom, vrátane mikrofinancovania;

- do roku 2030 vybudovať odolnosť chudobných a osôb nachádzajúcich sa v situáciách ohrozenia, a znížiť ich expozíciu a zraniteľnosť extrémnymi udalosťami súvisiacimi s klímou a ďalšími ekonomickými, sociálnymi a environmentálnymi otrasmami a katastrofami; s tým súvisia ďalšie dva záväzky – zabezpečiť významnú mobilizáciu zdrojov, okrem iného prostredníctvom posilnenej rozvojovej spolupráce poskytnúť primerané a predvídateľné prostriedky krajinám globálneho Juhu, na realizáciu programov a politík zameraných na odstránenie chudoby vo všetkých jej dimenziách, ako aj záväzok vytvárať zvučné politické rámce na národnej, regionálnej a medzinárodnej úrovni, založené na stratégiách v prospech chudobných a na podporu urýchlených investícií do opatrení na odstránenie chudoby.

Nástroje na dosiahnutie post-miléniových cieľov zahŕňajú okrem iného napríklad posilnenie kapacít a vybudovanie efektívnych inštitúcií, presnejšiu lokalizáciu agendy, participatívny monitoring a zodpovednosť, vytvorenie partnerstva s občianskou spoločnosťou a súkromným sektorom, ale tiež podporu kultúry a s ňou súvisiaceho rozvoja (*Delivering the Post-2015 Development Agenda*. Dostupné na: <http://www.endpoverty2015.org/en/2014/10/21/delivering-the-post-2015-development-agenda/> [cit. 16.06.2015]).

Ak majú byť nové sformulované ciele úspešne dosiahnuté, je potrebné čo najdôslednejšie špecifikovať nevyriešené sociálne otázky, rovnako ako cieľové skupiny, nakoľko v predošlom období viacero kritických hlasov smerovalo práve ku skutočnosti, že snahy na odstránenie chudoby vo svete boli formulované príliš hmlisto a neurčito. Napríklad ako cieľová skupina boli označení chudobní v krajinách globálneho Juhu, no vzhľadom na to, že každá krajina má iné línie chudoby a prijíma na boj s ňou iné opatrenia, takéto vymedzenie sa ukázalo ako nepostačujúce. Rovnako národné databázy údajov sú často nekonzistentné a len čiastkové zmeny (napr. aktualizácia parity kúpnej sily) môžu spôsobiť obrovské zmeny v počtoch osôb označených ako „chudobní“. Dôležité je tiež stanoviť vhodné indikátory chudoby (Hulme, 2015).

2.2 Úloha súkromného sektora v boji proti chudobe

Miléniové rozvojové ciele boli pôvodne vytvorené bez toho, aby akýmkoľvek spôsobom zohľadnili úlohu, ktorú by v boji proti chudobe mohol plniť súkromný sektor. Až neskôr generálny tajomník OSN, Kofi Annan, sformuloval potrebu sociálnej dohody so súkromným sektorom a pod súčasný pokrok v týchto otázkach sa svojou aktivitou výrazne podpísala Komisia „*Modrá stuha*“, organizovaná pod záštitou Rozvojového programu OSN pre súkromný sektor a chudobu. Jej správa bola publikovaná v roku 2004. Momentálne je príspevok súkromného sektora k odstraňovaniu chudoby vo svete významnou súčasťou spomínaného rozvojového programu. Tento krok OSN inšpiroval aj ďalšie organizácie, napríklad Svetové ekonomické fórum, aby k hľadaniu riešení v boji proti hladu prizvali aj zástupcov súkromnej sféry. Tieto myšlienky sa však spočiatku stretli s pomerne kontroverznou reakciou zo strany občianskej spoločnosti – kým jedni takúto spoluprácu vítali s nadšením, iní boli skeptickí.

Postupom času sa však veľké súkromné spoločnosti učia spolupracovať s organizáciami občianskej spoločnosti, pretože sa ukázalo, že spojenie znalostí mimovládnych organizácií o miestnych pomeroch s globálnym dosahom nadnárodných firiem môže priniesť jedinečné a udržateľné riešenia. Súkromný sektor pochopiteľne nie je schopný sám o sebe vyriešiť všetky existujúce problémy, ale môže prispieť k ich riešeniu technickými a materiálnymi zdrojmi, zodpovednosťou a podnikateľskou dravosťou (Pralhad, 2010).

Súkromný sektor je zdrojom viac ako 90% pracovných miest v krajinách globálneho Juhu, a to tak v oblasti formálnych i neformálnych pracovných pozícií – poskytuje kľúčové tovary a služby, je zdrojom daňových príjmov a zabezpečuje účinný tok kapitálu. Úlohou verejného sektora v rámci ich vzájomnej spolupráce je predovšetkým pripraviť zdravé prostredie, podporujúce investície a podnikateľské aktivity (*The role of the private sector in poverty reduction*. Dostupné na: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/idg_home/ifc_and_poverty_role_private_sector [cit. 29.06.2015]).

Medzinárodná finančná korporácia (International Finance Corporation) ako súčasť Svetovej banky, založená v roku 1956, je príkladom takejto spolupráce. Podieľa sa svojou aktivitou na podpore miestnych kapacít v krajinách globálneho Juhu, prostredníctvom podpory prilevu medzinárodného kapitálu a poskytovania poradenskej činnosti vládám pri reštrukturalizácii a privatizácii štátnych podnikov. Poskytuje tiež školenia odborníkom na ekonomickú činnosť. Pripravila viacero projektov, ktoré podporujú boj s chudobou v mieste, kde vzniká. Projekty, ktoré uvádzame ako príklad, sa sústreďujú na dva z problematických regiónov zasiahnutých chudobou – Áziu a Afriku:

- mikroúvery a úspory vo finančných službách v jednej z veľkých krajín Strednej Afriky;
- telekomunikačný projekt v malej východoafrickej krajine;
- projekt orientovaný na farmárstvo a lesníctvo vo veľkej juhoázijskej krajine; a
- projekt vybudovania vodovodu a kanalizácie v stredne veľkom východoázijskom štáte.

Skúsenosti s implementáciou týchto projektov poukázali na viaceré skutočnosti, ktoré môžu byť nápomocné pri tvorbe rozvojových projektov na podporu boja proti chudobe v budúcnosti. Je potrebné porozumieť chudobným a ich potrebám v danej lokalite využitím niektorého z nástrojov hodnotenia dopytu; podpora musí byť prispôbená miestnym podmienkam a je nevyhnutné spolupracovať s príjemcami pomoci; aby bol projekt úspešný, príjemcovia musia mať uľahčený prístup k tovarom a službám, ktoré im prináša, pretože dostupnosť výstupov projektu je podmienkou a predpokladom jeho vysokej výkonnosti; v neposlednom rade je žiaduce neustále pokračovať v zdokonaľovaní sa v oblasti poskytovania pomoci jej príjemcom, aby bolo možné zabezpečiť úplné a vhodné využitie rozvojových možností, ktoré projekt do vybranej oblasti prináša (*The Private Sector and Poverty Reduction*. Dostupné na: https://ieg.worldbankgroup.org/Data/reports/ieg_poverty_case_studies.pdf [cit. 30.06.2015]).

Aktivity Svetovej banky a jej inštitúcií však často čelili silnej kritike. Svetová banka je najplyvnejším hráčom v medzinárodnom boji proti chudobe a v rozvojovej spolupráci. Vďaka

svojej finančnej sile dokáže veľmi efektívne ovplyvňovať rozvojovú politiku podľa svojich predstáv. V každom z uplynulých desaťročí sa pohľad Svetovej banky na rozvojovú problematiku a situáciu v chudobných krajinách menil a neraz vyústil do vzniku vzájomne protichodných politík a uplatňovania rozporných teórií. Päťdesiate a šesťdesiate roky 20. storočia boli poznamenané vierou v to, že s chudobou nie je potrebné osobitne bojovať, pretože poklesne sama ako dôsledok rastu a industrializácie. Kritici v tom čase vyčítali Svetovej banke najmä neekologickosť a centralizmus v jej prístupe. V sedemdesiatych rokoch počet chudobných neustále stúpala a prehlbovali sa rozdiely medzi chudobnými a bohatými. Krajiny globálneho Juhu tlačili na zmenu medzinárodného hospodárskeho systému. Neúspech industrializácie sa premietol aj do zmien v rozvojovej teórii. Sociológovia a ekonómovia sa začali viac orientovať na obyčajných ľudí a v popredí ich záujmu už nebol abstraktný rast, ale zabezpečenie základných životných potrieb chudobných. Na tento posun musela reagovať aj Svetová banka, ktorá znižovanie chudoby označila za svoju hlavnú prioritu a nový prístup podložila heslami ako „prerozdeľovanie rastu“, „investícia do chudobných“ či „stratégia základných životných potrieb“. Dôvodom na zmenu postoja však bola aj obava o bezpečnosť bohatých štátov, pretože práve chudobní sú spravidla nositeľmi spoločenských revolúcií. Kritici (pozri napr. Tetzlaff, 1988) v tomto období Svetovej banke vyčítali najmä technokratickosť a jednodimenzionálny (ekonomistický) prístup, ktorý ignoroval sociálno-politické prostredie chudoby a riešenie hľadal v nalievaní peňazí, bez reforiem v chudobných krajinách. Vzhľadom na to, že reformy by znamenali spochybnenie privilégií elít v štátoch, ktoré boli prijemcami pomoci, by to mohlo vyvolať konflikt, a Svetová banka sa mu všemožne snažila vyhnúť. Banka podľa kritikov prehliadla, že chudoba je predovšetkým výsledkom spoločenského konfliktu o obmedzené zdroje a v podstatne menšej miere slabej úrody či ekonomických kríz. Prerozdelenie rastu chudobu neznižilo a spoločenská polarizácia v krajinách globálneho Juhu zostala obrovská.

Problémom bola aj nízka participácia domáceho obyvateľstva a pokračujúce negatívne ekologické dôsledky projektov, financovaných Svetovou bankou, ktoré neraz ešte viac posilnili biedu tamojšieho obyvateľstva (pozri napr. Rich, 1994). Stratégia základných životných potrieb tak zostala len teóriou, ktorá narazila na pragmatickú realitu.

Začiatkom 80. rokov chudobným krajinám v dôsledku rastu úrokov prudko vzrástli dlhy a bolo pre ne stále náročnejšie získať pôžičky. Na svoj rozvoj však nevyhnutne potrebovali zahraničný kapitál. V rámci teórie prevládol neoliberalizmus, podporujúci čo najvoľnejší trh. Pilierom novej politiky, ktorá bola výsledkom tzv. washingtonského konsenzu, sa stala makroekonomická stabilita prostredníctvom kontrolovanej inflácie, vyrovnané rozpočty a otvorenie trhov svetú. Nástrojom tejto politiky boli programy štrukturálneho prispôsobenia, ktorých splnenie bolo podmienkou na získanie nových úverov. Programov sa zúčastňovali takmer všetky krajiny vtedajšieho globálneho Juhu, čo spôsobilo, že sa ešte viac ponárali do dlhovej špirály. Krajiny globálneho Juhu sa museli prispôbiť novým medzinárodným podmienkam, čo mnohí kritizovali ako odopieranie možnosti vybrať si vlastnú cestu svojho rozvoja. Od týchto čias sú Svetová banka a Medzinárodný menový fond vnímaní ako spoluvinníci neúspechov chudobných štátov, pretože spoluurčovali ich hospodársku politiku.

Chudoba sa v tomto období celkom stratila z cieľov Svetovej banky a bola vnímaná ako vnútorný problém prispôsobujúcich sa štátov. Banka sa opäť sústredila na ekonomický rast v liberálnych ekonomikách (Lindner – Strnad, 2006).

Ekonomický rast sa vo všeobecnosti považuje za účinný nástroj postupného a najmä dlhotrvajúceho odstraňovania chudoby. Rozvinuté priemyselné a podnikateľské aktivity podporujú rast príjmov, a zároveň možnosť nasmerovať vyššie verejné výdavky do oblasti zdravotníctva, školstva a budovania infraštruktúry. To zasa ľuďom postihnutým chudobou umožní zvýšiť svoju aktivitu a schopnosť zárobku. Empirické dáta dokazujú, že výskyt chudoby vo veľkej miere závisí od prechádzajúceho výkonu ekonomiky v danom regióne. Na príklade viacerých ázijských krajín možno vidieť, že v období ekonomického rastu v osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov výskyt chudoby výrazne poklesol, no hospodárska kríza v roku 1997 viedla k jej opätovnému nárastu. Absencia ekonomického rastu je zvyčajne dôsledkom veľkých deficitov štátnych rozpočtov a následného poklesu objemu investícií do rozvoja zdravotníctva a vzdelávania a s tým súvisiacim nárastom závislosti od zahraničnej rozvojovej spolupráce. Hoci výkonná ekonomika je potrebná, nie je postačujúca na udržateľné odstránenie chudoby. Existujú štáty s nízkym alebo stredne vysokým príjmom a so stredným alebo vysokým personálnym rozvojom (Kuba, Tadžikistan, Uruguaj). Stupeň eliminácie chudoby závisí od typu a vzoru ekonomického rastu a tiež od toho, ako sú prerozdeľované výhody. Kľúčová je tiež participácia chudobných na ekonomickom raste. Teória „*pretekania*“ (tzv. *trickle-down* alebo *spill over* efekt), spočívajúca v predpoklade, že ak stúpne príjem určitej časti obyvateľstva, tento efekt sa rozšíri aj do ďalších spoločenských vrstiev, sa nepotvrdila. Celkový ekonomický rast totiž závisí od veľkého množstva rôznych faktorov – okrem redistribúcie tiež od toho, aký podiel príjmu zostáva v rukách domáceho obyvateľstva a aký ide do rúk zahraničných investorov, ktorí ho vyvezú do svojich domovských štátov.

Jednou z ciest, ktoré môžu viesť von z chudoby, je jednoznačne tvorba pracovných miest, preto je potrebné podporovať rozvoj produktívnych sektorov ekonomiky. Ako sme už spomenuli vyššie, vo väčšine krajín globálneho Juhu, vrátane Číny, sú hlavným tvorcom nových pracovných pozícií zástupcovia súkromného sektora, pretože tvorba pracovných miest vládou alebo štátom vlastnenými podnikmi sa ukazuje ako dlhodobo neudržateľná. Pochopiteľne, nie všetky súkromné podniky, a za každých okolností prispievajú k zvyšovaniu počtu pracovných miest. Väčšinou je to dôsledok neprimeraných štátnych zásahov do rozvoja súkromného sektora, napr. v podobe vytvárania nepriaznivého prostredia pre investície, chýbajúceho regulačného rámca, politik na podporu zdravého podnikateľského prostredia a v dôsledku absencie inštitúcií schopných efektívne predchádzať koncentrácii podnikov, vzniku monopolov či zneužívaniu dominantného postavenia na trhu. Nevyhnutnou podmienkou rozvoja je prítomnosť zodpovednej vlády, poskytujúcej dostatočnú ochranu vlastníckym právam a chrániacej zmluvné vzťahy; dostatočne rozvinutá infraštruktúra a existencia regulačných mechanizmov, chrániacich hospodársku súťaž, stabilný finančný sektor a makroekonomické prostredie, otvorenosť obchodu vo vzťahu k zahraničným partnerom a vhodne nastavená daňová politika (Eggenberger-Argote, 2005).

2.3 Namiesto záveru...

Chudoba vo svete nevymlzla napriek všetkým doterajším aktivitám, zameraným na jej odstránenie. V niektorých dotknutých regiónoch stále dosahuje hrozivé čísla. Snahy medzinárodného spoločenstva však začínajú prinášať prvé výsledky, preto je nevyhnutné, aby štáty krajín globálneho Juhu i Severu naďalej aktívne spolupracovali a podieľali sa na hľadaní vhodných riešení. Implementácia Miléniových rozvojových cieľov poukázala na viaceré praktické nedostatky, ktoré do určitej miery pribzdili väčší pokrok. Avšak ako vyplýva aj z predošlého textu, sú oblasti, v ktorých sa podarilo dosiahnuť merateľný posun.

Konečná verzia Udržateľných rozvojových cieľov bola schválená v septembri 2015. Lídri, zúčastňujúci sa na rokovaní mali k dispozícii hodnotenie plnenia Miléniových cieľov a sú si vedomí aj chýb, ktoré sa pri ich napĺňaní vyskytli. V súvislosti s vývojom do roku 2030 bude nevyhnutné správne nastaviť indikátory, slúžiace na monitorovanie celého procesu a zabezpečiť relevantné a kvalitné údaje, prichádzajúce od adresátov rozvojovej spolupráce. Kvalita dát je totiž jeden z kľúčových faktorov, ktoré napomáhajú správne nastaviť plánované ciele. Druhou významnou skutočnosťou je dôsledná znalosť miestnych pomerov, nakoľko Miléniové ciele preukázali, že príliš všeobecné nastavenie rozvojových plánov neprináša želanú efektívnosť, a takto formulované ciele, pokiaľ absentujú konkrétne stratégie a nástroje na ich dosiahnutie, ktoré by reflektovali miestne podmienky, nie sú plnohodnotne použiteľné. Iný východiskový stav majú krajiny v oblasti Pacifiku, iné v Ázii a iné v subsaharskej Afrike, či už ide o geografické a klimatické podmienky, ekonomickú silu, politické zázemie, alebo problémy s korupciou v najvyšších politických kruhoch, ktoré neraz dokážu značne skomplikovať adresnosť poskytnutej podpory.

Politické a ekonomické špičky budú musieť vziať do úvahy aj spomenutý fenomén tzv. *novej chudoby*, ktorú so sebou prinieslo nové tisícročie, a hľadať primerané riešenia, prispôbené zmenenej situácii a podmienkam.

Zároveň sa však štáty postihnuté chudobou nemôžu spoliehať len na spoluprácu so zahraničím, ale sami sa musia snažiť prispieť k riešeniu situácie vlastnými prostriedkami a spôsobmi, ktoré majú k dispozícii.

Nové ciele, ktoré predstavila Organizácia Spojených národov, budú obsahovo nadväzovať na predchádzajúce Miléniové obdobie a namiesto hľadania nových záujmových sfér sú orientované skôr na prehĺbenie a bližšiu špecifikáciu pôvodných zámerov. Hoci si ešte nie všetci celkom uvedomujú význam podpory krajín globálneho Juhu, je zrejmé, že odstraňovanie regionálnych disparít, ktoré predstavuje aj jednu z hlavných línií politik Európskej únie, je nevyhnutné na udržanie všeobecného blahobytu vo svete.

3 UČEBNÉ POMÔCKY

Problematika chudoby vo svete je veľmi rozsiahla a venuje sa jej množstvo publikácií v tlačenej podobe, ako aj vedeckých článkov a úvah, ktoré sú voľne prístupné na internete,

a z ktorých mnohé sme využili aj pri tvorbe nášho príspevku. Závisí teda predovšetkým od učiteľa, ktoré materiály si zvolí a využije ich pri výučbe rozvojovej tematiky. Ak chce zaujať študentov a posilniť interaktívne formy vzdelávania, je vhodné siahnuť napríklad po krátkych videách, ktoré sú zadarmo dostupné na rôznych webových stránkach a zaoberajú sa vždy určitým problémom. Možno ich využiť ako úvod do diskusie či na načrtnutie a priblíženie preberanej témy. Takto môžu učiteľom poslúžiť napríklad krátke videá dostupné na stránke Klubu eRko⁴⁰. Prvé video s názvom „Oboya“ predstavuje v necelých desiatich minútach príbeh chlapca pochádzajúceho z kenského slumu, ktorému sa vďaka podpore z rozvojového projektu podarilo vybudovať si futbalovú kariéru. Teraz rovnako ako jeho brat, ktorého cestu ukazuje druhé video „Masava“, pomáha deťom žijúcim v podobných podmienkach. Na oboch videách majú študenti možnosť vidieť, v akých podmienkach žijú najchudobnejší ľudia v Afrike a vypočuť si ich priame výpovede o tom, čo im pomohlo postaviť sa na nohy.

K dispozícii sú tiež časovo rozsiahlejšie videá s titulkami vo viacerých jazykoch zo stránky ted.com, ktorá sa orientuje na šírenie myšlienok a poskytuje priestor rôznym osobnostiam z celého sveta. Možno tu nájsť príhovor riaditeľky Svetového potravinového programu OSN Josette Sheeranovej, ktorá vysvetľuje otázky súvisiace s dostatkom, resp. nedostatkom jedla a bojom proti hladomoru⁴¹, ako aj video, týkajúce sa plytvania potravinami, v ktorom Tristram Stuart adresuje svetu výzvu na zodpovednejšie využívanie globálnych zdrojov⁴².

Medzi zaujímavé videá, ktoré prinášajú nový pohľad na problematiku chudoby, môžeme zaradiť príhovor Hansa Roslinga, ktorý na príklade tzv. *dolárovej ulice* a s využitím dát ukazuje, ako sa možno vymaniť z chudoby⁴³. Autentické zážitky z kontaktu so svetom najchudobnejších zo slumu v Nairobi opisuje vo svojom krátkom vystúpení tiež Jacqueline Novogratzová⁴⁴.

Ak má učiteľ k dispozícii viac času, resp. môže využiť priestor na viacerých vyučovacích hodinách, problematike chudoby sa venuje aj jeden z novších filmov, ktorý bol v roku 2014 premiaty aj v komerčných kinách pod názvom *Odpad* (Trash). Keďže ide o klasické filmové spracovanie knižnej predlohy Andyho Mulligana, film sa do istej miery nevyhol zveličeniu a využitiu románových prvkov, avšak aj napriek tomu v rozsahu 115 minút pomerne realisticky zobrazuje každodenný život detí v brazílskom slume. Žánrovo je film označený ako dráma/ thriller, a keďže obsahuje aj viacero explicitných násilných scén, nie je vhodný pre mladších žiakov. Poskytuje však priestor na otázky a následnú diskusiu a možno ho využiť aj pri viacerých nami navrhovaných aktivitách. Študenti tak môžu získať predstavu o fungovaní života najchudobnejších vrstiev spoločnosti, ktorý je ukázaný popri hlavnej dejovej línii.

Veľmi nápomocná môže byť v tomto smere stránka festivalu Jeden svet, ktorý je primárne orientovaný na ľudskoprávne témy a využiteľné sú aj informácie z jeho starších

40 http://svetbezchudoby.erko.sk/?page_id=49

41 http://www.ted.com/talks/josette_sheeran_ending_hunger_now?language=cs

42 http://www.ted.com/talks/tristram_stuart_the_global_food_waste_scandal?language=cs

43 http://www.ted.com/talks/hans_rosling_reveals_new_insights_on_poverty?language=cs

44 http://www.ted.com/talks/jacqueline_novogratz_on_an_escape_from_poverty?language=cs

ročníkov, predovšetkým české verzie stránky. Sprístupňuje informácie o niekoľkých krátkych filmoch s minútážou približne do jednej hodiny, venujúcich sa rôznym aspektom chudoby⁴⁵. Ide o filmy z kampane „*Prečo chudoba?*“, ktoré boli odvysielané na celom svete v novembri 2012 a práve ich voľná dostupnosť⁴⁶ má prispieť k šíreniu odkazu vyplývajúceho z jednotlivých snímkov.

Odpoveď na otázku „*ako pomáhať?*“ sa snaží nájsť snímka s názvom „*Dajte nám peniaze*“ z dielne švédskych scenáristov. Venuje sa etiópskemu hladomoru z osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia, ktorý podnietil známych hudobníkov Bona Voxa a Boba Geldofa na usporiadanie charitatívneho koncertu Live Aid, nevyhýba sa však ani stereotypom, ktoré sa s krajinami globálneho Juhu a ich problémami spájajú. Film odkrýva aj pozadie celosvetovo úspešných kampaní zameraných na boj s chudobou.

Dokument „*Chudoba cti netratí*“ režisérky Daniely Gébovej zasa mapuje život troch matiek – samoživiteliek, ktoré sa okrem seba musia postarať aj o svoje viacdetné rodiny. Dielo „*Solárne mamy*“, ktoré vzniklo v americko-dánskej koprodukcii, poukazuje na jeden z veľkých problémov, s ktorým krajiny globálneho Juhu zápasia – prístup žien ku vzdelaniu. Na príklade jordánskej matky štyroch detí, ktorá sa chce okrem starostlivosti o domácnosť venovať aj svojmu osobnému rozvoju upozorňuje na pretrvávajúce predsudky o úlohe žien v spoločnosti i na ich vlastný vnútorný boj. Vzdelanie sa pritom často zdôrazňuje práve v kontexte chudoby, pretože je to jeden z najsilnejších nástrojov na jej odstránenie.

Bohatým zdrojom dokumentov a filmov z tejto oblasti s českými titulkami je internetový portál youtube.com, na ktorom možno nájsť napríklad dokument „*Proč chudoba; Ukradená Afrika*“⁴⁷, ktorý takisto pochádza zo spomínaného filmového cyklu a zobrazuje kontrast kapitalisticky orientovaného sveta a Afriky, v ktorej žije množstvo ľudí na hranici chudoby alebo pod ňou. Otázkou vzdelania s využitím príkladu Číny sa zaoberá dokumentárny film „*Prečo chudoba – Čína*“⁴⁸, ktorý bol nakrútený v autentických podmienkach. Približuje spôsob, akým súkromné vzdelávacie inštitúcie v Číne lákajú peniaze od jednoduchých ľudí túžiacich po lepšom živote pre seba alebo svoje deti.

Filmový projekt „*Prečo chudoba?*“ tvorí ešte niekoľko ďalších krátkych snímkov (približne 5 minút), ktoré ukazujú divákovi ďalšie problémy súvisiace s chudobou z pohľadu tých, ktorí ňou trpia najviac. Cieľom projektu bolo podnietiť celosvetovú diskusiu o chudobe a hľadať účinných opatrení na jej úplné eliminovanie.

Všetky uvedené snímky je možné využiť ako učebnú pomôcku pri niektorej z navrhovaných aktivít alebo na podporu diskusie počas vyučovacej hodiny. Pokiaľ študenti ovládajú anglický jazyk na dostatočnej úrovni, možno si ich pozrieť v pôvodnom anglickom znení, prípadne nájsť verziu s integrovanými slovenskými alebo českými titulkami.

45 <http://www.jedensvet.cz/2013/tematicke-kategorie/189>

46 Filmy sú dostupné na nasledujúcom linku: <http://www.whypoverty.net/films/>.

47 <https://www.youtube.com/watch?v=Rzf5eHHyVHA>

48 <https://www.youtube.com/watch?v=idhFmA74QU8>

Keďže snaha riešiť celosvetové problémy neutícha, k dispozícii je aj dostatočné množstvo textových pomôcok. Okrem tých, ktoré sme použili v texte a sú uvedené v bibliografii, je možné nájsť mnoho ďalších, ktoré sú žánrovo pestré a riešia otázky chudoby z odlišných uhlov pohľadu.

*Kniha o chudobe. Spoločenské súvislosti a verejné politiky*⁴⁹ z roku 2007 od Gerberya, Lesaya, Škoblu a kolektívu analyzuje vtedajšiu situáciu a stavia sa do roly alternatívy k ekonomizujúcemu chápaniu problémov chudoby. Autori sa snažia nestavať obeť chudoby do úlohy vzdialených objektov povrchného moralizovania, ale vnímať ich ako rovnocenných občanov s právom na plnohodnotnú účasť na živote spoločnosti. Publikácia analyzuje päť dimenzií chudoby a sociálneho vylúčenia (životný cyklus, práca, priestor, bývanie a životné prostredie). V druhej časti si autori všímajú špecifické súvislosti chudoby na Slovensku (vplyv medzinárodných rozvojových organizácií na sociálnu politiku a trendy v sociálnej politike zameranej na boj proti chudobe). Stavom chudoby na Slovensku sa zaoberá Tomáš Želinský vo svojej monografii *Chudoba a deprivácia na Slovensku: Metodologické aspekty a empiria* (2014). V troch tematických častiach najskôr čitateľom približuje teoretické východiská, o ktoré sa opiera, ďalej popisuje vybrané štúdie životných podmienok Slovákov (z pohľadu príjmovej situácie) pred rokom 1989 a po roku 1989 a v poslednom tematickom celku predstavuje výsledky výskumu v krajine. Následne sa členia podľa typu domácností a podľa krajov Slovenskej republiky. V závere autor poukazuje na niektoré aspekty vývoja pracovných príjmov na Slovensku v kontexte makroekonomického vývoja. Publikácia je prínosná nielen ako príspevok k diskusii o chudobe, ale aj z pohľadu metodiky výskumu chudoby.

Ako príručka pre študentov a osobitne pre sociálnych pracovníkov je koncipovaná kniha *Mosty z chudoby (Bridges Out of Poverty)* z roku 2010. Autori Payne, DeVol a Smith ju spracovali čitateľsky prijateľným spôsobom a obsahuje prípadové štúdie, detailné analýzy, praktické tabuľky a cvičenia, ako aj špecifické riešenia problémov, ktoré môže tak jednotlivec, ako aj organizácia (mimovládna organizácia, ministerstvo a pod.) začať okamžite využívať v praxi. Chudobe v kontexte ľudských práv sa venuje Rudolf Převrátíl v diele *Právo nežít v chudobě* (2010). Poukazuje na globálnu previazanosť ekonomík a ďalších oblastí nášho života a apeluje na zvýšenie zodpovednosti voči chudobným v Českej republike aj na celom svete. Chudobu chápe predovšetkým ako porušovanie ľudských práv.

Nová publikácia autorov Acemoglu a Robinsona *Proč státy selhávají* (2015) hľadá odpoveď na otázku, prečo sú niektoré krajiny bohaté a iné chudobné, prečo ich rozdeľuje bohatstvo a chudoba, zdravie a choroby, dostatok jedla a hladovanie, pátra po koreňoch moci, prosperity a chudoby. Za ekonomickým úspechom či neúspechom podľa autorov nestojí príroda či národná mentalita, ale politické a ekonomické inštitúcie vytvorené ľuďmi. Ako príklad uvádzajú Severnú a Južnú Kóreu – dva štáty s veľmi podobnými geografickými podmienkami, ale celkom odlišnou politickou a ekonomickou situáciou. Otázku fungovania ekonomiky v súvislosti s chudobou vo svete rieši prostredníctvom svojho alter ega MICHliq aj Aleš Michl vo svojej monografii *MICHliq – Průvodce světovou ekonomikou* (2014). Čitateľsky

49 <http://priateliazeme.sk/cepa/en/publikacie/76-kniha-o-chudobe-spoloenske-suvlosti-a-verejne-politiky>

príťažlivým spôsobom sa pokúša priblížiť laikom fungovanie ekonomiky vo svete a objasniť s tým súvisiace otázky, vrátane problematiky chudoby.

Podobne ako film *Odpad*, aj knižné spracovanie filmovej predlohy *Milionár z chatrče* (film z roku 2008 a kniha v českom preklade z roku 2012) pracuje s istou dávkou literárneho zveličenia. Príbeh opisuje životnú púť indického chlapca, ktorého ešte ako dieťa našli mníšky v kontajneri na vyradené šatstvo. Má šťastie a podarí sa mu vyhrať v súťaži Milionár najvyššiu výhru v histórii, ľudia však neveria, že by to mohol nevzdelaný chlapec zo slumu dokázať vlastnými silami a vedomosťami. V priebehu obhajoby pozvoľna vychádza najavo jeho príbeh, poznačený strachom, chudobou, chorobami a predsudkami. Knižné opisy a zábery z filmu približujú čitateľom a divákovi život v bombajskom slume.

3.1 Aktivity pre študentov

Aktivita 1: Význam a poradie rozvojových cieľov

Cieľ: podporiť študentov v diskusii o potrebe riešenia problémov globalizujúceho sa sveta

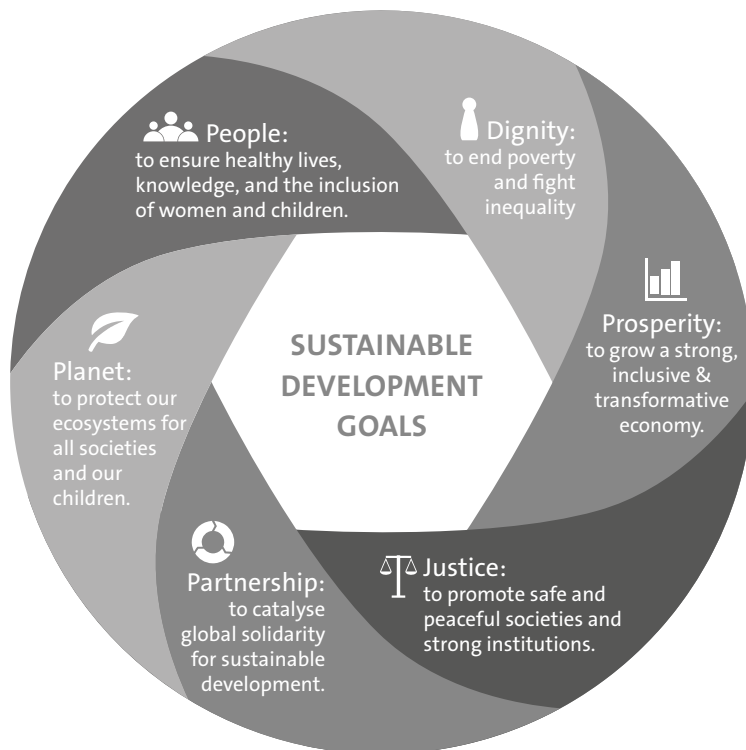
Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy

Čas: jedna vyučovacia hodina na strednej škole (45 min.) alebo na vysokej škole (2 × 45 min.)

Postup:

- Učiteľ vysvetlí študentom obsah každého z Miléniových rozvojových cieľov a položí im niekoľko otázok, napríklad čo si myslia o zvolenom poradí, v akom sú ciele usporiadané, a či sú podľa názoru študentov zvolené správne. Obsah otázok si učiteľ určí sám podľa svojho uváženia.
- Študenti diskutujú o položených otázkach a snažia sa vysvetliť svoj osobný postoj k diskutovanej problematike.

Obrázok 1: Globálne ciele pre udržateľný rozvoj

Zdroj: *Everything you wanted to know about the “Sustainable Development Goals” but were afraid to ask.*
Dostupné na: <http://www.dochas.ie/blog/sdgs> [22.06.2015].

Aktivita 2: Vývoj chudoby v najproblematickejších regiónoch sveta

Cieľ: podporiť rozvoj kritického myslenia a prijímania vlastného stanoviska k problematike chudoby.

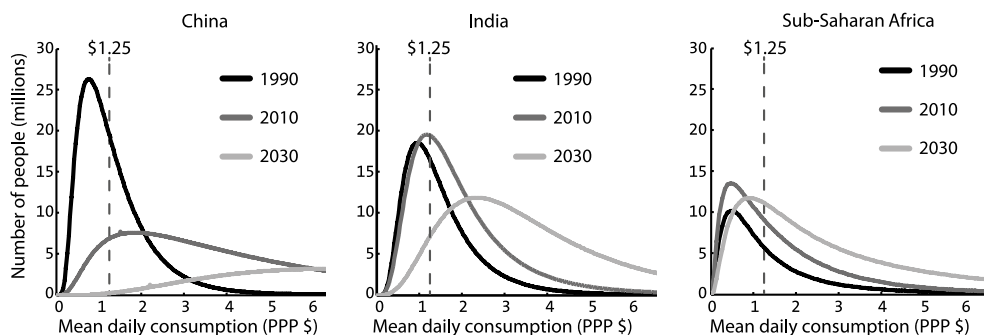
Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy

Čas: jedna vyučovacia hodina na strednej škole (45 min.) alebo na vysokej škole (2 × 45 min.)

Postup:

- Učiteľ ukáže študentom grafy, voľne prístupné na internete, ktoré zobrazujú vývoj chudoby v najproblematickejších regiónoch sveta. Vysvetlí im jednotlivé dáta v kontexte definícií chudoby a extrémnej chudoby.
- Študenti budú diskutovať o doterajšom vývoji a budúcich očakávaníach v súvislosti s implementáciou nových trvalo udržateľných cieľov. Budú hľadať argumenty na podporu svojich názorov a tvrdení.

Obrázok 2: Počet ľudí žijúcich v chudobe

Zdroj: Not always with us. Dostupné na: <http://www.economist.com/news/briefing/21578643-world-has-astonishing-chance-take-billion-people-out-extreme-poverty-2030-not> [22.06.2015].

Aktivita 3: Boj proti chudobe na miestnej úrovni

Cieľ: podporiť študentov v hľadaní efektívnych riešení na odstránenie chudoby na miestnej úrovni.

Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy

Čas: jedna vyučovacia hodina na strednej škole (45 min.) alebo na vysokej škole (2 × 45 min.)

Postup:

- Učiteľ uvedie študentom príklady z praxe, ktoré sa ukázali ako úspešné pri odstraňovaní chudoby podporou vlastnej aktivity domáceho obyvateľstva (mikropôžičky, vzdelávanie žien a pod.). Následne rozdelí študentov podľa počtu do približne rovnakých skupín a zadá im úlohu spočívajúcu v príprave vlastného projektu.
- Študenti pracujú v skupinách. Výstupom ich práce bude návrh vlastného riešenia zohľadňujúceho podmienky a potreby lokality, ktorú si vybrali (napríklad India, subsaharská Afrika, atď.). Projekt predstavia v záverečnej časti hodiny svojim spolužiakom, ktorí uvedú plusy a mínusy jednotlivých návrhov.

Aktivita 4: Dôležitosť nastavenia hodnotiacich nástrojov pri dosahovaní cieľov

Cieľ: pomôcť študentom chápať súvislosti medzi určovaním rozvojových cieľov a hodnotením ich dosahovania. Posilniť myslenie v kontexte dostupných informácií a uvedomovať si vzájomnú vnútornú prepojenosť a nadväznosť jednotlivých krokov, potrebných na dosiahnutie cieľov.

Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy

Čas: jedna vyučovacia hodina na strednej škole (45 min.) alebo na vysokej škole (2 × 45 min.)

Postup:

- Učiteľ predstaví študentom existujúce/schválené návrhy na udržateľné rozvojové ciele, ich podskupiny, nástroje a indikátory.
- Študenti v skupinách analyzujú východiskový stav a pripravia si vlastné stanovisko k otázke dostatočnosti a účinnosti jednotlivých hodnotiacich nástrojov.

.....

Aktivita 5: Individuálna podpora chudobných v ére globalizácie

Cieľ: Ponechať študentom priestor na hľadanie nových kreatívnych riešení podporujúcich vlastnú aktivitu ľudí žijúcich v krajinách globálneho Juhu s využitím príkladu už existujúcich webových stránok, napríklad kiva.org (stránka umožňujúca poskytnutie mikropôžičky vo výške 25 dolárov) alebo novica.com (stránka, na ktorej si možno zakúpiť ručne robené výrobky miestnych remeselníkov).

Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy

Čas: jedna vyučovacia hodina na strednej škole (45 min.) alebo na vysokej škole (2 × 45 min.)

Postup:

- Učiteľ ukáže študentom príklady fungujúcich internetových stránok, ktoré umožňujú komukoľvek na svete prispieť a podporiť konkrétnu aktivitu konkrétnych ľudí pochádzajúcich z krajín, ktoré bojujú s pretrvávajúcou chudobou. Vysvetlí im základnú myšlienku týchto stránok a spôsob, akým fungujú.
- Študenti rozdelení do menších skupín sa pokúsia počas určeného času pripraviť náčrt inovatívneho projektu, ktorý by podobným spôsobom podporil aktivitu ľudí žijúcich v pásme chudoby. Na záver hodiny prebehnú diskusia o realizovateľnosti jednotlivých nápadov.

.....

Aktivita 6: Odhadovaný vývoj svetovej chudoby

Cieľ: predstaví študentom predpokladaný vývoj do konca roku 2015 v kritických častiach sveta postihnutých chudobou

Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy

Čas: jedna vyučovacia hodina na strednej škole (45 min.) alebo na vysokej škole (2 × 45 min.)

Postup:

- Učiteľ pomocou projektora premietne študentom nasledovnú tabuľku a vysvetlí im jednotlivé ukazovatele, prípadne využije niektorý z dostupných dokumentov.

- b) Študenti spoločne s učiteľom diskutujú o údajoch uvedených v tabuľke a hľadajú argumenty na podporu svojich tvrdení, týkajúcich sa odôvodnenia výsledkov v daných regiónoch.

Tabuľka 1

	Percento populácie			Počet chudobných (v miliónoch)		
	1990	2005	2015	1990	2005	2015
§ 1,25 hranica chudoby						
Východná Ázia a Pacifik	54,7	16,8	5,9	873,3	316,2	119,0
Čína	60,2	15,9	4,8	683,2	207,7	66,1
Európa a Stredná Ázia	2,0	3,7	1,2	9,1	17,3	5,8
Latinská Amerika a Karibik	11,3	8,2	4,7	49,6	45,1	29,1
Stredný Východ a Severná Afrika	4,3	3,6	1,3	9,7	11,0	4,8
Južná Ázia	51,7	40,3	22,4	579,2	595,6	379,3
India	51,3	41,6	22,4	435,5	455,8	276,8
Sub-saharská Afrika	57,6	50,9	35,8	295,7	388,4	344,7
CELKOM	41,7	25,2	14,4	1816,6	1373,5	882,7
Celkom (okrem Číny)	..	..	..	1133,4	1165,8	816,6
§ 2 hranica chudoby						
Východná Ázia a Pacifik	79,8	38,7	19,7	1273,70	728,7	399,4
Čína	84,6	36,3	15,4	960,8	473,7	213,4
Európa a Stredná Ázia	6,9	8,9	4,5	31,9	41,9	21,4
Latinská Amerika a Karibik	19,7	16,6	10,7	86,3	91,3	66,3
Stredný Východ a Severná Afrika	19,7	16,9	7,2	44,4	51,5	26,2
Južná Ázia	82,7	73,9	57,1	926	1091,5	967,2
India	82,6	75,6	56,9	701,6	827,7	702,0
Sub-saharská Afrika	76,2	73,0	57,7	391,2	556,7	555,6
CELKOM	63,2	47,0	33,1	2753,5	2561,5	2036,1
Celkom (okrem Číny)	..	..	..	1792,7	2087,8	1822,7

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Melaned (2012), s. 13-14 in FUKUDA-PARR, S. Should global goal setting continue, and how, in the post-2015 era? [2012]. Dostupné na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2211566 [cit. 04.06.2015].

Bibliografické odkazy

1. DECLERCK, F. *Introduction to Ecological Dimensions of Hunger*. In: INGRAM, J.C. – DECLERCK, F. – DEL RIO, C.R. *Integrating Ecology and Poverty Reduction*. 2012. London: Springer New York; Dordrecht Heidelberg. ISBN 978-1-4419-0633-5.
2. *Delivering the Post-2015 Development Agenda*. [2014]. United States of America: United Nations Development Group, 2014. Dostupné na: <http://www.endpoverty2015.org/en/2014/10/21/delivering-the-post-2015-development-agenda/> [cit. 16.06.2015].
3. DŽAMBAZOVIČ, R. – GERBERY, D. *Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu*. In: *Sociológia*, 2005, roč. 37, č. 2, s. 143 – 176.
4. EGGENBERGER-ARGOT, N. *Private Sector Development in the context of Poverty Reduction Strategy Papers*. [2005]. Dostupné na: http://www.gersterconsulting.ch/docs/prsp_private_sector.pdf [cit. 30.06.2015].
5. ELLIOT, J.A. *An Introduction to Sustainable Development*. 2006. London and New York: Routledge. ISBN 0-415-33559-0.
6. FUKUDA-PARR, S. *Should global goal setting continue, and how, in the post-2015 era?* [2012]. Dostupné na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2211566 [cit. 04.06.2015].
7. GAŽOVIČ, O. – PROFANT, T. *Rozvojová a humanitárna pomoc*. In: CENKER, M. *Rozvojové vzdelávanie. Témy a metódy*. 2014. Bratislava: Nadácia PONTIS. ISBN 978-80-971310-2-9.
8. *Goal 1: Eradicate extreme poverty & hunger*. [2015]. Dostupné na: <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml> [cit. 17.06.2015].
9. HULME, D. *Global Poverty. Global governance and poor people in the post-2015 era*. 2015. New York: Routledge. ISBN 978-1-315-73893-2.
10. *Human Rights, Poverty Reduction and Sustainable Development:*
11. *Health, Food and Water*. [2002]. Dostupné na: www.ohchr.org/.../HRPovertyReductionen.pdf [cit. 09.06.2015].
12. KANBUR, R. – SPENCE, M. *Equity and Growth in a Globalizing World*. 2010. Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/ The World Bank. ISBN 978-0-8213-8181-6.
13. MESTRUM, F. *Poverty reduction and sustainable development*. [2003]. Dostupné na: <http://link.springer.com/article/10.1023%2FA%3A1025363729611> [cit. 09.06.2015].
14. *Millennium Development Goals Indicators*. Dostupné na: <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Host.aspx?Content=indicators/officialist.htm> [cit. 02.07.2015].
15. MINÁRIK, M. – MELÍŠEK, R. *Miléniové rozvojové ciele*. [2007]. Dostupné na: fmv.euba.sk/files/MDGs_Minarik_Melisek.doc [cit. 04.06.2015].
16. LINDNER, T. – STRNAD, M. *Světová banka a vývoj jejích strategií v boji proti chudobě*. [2006]. Dostupné na: <https://mv.iir.cz/article/view/216/219> [cit. 11.08.2015].
17. PRAHALAD, C.K. *The Fortune at the Bottom of the Pyramid (Eradicating Poverty Through Profits)*. New Jersey: Pearson Education, Inc. ISBN 978-0-13-700927-5.

18. *Proposal for Sustainable Development Goals*. [2015]. Dostupné na: <http://www.endpoverty2015.org/en/2014/07/21/proposal-for-sustainable-development-goals-sdgs/> [cit. 16.06.2015].
19. *Reporting Poverty in the UK*. A practical guide for journalists. Dostupné na: <http://www.mediatrust.org/uploads/126633788669442/original.pdf> [cit. 08.06.2015].
20. ROGERS, P.P. – JALAL, K.F. – BOYD, J.A. *An Introduction to Sustainable Development*. 2008. Trowbridge: Cromwell Press. ISBN 978-1-84407-521-4.
21. *Rozvojová agenda po roku 2015*. [2015]. Dostupné na: <http://www.unis.unvienna.org/unis/sk/topics/2013/post-15-development-agenda.html> [cit. 15.06.2015].
22. SACHS, J.D. *The Age of Sustainable Development*. 2015. New York: Columbia University Press. ISBN 978-0-231-53900-5.
23. SANDERSON, S. *Poverty and Conservation: The New Century's "Peasant Question?"* In: World Development Vol. 33, No. 2, p. 323–332, 2005.
24. SATTERTHWAIT, D. (ed.). *The Millennium Development Goals And Local Processes*. 2003. London: International Institute for Environment and Development.
25. ŠEDIVÁ, K. *Rozvojová agenda OSN po roku 2015 – Budúcnosť, ktorú chceme*. [2015]. Dostupné na: <http://mepoforum.sk/medzinarodne-organizacie/osn/rozvojova-agenda-osn-po-roku-2015-buducnost-ktoru-chceme-kristina-sediva/> [cit. 15.06.2015].
26. *The Private Sector and Poverty Reduction*. Dostupné na: https://ieg.worldbankgroup.org/Data/reports/ieg_poverty_case_studies.pdf [cit. 30.06.2015].
27. *The role of the private sector in poverty reduction*. [2015]. Dostupné na: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/idg_home/ifc_and_poverty_role_private_sector [cit. 29.06.2015].
28. WORLD BANK. *World Development Indicators 2012*. 2012. Washington D.C.: The World Bank. ISBN 978-0-8213-8965-0.

O autorke

Barbara Pavlíková

Autorka je odbornou asistentkou na Fakulte európskych štúdií a regionálneho rozvoja Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre. V rámci svojej publikačnej a výskumnej činnosti sa venuje rôznym aspektom európskeho práva a európskych politík, ako aj súvislostiam so slovenským právnym poriadkom.

Kontakt: barbarapavlikova@gmail.com

POTRAVINOVÁ BEZPEČNOSŤ

Miroslava Kačániová

Anotácia

Text kapitoly bude zameraný na poskytnutie základného prehľadu o potravinovej bezpečnosti. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s potravinovou bezpečnosťou, charakteristikou potravín, s rizikami, ktoré súvisia so zdravotnou neškodnosťou potravín, a prioritami výskumu bezpečnosti potravín. V ďalšej časti kapitoly sa budeme zaoberať vplyvom životného prostredia na vznik alimentárnych ochorení, s popisom prenosu nákaz potravou. Ďalšia časť kapitoly bude popisovať vznik a prenos najvýznamnejších vírusových, bakteriálnych a mykotických ochorení spôsobujúcich ochorenia z potravín. Na záver kapitoly zhrnieme všetky riziká, ktoré súvisia so vznikom nebezpečných potravinových ochorení.

Kľúčové slová: bezpečnosť potravín, životné prostredie, ochorenia z potravín

1 ZÁKLADNÉ POJMY SÚVISIACE S POTRAVINOVOU BEZPEČNOSŤOU

Potravinová bezpečnosť sa definuje ako stav, keď „všetci ľudia majú v súlade so svojimi výživovými potrebami a stravovacími návykmi neustále fyzický, sociálny a ekonomický prístup k bezpečným a výživným potravinám v dostatočnom množstve pre aktívny a zdravý život” (Európsky dvor audítorov, 2012, s. 9). Vo všeobecnosti sa rozlišujú tri rozličné aspekty, ktoré sa v danom čase musia plniť súbežne a vyvážene:

- a) dostupnosť potravín na národnej a regionálnej úrovni;
- b) fyzický a ekonomický prístup k potravinám na úrovni domácností;
- c) výživa, t. j. využitie potravín na úrovni jednotlivcov (Európsky dvor audítorov, 2012).

Potraviny sú pre život človeka nevyhnutné, sú zdrojom energie a látok, ktoré umožňujú činnosť všetkých jeho orgánov. Potravina je ale zároveň biologickou látkou, ktorá sama o sebe podlieha určitým zmenám, niekedy iniciovaným človekom cielene pri ich výrobe či kuchynskej úprave, inokedy nežiaducim zmenám v dôsledku činnosti niektorých zložiek potravín alebo vplyvom činnosti mikroorganizmov. Práve správne zaobchádzanie s potravinami je relatívne zložitá a vyžaduje si určité znalosti. Preto spoločnosť ako jeden zo svojich záväzkov voči obyvateľstvu berie na svoje plecia starostlivosť o zdravotne neškodné a bezpečné potraviny. Nástrojom je vytvorenie pravidiel pri výrobe a zaobchádzaní s potravinami, teda potravinová legislatíva, ktorá taktiež určuje, čo a ako sa má kontrolovať (Golian a Sokol, 2004).

Z hľadiska možnosti porušenia zdravotnej neškodnosti existuje 5 hlavných rizík a to: obsah kontaminantov, obsah prídavných látok, mikrobiálne riziká, riziká z neadekvátneho príjmu živín a riziká z prírodných toxických látok. V takomto vzostupnom poradí hodnotí význam rizík väčšina laickej verejnosti. Odborníci považujú za najnebezpečnejšie mikrobiálne riziká, potom štruktúru spotreby potravín, teda neadekvátny príjem živín, nasledujú prírodné toxické látky najmä v spojení s rôznymi novopoužívanými bylinami. Kontaminanty sú taktiež veľmi nebezpečné, práve preto sú v dnešnej dobe veľmi sledované a ich riziko sa spája skôr so zlyhaním ľudského faktora. Prídavné látky možno vďaka široko chápaným toxikologickým testom považovať za látky toxicky najlepšie preverené.

Úroveň potravinovej bezpečnosti

Niekedy je užitočné, najmä pri prerokúvaní otázok národných hospodárskych politík, okrem globálnej (svetovej) potravinovej bezpečnosti definovať a sledovať potravinovú bezpečnosť aj na nižších úrovniach, ako sú napr. národná (resp. regionálna) úroveň, úroveň domácností a úroveň jednotlivcov.

Potravinová bezpečnosť na národnej úrovni

Potravinová bezpečnosť štátu je stav, v ktorom sú zabezpečené výroba, obchod, preprava a skladovanie potravín v druhoch a množstvách, ktoré zaisťujú plynulé zásobovanie obyvateľstva (Šimák et al., 2005). Hlavným pilierom potravinovej bezpečnosti štátu je potravinová sebestačnosť.

Potravinová bezpečnosť domácností a jednotlivcov

Schopnosť štátu zabezpečiť adekvátnu potravinovú bezpečnosť domácností a jednotlivcov závisí od schopnosti identifikovať zraniteľné domácnosti. Na zraniteľnosť poukazuje celá škála faktorov (napr. príjmy). Miera zraniteľnosti jedinca, domácnosti alebo skupiny osôb je závislá od ich vystavenia rizikovým faktorom a ich schopnosti vydržať, alebo zvládnuť stresové situácie. Potravinová bezpečnosť na úrovni domácností je zabezpečená vtedy, keď

domácnosti majú celoročný ekonomický, sociálny a fyzický prístup k dostatočnému množstvu rozmanitých a bezpečných potravín, nevyhnutných pre aktívny a zdravý život jednotlivých členov domácností. Potravinová bezpečnosť poukazuje na schopnosť domácností zabezpečiť – a to buď z vlastnej produkcie, alebo prostredníctvom nákupov – plnohodnotnú stravu spĺňajúcu stravovacie nároky všetkých členov domácnosti. Potravinová bezpečnosť do značnej miery závisí od príjmov domácností alebo jednotlivcov (FAO, ACPD, 2010).

Ukazovatele potravinovej bezpečnosti

Z mnohorozmerného charakteru potravinovej bezpečnosti vyplýva aj existencia rôznorodých ukazovateľov tejto bezpečnosti. Dnes ich existuje približne 450. Ukazovatele sú komplexným meradlom jednej alebo viacerých dimenzií potravinovej bezpečnosti, ktoré zároveň poukazujú aj na zmeny alebo účinnosť pomocných programov zameraných na určité cieľové skupiny. Konštrukcia takýchto ukazovateľov vychádza z pozorovaní alebo meraní podmienok potravinovej bezpečnosti na úrovni jednotlivcov, domácností, regiónov, spoločnosti alebo trhu. Vo väčšine analýz podmienok potravinovej bezpečnosti v krajinách globálneho Juhu sa najviac využívajú ukazovatele, ktoré odrážajú rôzne rozmery tohto problému (Chung et al., 1994).

Niektoré ukazovatele popisujú konkrétne javy úzko súvisiace s niektorým pilierom potravinovej bezpečnosti. Niektoré zas majú komplexnejší charakter, integrujú v sebe viac pilierov. Vzhľadom na veľkú početnosť a diametrálne odlišný charakter indikátorov potravinovej bezpečnosti je pomerne náročné tieto indikátory systematicky klasifikovať. Isté komplikácie nastávajú aj pri výbere vhodného ukazovateľa (Riely et al., 1999). Potravinová bezpečnosť jednotlivcov alebo domácností sa najčastejšie zisťuje prostredníctvom individuálnych výživových dávok, ako sú energetický príjem (meraný v jouloch, resp. kalóriách) a množstvo živín (bielkovín, cukrov, tukov, minerálnych látok, vitamínov a vlákniny), konzumovaných jedincami za určitý čas, zvyčajne 24 hodín. Minimálny energetický príjem potrebný na udržanie životne dôležitých metabolických funkcií predstavuje v priemere 1850 kilokalórií. Energetické a výživové požiadavky jednotlivca závisia od veku, pohlavia, hmotnosti, stavby tela, zdravotného stavu, genetických osobitostí, úrovne pohybových aktivít, tehotenstva a dojčenia, ako aj od iných faktorov, napr. typu vykonávanej práce a klimatických podmienok (Hoddinott, 1999).

2 AKTÉRI V OBLASTI GLOBÁLNEJ POTRAVINOVEJ BEZPEČNOSTI

Potravinovou bezpečnosťou sa zaoberajú viaceré oficiálne európske a svetové organizácie. Tieto organizácie publikujú politické dokumenty, vypracúvajú stratégie, monitorujú príjem potravín alebo zdravie a v niektorých prípadoch pripravujú nariadenia. Tieto aktivity im umožňujú potenciálne vplývať na potraviny, ktoré sa dostávajú k spotrebiteľom (Kustrová, 2013).

Svetová zdravotnícka organizácia

Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) zodpovedá za koordináciu zdravia v rámci systému Organizácie Spojených národov (OSN). Zaoberá sa chronickými a infekčnými chorobami, duševným zdravím, výživou, bezpečnosťou potravín, epidémiami, bionebezpečnosťou, ekonomikou zdravia a prevenciou chorôb. Táto organizácia má vedúce postavenie v oblasti celosvetových záležitostí, financuje výskum, pripravuje normy, tvorí politiku na báze dôkazov, monitoruje trendy v oblasti zdravia a poskytuje technickú podporu jednotlivým štátom (Food today, 2009).

Svetová organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo

Svetová organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO) je ďalšia dôležitá organizácia v rámci OSN. Jej úlohou je zlepšovať úroveň výživy, a tiež zvyšovať produktivitu poľnohospodárstva, skvalitňovať život vidieckeho obyvateľstva a prispievať k rastu svetovej ekonomiky. Táto organizácia pôsobí aj ako neutrálne fórum, kde sa stretávajú rôzne štáty pri debatách o medzinárodnej politike a vyjednávajú dohody. Problematika bezpečnosti potravín a výživy patrí do oddelenia poľnohospodárstva a ochrany spotrebiteľov. Svetová organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo pokrýva široký rozsah tém o potravinách, napr. zloženie potravín, prídavné látky, vzdelávanie v oblasti výživy, odhad rizík či zabezpečovanie kvality. V mnohých medzinárodných sporoch týkajúcich sa potravín a potravinárskych výrobkov sa odvoláva na kódexové normy. Národné a regionálne zákony a normy vo väčšine prípadov používajú ako východiskové práve kódexové normy (Codex Alimentarius, 2015).

Európska komisia

V rámci Európskej komisie (EK) patrí bezpečnosť potravín a výživa do pôsobnosti troch generálnych riaditeľstiev: Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka, Zdravie a spotrebiteľia a Životné prostredie, pričom ich služby sa vzájomne prelínajú. Riaditeľstvu pre poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka patrí kvalita potravín, zásobovanie potravinami a zdravie rastlín a zvierat (Kustrová, 2013).

Európsky úrad pre bezpečnosť potravín

Európsky úrad pre bezpečnosť potravín (European Food Safety Authority – EFSA) zriadila EK v r. 2002 ako nezávislý orgán, ktorý sa zaoberá hodnotením rizík v bezpečnosti potravín a krmovín, poskytuje vedecké poradenstvo európskym inštitúciám, kompetentným organizáciám, ale aj širokej verejnosti, čím pomáha zabezpečiť vysoký stupeň ochrany spotrebiteľa a pomáha posilňovať dôveru voči potravinovým dodávkam v Európskej únii. Úrad vydáva stanoviská týkajúce sa bezpečnosti potravín a krmív, výživy, zdravia a pohody zvierat, ochrany rastlín a zdravia rastlín. EFSA tvorí východisko pre legislatívnu úlohu EK a politickú úlohu členských štátov, pretože poskytuje objektivný a nezávislý odhad rizika a komunikáciu o bezpečnosti potravín a o záležitostiach výživy (Kustrová, 2013).

3 POJMY SÚVISIACE S VEREJNÝM ZDRAVÍM A VZNIKOM NÁKAZ

Črevné nákazy

Podľa primárnej lokalizácie infekčného procesu ich rozdeľujeme do niekoľkých skupín:

1. Črevné nákazy, pri ktorých sa infekčný proces lokalizuje iba v čreve. Sú to najmä cholera, šigelóza, salmonelová gastroenteritída, infekcie vyvolané enteropatogénnymi *E. coli*, rotavírusy, norovírusy, adenovírusy, teniázy.
Typickými príznakmi sú bolesť brucha, pocit na vracanie (nauzea), vracanie, kŕče, hnačky, teplota.
2. Črevné nákazy, ktorých pôvodcovia prenikajú z črevného traktu do črevného obehu, vyvolávajú celkové klinické príznaky a lokalizujú sa v rôznych orgánových systémoch. Sú to najmä brušný týfus, paratýfus, vírusová hepatitída A.
3. Alimentárne toxoinfekcie, v ktorých patogenéze sa uplatňujú toxíny produkované niektorými druhmi baktérií v potravinách. Sú to najmä botulizmus, stafylokoková enterotoxikóza a klostrídiová toxoinfekcia.

Pôvodca nákazy

Pôvodcami črevných nákaz sú rôzne patogénne **baktérie** (salmonely, šigely, kampylobaktery, yersinie, vibriá, stafylokoky, klostrídiá), **podmienené patogénne baktérie** (*B. cereus*, pseudomonády, *Citrobacter*, *Proteus*, enterokoky), vírusy (rotavírusy, adenovírusy, Norwalk vírus, vírus hepatitídy A, vírus hepatitídy E, vírus detskej obrny), **prvoky** (*Entamoeba histolytica*), **červy** (pásomnice, škrkavky).

Inkubačný čas závisí od pôvodcu nákazy, vnímavosti jedinca, od infekčnej dávky. Inkubačný čas môže trvať niekoľko hodín, dní až týždňov.

Prameň pôvodcu nákazy

Najčastejšie je to chorý človek, rekonvalescent alebo nosič. Pri zoonózach (salmonelózy, kampylobakteriázy) je to zvieratá s klinickými príznakmi, alebo sú príznaky latentné – skryté.

Prenos pôvodcu nákazy

Pre črevné nákazy je typický fekálno-orálny prenos. Mechanizmus prenosu je ingescia – prehĺtnutie. Miestom vstupu infekcie je zažívaci trakt. Faktory prenosu sú kontaminované potraviny, voda, nápoje. Pri helmintózach – pôda.

Všeobecná vnímavosť

Niektoré črevné nákazy sú typické pre určité vekové skupiny: rotavírusy a choroby vyvolané enteropatogénnymi *E. coli* pre dojčatá a malé deti, hepatitída A pre školákov.

Výskyt

Črevné infekcie sa vyskytujú počas celého roka, najčastejšie sporadicky, ale aj v epidémiách. Niektoré sú sezónneho charakteru, v letných mesiacoch sú to najmä ochorenia bakteriovej etiológie (salmonelózy, kampylobakteriázy), v chladných mesiacoch roka najmä choroby vírusovej etiológie (VHA, rota, adeno, Norwalk vírus).

Preventívne opatrenia

- predbežné hlásenie sporadických chorôb i suspektných, okamžité hlásenie nahromadenia chorôb,
- zabezpečenie zdravotne neškodnej pitnej vody a potravín,
- neškodné odstraňovanie odpadov,
- vzdelávanie osôb pracujúcich v epidemiologicky závažných činnostiach,
- očkovanie detí proti poliomyelitíde, očkovanie osôb odchádzajúcich do oblastí so zvýšeným rizikom výskytu brušného týfu, cholery, očkovanie osôb žijúcich v prostredí s nízkym hygienickým štandardom proti VHA,
- zdravotná výchova obyvateľstva – Desatoro zlatých pravidiel SZO (RUVZPO, 2015).

4 ŽIVOTNÉ PROSTREDIE, ĽUDSKÉ SPRÁVANIE A PRENOS ALIMENTÁRNYCH PATOGENOV

Zmena klímy bude mať vplyv na zdravie ľudí, a to buď priamy – v súvislosti s fyziologickým vplyvom horúčavy a chladu – alebo nepriamy – prostredníctvom zmeneného správania ľudí (napr. nútené sťahovanie, viac času stráveného vonku), zvýšeného výskytu nákaz prenášaných potravou a vektormi alebo iných vplyvov zmeny klímy, akými sú napríklad povodne. Za posledné desaťročia sa niektoré z týchto vplyvov už v Európe prejavili (napr. letné vlny horúčav v roku 2003 údajne zapríčinili viac než 70 000 úmrtí). Nie všetky zmeny súvisiace s klímou majú na zdravie ľudí negatívny vplyv. V oblastiach mierneho pásma povedú miernejšie zimy k menšiemu počtu strát na životoch súvisiacich s chladom. Životné prostredie interiérov sa zlepši vďaka miernejším opatreniam s cieľom udržať príjemnú izbovú teplotu. Robotníci pracujúci v exteriéri nebudú tak trpieť na chlad počas zimnej sezóny, čo bude mať za následok zvýšenie produktivity. Dlhšie vegetačné obdobie s väčším úhrnom zrážok bude priatť poľnohospodárstvu a produkcii potravín, ale tiež súkromnému záhradníčeniu a iným aktivitám vo voľnej prírode (EUROPA, 2009).

Chorobnosť a úmrtnosť

Hlavné obavy v Európe vyvoláva úmrtnosť a chorobnosť súvisiaca s horúčavami, vyvolanými zvyšujúcimi sa priemernými ročnými teplotami a extrémnymi horúčavami, hoci uvedené problémy sú tiež zapríčinené sociálno-ekonomickými zmenami spôsobenými rastom počtu obyvateľstva, vekovou štruktúrou obyvateľstva (starnúce európske obyvateľstvo) a inými činiteľmi, ako napr. migráciou. Odhaduje sa, že úmrtnosť v krajinách EÚ sa zvyšuje o 1–4%

na každý stupeň Celzia nárastu teploty. To znamená, že úmrtnosť súvisiaca s horúčavami by sa mohla zvýšiť o 30 000 úmrtí ročne už do tridsiatych rokov 21. storočia a o 50 000 až 110 000 úmrtí ročne do osemdesiatych rokov 21. storočia. Najrizikovejšou skupinou obyvateľstva z hľadiska rizika úmrtia na mozgovú príhodu spôsobenú horúčavami a na srdcovo-cievne choroby, choroby obličiek či dýchacieho a tráviaceho ústrojenstva sú seniori. Hoci je celkový počet úmrtí do veľkej miery ovplyvnený počtom obyvateľstva, zmena v miere úmrtnosti môže byť oveľa vyššia v regiónoch, ktoré sú pod vplyvom podmienok náchylnejšie na väčšie otepľovanie (EUROPA, 2009).

Nákazy prenášané potravou

Infekčné choroby prenášané v závislosti od teploty, ako napríklad infekcie prenášané potravou (*Salmonella sp.* a iné), sa pravdepodobne tiež budú vyskytovať častejšie. Najnovší výskum naznačuje, že zaťaženie spôsobené chorobami v Európe by mohlo byť pomerne veľké. Chorobnosť by sa mohla do tridsiatych rokov 21. storočia zvýšiť o 20 000 prípadov ročne a o 25 000 až 40 000 prípadov ročne do osemdesiatych rokov 21. storočia (PESETA, 2009).

Nákazy prenášané vektormi

V súvislosti so zmenou klímy sa veľká pozornosť venuje zmenám v štruktúre nákaz prenášaných vektormi. Medzivládny panel o zmene klímy (IPCC) predpokladá, že zmena klímy povedie k zmenám v prenose infekčných chorôb vektormi ako sú komáre a kliešte. Môže to byť dôsledok zmien v ich geografickom rozšírení, období ich aktivity a veľkosti ich populácie, pričom zmeny vo využívaní pôdy a sociálno-ekonomické činitele (napr. správanie ľudí, pohyb ľudí a tovaru) budú naďalej tiež dôležité (EEA/SVC/WHO, 2008).

Pozorované boli i zmeny v rozptyle kliešťov. Hranica rozptylu kliešťov v EÚ sa posúva na sever, a tiež do vyšších nadmorských výšok. Miernejšie zimy môžu viesť k expanzii populácie kliešťov a následne k vystaveniu ľudí riziku lymskej boreliózy a kliešťovej encefalitídy. Zdokumentované boli tiež zmeny v geografickom rozptyle mušiek, ktoré sú vektorom leishmaniózy (*Leishmania sp.*). Aby bolo možné určiť, do akej miery sa zmena klímy podieľa na budúcej epidemiológii ďalších chorôb, je potrebné vykonať ďalšie výskumy. Môže trvať mnoho rokov, kým budú dostupné presné odhady (EEA/SVC/WHO, 2008).

Problémy súvisiace s vodou

Okrem záplav súvisí s vodou mnoho ďalších dôležitých problémov. Vysoký úhrn zrážok mal za následok množstvo prípadov nákaz prenášaných vodou. Príčinou bola mobilizácia patogénov alebo rozsiahla kontaminácia vôd zo zaplavených kanalizačných potrubí. Zníženie hladiny vodných tokov v letnom období môže zvýšiť riziko bakteriálnej a chemickej kontaminácie vôd. Vyššie teploty vôd môžu mať tiež za následok zvýšený výskyt škodlivých rias a siníc. Zvýšená kontaminácia vôd koliformnými baktériami pravdepodobne ovplyvní príjem pitnej vody a vodné plochy používané na rekreáciu. Navyše nedostatok vhodnej vody na rutinnú hygienu nevyhnutnú pre zdravie (napr. správne umývanie rúk) môže prispieť k väčšiemu množstvu prípadov výskytu infekčných chorôb (EUROPA1, 2005).

Kvalita ovzdušia

Zmena klímy v Európe je príčinou ďalších problémov v oblasti zdravia. Ich kvantifikácia a evaluácia na celoeurópskej úrovni však nie je dostatočná. Hoci za posledné desaťročia úroveň znečistenia ovzdušia v Európe významne klesla, zdravotné riziká súvisiace so znečistením sú stále vysoké, predovšetkým pokiaľ ide o koncentráciu tuhých častíc a ozónu. Avšak prostredníctvom ďalších politických opatrení týkajúcich sa kvality ovzdušia a klímy (zmierňovanie negatívnych účinkov) sa pravdepodobne bude dať určiť potenciálny nárast počtu ochorení dýchacieho aparátu a úmrtnosti (EUROPA2, 2013).

Alergény nachádzajúce sa v ovzduší

Je možné, že sa predĺži aj sezónnosť a trvanie alergických ochorení („sennej nádchy“, astmy) s dôsledkami ako sú priame náklady na zdravotnú starostlivosť a lieky, ako aj práceneschopnosť. Nakoniec sa môžu prejavovať aj iné nepriame vplyvy na zdravie spôsobené zmenou klímy, ktoré zas ovplyvnia iné zdravotné činitele – napr. kvalitu ovzdušia vo vnútornom a vonkajšom prostredí, úroveň znečistenia ovzdušia a povahu, intenzitu a načasovanie alergénov nachádzajúcich sa v ovzduší (napr. pelov a mikroskopických húb) (SZU, 2008).

Ultrafialové žiarenie

Ďalší nepriamy vplyv zmeny klímy na zdravie má pôvod v potenciálne sa meniacom ultrafialovom žiarení. Bolo už preukázané, že vyššie teploty prostredia ovplyvňujú výber oblečenia a množstvo času stráveného vonku, a v niektorých regiónoch zvyšujú vystavenie ľudí ultrafialovému žiareniu. Aspekty novej hrozby UV žiarenia sú predmetom výskumu projektu EUROSUN, ktorý sa zaoberá kvantifikáciou vystavenia ľudí v Európe účinkom slnka a jeho vplyvom na zdravie. Cieľom tohto projektu, ktorý je financovaný v rámci Programu Spoločenstva v oblasti zdravia, je monitorovať vystavenie ľudí účinkom ultrafialového žiarenia a jeho súvislosť s výskytom rakoviny kože vrátane malígnych melanómov a kataraktov (CANCERCODE, 2003).

Duševné choroby

Je známe, že veľké katastrofy môžu výrazne ovplyvniť psychiku, predovšetkým psychiku vysoko rizikových skupín ako sú deti. Väčší výskyt katastrof vyvolaných nežiaducou zmenou klímy by preto mohol viesť k narastajúcemu výskytu psychických problémov (EUROPA, 2009).

Zraniteľné skupiny

Podobne ako v prípade vln horúčav sa domnievame, že celkový vplyv zmeny klímy na zdravie sa v rôznych regiónoch Európy prejaví rôzne. Keďže zdravie a pohoda tiež úzko súvisia so sociálno-ekonomickými činiteľmi, ako sú príjem, bývanie, zamestnanie, vzdelanie, pohlavie a životný štýl, vplyvy zmeny klímy by mali pozmeniť nerovnosti týkajúce sa zdravia v rámci a medzi jednotlivými krajinami. Môžu viesť k nerovnomernému stupňu ovplyvnenia rôznych skupín obyvateľstva a dodatočnému zaťaženiu nižších príjmových skupín a určitých

zraniteľných skupín obyvateľstva, ako sú deti, ľudia pracujúci v exteriéri, seniori, ženy a ľudia, ktorí už trpia nejakým ochorením (EUROPA, 2009).

Zvýšená migrácia pod vplyvom zmeny klímy

Vplyv zmeny klímy na národné hospodárstvo, dostupnosť potravín a vody, ako aj stúpanie hladiny morí budú mať pravdepodobne za následok celosvetové zvýšenie migrácie obyvateľstva. Avšak zhoršené podmienky životného prostredia ovplyvnia v prvom rade mobilitu v rámci jednotlivých krajín a regiónov. Rastúce potreby humanitárnej pomoci a ochrany zdravia zraniteľných skupín migrujúcich tak na územie EÚ, ako aj v rámci neho, by si mohli vyžadovať posilnenie kapacity zdravotných systémov členských štátov. Môžeme tiež predpokladať, že sa zvýši počet osôb z nečlenských štátov, vysídlených z ich domovských krajín a prichádzajúcich na územie EÚ, ktoré je častou destináciou migrantov. To kladie ďalšie nároky na zdravotné systémy členských štátov (EUROPA, 2009).

5 ZÁKLADNÉ POJMY V POTRAVINÁRSKEJ VIROLÓGII

Vírus predstavuje biologický systém infikujúci živé bunky v biologických organizmoch. Veľkosť vírusov sa pohybuje v rozmedzí od 0,02 do 0,4 mikrometra, na rozdiel od baktérií, ktoré sú veľké 0,5 až 5 mikrometrov. Vírusy sú obligátne intracelulárne parazity, čo znamená, že sa môžu replikovať len vo vnútrilivej bunky, pretože nemajú vlastný biosyntetický aparát. Genetický materiál vírusov je zaznamenaný vo forme DNA alebo RNA, ktoré môžu byť v jednovláknovej alebo dvojitovláknovej forme. Z hľadiska tvaru, veľkosti a zloženia existujú pomerne jednoduché vírusy, ktoré majú genóm uložený len v jednoduchom proteínovom obale (kapside). Takto je to u väčšiny vírusov prenosných potravinami. Druhú skupinu predstavujú zložitejšie vírusy so segmentovaným genómom uloženým v komplexnom proteínovom kapside, ktorý môže byť navyše ešte obalený ďalšou vrstvou zloženou z lipidov a glykoproteínov. Štruktúra vírusových častíc podmieňuje ich rezistenciu v prostredí (Marriott a Gravani, 2006). Vírusy so zložitejšou, komplexnou štruktúrou sú menej rezistentné. Vírusy zapríčínajú široký rozsah ochorení tak rastlín, ako aj zvierat a ľudí. Jednotlivé skupiny vírusov sa vyznačujú tropizmom k určitému typu buniek alebo tkanív, ktoré využívajú na množenie. Takisto cesty prenosu vírusov sú rôzne: kvapôčková infekcia, fekálno-orálna cesta prenosu, sexuálny styk, kontakt s infikovaným zvieratkom (zoonotické vírusy), infikovanou krvou, prenos prostredníctvom vektora (kliešte, moskyty). NoV a HAV predstavujú najčastejšiu príčinu infekcií vzniknutých po požití potravín. V tejto súvislosti sa spomínajú aj ďalšie vírusy ako sú rotavírus (HRV), vírus hepatitídy typu E (HEV), astrovírus, aichi vírus, sapovírus, enterovírus, koronavírus, parvovírus a adenovírus. Predpokladá sa, že zoznam týchto vírusov môže byť dokonca dlhší. Z hľadiska symptómov rozlišujeme viacero skupín:

- a) vírusy vyvolávajúce gastroenteritídy (NoV, HRV, astrovírus, aichi vírus, adenovírus a sapovírus),

- b) vírusy spôsobujúce entericky prenosné hepatitídy (HAV, HEV – vyznačujú sa tropizmom k pečeni, kde vyvolávajú ochorenie),
- c) vírusy replikujúce sa v zažívacom trakte, ale ochorenie vyvolávajú až po migrácii do iných orgánov, napríklad do centrálného nervového systému (enterovírus).

Všetky uvedené vírusy sú vylučované ľudskou stolicou a ďalší ľudia sa infikujú orálnou cestou. Väčšina vírusov obsahuje genóm vo forme jednovláknovej RNA uloženej v jednoducho kapside bez vonkajšieho obalu. Výnimku predstavujú HRV (dvojvláknová RNA), adenovírusy a parvovírusy (DNA vírusy) a koronavírus, ktorý obsahuje vonkajší obal. Vo všeobecnosti sa tieto vírusy vyznačujú zvýšenou rezistenciou v prostredí a sú dokonca schopné prežiť proces, ktorý sa rutinne používa na inaktiváciu bakteriálnych patogénov v potravinách (Carter a Saunders, 2007). Okrem vyššie spomínaných vírusov existujú ďalšie nebezpečné vírusy, u ktorých bol zaznamenaný príležitostný prenos potravinami napriek tomu, že ich typické cesty prenosu sú odlišné. Medzi takéto vírusy patria SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome), HPAI (High Pathogenic Avian Influenza virus) (Goyle a Doyly, 2006).

6 BEZPEČNOSŤ POTRAVÍN Z POHLADU VEREJNÉHO ZDRAVOTNÍCTVA

V snahe nasýtiť čo najväčší počet ľudí došlo v minulosti k zmene poľnohospodárskej a potravinárskej malovýroby na priemyselnú veľkovýrobu. Tá zavádza a hľadá nové spôsoby technológií, čím sa nastoľuje aj problematika bezpečnosti potravín z pohľadu tzv. „cudzorodých látok“ v potravinách. Ide o látky bežne sa v potravinách nevyskytujúce, pričom to nie sú len chemické látky, ale i látky vznikajúce počas výroby potravín, látky vznikajúce pôsobením aditív a zložiek potravín, kontaminantov a pod. Avšak pri každej takejto látke, ktorá je v danej potravine „cudzí“, existuje potenciálne riziko a potravina sa zo zdravotného hľadiska môže stať nebezpečnou. A práve tak vznikla myšlienka bezpečnosti potravín, ktorá je v súčasnosti hlavnou problematikou a najdiskutovanejšou otázkou v európskom spoločenstve i jeho jednotlivých členských krajinách. Rozšírenie cudzorodých látok je do určitej miery nevyhnutné, ako je to napríklad v prípade prídavných látok, keďže sa zavádzajú z dôvodu technologickej nevyhnutnosti v rôznych stupňoch spracovania a výroby potravín. Keby sme chceli porovnať rizikovosť prídavných látok v potravinách a ich užitočnosť z hľadiska výživy ľudí, možno spomenúť niekoľko príkladov. Napríklad používanie konzervačných látok, ktoré zabezpečujú mikrobiologickú bezpečnosť potravín, antioxidantov, ktoré zabraňujú oxidačným procesom a pokazeniu, a tak zachovávajú kvalitatívne vlastnosti potravín ako sú farba, vôňa a chuť. V týchto príkladoch prevažuje skôr užitočnosť nad zdravotnou rizikovosťou. Často sa nastoľujú otázky zavedenia nových prídavných látok. Spomeňme si príklad náhradných sladidiel. Na jednej strane z dôvodu redukcie hmotnosti a náhrady cukru, ktorý je v podstate pre diabetikov škodlivý, možno považovať prevahu užitočnosti nad rizikovosťou takisto za opodstatnenú. Na strane druhej je potrebné brať do úvahy výsledky štúdií a posúdenie

každej látky pred jej povolením. Zároveň je u prídavných látok výhodou tá skutočnosť, že na rozdiel od kontaminantov sú pridávané do potraviny úmyselne a v prípade podozrenia na ich škodlivosť je tu možnosť vylúčiť ich z používania a nahradiť ich inou bezpečnejšou látkou (Truskova, n.d.). Z uvedených údajov sa následne legislatívne stanovujú najvyššie prípustné limity alebo smerné limity s ohľadom na látku a na ochranu zdravia spotrebiteľa s potenciálnym najvyšším príjmom. Na dosiahnutie bezpečných potravín je preto nevyhnutný celý komplex opatrení od produkcie surovín, cez ich spracovanie, manipuláciu s nimi až po uvedenie do obehu. Potraviny ako faktor prenosu sa neustále podieľajú na výskyte alimentárnych ochorení. Pokiaľ ide o salmonelózy ako naďalej najčastejšie sa vyskytujúce ochorenie z potravín, od roku 2001 bol na Slovensku zaznamenaný mierne klesajúci trend v chorobnosti na salmonelózu a v r. 2005 bola zaznamenaná chorobnosť 223,78/100 000 oby. Najčastejšie zaznamenané príčiny vzniku epidémií boli nedodržiavanie technologických postupov pri príprave pokrmov v zariadeniach spoločného stravovania a porušovanie zásad hygieny (Trusková, n.d.).

7 POTRAVINOVÁ BEZPEČNOSŤ V AFRIKE

Čo sa týka výživy a potravinovej bezpečnosti Afriky v minulosti, pôvodnými plodinami boli jamy, olejové palmy, podzemnica olejná, bavlna, tabak, dyne, tekvice, káva, kakao, proso, hrach, šošovica, ľanové semeno, cukor pestované najmä v plodných podmienkach Západnej a Strednej Afriky a v Etiópii. Je zrejmé, že sa subsaharská Afrika netešila úplnej sebestačnosti a hojnosti, najmä pre zlé klimatické podmienky (časté suchá, nepravidelné dažde, rôzne živelné katastrofy), zmenšovanie rozlohy fariem a poľnohospodárskej pôdy nesprávnymi praktikami a malou produktivitou; ale rôzne krajiny boli ako kolónie zapojené do medzinárodnej obchodnej výmeny a exportovali a importovali potrebné komodity. Avšak po odchode koloniálnych mocností po druhej svetovej vojne sa tieto krajiny zrazu ocitli samy a takmer bez povšimnutia (The State of Food Insecurity in the World, 2002; 2006).

Podľa najnovších údajov FAO dnes v subsaharskej Afrike žije vyše 213,4 milióna podvyživených ľudí, čo predstavuje 33 % obyvateľstva. V Strednej Afrike nemá dostatok potravín až 57 % obyvateľstva, zatiaľ čo v západnom regióne je postihnutých 15 %. S najväčším počtom hladujúcich bojuje Východná Afrika (91,2 milióna). V Južnej Afrike je podvyživených 39 %. Mnohé krajiny sú v dôsledku rôznych príčin odkázané na spoluprácu zvonku. Najzávislejšou je Eritrea, kde podiel tejto podpory na celkovej spotrebe dosahuje 45,7 %. Pozitívnymi príkladmi sú Libéria, Mozambik a Sv. Tomáš, ktorým sa podarilo z vyše 25 %-ného podielu (začiatkom deväťdesiatych rokov) znížiť potrebu potravinovej asistencie pod 10 %. Ďalšími krajinami, ktoré sa postupne zbavujú závislosti sú Džibuti, Etiópia, Malawi, Mauretánia, Sudán či Zambia. V stále vysokej odkázanosti sa nachádza Zimbabwe, Sierra Leone a Angola, zatiaľ čo takmer úplne sebestačné sú Kamerun, Gabon, Mali, Nigéria, Južná Afrika a Togo. Stav núdze krajín sa dá zmeniť hlavne vôľou zvnútra (The State of Food Insecurity in the World, 2002; 2006).

8 ZÁVER

Politika EÚ je zameraná na bezpečnosť potravín a ochranu zdravia v poľnohospodársko-potravinárskom reťazci. Legislatíva sa opiera o prísne kontroly konceptu „z farmy na stôl“. Výsledkom je, že Európania teraz získavajú bezpečné a výživné potraviny vyrobené zo zdravých rastlín a živočíchov a zároveň umožňujú zamestnanosť v potravinárskom priemysle. Európska únia v medzinárodných obchodných dohodách a spoluprákach kráča cestou podpory rozvoja medzinárodne dohodnutých noriem v oblasti bezpečnosti potravín a ochrany zdravia. To sa deje napríklad tak, že poskytuje technickú spoluprácu krajinám mimo EÚ, aby mohli splniť tieto medzinárodné normy a získať prístup na trh EÚ. Naše programy sú navrhnuté tak, aby sme sa zamerali predovšetkým na malých výrobcov. Ale to nie je dôležité len v obchode medzi severom a juhom; to sa týka aj obchodných vzťahov medzi krajinami globálneho Juhu. Podľa údajov Komisie únia za posledných 5 rokov vyškolila 48 tisíc nových kontrolórov bezpečnosti potravín alebo univerzálneho zdravia. Iba za rok 2014 investovala do ich vzdelania vyše 18 miliónov eur. EÚ tiež spolupracuje s krajinami globálneho Juhu v oblasti potravinovej bezpečnosti, čím prispieva k zdravému vývoju obyvateľov.

V poslednom desaťročí sa vďaka podpore zo strany EÚ viac ako 46 miliónov ľudí zapojilo do sociálnych transferov pre bezpečnosť potravín. EÚ je na čele celosvetového úsilia v boji proti podvýžive detí do piatich rokov. Viac ako u 190 000 detí ročne sa vyskytuje *Campylobacter* (príčina otravy jedlom). Je to baktéria, ktorá je najčastejšie hlásenou baktériou v potravinách v Európskej únii. Boj s ňou ročne stojí odhadovane 2,4 miliardy eur do zdravotníckych systémov. WHO však v rámci ekonomických dopadov škodlivých potravín pripomenula aj vypuknutie nákazy *E. coli* v Nemecku v roku 2011. Tá nemecké hospodárstvo stála minimálne 1,3 miliardy dolárov (takmer 1,2 miliardy eur). Kontrola týchto ochorení z potravín má zásadný význam pre ochranu zdravia ľudí. Ďalšia pokračujúca výzva v EÚ rieši rastúcu hrozbu potenciálne smrtiacich baktérií, ktoré sú odolné proti antimikrobiálnym látkam. Odhaduje sa, že rezistentné infekcie spôsobujú viac ako 25 000 úmrtí a vyžadujú si 1,5 miliardy € v dodatočných nákladoch na zdravotnú starostlivosť každý rok. Otázka kvality potravín sa nepochybne dostala do popredia záujmu širokej verejnosti vzhľadom na hrozby rôznych epidémií, ako napr. vtáčia chrípka. Ľudia si intenzívne uvedomujú vzťah medzi verejným zdravím a poľnohospodárstvom. Ďalším aspektom otázky kvality je narastajúca obava z výskytu obezity a to tak v krajinách globálneho Juhu ako aj v krajinách globálneho Severu. Krajiny sú spojené potravinovými reťazcami nielen na národnej, ale aj na medzinárodnej úrovni. Potravinový reťazec nie je miestny, celá Zem je „popretkávaná“ potravinovými reťazcami. Tento trend sa bude prehľbovať až do bodu, keď bude každý deň každý jedinec napojený na väčší komplex. To tiež znamená, že každý občan by sa mal zaujímať o to, čo sa stane vo zvyšku sveta. Našou úlohou je spolupracovať s krajinami globálneho Juhu pri prijímaní dôležitých rozhodnutí o budúcnosti poľnohospodárstva a potravinových sektorov. Rozhodnutia budú odrážať národné priority, prania občanov, ako aj zmysel pre zodpovednosť, ktorý by každá krajina a vláda mala mať vzhľadom na dlhodobý vplyv poľnohospodárstva na životné prostredie.

9 PRAKTICKÁ ČASŤ

Aktivita 1: **Úvod do prehľadu potravinovej bezpečnosti, úvod do vzniku alimentárnych ochorení a charakteristika verejného zdravia**

Cieľ prednášky: Prednáška sa zameria na poskytnutie základného prehľadu o potravinovej bezpečnosti. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s potravinovou bezpečnosťou, charakteristikou potravín, s rizikami, ktoré súvisia so zdravotnou neškodnosťou potravín a prioritami výskumu bezpečnosti potravín. V ďalšej časti prednášky sa budeme zaoberať vznikom ochorení súvisiacich s potravinami a črevným traktom, ako aj základnými pojmami súvisiacimi so vznikom ochorení.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov

Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
- Zadanie týždeň vopred: jedna skupina študentov vyhľadáva v literatúre a na internete základné pojmy súvisiace s potravinovou bezpečnosťou. Druhá skupina vyhľadáva pojmy súvisiace s verejným zdravím a vznikom nákaz a vyhľadáva desatoro „zlatých pravidiel“ SZO k ochrane pred črevnými nákazami.
- Na hodine najprv prvá skupina študentov prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a snažia sa informovať študentov z druhej skupiny.
- Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kládie doplňujúce otázky.
- Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s potravinovou bezpečnosťou.

Aktivita 2: **Životné prostredie, ľudské správanie a prenos alimentárnych patogénov. Základné pojmy v potravinárskej virológii. Ľudský norovírus a potravinová bezpečnosť. Hepatitída typu A a B.**

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základného prehľadu o životnom prostredí a jeho vplyve na vznik alimentárnych ochorení, ďalej popisuje prenos nákaz potravou, prenos nákaz vektormi, problémy súvisiace s vodou a ovzduším, alergénmi nachádzajúcimi sa v ovzduší. Ďalej prednáška popisuje základné pojmy vo virológii a v krátkosti charakterizuje najvýznamnejšie vírusové ochorenia.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov

Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.

- b) Zadanie týždeň vopred: jedna skupina študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so životným prostredím a jeho vplyvom na vznik alimentárnych ochorení, s ľudským správaním a prenosom alimentárnych ochorení. Druhá skupina vyhľadáva základné pojmy súvisiace s potravinárskou virológiou.
 - c) Na hodine najprv prvá skupina prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a informujú študentov z druhej skupiny.
 - d) Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kladiet doplňujúce otázky.
 - e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich so životným prostredím ľudským správaním, prenosom alimentárnych ochorení a základnými pojmami súvisiacim s potravinárskou virológiou.
-

Aktivita 3: Bakteriofágy a priónové ochorenia

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky bakteriofágov a priónových ochorení. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s charakteristikou bakteriofágov a prenosom genetickej informácie u baktérií, charakteristikou infekčného agensu priónov, priónmi a genetickými súvislosťami, otázkou prenosu, osobitosťami TSE, klinickým obrazom, diagnostikou, formou prenosných demencií, typmi degeneratívnych ochorení CNS, kognitívnymi poruchami a liečbou priónových ochorení.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov

Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- a) Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
- b) Zadanie týždeň vopred: Jedna skupina študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou bakteriofágov a prenosom genetickej informácie u baktérií. Druhá polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou infekčného agensu priónov, s charakteristikou priónov a genetických súvislostí, prenosu, osobitosťami TSE, klinického obrazu, diagnostiky, formy prenosných demencií, typov degeneratívnych ochorení CNS, kognitívnych porúch a liečby priónových ochorení.
- c) Na hodine najprv prvá polovica študentov prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a informujú študentov z druhej skupiny.
- d) Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kladiet doplňujúce otázky. Ak je na to čas, druhá skupina podobným spôsobom prezentuje prvej skupine.

- e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou bakteriofágov a s prenosom genetickej informácie u baktérií, s infekčným agensom priónov, priónmi a genetickými súvislosťami, s otázkami prenosu.
-

Aktivita 4: Významné bakteriálne patogény a potravinová bezpečnosť

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky baktérie *Escherichia coli*. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s charakteristikou baktérie *Escherichia coli*, patogenitou a patogenézou baktérie, jej pôsobením v čreve, enteropatogénnymi kmeňmi *Escherichia coli* – EPEC, enterotoxigénnymi kmeňmi *Escherichia coli* – ETEC, enteroinvazívnymi kmeňmi *Escherichia coli* – EIEC, enteroagregatívnymi kmeňmi *Escherichia coli* – EaggEC, kmeňmi *Escherichia coli* produkujúcimi verocytotoxín – VTEC (STEC, EHEC), *Escherichia coli* O157:H7, pôsobením mimo čreva, uropatogénnymi kmeňmi *Escherichia coli* – UPEC, diagnostikou, klinickými príznakmi, výskytom a zdrojom a epidemiológiou. Ďalej bude prednáška zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky baktérií rodu *Salmonella* a *Campylobacter*. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s charakteristikou baktérií salmonely a *Campylobacter*a, diagnostikou, klinickými príznakmi, výskytom a prenosom ochorenia a liečbou salmonelózy a kamylobakteriázy.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov
Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
- Zadanie týždeň vopred: jedna polovica študentov vyhľadá v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou baktérie *Escherichia coli*, patogenitou a patogenézou baktérie, pôsobením v čreve, pojmy súvisiace so základnou charakteristikou enteropatogénnych kmeňov *Escherichia coli* – EPEC, enterotoxigénnych kmeňov *Escherichia coli* – ETEC, enteroinvazívnych kmeňov *Escherichia coli* – EIEC, enteroagregatívnych kmeňov *Escherichia coli* – EaggEC, verocytotoxín produkujúcich kmeňov *Escherichia coli* – VTEC (STEC, EHEC), *Escherichia coli* O157:H7, pôsobenia mimo čreva, uropatogénnych kmeňov *Escherichia coli* – UPEC, diagnostikou, klinickými príznakmi, výskytom a zdrojom a epidemiológiou *Escherichia coli*. Druhá polovica študentov vyhľadáva v literatúre na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou baktérie salmonela, diagnostikou, klinickými príznakmi, výskytom a prenosom ochorenia a liečby salmonelózy, so základnou charakteristikou baktérie *Campylobacter*, diagnostikou klinických príznakov, výskytom a prenosom ochorenia a liečbou kamylobakteriázy.

- c) Na hodine najprv prvá skupina študentov prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a informujú študentov z druhej skupiny.
- d) Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kladiet doplňujúce otázky. Ak je na to čas, druhá skupina podobným spôsobom prezentuje prvej skupine.
- e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou baktérie *Escherichia coli*, patogenitou a patogenézou baktérie, pôsobením v čreve, enteropatogénnych kmeňov *Escherichia coli* – EPEC, enterotoxigénnych kmeňov *Escherichia coli* – ETEC, enteroinvazívnych kmeňov *Escherichia coli* – EIEC, enteroagregatívnych kmeňov *Escherichia coli* – EggEC, verocytotoxín – produkujúcich kmeňov *Escherichia coli* – VTEC (STEC, EHEC), *Escherichia coli* O157:H7, pôsobenia mimo čreva, uropatogénnych kmeňov *Escherichia coli* – UPEC a diagnostikou, klinickými príznakmi, výskytom, zdrojom a epidemiológiou *Escherichia coli*, o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou baktérií *salmonely* a *Campylobacteria*, diagnostikou klinických príznakov, výskytu a prenosu ochorenia a liečbou salmonelózy a kamylobakteriázy.

Aktivita 5: Mikroskopické vláknité huby. Parazity v potravinách

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky mikroskopických vláknitých húb a produkciu mykotoxínov. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s charakteristikou mikroskopických vláknitých húb a ich toxických metabolitov. Prednáška sa bude zameriavať na kultiváciu, biochemickú aktivitu, antigénnu štruktúru, patogenitu a patogenézu, epidemiológiu a terapiu. Ďalej sa táto prednáška bude zaoberať mykotoxínmi, ich producentmi a účinkami. V neposlednom rade sa počas tejto prednášky budeme venovať parazitom v potravinách a ich charakteristikou.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov

Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- a) Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
- b) Zadanie týždeň vopred: Jedna skupina študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou mikroskopických vláknitých húb a ich toxických metabolitov, kultiváciu, biochemickou aktivitou, antigénnou štruktúrou, patogenitou a patogenézou, epidemiológiu a terapiu, s mykotoxínmi, ich producentmi a účinkami. Druhá polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou parazitov.
- c) Na hodine najprv prvá skupina prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a informujú študentov z druhej skupiny.

- d) Druhá skupina študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kládie doplňujúce otázky. Ak je na to čas, druhá skupina podobným spôsobom prezentuje prvej skupine.
 - e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou mikroskopických vláknitých húb a ich toxických metabolitov, kultiváciou, biochemickou aktivitou, antigénnou štruktúrou, patogenitou a patogenézou, epidemiológiou a terapiou, mykotoxínmi, ich producentmi, účinkami a s charakteristikou parazitov.
-

Aktivita 6: Chemické a fyzikálne nebezpečenstvo v potravinách

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky o chemických a fyzikálnych nebezpečenstvách z potravín. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s charakteristikou chemických a fyzikálnych nebezpečenstiev, ktoré môžu ovplyvňovať zdravie konzumenta.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov

Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

- Postup:**
- a) Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
 - b) Zadanie týždeň vopred: Jedna polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou chemických nebezpečenstiev, ktoré môžu ovplyvňovať zdravie konzumenta. Druhá polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace s fyzikálnymi nebezpečenstvami, ktoré môžu ovplyvňovať zdravie.
 - c) Na hodine najprv prvá skupina študentov prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a snažia sa informovať študentov z druhej skupiny.
 - d) Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kládie doplňujúce otázky. Ak je na to čas, druhá skupina podobným spôsobom prezentuje prvej skupine.
 - e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou chemických a fyzikálnych nebezpečenstiev, ktoré môžu ovplyvňovať zdravie konzumenta.
-

Aktivita 7: Toxíny. Potravínové alergény

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky o toxínoch a potravinových alergénoch. Bude sa zaoberať základnými pojmami súvisiacimi s charakteristikou toxikológie, intoxikácie, s rozdelením jedov a možnými druhmi alergénov, ktoré sa môžu vyskytovať v potravinách, s klinickými príznakmi vyvolanými alergénmi.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodou je kombinácia študentov viacerých odborov

Čas:

domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- a) Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
 - b) Zadanie týždeň vopred: Jedna polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou toxikológie, intoxikácie, rozdelenia jedov. Druhá polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace s charakteristikou možných druhov alergénov, ktoré sa môžu vyskytovať v potravinách, s klinickými príznakmi vyvolaných alergénmi.
 - c) Na hodine najprv prvá skupina študentov prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a snažia sa informovať študentov z druhej skupiny.
 - d) Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kládne doplňujúce otázky. Ak je na to čas, druhá skupina podobným spôsobom prezentuje prvej skupine.
 - e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou toxikológie, intoxikácie, rozdelenia jedov, možných druhov alergénov, ktoré sa môžu vyskytovať v potravinách, s klinickými príznakmi vyvolaných alergénmi.
-

Aktivita 8: Kontrola škodcov. Inaktivácia patogénov a toxínov počas spracovania potravín

Cieľ prednášky: Prednáška bude zameraná na poskytnutie základnej charakteristiky o kontrole škodcov monitoringom a ničením škodcov a hmyzu. Kontrola škodcov je jedným z nevyhnutných predpokladov, ktoré musia byť v potravinárskej prevádzke zabezpečené a vykonávané. Ďalej sa bude zaoberať problematikou inaktivácie patogénov počas spracovania potravín, odstraňovaním mikroorganizmov z prostredia potraviny, priamou inaktiváciou mikroorganizmov – abiózou a nepriamou inaktiváciou mikroorganizmov – anabiózou.

Cieľová skupina: študenti vysokých škôl, výhodná je kombinácia študentov viacerých odborov
Čas: domáca úloha vopred + jedna vyučovacia hodina

Postup:

- a) Vyučujúci rozdelí študentov na dve skupiny.
- b) Zadanie týždeň vopred: Jedna polovica študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace so základnou charakteristikou kontroly škodcov, monitoringu a ničenia škodcov a hmyzu. Druhá skupina študentov vyhľadáva v literatúre a na internete pojmy súvisiace s charakteristikou inaktivácie patogénov v priebehu spracovania potravín, odstraňovania mikroorganizmov z prostredia potraviny, priamej inaktivácie mikroorganizmov – abiózy a nepriamej inaktivácie mikroorganizmov – anabiózy.
- c) Na hodine najprv prvá skupina študentov prezentuje svoje poznatky. Vyberú z nich kľúčové argumenty a informujú študentov z druhej skupiny.
- d) Druhá polovica študentov si vypočuje informácie prvej skupiny. Kládajú doplňujúce otázky. Ak je na to čas, druhá skupina podobným spôsobom prezentuje prvej skupine.
- e) Záverečná reflexia: Cieľom je diskusia študentov o základných pojmoch súvisiacich s charakteristikou kontroly škodcov, monitoringu a ničenia škodcov a hmyzu, inaktivácie patogénov v priebehu spracovania potravín, odstraňovania mikroorganizmov z prostredia potraviny, priamej inaktivácie mikroorganizmov – abiózy a nepriamej inaktivácie mikroorganizmov – anabiózy.

Literatúra:

1. CARTER, J., SAUNDERS, V. (2007): *Virology: principles and applications*. John Wiley and Sons Ltd. England. pp. 157-172.
2. CHUNG, K., et al. (1994): *Alternative Approaches to Locating the Food Insecure: Evidence from South Asia*, (Final Report to the USAID Food Security and Nutrition Monitoring Project, Office of Health and Nutrition, September.
3. GOLIAN, J., SOKOL, J. (2004): *Food safety – priorities of actual research*. In: *Rizikové faktory potravinového reťazca*, IV. Nitra 7. 10., p. 57-59.
4. GOYAL, S., DOYLE, M.P. (2006): *Viruses in Foods (Food Microbiology and Food Safety)*. pp. 1-43.
5. HODDINOTT, J. (1999): *Choosing outcome indicators of household food security*. International Food Policy Research Institute, Washington, D.C.
6. MARRIOTT, N.G., GRAVANI, R.B. (2006). *Principles of Food Sanitation*. Springer; 5th edition. Chapter 5. p. 76-82.
7. RIELY, F., MOCK, N., COGILL, B., BAILEY, L., KENEFICK, E. (1999): *Food Security Indicators and Framework for Use in the Monitoring and Evaluation of Food Aid Programs*. Food and Nutrition Technical Assistance Project (FANTA), Washington, D.C. 20009-5721.
8. ŠIMÁK, L., HORÁČEK, J., NOVÁK, L., NÉMETH, Ľ., MÍKA, V. (2005): *Terminologický slovník krízového riadenia*. FŠI ŽU : Žilina, ISBN 80-88829-75-5.

Internetové zdroje:

1. EURÓPSKY DVOR AUDÍTOROV, (2012): *Účinnosť rozvojovej pomoci európskej únie v oblasti potravinovej bezpečnosti v subsaharskej Afrike*. Osobitná správa č. 1, 63 p. Dostupné na internete: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/cont/dv/eca_sr12012_/eca_sr12012_sk.pdf.
2. EUROPA, (2009): http://ec.europa.eu/health/ph_threats/climate/docs/com_2009-147_sk.pdf
3. EUROPA1, (2005): <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0446:FIN:SK:PDF>
4. EUROPA2, (2013): <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2013/SK/1-2013-918-SK-F1-1.Pdf>
5. CANCERCODE, (2003): http://cancercode.org/code_06/
6. FAO, ACPD, (2010): *Household food security & community nutrition*. Dostupné na internete: http://www.fao.org/ag/agn/nutrition/household_en.stm
7. FOOD TODAY, (2009): *Kto je kto v oblasti svetovej a európskej bezpečnosti potravín a výživy?* Dostupné na internete: <http://www.eufic.org/article/sk/artid/who-is-who-in-international-and-european-food-safety-and-nutrition/>
8. CODEX ALIMENTARIUS, (2015): Dostupné na internete: <http://www.codexalimentarius.org/>

9. KUSTROVÁ, M. (2013): Základné atribúty potravinovej bezpečnosti. Krízový manažment, 1, p. 37-42. Dostupné na internete: <http://fsi.uniza.sk/kkm/files/admincasopis/KM%201%202013/10%20Kustrova.pdf>
10. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady č. 852/2004 o hygiene výroby. Dostupné na internete: http://www.svssr.sk/dokumenty/legislativa/nk_0852_2004.pdf
11. Predpis č. 533/2007 Z. z. Vyhláška Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky o podrobnostiach o požiadavkách na zariadenia spoločného stravovania. Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2007-533>
12. RUVZPO, (2015): http://www.ruvzpo.sk/dokumenty/Infekcne_ochorenia.pdf
13. Správa projektu PESETA, (2009): <http://peseta.jrc.ec.europa.eu/docs/Agriculture.html>
14. EEA/SVC/WHO, (2008): http://acm.eionet.europa.eu/reports/EEA_Rep_4_2008_CC_Impact_indicators_2008
15. SZU, (2008): <http://www.szu.cz/tema/zivotni-prostredi/vyskyt-astmatu-a-alergii-u-deti>
16. The State of Food Insecurity in the World, 2002. Dostupné na internete: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/005/y7352e/y7352e00.pdf>
17. The State of Food Insecurity in the World, 2006. Dostupné na internete: <http://www.fao.org/3/a-a0750e.pdf>
18. TRUSKOVÁ: Bezpečnosť potravín z pohľadu verejného zdravotníctva. Dostupné na internete: <http://www.jedalne.sk/sk/public/bezpecnost.pdf>
19. Zákon č. 152/1995 Z. z. o potravinách. Dostupné na internete: http://www.svssr.sk/legislativa/zakon_152.asp

O autorke:

Miroslava Kačániová

Autorka pôsobí ako profesorka na Katedre mikrobiológie Fakulty potravinárstva a biotechnológie na Slovenskej poľnohospodárskej univerzite v Nitre. V roku 2013 bola inaugurovaná za profesorku v študijnom programe Biotechnológie. Pôsobí na fakulte ako prodekanka pre zahraničné vzťahy a vzťahy s verejnosťou a ECTS koordinátorka. Vo svojich výskumoch a publikáciách sa venuje problematike mikrobiológie potravín, bezpečnosti potravín, biotechnológiám.

Kontakt: miroslava.kacaniova@uniag.sk

POSTAVENIE VIDIECKYCH ŽIEN A ICH POSLANIE PRI ZABEZPEČOVANÍ POTRAVINOVEJ BEZPEČNOSTI VO SVETE

Mária Kadlečíková

*„Ženy živia tento svet, ale za stôl si sadajú posledné.“
Catherine Bertini, 1994*

Anotácia

Kapitola „Rodové témy v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva“ sa venuje problematike poslania a postavenia žien, ako aj mužov v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva v súčasnej etape vývoja globálnej ekonomiky. Osobitná pozornosť je zameraná na ženy, ktoré sa spolu s mužmi podieľajú na množstve činností týkajúcich sa vidieckych aktivít a práce na poľnohospodárskych farmách a vo veľkých podnikoch. Podľa FAO, ak by ženám bolo sprístupnených viac výrobných zdrojov a úverov, tak by sa výnosy rastlín a úžitkovosť zvierat mohli zvýšiť o 20-30%, čím by sa počet hladujúcich a podvyživených ľudí mohol znížiť o 12-17%. V globálnych súvislostiach sa predpokladá, že zvýšený podiel žien na práci agropotravinárskych podnikov, ako aj vo vidieckom priestore, by mohol viesť k rastu životnej úrovne obyvateľstva, k väčším sociálnym istotám, k novým pracovným príležitostiam, ako aj k nárastu

exportných možností agrárnych komodít, ale aj k obsadzovaniu miestnych trhov charakteristickými regionálnymi výrobkami v zmysle filozofie, že čo sa v príslušnom regióne vyrobí, bude aj na jeho trhoch realizované.

Cieľom kapitoly je poskytnúť základný prehľad o problematike rodových tém vo vidieckom a poľnohospodárskom prostredí, zvýrazniť poslanie žien v starostlivosti o rodinu, ale aj v zabezpečovaní potravinovej bezpečnosti a zdravej výživy. Medzi nosné ciele sa zaraďuje aj rozvoj podnikateľských aktivít v rámci vidieka s osobitným zameraním na poľnohospodárske a potravinárske aktivity. Ženy zohrávajú významnú úlohu aj pri udržateľnom manažmente prírodných zdrojov. Dôležitú podporu ženám v rámci rozvoja ich podnikateľských aktivít poskytuje vzdelávanie a poradenstvo. Pre ženy vidieka sú dôležité spoločenské, profesionálne a záujmové organizácie a združenia prostredníctvom ktorých získavajú nové projekty na rozvoj svojich podnikateľských a záujmových aktivít.

Kľúčové slová: rodová rovnosť, vidiecke ženy, postavenie žien, potravinová bezpečnosť, udržateľný rozvoj, pracovná príležitosť, podnikanie

ÚVOD

Cieľom tejto kapitoly je hovoriť o úlohách a postavení žien pri zabezpečovaní potravinovej bezpečnosti vo svete a poukázať na možnosti využitia tejto problematiky vo vzdelávacom procese. Postavenie žien sa pritom vysvetľuje z pozícií vyváženosti rodových súvislostí. **Udržateľné poľnohospodárstvo, rozvoj vidieka a potravinová bezpečnosť sa nedajú dosiahnuť bez vyváženej rovnoprávnej účasti tak vidieckych mužov, ako aj žien.** Vo svete je postavenie žien rozdielne, a to podľa regiónov, v ktorých sa nachádzajú. V krajinách globálneho Juhu (krajiný Afriky, Latinskej Ameriky, Karibiku či Ázie) sa ženy považujú za živiteľky rodín. Je tomu tak preto, lebo sú to ženy, ktoré dorábajú až 60% potravín a poľnohospodárstvo je popri starostlivosti o rodinu ich hlavným zamestnaním. Naopak Európa a Stredná Ázia sú jediné regióny na svete, kde poľnohospodárstvo nepredstavuje hlavnú pracovnú príležitosť pre ľudí žijúcich na vidieku.

Termín „**región**“ sa v tejto publikácii používa v geopolitickom význame slova, podľa ktorého sú členené jednotlivé časti sveta v rámci OSN. **Za vidiecke ženy sa považujú ženy, ktoré žijú a pôsobia na vidieku. Pod vidieckou zamestnanosťou sa chápu všetky aktivity, zamestnanie, práca, podnikanie alebo služby vykonávané vo vidieckom prostredí za účelom získania zárobku, zisku alebo naturálneho príjmu do rodiny.**

V podstate všetky štúdie zaoberajúce sa problematikou vidieckych žien vychádzajú z teórie a praxe rodových príležitostí. **Pod rodovými súvislosťami spravidla chápeme vplyv rodu na príležitosti jednotlivcov a ich sociálne roly, ktoré plnia vo svojom živote.** Rod je integračnou súčasťou každého aspektu ekonomického, spoločenského, bežného a súkromného života jednotlivcov a spoločnosti.

1 ÚLOHY A AGENDA ORGANIZÁCIÍ OSN A OSTATNÝCH MEDZINÁRODNÝCH ORGANIZÁCIÍ PRI PODPORE ROZVOJOVÝCH AKTIVÍT VIDIECKYCH ŽIEN

V rámci medzinárodnej agendy sa rodovými súvislosťami zaoberajú v podstate všetky organizácie OSN, ale aj Svetová banka, Európska únia či Medzinárodný menový fond a OECD (Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj).

Vidiecke ženy a Miléniový samit 2000

Vidiecke ženy zohrávajú kľúčovú úlohu pri vedení svojich domácností, zabezpečovaní potravinovej sebestačnosti a výživy, podieľajú sa na tvorbe príjmov a vylepšovaní vidieckych obydlií a zlepšovaní životnej úrovne svojich rodín. Ženy podporujú poľnohospodárstvo, rozvíjajú vidiecke podnikateľské aktivity a pomáhajú umocňovať svetovú ekonomiku. Ženám bola venovaná sústredená pozornosť aj v rámci Miléniových rozvojových cieľov, ktoré boli prijaté v roku 2000 na pôde OSN v New Yorku. Napriek tomuto všetkému ženy a dievčatá ešte stále čelia mnohým obmedzujúcim podmienkam, ktoré im nedovoľujú v plnom rozsahu užívať si ľudské práva a brzdia ich v úsilí o skvalitnenie svojho života, ako aj života tých, ktorí sú od nich závislí. Vo vzťahu k vidieckym ženám bolo vytýčených celkovo 8 nasledovných cieľov:

Cieľ číslo 1: Odstránenie extrémnej chudoby a hladu

Cieľ číslo 2: Dosiahnutie úplného základného vzdelania žien na celom svete

Cieľ číslo 3: Podporovať rovnoprávnosť žien a umocniť ich postavenie

Cieľ číslo 4: Znížiť detskú úmrtnosť

Cieľ číslo 5: Zlepšiť zdravotný stav tehotných žien

Cieľ číslo 6: Likvidácia HIV/AIDS, malárie a ostatných chorôb

Cieľ číslo 7: Dosiahnutie udržateľného rozvoja životného prostredia

Cieľ číslo 8: Globálne rozvojové partnerstvo

Intenzita napĺňania týchto cieľov bola v rôznych častiach sveta rôznorodá. Z celosvetového hľadiska boli dosiahnuté významné výsledky pri plnení cieľov číslo 1, 2, 4, 5 a 6. Najvýraznejšie výsledky boli dosiahnuté v krajinách Východnej Európy a Strednej Ázie. Je preto potrebné zdôrazniť, že rozvojová agenda má v politických rozhodnutiach organizácií OSN a ostatných medzinárodných organizácií veľký význam. Okrem toho treba spomenúť, že do tohto procesu významne prispela aj Slovenská republika prostredníctvom svojej Oficiálnej rozvojovej spolupráce.

Na Konferencii Rio+20 boli v septembri 2015 vytýčené nové *Udržateľné rozvojové ciele OSN*, ktoré stavajú na Miléniových rozvojových cieľoch. Udržateľné rozvojové ciele sú medzinárodne rešpektované, čo prakticky znamená, že rozvojové úsilie v období rokov 2015 – 2030 sa riadi podľa nich. V zásade ide o nasledovné ciele:

1. Odstránenie chudoby vo všetkých jej podobách po celom svete
2. Eliminovať hlad, zaistiť potravinovú bezpečnosť, zlepšiť výživu a podporiť trvalo udržateľné poľnohospodárstvo
3. Zabezpečenie zdravého života a podpora blahobytu pre všetky vekové kategórie
4. Zaistenie všeobecného vzdelávania a podpora možností celoživotného vzdelávania pre všetkých
5. Dosiachnutie rodovej rovnosti a posilnenie postavenia všetkých žien a dievčat
6. Zabezpečenie dostupnosti a udržateľného hospodárenia s vodou pre všetkých
7. Prístup k cenovo dostupným, spoľahlivým a trvalo udržateľným moderným zdrojom energie pre všetkých
8. Podpora trvalého a udržateľného rastu, plnej a produktívnej zamestnanosti, zaistenie dôstojnej práce pre všetkých
9. Vybudovanie pružnej infraštruktúry, udržateľnej industrializácie a podpora inovácií
10. Zníženie nerovnosti v rámci krajín a medzi krajinami
11. Zvýšenie bezpečnosti miest a ľudských obydlií
12. Udržateľnosť spotreby a výroby
13. Prijatie naliehavých opatrení podporujúcich boj proti klimatickým zmenám a vplyvom vyplývajúcim z týchto zmien
14. Ochrana a využívanie oceánov, morí, morských zdrojov trvalo udržateľným spôsobom
15. Ochrana, obnova a podpora udržateľného využívania suchozemských ekosystémov, udržateľného hospodárenia s lesmi, boj proti rozširovaniu púští, zastavenie a zvrátenie degradácie pôdy, zastavenie straty biodiverzity
16. Podporovanie spoločnosti žijúcej v mieri, zabezpečenie prístupu k spravodlivosti pre všetkých a vytvorenie efektívnych inštitúcií na všetkých úrovniach
17. Posilniť spôsoby vykonávania a oživenie globálneho partnerstva pre trvalo udržateľný rozvoj.

FAO a rodová rovnosť pri dosahovaní udržateľnej poľnohospodárskej výroby

FAO (Svetová organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo) v roku 2012 vytýčila svoje **Ciele rodovej rovnosti**. Všeobecné znenie cieľa je nasledovné: „**Cieľom politiky FAO rodovej rovnosti je dosiahnuť rovnosť medzi ženami a mužmi v udržateľnej poľnohospodárskej výrobe a v rozvoji vidieka, a to v záujme odstránenia hladu a chudoby**“. Toto prakticky znamená, že FAO bude vyvíjať úsilie vo vzťahu k rodovej rovnosti vo všetkých oblastiach – potravin a výživovej bezpečnosti, poľnohospodárstva a ochrany spotrebiteľa, ekonomického a sociálneho rozvoja, rybníctva a akvakultúry, lesníctva, riadenia prírodných zdrojov, technickej spolupráce, výmeny informácií, výskumu a poradenstva. V záujme naplnenia vyššie uvedeného cieľa si FAO vytýčilo 5 čiastkových cieľov, pri plnení ktorých bude spolupracovať s jednotlivými členskými krajinami, s ostatnými organizáciami OSN, s mimovládnyimi organizáciami, ako aj s bilaterálnymi a súkromnými sektorovými partnermi. 5 nasledovných cieľov má byť splnených v roku 2025:

1. Ženy spolu s mužmi sa budú spoločne podieľať na rozhodovacom procese v inštitúciách určených na rozvoj vidieka, budú spoločne tvoriť príslušnú legislatívu, koncepcie a programy.
2. Muži aj ženy majú mať rovnaké práva na dôstojné zamestnanie a mzdu, na prístup k pôde a k ostatným výrobným zdrojom a majú mať právo tieto zdroje aktívne využívať, a aj ich riadiť.
3. Muži a ženy majú mať rovnaký prístup k tovarom a k službám v záujme rozvoja poľnohospodárstva a sprístupňovania trhov.
4. Pracovné zaťaženie žien sa zníži o 20 % využívaním progresívnejších technológií, služieb a infraštruktúry.
5. Podiel celkovej podpory poľnohospodárstva prostredníctvom projektov zameraných na aktivity vidieckych žien sa zvýši o 30 %.

2 VIDIECKE ŽENY A DOSIAHNUTIE POTRAVINOVEJ SEBESTAČNOSTI VO SVETE

V roku 2050 bude na svete o 34 % viac ľudí v porovnaní so súčasnosťou. Takmer celý nárast sa uskutoční v krajinách globálneho Juhu. Ak sa má dosiahnuť potravinová bezpečnosť pre túto väčšiu populáciu, je potrebné zvýšiť výrobu potravín o 65 %. Zem má dostatok pôdných zdrojov, aby uživila 9,1 mld. ľudí v roku 2050. Veď len v Kazachstane, v Ruskej federácii a na Ukrajine sa nevyužíva viac ako 21 miliónov hektárov ladom ležiacej poľnohospodárskej pôdy (FAO, 2010). ***V snahe zabezpečiť potravinovú bezpečnosť do polovice 21. storočia boli vypracované viaceré koncepcie a stratégie rôznych alternatív vývoja. Treba pritom zdôrazniť, že veľké očakávania sa v týchto súvislostiach vkladajú do vidieckych žien.***

Podľa Správy FAO o stave potravinovej bezpečnosti a poľnohospodárstva (2011), ženy predstavujú 43 % pracovnej sily v poľnohospodárstve krajín globálneho Juhu. V Európe tento údaj dosahuje hodnotu 32 % a v južnej Európe je dokonca najvyšší – má hodnotu až 45 %. V krajinách Strednej Ázie je to 41 %, (Kazachstan, Kirgizsko, Uzbekistan, Tadžikistan, Turkménsko).

Na druhej strane treba uviesť, že podiel žien na výstupoch poľnohospodárskej výroby je v porovnaní s mužmi nižší, ale nie preto, že by boli menej efektívnymi farmárkami. ***Rozsiahle empirické výskumy potvrdzujú, že veľký rozdiel v produktivite výroby je spôsobený rozdielmi v kvalite vstupov a ich dostupnosti.***

Keby sa podarilo odstrániť rodové rozdiely medzi mužmi a ženami, mohlo by to viesť k výraznému zvýšeniu objemu produkcie v odvetví poľnohospodárstva. ***Ak by ženy mali zabezpečený rovnaký prístup k vysoko výkonným vstupom, mohli by zvýšiť výsledky na svojich farmách o 20 až 30 %. Toto by mohlo viesť k rastu celkovej poľnohospodárskej produkcie v krajinách globálneho Juhu o 2,5 až 4 % a počet ľudí trpiacich hladom by sa znížil až o 150 miliónov.***

Vo všeobecnosti platí, že poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka zohrávajú dôležitú úlohu pri znižovaní chudoby, dosiahnutí potravinovej sebestačnosti a ekonomického rastu, a to v obzvlášť zraniteľných ekonomikách. Aktívnou súčasťou tohto procesu sú ženy, ktoré majú na celom svete prvotnú zodpovednosť za vedenie domácností a starostlivosť o deti. Je síce pravdou a overenou skúsenosťou, že zaužívané normy sa líšia medzi jednotlivými krajinami a podľa jednotlivých kultúr. Časové štúdie vykonané v mnohých krajinách sveta dokazujú, že ženy venujú 80 až 90 percent svojho času vedeniu domácností, príprave stravy, starostlivosti o deti a iným činnostiam vo svojich rodinách.

Prínos žien k podpore vidieckej ekonomiky vo všetkých krajinách globálneho Juhu, ale aj v menej rozvinutých ekonomikách, je výrazný. Ženy sú farmárkami-podnikateľkami. Ich úlohy sa rôznia a rýchlo sa menia, takže k akémukoľvek zovšeobecňovaniu treba pristupovať opatrne. Pri hlbších analýzach postavenia vidieckych žien však prekvapuje tá skutočnosť, že bez výnimky na celom svete majú ženy obmedzenejší prístup k základným prostriedkom, k výkonnejším vstupom a k ostatným službám, ktoré sú bezpodmienečnou podmienkou na dosahovanie vyšších hektárových úrod, ako aj vyššej úžitkovosti hospodárskych zvierat. Zrejme aj toto je príčina, že podiel žien na svetovej poľnohospodárskej produkcii je v porovnaní s výkonmi mužov nižší, ale nie je to preto, že by boli menej schopnými farmárkami. Ak by sa tieto rodové nerovnosti pri získavaní kvalitných vstupov do poľnohospodárskej výroby odstránili, prírastok poľnohospodárskej produkcie by mohol znížiť počet ľudí trpiacich hladom, a to od 12 až do 17% (FAO, 2011). Potenciálne prírastky by síce mohli kolísať medzi jednotlivými časťami sveta v závislosti od toho, koľko žien pôsobí v poľnohospodárstve, aký rozsah výroby, resp. výmeru pôdy majú pod kontrolou a aké výrazné sú rodové rozdiely, ktorým musia čeliť v prostredí, v ktorom žijú a pracujú.

Tieto potenciálne prírastky v produkcii predstavujú len prvé kolo sociálnych benefitov, ktoré by vyplývali z odstránenia, resp. zmiernenia rodových rozdielov. Ak je ženám daná možnosť kontrolovať dodatočne vygenerované príjmy do svojich domácností, potom ich v porovnaní s mužmi vo väčšej miere nasmerujú na nákup potravín, zlepšenie hygienických podmienok, zlepšenie zdravia členov rodiny, na ošatenie detí, ako aj do vzdelávacieho procesu (FAO, 2011). Toto všetko má pozitívny dopad na bezprostredné zlepšenie životnej úrovne domácností, ako aj na budovanie a zdokonaľovanie vedomostnej úrovne chlapcov a dievčat, ktorí, ako budúca pracovná sila, budú disponovať lepšími predpokladmi na zabezpečenie ekonomického rastu v spoločnosti.

V porovnaní so svojimi mužskými partnermi, pre ženy v poľnohospodárstve a v rozvoji vidieka sú charakteristické nasledovné črty (Kadlečíková – Veselá, 2012, FAO, 2011):

- Ženy hospodária na menších farmách, ktoré sú v priemere o polovicu až dve tretiny menšie, ako je to v prípade mužov.
- Chovajú menej hospodárskych zvierat, alebo sú to väčšinou menšie druhy. Príjem žien z predaja zvierat je v porovnaní s mužmi nižší.
- Ženy sú viac pracovne zaťažené, a to v dôsledku nízkej technickej vybavenosti domácností. V krajinách globálneho Juhu medzi úlohy ženy patrí nosenie vody, často

aj z miest veľmi vzdialených od domácností, zaobstarávanie dreva na varenie a niekedy aj na kúrenie.

- Ženy dosahujú spravidla nižšie vzdelanie a majú obmedzenejší prístup k poradenským službám a k informáciám o poľnohospodárstve.
- Využívajú menej úvery a iné finančné služby.
- Majú sťažený prístup k nákupu vstupov, akými sú chemické hnojivá, výkonnejšie osivá a technické zariadenia.
- Ak sú ženy zamestnané, väčšinou je to len na čiastočný pracovný úväzok, sezónne, alebo za svoju prácu dostávajú len minimálnu mzdu, resp. ako členky rodín nedostávajú žiadny osobitný príjem.
- Vo všeobecnosti platí, že za rovnakú prácu ženy dostávajú nižší príjem ako muži aj v prípadoch, keď majú rovnakú úroveň vzdelania a prax.

3 POĽNOHOSPODÁRSKE PORADENSTVO A VIDIECKE ŽENY

Dobré a správne načasované informácie o nových technológiách a technikách sú podstatné pre farmárov pri ich rozhodovaní, či zaviesť alebo nezaviesť inovácie, ktoré prichádzajú do poľnohospodárstva. Hoci súkromné poradenské systémy zohrávajú stále významnejšiu úlohu v niektorých krajinách, ako sú napr. Brazília, Čína, India a ďalšie, pre farmárov vo väčšine krajín globálneho Juhu zostáva kľúčovým zdrojom informácií o nových technológiách štátne poradenstvo. **Poradenské služby obsahujú široké spektrum služieb poskytovaných expertmi v oblasti poľnohospodárstva, potravinárskeho priemyslu, v zdravotníctve a v iných oblastiach a sú určené na zlepšenie výsledkov produktivity práce a celkového blahobytu vidieckej populácie.** Poskytovanie poradenských služieb môže viesť k významnému rastu výnosov rastlín a úžitkovosti hospodárskych zvierat. V mnohých krajinách globálneho Juhu (ale popravde treba uviesť, že aj v krajinách Strednej a Východnej Európy) poskytovanie poradenských služieb zostáva na nízkej úrovni tak v prípade mužov, ako aj žien. V prípade žien však vývojové tendencie dokumentujú nižšie využívanie poradenských služieb. Podľa výskumu FAO poradenské organizácie nachádzajúce sa v 97 krajinách len v 5% prípadov spolupracovali so ženami-farmárkami. Navyiac len 15% poradenského personálu predstavujú ženy (FAO, 2011). Táto skutočnosť má negatívny dopad na rast poľnohospodárskej produkcie fariem vedených ženami a je príčinou ich nižšej efektívnosti v poľnohospodárskej výrobe v porovnaní s mužmi.

V krajinách globálneho Juhu je problém spolupráce žien s poradenskými inštitúciami spôsobený platnými spoločenskými a kultúrnymi normami a najmä rodovými rozdielmi. Jednou z príčin je aj to, že v poradenstve je zamestnaných málo žien. Zo spoločenského hľadiska v niektorých kultúrach nie je žiaduce, aby sa konali hoci aj pracovné stretnutia medzi ženami a mužmi mimo jadra ich rodín. Nedostatok žien-poradkýň bráni ženám-farmárkam aktívne sa zapájať do poradenských aktivít. Pôsobenie žien v poradenských organizáciách kolíše medzi jednotlivými krajinami. Napr. v Ghane na hospodárstvach vedených mužmi

majú rovnaké možnosti spolupracovať s poradcami aj ženy, ale v prípade hospodárstiev vedených ženami sú kontakty menej početné aj napriek tomu, že ženy sú ochotné spolupracovať s poradcami bez ohľadu na pohlavie. Na druhej strane, v Tanzánii mnohé farmárky uprednostňujú spoluprácu s poradkyňami. V tejto krajine až tretinu poradcov tvoria ženy, hoci napr. pred 35-timi rokmi v poradenstve nepracovala ani jedna žena (Due, Magayane F, Temu, A. A., 1997, FAO, 2011).

Poradenstvo sa často realizuje vo vzťahu k farmárom, ktorí sú ochotnejší a pripravenejší zavádzať moderné inovácie, napr. farmári s dostatočným množstvom finančných zdrojov. Nižšia úroveň vzdelania, nedostatok času, ako aj kultúrne bariéry môžu brániť ženám, aby sa zúčastňovali na poradenských aktivitách, akými sú napr. dni poľa organizované mimo miesta ich trvalého bydliska, alebo v rámci zmiešaných skupín mužov a žien.

4 FINANČNÉ SLUŽBY

Finančné služby, medzi ktoré sa zaraďuje napr. sporenie, úvery a poistenie, poskytujú príležitosti na zlepšenie výstupov poľnohospodárskej výroby, potravinovej sebestačnosti a ekonomickej životaschopnosti vidieckych domácností či osadenstva príslušnej obce. **Mnohé výskumy dokazujú, že vylepšenie prístupu žien k finančným zdrojom vedie k vyšším investíciám do ľudského kapitálu formou lepšieho zdravia detí, výživy a vzdelania.**

Existujú dôkazy o tom, že v krajinách globálneho Juhu úverové trhy nie sú rodovo neutrálné, ide najmä o štáty Latinskej Ameriky. Právne normy a niekedy aj kultúrne normy vytvárajú prekážky pre to, aby si ženy mohli založiť bankové účty alebo aby podpisovali finančné zmluvy vo svojom mene. **Ženy vo všeobecnosti majú nižšiu možnosť vlastniť rôzne druhy základných prostriedkov, ktoré sa spravidla vyžadujú ako záruka na pôžičku.** Inštitucionálna diskriminácia tak súkromnými, ako aj štátnymi finančnými inštitúciami neraz znižuje podiel žien na poskytnutí úverov, alebo ak sa im aj poskytnú úvery či granty, tak sú v porovnaní s mužmi veľmi nízke, a to aj na rovnaké alebo podobné aktivity (Fletschner, 2009).

Dobрым príkladom v poskytovaní mikropožičiek je Bangladéš. Ženy v tejto krajine získali v roku 1990 približne 5 % pôdy do svojej správy. Bolo to zásluhou finančných inštitúcií pôsobiacich vo vidieckych oblastiach, ktoré vytvorili na tento účel špeciálny úverový program pre bangladéšske ženy (Goetz a Gupta, 1996). Iný príklad z Bangladéša dokazuje, že ak aj ženy majú prístup k úverovým zdrojom, nemusia vždy disponovať vlastníckymi alebo nájomnými vzťahmi voči základným prostriedkom. Chowdury (2009) napísal, že pri úveroch poskytnutých ženám ženy niesli plnú alebo významnú zodpovednosť za úvery len v 37% prípadov známej Grameen Bank a mali pozitívnu a významnú koreláciu s mikropodnikmi riadenými mužmi, ale nie s tými mikropodnikmi, ktoré riadili ženy.

V Paraguaji napr. ženy, ktoré vedú domácnosti a podnikajú, si ako farmárky môžu zaobstarať úver len z úverových družstiev, a nie zo štátnych alebo súkromných finančných inštitúcií (FAO, 2011). Aj tieto príklady hovoriace o limitovanom prístupe žien k úverom na získanie kapitálu majú negatívny vplyv na ich výrobné možnosti.

Dostupnosť novej technológie je podstatná pri udržaní a zlepšení produktivity v poľnohospodárstve. Malí farmári všade na svete čelia výzvam v súvislosti s dostupnosťou úverov a iných finančných služieb, ale vo väčšine krajín majú ženy hospodáriace na malých farmách možnosť získať úver len v piatich alebo desiatich percentách prípadov (FAO, 2011).

Efektívny spôsob využívania zakúpených vstupov závisí od prítomnosti iných komplexných zdrojov, ktoré má žena podnikajúca v poľnohospodárstve k dispozícii. Ide napr. o pôdu, úvery, vybavenosť technickými prostriedkami a kvalifikovanú pracovnú silu. Ženy v porovnaní s mužmi čelia viacerým prekážkam, ako sú napr. aj získanie výhodného úveru či poskytnutie poradenských služieb. **Problémy žien súvisiace so zavádzaním nových technológií a výkonnejších vstupov môžu byť aj psychologického charakteru, ide o nižšiu ochotu žien ísť do rizika.**

5 POSTAVENIE A POSLANIE VIDIECKYCH ŽIEN V EURÓPE A V STREDNEJ ÁZII

Postavenie vidieckych žien v tejto časti sveta má síce mnohé analógie s tými, ktoré sú známe z krajín globálneho Juhu čo sa týka starostlivosti o deti a chod domácností. Okrem toho ženy sú aj spoluziviteľkami, resp. živiteľkami rodín, takže vo väčšine prípadov sú zapojené do pracovného pomeru. Pre ženy z vidieka však nie je charakteristická len práca v poľnohospodárstve. Nepoľnohospodárske aktivity, osobitne zamestnanie mimo poľnohospodárstva, sú hlavným zdrojom príjmov, a to tak pre mužov, ako aj pre ženy. Aj napriek tejto skutočnosti ženy pôsobia priamo v poľnohospodárskej výrobe ako manažérky, administrátorky, robotníčky alebo podnikateľky. Okrem toho ženy, najmä na vidieku, sú aktívne zapojené do pestovania okopanín, zeleniny, ovocia či do chovu hospodárskych zvierat. V tomto smere zohrávajú významnú úlohu najmä pri zachovávaní rastlinných a potravinových genetických zdrojov a majú výrazný vplyv na udržiavanie životného prostredia. Ich úloha v porovnaní s ich kolegyňami z krajín globálneho Juhu je iná, nemusia sa podieľať na raste produkcie, ale dbať o jej kvalitu, o zdravotnú bezpečnosť potravín, o zabezpečenie zdravej výživy vo svojich rodinách a o šetrné zaobchádzanie s dorobenými alebo už spracovanými potravinami.

V Európe a v Strednej Ázii pomer medzi mužmi a ženami dosahuje vysoké hodnoty tak v mestských, ako aj vo vidieckych oblastiach (počet žien na 100 mužov). V prvom prípade tento pomer dosahuje hodnotu 107,5 %, zatiaľ čo na vidieku je to 104,5 %. Ak sú tieto údaje rozdelené podľa veku, potom tento pomer vo vidieckych oblastiach dosahuje hodnotu 95,6 vo vekovom rozpätí od 15 do 49 rokov. To prakticky znamená, že v regiónoch Európy a Strednej Ázie je veľký rozdiel v pomere medzi mužmi a ženami v prospech žien, a to najmä preto, že ženy dominujú vo vyšších vekových kategóriách – inými slovami žijú dlhšie ako muži.

Jedným z prejavov rodovej nerovnosti je aj rozdiel v priemernej hodinovej mzde. **Naprieč celou Európou a Strednou Áziou ženy zarábajú v priemere o 17 % menej ako muži, ale v niektorých krajinách je tento rozdiel dokonca väčší (FAO, 2009).** Príjmové rodové rozdiely súvisia

s mnohými legislatívnymi, sociálnymi a ekonomickými faktormi, ktoré potláčajú uplatnenie jednoduchej a logickej premisy: že za rovnakú prácu treba poskytovať rovnakú odmenu.

V Európe a v Strednej Ázii je pomer medzi vlastníckami pôdy v priemere skôr nižší a má hodnotu 23 %. Tento podiel sa pohybuje od 5 % v Holandskom kráľovstve až po 10 % v Nemecku a v Írsku, zatiaľ čo v pobaltských štátoch tento podiel dosahuje hodnotu až 44 %. Tie krajiny, ktoré sledujú takéto údaje, vykazujú značnú variabilitu. Napríklad v Kirgizsku percento vlastníčov pôdy dosahuje hodnotu 12 %, v Srbsku 18 %, 20 % v Bulharsku a 30 % v Gruzínsku. Na Slovensku tento údaj dosahuje hodnotu 19 %. Situácia v Európe v súvislosti s vlastníctvom pôdy ženami je o niečo lepšia ako napr. v Afrike, v Ázii a v Latinskej Amerike (FAO, 2014).

Od roku 1990, kedy sa začala transformácia z centrálne plánovaného hospodárstva na trhovú ekonomiku, sa podstatne zlepšila kvalita života vidieckeho obyvateľstva a životnej úrovne vôbec, a to v celom regióne Strednej a Východnej Európy. Aj napriek tomuto konštatovaniu vidiecke ženy a vidiecki muži čelia mnohým ťažkostiam a obmedzeniam v úsilí dosiahnuť výraznejší ekonomický rozvoj. Ide napr. o budovanie cestnej, komunikačnej, inštitucionálnej a sociálnej infraštruktúry, o zabezpečenie lepšej dostupnosti kvalitných a cenovo výhodných vstupov, o zlepšenie prieniku farmárskych produktov na trhy, ale aj o zabezpečenie výhodnejších sociálnych služieb vo vidieckych oblastiach.

Medzi súčasné trendy s negatívnym dopadom na rozvoj vidieka patrí vnútorná migrácia obyvateľstva (z vidieka do miest) a vonkajšia migrácia (do zahraničia) s cieľom nájsť si lepšie platenú prácu. Ide najmä o migráciu mužov. Ženy, ktoré zostali doma, sa stretávajú s rodovými zmenami, keďže majú väčšiu zodpovednosť za svoje domácnosti, nesú väčšiu ekonomickú zodpovednosť a hospodária s príjmami, ktoré im posielajú ich muži zo zahraničia. V každom prípade migrácia mužov môže ešte viac skomplikovať roly žien, najmä ak majú obmedzený prístup k finančným zdrojom (úvery), resp. ak nestíhajú zvládnuť prácu v domácnosti či na farme. Vzhľadom na nezáujem ľudí o prácu v poľnohospodárstve a jej nízku ziskovosť nedokážu nikoho zamestnať. V niektorých krajinách viedla rozsiahla migrácia k poklesu pracovnej sily v poľnohospodárstve a na vidieku. Na druhej strane treba uviesť, že hodnota príjmov prichádzajúca zo zahraničia od migrantov zamestnaných v cudzine v mnohých krajinách prevyšuje objem priamych zahraničných investícií. V roku 2011 predstavoval oficiálny podiel z takýchto príjmov v Tadžikistane až 41 % HDP krajiny a bol najvyšší na svete. V roku 2010 migrácia krajín z troch stredoázijských republík (Kyrgizstan, Tadžikistan, Uzbekistan) presiahla 50 % zahraničnej pracovnej sily smerujúcej do Ruskej federácie (FAO 2014).

6 VYUČOVACIE POSTUPY, METÓDY A TECHNIKY V PREDMETE

Nasledujúca časť pojednáva o vyučovacích postupoch, metódach, technikách a pomôckach, ktoré sa majú využívať pri vyučovaní predmetu „Rodové témy v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva“. Vyučovacie postupy sú vypracované pre 9 vzdelávacích aktivít.

Aktivita 1: Rodové témy v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva

Cieľ: Základné informácie o predmete, jeho zameranie a vymedzenie pojmov súvisiacich s rodovou rovnosťou s osobitným zreteľom na poľnohospodárstvo a vidiek

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, magnetická tabuľa s magnetkami, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Predmet: „Rodové témy v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva“ je určený všetkým študentom, ktorých zaujíma problematika poslania a postavenia žien, ale aj mužov v rozvoji vidieka a poľnohospodárstva v súčasnej etape globálneho vývoja. Osobitná pozornosť v rámci tohto predmetu bude zameraná na ženy, ktoré sa spolu s mužmi podieľajú na množstve činností týkajúcich sa vidieckych aktivít a práce na poľnohospodárskych farmách, ako aj vo veľkých podnikoch. Tieto skutočnosti v úvode pedagóg zdôrazní, ako aj to, že podľa FAO, keby ženy mali k dispozícii viac výrobných zdrojov a úverov, výnosy rastlín a úžitkovosť zvierat by sa mohli zvýšiť o 20-30 % a počet hladujúcich a podvyživených ľudí by sa mohol znížiť o 12-17 %.

Po tomto krátkom úvode (5 minút), pedagóg otvorí krátku diskusiu v trvaní 5 minút, a potom rozdelí študentov do troch skupín. Pedagóg každej z troch skupín zadá po jednej otázke. Prvá skupina bude hľadať odpoveď na otázku: „Čo podľa vás znamená pojem rodová rovnosť?“. Druhá skupina bude hľadať odpoveď na otázku: „Čo rozumiete pod pojmom potravinová bezpečnosť?“. K tejto otázke bude priradená ešte podotázka: „Koľko ľudí dnes vo svete hladuje?“. Tretia skupina má odpovedať na otázku: „Čo rozumiete pod pojmom vidiecke ženy a aké je ich poslanie?“. Každý študent má 5 minút na to, aby sformuloval svoju odpoveď. Potom študenti predstavujú postupne každý individuálne podľa príslušných skupín charakteristiku, ktorá bude priložená na magnetickú tabuľu. Študenti zo všetkých skupín sa vyjadrujú k jednotlivým návrhom a na základe podporných návrhov začnú vznikať rôzne zhľuky odpovedí – najvyšších alebo menej presných. Pedagóg po prvom kole otázok vyhodnotí odpovede študentov a vysvetlí definície rodovej rovnosti vo viacerých

súvislostiach, používa pritom aj spätný projektor s powerpointovou prezentáciou. Na túto aktivitu je naplánovaných 15 minút. Potom sa pokračuje druhou otázkou. Postup je rovnaký ako v prvom prípade a študenti pokračujú v hodnotení svojich odpovedí dovtedy, kým sa nedohodnú na odpovediach, ktoré sú najvýstižnejšie. Po tejto aktivite opäť nasleduje výklad pedagóga s použitím rovnakých pomôcok ako pri vyhodnotení prvej otázky. Časová dotácia je rovnaká – 15 minút.

Analogický postup je aj pri hodnotení odpovede na tretiu otázku. Takýmto spôsobom sa dosiahne cieľ – poskytnúť študentom základný prehľad o problematike rodových tém vo vidieckom a poľnohospodárskom prostredí. Na záver pedagóg zvýrazní poslanie žien v starostlivosti o rodinu, ale aj o zabezpečovanie potravinovej bezpečnosti a zdravej výživy.

Aktivita 2: Rodové témy a miléniové ciele

Cieľ: Zoznámiť sa so závermi Miléniového samitu OSN k problematike vidieckych žien a potravinovej bezpečnosti a s plnením záverov tohto samitu. Prezentácia postavenia vidieckych žien vo svetovom, európskom a národnom kontexte.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, magnetická tabuľa s magnetkami, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Na začiatku vyučovania bude premietnuté video zaoberajúce sa zložitou situáciou obyvateľstva, a najmä žien žijúcich v krajinách s nedostatočným potravinovým a finančným príjmom (10 minút). K obsahu videa bude otvorená diskusia, počas ktorej študenti budú hovoriť o tom, čo na nich najviac zapôsobilo a čo by oni považovali za potrebné spraviť, aby sa problémy týkajúce sa rodovej rovnosti, hladu, chudoby a nepriaznivého postavenia žien vo svete vyriešili (5 minút).

Potom budú študenti rozdelení do troch skupín, v ktorých majú za úlohu vytýčiť strategické rozvojové ciele do roku 2030, ako aj predložiť návrhy, ktoré považujú za najefektívnejšie riešenia na splnenie nimi navrhnutých cieľov. Práca študentov v skupine trvá 15 minút. Študenti v každej skupine si zvolia hovorcov, ktorí postupne predstavia svoje návrhy na miléniové ciele. Každá skupina má na predstavenie svojho návrhu 5 minút. Diskusia k predloženým návrhom každej skupiny bude trvať max. 3 minúty. Tie návrhy, ktoré sa budú vyskytovať vo všetkých troch skupinách, budú zaradené do miléniových cieľov, tie, ktoré sa vyskytli len v jednej skupine zaradené nebudú a tie, ktoré sa vyskytli v dvoch skupinách budú zaradené len so súhlasom tretej skupiny. Musí sa dosiahnuť konsenzus. Pedagóg

v zostávajúcom čase predstaví pomocou powerpointovej prezentácie skutočné miléniové ciele, ale aj nové ciele udržateľného rozvoja, a aj spôsoby, ako sa majú dosiahnuť, resp. ako už boli dosiahnuté. Zhrnie celý obsah tejto aktivity.

.....

Aktivita 3: Úlohy vidieckych žien pri zabezpečovaní potravinovej bezpečnosti a výživy obyvateľstva

Cieľ: Poskytnúť prehľadné informácie o podiele žien vidieka na zabezpečovaní svetovej potravinovej bezpečnosti, predstaviť podnikateľské aktivity vidieckych žien v oblasti poľnohospodárstva.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, fixky, flipchart, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: V tejto aktivite pedagóg použije viaceré interaktívne metódy. V prvom rade v krátkom videu (5 minút) predstaví úlohu vidieckych žien pri zabezpečovaní potravinovej bezpečnosti a starostlivosti o rodinu. K tomuto problému otvorí 5-minútovú diskusiu, pričom najrelevantnejšie postrehy pedagóg zvýrazní na flipcharte. Počas 5-minútového hovoreného slova pedagóg predstaví základné štatistické údaje vzťahujúce sa na podiel žien pri výrobe potravín a na ich zamestnanosť v poľnohospodárstve, ako aj na ich podnikateľské aktivity. Po týchto informáciách študenti rozdelení do troch skupín dostanú tri rôzne prípadové štúdie, ktoré sa zaoberajú konkrétnymi situáciami a postavením žien v rôznych častiach sveta. Pôjde o jeden príklad z južnej Európy, iný príklad bude z Afriky a tretí bude z juhovýchodnej Ázie. Študenti si prípadové štúdie prečítajú (10 minút) a potom si v skupinách pripravia svoje stanoviská a návrhy. Uvedú, čo by z podmienok SR uplatnili v tej krajine, príklad ktorej práve riešili, alebo čo by mohlo byť z danej prípadovej štúdie stimulujúce aj v podmienkach našej krajiny. Na túto prezentáciu a diskusiu budú mať študenti 10 minút. Na záver všetci spoločne vyhodnotia dosiahnuté výsledky (5 minút).

.....

Aktivita 4: Úlohy a poslanie žien pri rozvoji podnikateľských aktivít na vidieku

Cieľ: Prostredníctvom exkurzie do úspešného podnikateľského subjektu vedeného ženou sa študenti zoznámia s možnosťami podnikania na vidieku s osobitným zreteľom na ženy, so získavaním zdrojov potrebných na rozvoj podnikateľských aktivít a s ďalšími faktormi vonkajšieho a vnútorného prostredia.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, fixky, flipchart

Čas: 90 minút

Postup: V blízkosti vzdelávacej inštitúcie sa uskutoční exkurzia do agropodnikateľského subjektu úspešnej podnikateľky. Prítomné budú aj ďalšie podnikateľky z okolia. Študenti dostanú základné informačné a propagačné materiály z navštíveného podnikateľského subjektu. Pedagóg predstaví účastníkov vzdelávacej aktivity, rozpráva o jej celi (5 minút). Podnikateľka formou exkurzie predstaví študentom jednotlivé podnikateľské aktivity (20 minút). Po prehliadke sa všetci stretnú v zasadacej miestnosti, kde vystúpia aj ostatné prítomné podnikateľky, ktoré budú informovať o ich podnikateľských aktivitách súvisiacich so začiatkami podnikania, hlavnými prekážkami, o spôsoboch získania finančných prostriedkov, marketingu a odbyte výrobkov (25 minút). Po predstavení jednotlivých podnikateľských aktivít študenti budú mať možnosť klásť otázky aj individuálne hovoriť s podnikateľkami. Študenti si z návštevy v podnikateľskom subjekte pripravia protokol, obsahom ktorého budú základné informácie o navštívenom podnikateľskom subjekte a uskutočnená SWOT analýza. Protokoly študenti pošlú na emailovú adresu pedagóga, ktorý individuálne vyhodnotí každého študenta a o výsledkoch hodnotenia ho bude mailom informovať. Za vypracovanie protokolu môže byť pridelených max. 10 bodov.

.....

Aktivita 5: Vidiecke ženy a systém poradenstva

Cieľ: Prostredníctvom návštevy nitrianskeho Agroinštitútu, centra pre vzdelávanie poradcov, sa študenti zoznámia so systémom poľnohospodárskeho poradenstva na Slovensku, ale najmä so službami, ktoré sa ženám podnikajúcim v agropotravinárskom sektore poskytujú na Slovensku a v zahraničí s osobitným zameraním na krajiny globálneho Juhu.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, počítače a spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Efektívny systém poradenstva poskytuje hodnotné a včasné informácie o nových programových výzvach EÚ, ale aj o odborných otázkach vzťahujúcich sa na predmet podnikateľských aktivít vidieckeho obyvateľstva. Okrem toho poradenstvo informuje o dotačných tituloch príslušných ministerstiev, o nových technológiách a inováciách. Táto aktivita je zameraná na predstavenie poradenstva, ktoré podporuje rozvoj podnikateľských aktivít vidieckych žien, ako aj ich financovanie poradenských aktivít. V úvode sa študenti zoznámia s horeuvedenými poznámkami a potom im riaditeľka Agroinštitútu predstaví systém a podstatu fungovania poľnohospodárskeho poradenstva na Slovensku. Zvýraznené budú

poradenské aktivity zamerané na ženy (20 minút). Potom zodpovedný pracovník zoznámi študentov s obsahom, systémom a funkciami portálu poľnohospodárskeho poradenstva prostredníctvom počítačov v počítačovej cvičebni (15 minút).

Vyučovacia aktivita bude potom pokračovať 20 minútovou prednáškou, počas ktorej budú študenti informovaní o poslaní poľnohospodárskeho poradenstva pre ženy žijúce v krajinách globálneho Juhu. Využijú sa pritom dostupné materiály FAO. Vyučovacia aktivita sa skončí 5-minútovou diskusiou s pracovníkmi Agroinštitútu Nitra.

.....

Aktivita 6: Vidiecke ženy a systém celoživotného vzdelávania

Cieľ: Zoznámiť študentov s formami celoživotného vzdelávania aj so vzdelávacími aktivitami poskytovanými ženám žijúcim na vidieku.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, spätný projektor pre powerpointovú prezentáciu.

Čas: 60 minút

Postup: V úvode aktivity bude pedagóg informovať študentov o formách celoživotného vzdelávania, o zapojení žien do vzdelávacích aktivít na miestnej, regionálnej, celoštátnej, resp. medzinárodnej úrovni. Okrem toho budú spomenuté aj vzdelávacie aktivity organizované medzinárodnými organizáciami, ako aj účasť žien vo vzdelávacom procese realizovanom v rámci vidieckeho priestoru (15 minút).

Prednáška bude pokračovať demonštračnými ukážkami situačných hier, kde sa využijú poznatky študentov zo vzdelávacej aktivity 3. Pri situačných hrách budú študenti rozdelení do troch skupín. Dve skupiny dostanú vo vytlačenej forme konkrétnu zložitú situáciu, ktorú bude potrebné vyriešiť. Skôr ako sa študenti pustia do riešenia, rozdelia si úlohy jednotlivých aktérov, ktorí vystupujú v situačnej hre. Študenti budú mať na vyriešenie 15 minút, ich úlohou bude predložiť konečné riešenie vo forme simulovanej hry, pričom každý z účastníkov bude hrať svoju rolu podľa vopred dohodnutého postupu medzi účastníkmi skupiny. Druhá skupina si pripravenú situačnú hru tiež preštuduje, ale jej úlohou bude hodnotiť v kladnom alebo v zápornom zmysle kolegov predstavujúcich svoje riešenia problémov uvedených v situačnej hre. Trvanie situačnej hry je 15 minút a jej hodnotenie trvá 10 minút. V zostávajúcom čase pedagóg spolu so študentmi vyhodnotia dosiahnuté výsledky.

.....

Aktivita 7: Predpoklady vidieckych žien na zvládnutie manažérskych funkcií

Cieľ: Poukázať na výraznejšie zapojenie vidieckych žien do manažérskych, ale aj politických a iných rozhodovacích pozícií.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, magnetická tabuľa, magnetky, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: V úvode vyučovania pedagóg poukáže na rozdiely v dosiahnutom stupni vzdelania medzi mužmi a ženami podľa jednotlivých regiónov sveta s osobitným zameraním na vidiek. Ďalej bude hovoriť o bariérach kariérneho rastu vidieckych žien, požiadavkách na úspešné zvládnutie manažérskych funkcií vidieckymi ženami, podiel žien v manažérskych funkciách v rámci vidieckeho priestoru. Uvedie príklady úspešných žien manažérok vo svete a na Slovensku (15 minút). Potom sa študenti rozdelia do troch skupín, ktoré počas 10 minút vypracujú svoje názory na vyššiu účasť žien v riadiacich funkciách a v politike, pričom budú uvádzať dôvody pre a proti. V prvej skupine budú len muži, v druhej skupine budú len ženy a tretia skupina bude zmiešaná. Každá zo skupín predstaví počas 5 minút svoje predstavy v podobe dôvodov pre a proti, a umiestni svoje výsledky na magnetickú tabuľu. Na záver bude každá skupina po 10 minútovej príprave hodnotiť návrhy predložené ostatnými dvomi skupinami. Potom študenti spolu s pedagógom vyhodnotia argumenty, ktoré sú dôkazom, že ženy v riadiacich funkciách sú rovnako úspešné ako muži alebo aj tie dôvody, pre ktoré by v manažérskych pozíciách mali aj naďalej dominovať muži (celkovo 10 minút).

Aktivita 8: Vidiecke ženy a udržateľný manažment prírodných zdrojov

Cieľ: Umožniť študentom uvedomiť si vzájomný vzťah medzi udržateľným manažmentom prírodných zdrojov a podnikateľskými/pracovnými aktivitami žien žijúcich na vidieku.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, video, magnetky, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Pedagóg na začiatku tejto aktivity zdôrazní formou prednášky, že ženy pracujú v záhradkách, v rastlinnej a živočíšnej výrobe, ako aj spracovaním či predajom svojej produkcie a služieb významným spôsobom ovplyvňujú udržateľný manažment prírodných zdrojov tej ktorej krajiny (5 minút). Ženy sa podieľajú aj na zachovaní potravinových genetických zdrojov. Prostredníctvom 10-minútového videa budú uvedené konkrétne príklady

z rôznych krajín zamerané na udržanie genetických zdrojov (rôzne videá sa dajú nájsť na internetovom portáli YouTube).

Študenti rozdelení do troch skupín vypracujú príklady zachovania genetických zdrojov vo svojom okolí, a to na príklade odrôd rastlín, stromov, zeleniny a druhov hospodárskych zvierat. Budú pritom uvádzať príklady osobností, ktoré sa na tomto procese významne podieľajú. Budú sa snažiť uvádzať aj príklady žien. Zároveň pripraví návrhy, ako by sa prírodné zdroje mohli lepšie zachovávať prostredníctvom činnosti ľudí. Na prípravu týchto výstupov budú mať 15 minút a na ich predstavenie po 5 minút. Nadväzujúca diskusia bude trvať 10 minút, pričom dvaja vybraní študenti predstavia počas ďalších 5 minút najlepšie príklady a návrhy z toho, čo predtým uviedli ich kolegovia.

.....

Aktivita 9: Úloha žien pri znižovaní potravinových strát

Cieľ: Cieľom je zoznámiť študentov so základnými pojmami, ktoré sa vzťahujú na potravinové straty, ako aj vysvetliť ich príčiny. Okrem toho ukázať možnosti, ako každý jednotlivec, ale najmä ženy, môžu pozitívne ovplyvniť zníženie potravinového odpadu.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, video, magnetky, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu, štandardizovaný dotazník

Čas: 60 minút

Postup: Pedagóg krátko uvedie tému: ako vznikajú potravinové straty v procese zberu, uskladňovania potravín, ich predaja a v domácnostiach. Zdôrazní, ako možno využiť potravinový odpad, ale aj poslanie žien pri znižovaní strát na potravinách ako významného faktora pri šetrnom zaobchádzaní s prírodnými zdrojmi (8 minút). Po tomto úvode bude nasledovať premietnutie videa (8 minút) (rôzne videá sa dajú nájsť na internetovom portáli YouTube). Študenti vyplnia štandardizovaný dotazníkový prieskum zameraný na potravinový odpad (10 minút). Potom sa rozdelia do dvoch skupín a následne budú predkladať svoje návrhy ako znižovať potravinový odpad. Zamerajú sa na zvyky, ktoré v týchto súvislostiach prevládajú v ich vlastných domácnostiach. Na vypracovanie svojich návrhov majú študenti 10 minút. Každá zo skupín v časovom limite 5 minút predstaví svoje návrhy. Medzitým dvaja študenti počítajú v absolútnych a v relatívnych číslach výsledky dotazníkového prieskumu (majú na to 25 minút) a počas 10 minút informujú kolegov o najpodstatnejších výsledkoch. Nakoniec sa dosiahnuté výsledky z dotazníkového prieskumu a z návrhov študentov vyhodnotia v spolupráci študentov a pedagóga (4 minúty).

.....

Zoznam použitej literatúry

1. Davidson, M. J. – Burke, R. J. 2004. Women in Management Worldwide: Facts, Figures and Analysis. Burlington: Ashgate Publishing Company, 2004. 363 pp. ISBN 0 7546 0837 9.
2. Due, J. M. – Magyane, F. – Temu, A. A. 1997. Gender again – Views of Female Agricultural Extension Officers by Smallholder Farmers in Tanzania. *World Development*, 25 (5) p. 713-725.
3. FAO 2009. Report of the ECA Working Party of Women and Families in Rural Development, Rome, 12 April 2009.
4. FAO Report on an Assessment of the Impacts of the Global Financial and Economic Crisis on the Agrofood Sector of Central and Eastern European and Central Asian Countries, FAO Regional Conference for Europe, Yerevan, 13-14 May 2010, p. 104.
5. FAO, 2011. The state of food and agriculture 2010 – 2011, FAO Rome, p. 81, ISSN 0081-4539.
6. Fletschner, D. 2009. Rural Women's Access to Credit Market Imperfections and Intrahousehold Dynamics. *World Development*, 37(3), ps. 618-632.
7. Goetz, A. M. – Gupta, L.S. 1996. Who Takes the Credit? Gender Power, and Control over Loan Use in Rural Credits Programs in Bangladesh. *Rural Development*, 24 (1), ps. 45-63.
8. Chowdury, N.S. – Parajuli, D. 2010. Conditional Transfers and Female Schooling: the Impact of the Female School Stipend Programs on Public schools Enrolment in Panjab, Pakistan. *Applied Economies*, 42 (4).
9. Kadlečíková, M. – Veselá, A. 2011. Postavenie vidieckych žien v poľnohospodárstve a vo vidieckom rozvoji v Európe a v Strednej Ázii, *Acta Oeconomica et Informatica*, FEM-SPU, 2011.
10. Kadlečíková, M. – Filo, M. 2011. Food security in Central Asia and Eastern Europe and possible solutions for hunger and malnutrition in these regions. *Acta Oeconomica et Informatica*, roč. 14, č. 1, 2011. SPU, ISSN 1335-2571, p. 5-8.
11. Kadlečíková, M. – Filo, M. – Veselá, A. – Kapsdorferová, Z. 2012. The Current State and Perspective of Agricultural Extension in the Slovak Republic. In: *Acta Oeconomica et Informatica* ISSN 1335-2571. Roč. 15, mimoriadne číslo (2012), s. 20.
12. Kadlečíková et al. 2013. Agricultural Extension in EU Countries. 1. Vyd. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2012. – 113. S ISBN 978-80-552-0933-3
13. Kania, J. 2014. PROAKIS Inventory, PROAKIS Krakow. 2014, pp. 39
14. Kozári, J. 2013. The Country about Development of Agricultural Extension in Hungary, Report on PRO AKIS, Krakow, Agricultural University.
15. LAXMI DEVI, A. 1988. Rural Women: Management in Farm and Home. New Delhi: Northern Book Centre, 1988. 181 pp. ISBN 81-85119-20-1.
16. Meyers, W. – Kurbanova, G. 2009. Impacts of the Global Economic and Financial Crisis of Food Security in Eastern Europe and Central Asia. Background paper for the UN Conference on Social Impact of the Economic Crisis in Eastern Europe, Turkey and Central Asia, Almaty, 7-8 December 2009, p.133-208.
17. MÍKA, V. T. 2006. *Základy manažmentu. Virtuálne skriptá*. [online]. Vybrané prednášky pre študentov externého štúdia FŠI ŽU. Žilina: 2006. ISBN 978-80-88829-78-2. 142 s. [14-09-2011]. Dostupné na: http://fsi.uniza.sk/kkm/publikacie/mika_ma.html.

18. Rocca, V. Di Giuseppe, S. 2014. Rural Women in Eastern Europe and Central Asia. FAO Rome, 2014, ps. 49. ISBN: 978-97-5-108413.
19. Saito, K. Mekonen, H. – Spurling, D., 1994. Raising the Productivity of Women Farmers in Sub-Saharan Africa. World Bank Discussion Papers, Africa, Technical Development Series. No. 230. Washington DC, World Bank.
20. White, S. 1991. Evaluating the Impact of NGOs in Rural Poverty Alleviation, Bangladesh country study. London, Overseas Development Institute.

O autorke:

Mária Kadlečíková

Pracuje na Katedre manažmentu Fakulty ekonomiky a manažmentu SPU v Nitre, kde vedie prednášky a semináre z predmetov Základy manažmentu, Basics of Management, Human Resource Management a Podnikové poradenstvo. Vo svojej vedeckej činnosti sa zaoberá predovšetkým problematikou potravinovej bezpečnosti, vývojovými trendmi v agropotravinárstve, strategickým manažmentom, problematikou vidieckych žien a poľnohospodárskym poradenstvom. Vo svojej práci využíva skúsenosti získané z pôsobenia v organizácii OSN pre výživu a poľnohospodárstvo, ako aj riadenia Agroinštitútu v Nitre.

Kontakt: maria.kadlecikova@uniag.sk

UDRŽATEĽNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO A ROZVOJ VIDIECKEJ KRAJINY

Milan Macák

Anotácia:

Vysoký stupeň regulácie charakteristický pre intenzívne konvenčné poľnohospodárstvo zastiera autoregulačné procesy, ktoré v agroekosystémoch prebiehajú. Pri vysokej intenzite hnojenia priemyselnými hnojivami poľnohospodári venujú malú pozornosť napr. recyklácii živín. Aplikácia herbicídov eliminuje ekologické procesy vnútrodruhovej a medzidruhovej interferencie rastlín a znižuje funkčnú biodiverzitu.

Prekračujú sa ekologické limity a degradujú sa prírodné zdroje, od ktorých je poľnohospodárstvo závislé – pôda, vodné zdroje, prirodzená genetická diverzita. Vytvára sa tlak na čerpanie neobnoviteľných zdrojov fosílnnej energie a pomáha sa vytvárať systém, ktorý postupne odoberá zodpovednosť za rast produkcie potravín z rúk farmárov. Súčasný systém poľnohospodárskej výroby je neudržateľný – z dlhodobého hľadiska nemôže pokračovať v produkcii dostatku potravín pre svetovú populáciu.

Náš globálny potravinový systém tiež čelí hrozbám, ako sú klimatické zmeny, rastúce požiadavky na energiu a vyčerpávanie fosílnych zdrojov energie. Keď berieme do úvahy všetky tieto faktory, je zrejmé, že nemôžeme výraznejšie počítať so žiadnou stratégiou, na ktorú sme sa v minulosti spoliehali, ako je napr. tvorba vysokoúrodných odrôd, nárast

zavlažovaných plôch, zvyšovanie dávok priemyselných hnojív a rozšírenie aplikácie pesticídov. Jediná cesta ako sa vyhnúť prehlbovaniu potravinovej krízy je začať konvertovať naše neudržateľné systémy produkcie potravín na udržateľnejšie.

Kľúčové slová: agroekosystémy, konvenčné poľnohospodárstvo, udržateľné poľnohospodárstvo, potraviny

ÚVOD

Na začiatku 21. storočia je pred systémom globálnej produkcie potravín znovu naliehavá výzva – pokúsiť sa zabezpečiť výživu pre rastúcu svetovú populáciu, a to technológiami, inováciami, postupmi a politikou, ktoré umožnia nárast produktivity, čo ale nesmie pôsobiť proti samotnej základni tejto produktivity.

Udržateľné poľnohospodárstvo je potenciálna odpoveď na limity a problémy ako tradičného, tak aj moderného poľnohospodárstva. Ide najmä o snahu prevziať to najlepšie z tradičných agroekosystémov, ktoré majú vysokú biodiverzitu a ekologickú stabilitu, a nájst mechanizmy a prístupy implementácie. To kladie nároky aj na poľnohospodársky výskum. Úspech zelenej revolúcie je precedensom a výzvou na riešenie súčasných problémov.

Udržateľné poľnohospodárstvo v prvom rade zahŕňa spravovanie prírodných zdrojov spoločom, ktorý zabezpečí, že budú dostupné aj v budúcnosti. Širšie pochopenie udržateľnosti vedie k širšiemu súboru prvkov viazaných k územiu a k využívaniu územia: k ochrane krajiny, biotopov a biodiverzity a k takým cieľom ako úrodnosť pôdy a kvalita vodných zdrojov.

V súčasnosti náš globálny potravinový systém čelí ďalšej významnej hrozbe v podobe globálneho otepľovania. To zvýrazňuje význam presunu k udržateľnejším poľnohospodárskym postupom vedúcim k uchovávaniu pôdnej vlhky.

1 GLOBÁLNE PROBLÉMY PRODUKcie POTRAVÍN A ÚLOHA POĽNOHOSPODÁRSTVA

V druhej polovici 20. storočia bolo poľnohospodárstvo z globálneho pohľadu veľmi úspešné pri zvyšovaní produkcie potravín a čiastočne aj pri napĺňaní rastúceho dopytu po potravinách. Významne stúpili hektárové úrody hlavných plodín pšenice a ryže, klesli ceny potravín.

Pokračujúci exponenciálny rast populácie zvyšuje tlak na produkciu potravín **a na konvenčné poľnohospodárstvo a agropriemyselné systémy**. Do polovice 80-tych rokov 20. storočia svetová produkcia obilnín predstihla rast ľudskej populácie. Produkcia obilia v roku 1985 bola 1800 miliónov ton oproti 700 miliónom ton v roku 1950 (do roku 2020 sa očakáva zvýšenie priemerných úrod pšenice z 2,5 t.ha⁻¹ na približne 4 t.ha⁻¹). Toto bezprecedentné zvýšenie úrod a produkcie potravín umožnil hlavne vedecký pokrok a technologické inovácie, vyšľachtenie nových výkonných odrôd, používanie priemyselných hnojív a pesticídov a roz-

šírenie infraštruktúry na zavlažovanie. Po roku 1985 rast ľudskej populácie opäť predstihol rast produkcie potravín. Prudký rast populácie krajín globálneho Juhu a nerovnomerné rozdelenie bohatstva (19% ľudskej populácie využíva 88% jej prírodných zdrojov) spôsobujú, že počet hladujúcich sa zvyšuje. Kým v roku 2000 OSN evidovala 800 miliónov hladujúcich, v roku 2006 to bolo už 850 miliónov. Pri predpokladanom náraste svetovej populácie na 9 miliárd v roku 2050 je potrebné na uspokojenie jej požiadaviek výrobu potravín takmer zdvojnásobiť (United Nations, 2008a).

V roku 2012 svetová populácia prekročila 7 miliárd ľudí. Populačný rast a rýchla ekonomická expanzia v Ázii a v Latinskej Amerike preukazne urýchľujú celosvetový dopyt po potravinách. Avšak viac ako 1 miliarda ľudí prevažne vo východnej a južnej Ázii a subsaharskej Afrike zotráva v extrémnej chudobe. Tieto trendy zvýšili pozornosť venovanú rozhodujúcej úlohe poľnohospodárstva pri znižovaní chudoby, zabezpečovaní potravín a udržiavaní environmentálnych služieb.

Hodnotenie využívania prírodných zdrojov spoločnosťou, resp. populáciami pomocou ekologickej stopy umožňuje vystihnúť mieru ich udržateľnosti. **Ekologická stopa** určitej populácie alebo štátu je definovaná ako rozloha biologicky produktívneho priestoru krajiny potrebná na zabezpečenie existencie: týka sa prírodných zdrojov, všetkých energetických a materiálových vstupov aj absorpcie produkovaných odpadov. Ekologická stopa stanovuje, koľko ročnej biosférickej regeneračnej kapacity na obnovu prírodných zdrojov vyžaduje definovaná populácia v danom roku. Analýza porovnáva ekologickú stopu s biokapacitou. Ak je stopa populácie väčšia než biokapacita, považujeme to za ekologické prekročenie. Expertné odhady poukazujú na to, že ľudská stopa prevýšila biokapacitu Zeme o 23%. Na základe nového prístupu bola navrhnutá komplexnejšia metóda hodnotenia, rozšírená oproti štandardnému hodnoteniu o **potenciál poľnohospodárskej produktivity, prerozdelenie bilancie uhlíka** a o biokapacitu **sekvestrácie uhlíka** v poľnohospodárskych pôdach. V porovnaní so štandardným modelom hodnotenia sú ekologická stopa a ekologické prekročenie ľudstva podstatne väčšie (Venetoulis, Talberth, 2008).

1.1 Postupy konvenčného poľnohospodárstva

Konvenčné poľnohospodárstvo je budované na základe dvoch navzájom súvisiacich cieľov a to na (i) maximalizácii produkcie a na (ii) maximalizácii zisku. Pri snahe o dosiahnutie týchto cieľov bolo vyvinuté veľké množstvo agrotechnických postupov bez toho, aby sa prihliadalo na ich nechcené dlhotrvajúce následky, bez zvažovania ekologickej dynamiky agroekosystému.

Konvenčné poľnohospodárstvo je založené na postupoch úplnej, hlbokjej a pravidelnej kultivácie pôdy. Zmyslom takejto intenzívnej kultivácie je nakypriť pôdnu štruktúru a umožniť lepšiu drenáž, rýchlejší rast koreňov, prevzdušnenosť a ľahšiu sejbu semien poľnohospodárskych plodín. Kultivácia sa taktiež využíva na reguláciu burín a zapravenie pozberových a rastlinných zvyškov pestovanej plodiny. Pri typických postupoch, sa polia počas roka niekoľkokrát orú alebo inak mechanicky obrábajú. Pri častých presunoch strojov alebo zvierat

sa zvyšuje pravdepodobnosť nevhodného tlaku na pôdu. V mnohých prípadoch je pôda dlhý čas bez rastlinného krytu.

Je iróniou, že intenzívna snaha o úpravu pôdnych podmienok smeruje k degradácii jej kvality rôznymi spôsobmi. Dôsledkom zrýchlenia mineralizácie a nedostatku rastlinného krytu sa znižuje obsah pôdnej organickej hmoty. Úbytok organickej hmoty znižuje úrodnosť pôdy, degraduje jej štruktúru, a tým zvyšuje jej predispozíciu na ďalšie utláčanie, takže aby sa pôdne podmienky dočasne zlepšili, ďalšia kultivácia je nevyhnutná. Intenzívne obrábanie taktiež enormne zvyšuje veternú a vodnú eróziu (Macák, Smatana, 2015).

Moderné industriálne poľnohospodárstvo možno charakterizovať na základe siedmich komponentov. Každý komponent sa využíva kvôli jeho individuálnemu prínosu k produktivite. Komponenty formujú systém, v ktorom je každý z nich závislý od ostatných komponentov, čo zdôrazňuje nevyhnutnosť používať ich všetky spoločne.

1.1.2 Monokultúrne pestovanie plodín

Počas minulého storočia poľnohospodárstvo v celosvetovom meradle neúprosne smerovalo k špecializácii. Farmárčenie od nepamäti znamenalo pestovanie rozličných plodín a dobytká, no v súčasnosti sa farmári stále viac špecializujú. Vznikli veľkokapacitné chovy hospodárskych zvierat. V pestovaní plodín sa špecializácia rovná monokultúre, to znamená pestovanie iba jednej plodiny na poli veľmi často na veľkých výmerách.

Monokultúrne pestovanie plodín umožňuje efektívnejšie využívať stroje na obrábanie pôdy, sejbu, reguláciu burín a zber (Demo et al., 2011). Monokultúrne pestovanie je prirodzený dôsledok priemyselného prístupu k poľnohospodárstvu, kde sa na zvýšenie efektívnosti produkcie vstupy ľudskej práce minimalizujú a maximalizujú sa technologické vstupy. Monokultúrne techniky pestovania veľmi dobre zapadajú do ďalších postupov moderného poľnohospodárstva: monokultúrne pestovanie plodín inklinuje k intenzívnemu obrábaniu pôdy, aplikácii anorganických hnojív, intenzívnym závlahám, chemickej kontrole chorôb a škodcov a k úzkej špecializácii pestovaných odrôd. Väzba na pesticídy je obzvlášť silná, rozsiahle polia tej istej plodiny sú citlivejšie na ničivý útok špecifických škodcov a chorôb a vyžadujú intenzívnu pesticídnu ochranu.

Samostatným druhom monokultúrneho pestovania plodín sú plantáže. Sú veľmi rozšíreným spôsobom pestovania najmä v tropickom klimatickom pásme, kde sa využívajú na pestovanie komodít ako tabak, bavlna, káva, kaučuk, cukrová trstina, čaj, banány, palmový olej. Na plantážach sa plodina často zbiera ručne. Vysoká koncentrácia a intenzita pestovania, ako aj rozširovanie plôch plantáží na úkor lesa, má svoje negatívne environmentálne dôsledky, či už je to degradácia pôdy alebo drastický pokles biodiverzity. Príkladom sú plantáže palmy olejnej v Indonézii *Elaeis guineensis* Jacq. Intenzívne pestovanie palmy olejnej má devastačný dopad na životné prostredie aj na potravinovú bezpečnosť miestnych komunít. Problémom a záťažou pre životné prostredie je vysoký obsah reziduí pesticídov v príľahlých, najmä vodných ekosystémoch. Napríklad na banánových plantážach v Kostarike sa ročne aplikuje 35 kg·ha⁻¹ aktívnych látok vo forme fungicídov, insekticídov, nematocídov a herbicídov, čo vytvára obrovskú environmentálnu záťaž pre susedné ekosystémy

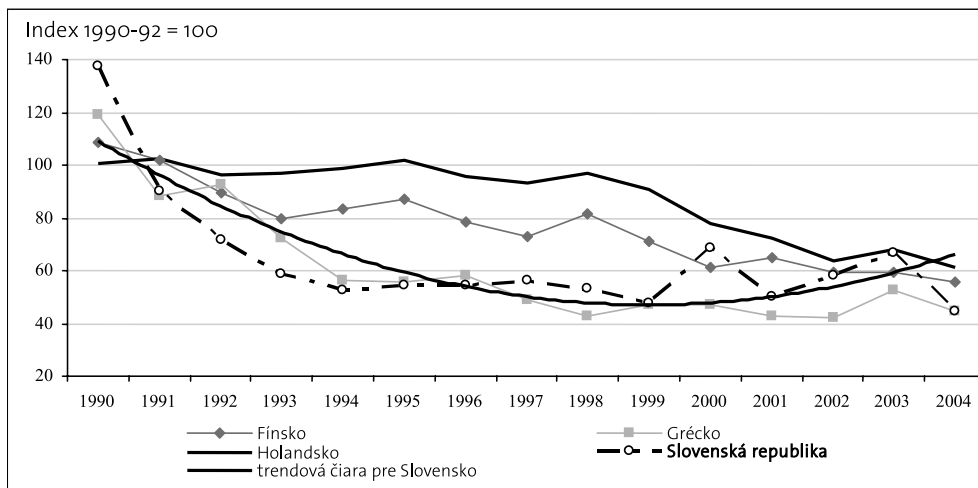
(Castillo et al., 2000). Na porovnanie – na západnom Slovensku boli v rokoch 2005-2012 priemerné dávky aktívnych látok pesticídov podľa okresov od 0,53 kg.ha⁻¹ do 1,27 kg.ha⁻¹ (Patschová et al., 2014).

Agroekosystém, tak ako aj ďalšie typy ekosystémov, sa líši vo veľkosti a šírke biodiverzity, ako aj v organizácii biodiverzity medzi druhmi, medzi odrodami, vo vnútri odrôd. V porovnaní s nepoľnohospodárskymi ekosystémami sa vyznačuje nízkou druhovou diverzitou. Snahou farmárov je s výnimkou niekoľkých cieľných druhov eliminovať všetky ostatné druhy na poli. Postupná špecializácia a globalizácia poľnohospodárstva vytvorila a vytvára permanentný tlak na znižovanie druhej diverzity (Sabo et al., 2005).

1.1.3 Aplikácia priemyselných hnojív

Ohromný nárast úrod v druhej polovici 20. storočia bol z veľkej časti dôsledkom rozsiahleho a intenzívneho používania syntetických priemyselných hnojív. V období rokov 1950 až 1992 používanie hnojív celosvetovo vzrástlo 10-krát. Odvtedy sa nárast spomalil, ale v roku 2002 bola celková spotreba hnojív odhadnutá na 141,6 milióna ton. Pri predpokladanom náraste svetovej populácie v roku 2050 na 9,3 miliardy ľudí musí ročná produkcia potravín zo súčasných 8,4 miliardy ton stúpnuť na takmer 13,5 miliardy ton ročne (FAO, 2014). Celková výživa v roku 2050 si vyžiada nárast ročnej produkcie potravín o 1%, čo bude tiež vytvárať tlak na nárast spotreby hnojív.

Trend poklesu bilancie dusíka na farmách vo vybraných európskych štátoch dokumentuje vplyv implementácie environmentálnych záujmov a na Slovensku aj vplyv prechodného obdobia (graf 1).

Graf 1: Bilancia dusíka počítaná ako rozdiel medzi vstupmi a výstupmi dusíka do pestovateľského systému v rokoch 1990-2004. Macák, upravené podľa OECD (2008).

Pri dostatočnej úrovni hnojenia farmári často ignorujú starostlivosť o úrodnosť pôdy, ako aj o procesy, ktorými sa úrodnosť udržiava, a minerálne zložky syntetických hnojív sa vyplavujú z pôdy.

1.1.4 Závlahy

Dostatočné zdroje vody sú limitujúcim faktorom pre produkciu potravín v mnohých častiach sveta. Hoci iba 18 % poľnohospodárskych pôd je zavlažovaných, zabezpečujú produkciu 40 % všetkých potravín. Poľnohospodárstvo s podielom 70 % je však celosvetovo najväčším spotrebiteľom vody (Postels, Vickers, 2004).

V závlahových systémoch je vyplavovanie živín obzvlášť vážny problém. Veľké množstvo hnojív aplikovaných na poliach sa v skutočnosti dostáva do potokov, jazier a riek, kde spôsobuje eutrofizáciu a môže sa dostať do podzemných vôd a zásob pitnej vody.

Problém znečistenia zásob podzemných a povrchových vôd poľnohospodárskou činnosťou je natoľko závažný environmentálny a zdravotný problém, že sa musel dôsledne riešiť implementáciou Dusičnanej smernice EÚ.

1.1.5 Chemická kontrola škodcov a chorôb

Po druhej svetovej vojne sa pesticídy núkali ako nová vedecká zbraň ľudstva proti chorobám a škodcom. Farmárom sľubovali možnosť navždy sa zbaviť všetkých organizmov, ktoré ohrozujú ich úrodu. Tieto predpoklady sa ale nenaplnili. Pesticídy dokázali v krátkom čase výrazne znížiť populácie škodcov, ale zničili aj populácie prírodných predátorov a narušili tak prirodzenú rovnováhu. Populácie škodcov sa mohli opäť rozvinúť a dosiahli ešte vyššie počty ako pred používaním pesticídov. Farmári boli preto nútení aplikovať stále viac chemikálií a ich poľnohospodárska výroba sa stala závislá od používania pesticídov. Problémom je narastajúca rezistencia živočíšnych a rastlinných škodcov na určité účinné látky. V populáciách škodcov dlhodobo vystavených pesticídom sa vytvorili selekčné podmienky na prirodzenú rezistenciu voči konkrétnym účinným látkam pesticídnej ochrany. Modelovým príkladom je svetovo najrozšírenejšia účinná látka glyfosát. Začiatkom 70. rokov bol uvedený na trh prvý glyfosátový herbicíd Roundup. Glyfosát sa stal globálnym herbicídom vďaka mnohostrannému využitiu pri kontrole širokého spektra burín vrátane trvácich, čo ho postavilo do úlohy významného nástroja v modernom poľnohospodárstve (Baylis, 2000).

Vzhľadom na celosvetový charakter sa táto významná účinná látka využíva celosvetovo a je rizikom pre udržateľné postupy a životné prostredie: (i) glyfosát je súčasťou mnohých pestovateľských systémov, ktoré sú od neho závislé, (ii) vytvorili sa podmienky na rezistenciu v celosvetovom meradle, (iii) v prípade vzniku rezistencie významných burín farmári môžu nekontrolovane zvyšovať aplikačné dávky, hlavne v krajinách globálneho Juhu. Prvá informácia o vzniku odolnosti nebezpečnej buriny eleuzíny indickej *Eleusine indica* (L.) Gaertn. v Malajzii je priam modelovým príkladom možných rizík. V porovnaní s normálnymi citlivými rastlinami novozistené biotopy boli 8-12-krát odolnejšie (Lee, Ngim, 2000). Ďalšie informácie o detekcii rezistencie na glyfosát sú napr. z bavlníkových sadov v Turecku (Dogan et al., 2010).

Popri zvyšovaní nákladov majú pesticídy aj intenzívny vplyv na životné prostredie a často aj priamy negatívny vplyv na ľudské zdravie. Pesticídy aplikované na polia sa ľahko splavia do povrchových a podzemných vôd, odtiaľ vstupujú do potravného reťazca, negatívne ovplyvňujú populácie živočíchov na každej úrovni a často pretrvávajú celé desaťročia. Príkladom je DDT (insekticíd použitý hlavne v 50-tych a 60-tych rokoch 20. storočia) a biomagnifikácia pesticídov.

1.1.6 Genetické manipulácie rastlinných a živočíšnych genómov

Ľudstvo selektovalo rastlinné a živočíšne druhy pre svoju potrebu tisíce rokov. Postupne sa vytvorila škála kultúrnych rastlín a domestikovaných zvierat, pri ktorých dominovala metóda cieľeného pozitívneho výberu a vytvorila sa svetová zásoba genetických zdrojov. V posledných desaťročiach priniesol technologický pokrok revolúciu v manipulácii s génmi.

Prvým pokrokom boli šľachtiteľské postupy umožňujúce produkciu hybridov využívajúcich výhody heterózneho efektu. Hybridné odrody boli úrodnejšie, produktívnejšie, odolnejšie ako klasické odrody, a tak sa stali jedným z hlavných faktorov zvyšovania úrod počas takzvanej „zelenej revolúcie“. Aby intenzívne hybridné odrody prejavili svoj produkčný potenciál, spravidla potrebujú vyššie dávky priemyselných hnojív. Rozhodujúcim faktorom pri zavádzaní nových hybridov bol ich produkčný potenciál, ktorý bol často na úkor odolnosti proti chorobám a škodcom. To sa riešilo ešte intenzívnejšou pesticídnou ochranou. Podobný efekt priniesla aj globalizácia a snahy presadiť pestovanie cudzích odrôd na úkor potlačenia domáceho šľachtenia a regionálnych genotypov (Macák et al., 2006).

Positívnym príkladom je riešenie problému parazitickej rastliny striga pomocou HT odrôd kukurice v subsaharskej Afrike. *Striga hermonthica* spôsobuje 30–100%-né straty na úrode obilnín a kukurice a priamo existenčne ovplyvňuje živobytie 100 miliónov ľudí. Využitie GMO HT kukurice zabezpečí účinnú herbicídnu ochranu spolu s dodržaním tradičných ochranných agrotechnických opatrení, ako sú striedanie plodín, pestovanie medziplodín, mechanické odstraňovanie a spálenie parazitických rastlín, aplikácia organických hnojív, čistenie nástrojov, ale aj klimaticky adaptovaný push-pull systém (Midega, 2015).

Genetické inžinierstvo urýchlilo vývoj nových odrôd so želanými vlastnosťami. Ide o transgénne geneticky modifikované rastliny (GMO). Význam pestovania GMO v poľnohospodárstve z roka na rok narastá a brzdia ho hlavne legislatívne obmedzenia. V roku 2006 počet krajín pestujúcich GMO plodiny vzrástol z 21 na 22, keď sa aj na Slovensku, ako členskej krajine EÚ, začala po prvýkrát pestovať Bt kukurica.

Výhľadovo sa počíta s nárastom pestovania GMO hlavne v chudobných krajinách. Pestovanie odolných odrôd sa považuje za významný faktor pomoci najchudobnejším poľnohospodárskym regiónom sveta.

Prvé významné pestovateľské výmery GMO sa zaznamenali v roku 1996, keď sa v USA, Číne, Kanade, Argentíne, Austrálii a Mexiku pestovali na 2,8 mil. ha. V roku 2009 to bolo už 134 mil. hektárov v 25 krajinách, z toho 80 % rozlohy celkových pestovateľských plôch je v USA (64 mil. ha), Brazílii (21,4 mil. ha), Argentíne (21,3 mil. ha), Indii (8,4 mil. ha), Kanade (8,2 mil. ha), Číne (3,7 mil. ha), Paraguaji (2,2 mil. ha) a v Juhoafrickej republike (2,1 mil. ha).

V EÚ sa z GMO rastlín pestuje iba kukurica. Na viac ako 100 000 ha sa pestuje v Španielsku. Menšie výmery GMO kukurice sa v rámci EÚ pestujú v Českej republike, Rumunsku, Portugalsku, Poľsku a na Slovensku. V súčasnosti sa na účely pestovania v EÚ predávajú len dva GMO a len jeden je schválený na potravinové účely – typ kukurice označovaný MON810.

Pri GMO rastlinách rozoznávame dve základné vlastnosti získané genetickou modifikáciou. Ide o HT rastliny tolerantné na herbicidy a Bt rastliny odolné proti hmyzu. Uvedené vlastnosti sa môžu kombinovať v jednej GMO odrode. V roku 2009 sa na 52% celkovej výmery sóje pestovala HT sója. GMO kukurica sa pestovala na 32% celkovej výmery plôch GMO plodín. Pri kukurici je prevládajúcim typom spojená tolerancia na herbicidy a odolnosť proti škodcom Bt/HT (EC DGHC, 2010).

Aj napriek veľkým nádejam, ktoré sa vkladajú do geneticky modifikovaných organizmov, ako sú celosvetové zníženie používania pesticídov a závlah, umožnenie pestovania plodín na zasolených pôdach nevhodných pre ostatné plodiny či zvyšovanie nutričnej hodnoty plodín, je aj veľa obáv z rozširovania pestovania GMO a z biotechnológií vôbec.

1.1.7 Priemyselný spôsob chovu hospodárskych zvierat

Veľká časť mäsa, vajec a mlieka na pultoch obchodov v štátoch globálneho Juhu pochádza z veľkochovov, kde hlavným cieľom takzvanej priemyselnej výroby je dodať tieto potravinové produkty na trh za najnižšie možné náklady. Zvieratá chované tzv. priemyselným spôsobom (CAFOs confined animal feeding operations) žijú v typicky stiesnených podmienkach a sú vystavené infekčnému tlaku, čo si vyžaduje prevenciu vo forme antibiotík, sú prikrmované zmesami s prídavkom hormónov a vitamínov. Zvieratá sú odtrhnuté priestorovo aj funkčne od polí a lúk, kde sa pre ne dopestuje potrava. Priemyselný chov ošípaných, hovädzieho dobytká a hydiny je ďalším prejavom špecializačných trendov v poľnohospodárstve. Je to akási obdoba monokultúr v živočíšnej výrobe. Priemyselné chovy hospodárskych zvierat, ako aj monokultúry plodín sú náchylnejšie na choroby, resp. škodcov a vyžadujú si zvýšenú chemickú ochranu. Spôsoby chovu sú kritizované ako nehumánne. Existujú ďalšie vážne výhrady proti vysokej koncentrácii zvierat, napr. vážny dopad na životné prostredie, vodu a ovzdušie. Závažným ekologickým problémom je produkcia veľkého množstva organického odpadu, močoviny a amoniaku (Macák et al., 2002). Nárast priemyselného chovu hospodárskych zvierat je tesne zviazaný s nárastom dopytu po mäse. S rastúcim dopytom po mäse sú priemyselné chovy ziskovejšie a rozširujú sa na úkor udržateľnejších pastevných spôsobov a zmiešaných systémov rastlinnej a živočíšnej výroby.

1.2. Globálny problém industrializácie poľnohospodárstva rodinných fariem v krajinách globálneho Juhu

Spoločným faktorom intenzifikácie v krajinách globálneho Juhu je to, že farmári sa stávajú závislí od agropriemyselného komplexu. Používanie tradičných regionálnych odrôd, ktoré si farmári dopestovali bez zvláštnych nákladov, sa nahrádzajú modernými, výkonnými, na vstupy náročnými odrodami alebo líniami. Farmári v krajinách globálneho Juhu si musia

na založenie novej úrody zobrať úver, ktorý v prípade neúrodného roku nedokážu splatiť. Toto je jedna z príčin hromadného krachu rodinných fariem a opúšťania poľnohospodárskej činnosti. Príkladom negatívneho dopadu agresívnej implementácie moderných technológií v krajinách globálneho Juhu je vzniknutá závislosť od pestovania GMO, priemyselných hnojív a špecifických pesticídov v Indii a s tým spojené desaťtisíce samovrážd roľníkov neschopných splatiť úver, ktorý si zobrali na založenie úrody (United Nations, 2008b).

2 PRECHOD NA UDRŽATEĽNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO

V prvej dekáde 21. storočia sme neustále konfrontovaní s nárastom dôkazov, že náš globálny potravinový systém prejavuje znaky krízy. Z globálneho pohľadu bolo poľnohospodárstvo v druhej polovici 20. storočia pri zabezpečovaní narastajúcich požiadaviek na potraviny veľmi úspešné. Dramaticky narástli hektárové úrody kukurice, pšenice a ryže. Nárast produkcie potravín bol zabezpečený najmä vďaka vedeckému pokroku a technologickým inováciám, vrátane vyšľachtenia nových odrôd, používania priemyselných hnojív a pesticídov, ako aj extenzívneho nárastu zavlažovania pestovateľských plôch.

Negatívne dôsledky prvkov intenzívneho poľnohospodárstva naznačujú, že éra neustále rastúcej produkcie potravín sa pravdepodobne končí. Náš globálny potravinový systém tiež čelí hrozbám ako klimatická zmena, rastúce požiadavky na energie a vyčerpanie fosilných zdrojov energie. Keď vezmeme do úvahy všetky tieto faktory je zrejmé, že nemôžeme výraznejšie počítať so žiadnou zo stratégií, na ktoré sme sa v minulosti spoliehali, ako napr. tvorba vysokoúrodných odrôd, nárast zavlažovaných plôch, zvyšovanie dávok priemyselných hnojív a rozšírenie aplikácie pesticídov. V skutočnosti je stále viac jasné, že tieto stratégie v kombinácii s komodizáciou potravín a kontrolou globálnej produkcie potravín nadnárodnými záujmami agrobiznisu sú iba časťou problému, nie jeho riešením. Jediná cesta ako sa vyhnúť prehľbovaniu potravinovej krízy je začať meniť naše neudržateľné systémy produkcie potravín na udržateľnejšie (Gliessman., 2010).

2.1 Princípy konverzie poľného ekosystému na udržateľný agroekosystém

Udržateľný systém hospodárenia na pôde je filozofia a súčasne i systém hospodárenia na pôde. Pramení zo škály hodnôt odrážajúcich realitu ekologického a sociálneho vedomia obyvateľstva a manažmentu producenta, ktorý pracuje s prírodnými procesmi uchovávajúcimi všetky prírodné zdroje, podporujúcimi rezistenciu, resilienciu a autoregulačné mechanizmy agroekosystému a minimalizujúcimi dopad poľnohospodárstva na životné prostredie.

Význam udržateľného systému spočíva v tom, že takýto systém pracuje s prírodnými pôdnymi a recyklačnými procesmi organickej hmoty. Založený je na princípoch využitia jestvujúcich cyklov živín a vody a prirodzene prebiehajúcich energomateriálových tokov pri produkcii potravín.

Aj napriek tomu, že v prvých rokoch prechodného obdobia farmárov často poškodzuje pokles úrody a zisku, väčšina z tých, ktorí vytrvávajú v konverzii na udržateľný systém, má ekonomické aj ekologické prínosy. Aby bol proces konverzie komplexný, vyžadujú sa zmeny postupov na poli, ako aj zmeny každodenného manažmentu prác na farme, zmeny plánovania, trhu a podnikateľskej filozofie.

Nasledujúce **princípy** slúžia ako základná smernica konverzie (Gliessman, 2015):

- zmena súčasného manažmentu živín založeného na priemyselnej výrobe a ťažbe hnojív na manažment recyklácie živín v závislosti od prírodných procesov ako sú biologická fixácia dusíka a vzťahy mykorízy,
- eliminovať vstupy nepochádzajúce z farmy, ktoré majú potenciál poškodzovať životné prostredie alebo zdravie farmárov a spotrebiteľov,
- v prípade potreby namiesto syntetických a priemyselných materiálov používať prírodné materiály a miestne zdroje,
- k regulácii škodcov, chorôb a burín pristupovať ako k celistvému systému a nie ako k regulácii jednotlivých organizmov,
- obnovovať biologické vzťahy, ktoré sa prirodzene vyskytujú na farmách a rančoch, namiesto ich redukcie a zjednodušovania,
- vytvárať optimálne vzťahy medzi pestovateľskými postupmi (modelmi), produkčným potenciálom a fyzikálnymi limitmi poľnohospodárskej krajiny,
- uprednostniť stratégiu adaptácie biologického a genetického potenciálu poľnohospodárskych rastlín a živočíšnych druhov ekologickým podmienkam farmy pred prispôbovaním podmienok na farme potrebám plodín a zvierat,
- preferovať celkové zdravotné hľadisko agroekosystému pred konkrétnym plodinovým systémom alebo konkrétnou sezónou,
- zdôrazniť integrovanú ochranu pôdy a vody, energie a biologických zdrojov,
- pri zmene potravinového systému sa opierať o lokálne vedomosti a skúsenosti,
- včleniť myšlienku udržateľnosti do celkového usporiadania agroekosystému a jeho manažmentu.

Integrácia uvedených princípov vytvára synergické interakcie a vzťahy na farme, ktoré môžu viesť k vývoju vlastností udržateľného agroekosystému. I keď dôraz na jednotlivé princípy sa bude rôzniť, každý z nich môže významne prispievať k procesu konverzie.

2.2 Kroky konverzného procesu

Pre väčšinu farmárov nie je rýchla konverzia na udržateľný agroekosystém možná, ale ani praktická. V dôsledku toho konverzné úsilie postupuje pomalými krokmi smerom k rozhodujúcemu cieľu udržateľnosti, alebo sa jednoducho zameriava na vývoj čiastočne ekologickejších alebo ekonomicky životaschopnejších produkčných systémov. Hill (1998) navrhol proces konverzie rozdeliť do troch krokov. Gliessman (2010) rozšíril celý proces konverzie k udržateľnej produkcii potravín na štyri úrovne. Toto delenie pomáha bližšie charakterizo-

vať vývoj a stupeň konverzie. Je užitočné aj pri kategorizácii poľnohospodárskeho výskumu vo vzťahu ku konverzii.

Prvá úroveň: Zvýšiť účinnosť a efektívnosť konvenčných postupov s cieľom redukovať používanie a spotrebu drahých, obmedzených alebo environmentálne škodlivých vstupov

Cieľom tohto prístupu je účinnejšie využívanie vstupov. Čím menej vstupov bude potrebných, tým viac sa bude redukovať negatívny dopad ich využívania.

V ostatných piatich desaťročiach bol tento prístup primárnym cieľom veľkej časti poľnohospodárskeho výskumu a jeho výsledkom bol vývoj množstva poľnohospodárskych technológií a postupov. Príkladom je výskum v oblasti optimálnej organizácie porastu a medziriadkovej vzdialenosti, genomika, zlepšenie poľnohospodárskej techniky, presné poľnohospodárstvo využívajúce na aplikáciu hnojív a vody GPS satelitný systém a digitálne aplikačné mapy, monitoring na zlepšenie aplikácie pesticídov, zlepšenie načasovania pracovných operácií. Výsledky tohto úsilia síce môžu výrazne redukovať negatívny dopad konvenčného poľnohospodárstva, ale nedokážu oddeliť závislosť konvenčných poľnohospodárskych systémov od externých vstupov.

Aj keď možno namietajú, že nejde o konverziu v poľnohospodárstve, prvá úroveň reprezentuje kľúčový základ pre nástup ďalších úrovní.

Druhá úroveň: Náhrada konvenčných vstupov a postupov alternatívnymi postupmi

Cieľom tejto konverznnej úrovne je nahradiť produkty a postupy náročné na zdroje alebo pôsobiacie degradačne na životné prostredie takými produktmi a postupmi, ktoré sú environmentálne neškodnejšie. Rozširovanie ekologických fariem a ekologického poľnohospodárskeho výskumu kladie dôraz hlavne na takýto prístup. Príkladom alternatívnych postupov sú: krycie plodiny pútajúce vzdušný dusík, oševné postupy umožňujúce nahradzovať syntetické (priemyselné) dusíkaté hnojivá, používanie prvkov biologickej ochrany a vďaka tomu menšia závislosť od pesticídnej ochrany, zmena obrábania pôdy na redukované alebo minimalizačné obrábanie. Na tejto úrovni sa základná štruktúra agroekosystému veľmi nemení, a preto sa mnohé problémy konvenčných systémov vyskytujú aj v alternatívnych systémoch s náhradou vstupov.

Tretia úroveň: Redizajn agroekosystémov a fungovanie na základe nového súboru ekologických procesov a vzťahov

Celková koncepcia (dizajn) systému eliminuje, alebo prinajmenšom zmierňuje základné príčiny mnohých problémov, ktoré stále existujú na prvej a druhej úrovni. Inými slovami, hľadaniu vhodných spôsobov riešenia problémov predchádza v prvom rade prevencia ich vzniku. Celý systém štúdia konverzie umožňuje pochopiť limitujúce faktory úrody v kontexte štruktúry a funkcie agroekosystému. Problémy sa rozpoznávajú a predchádza sa im vnútorným, časovo a priestorovo špecifickým dizajnom a manažmentovými prístupmi namiesto toho, aby sa riešili aplikáciou externých vstupov nepochádzajúcich z farmy resp. systému.

Dobrym príkladom je diverzifikácia štruktúry a manažmentu farmy prostredníctvom využívania striedania plodín, viacplodinového systému na jednom poli a agrolesníctvom.

Štvrtá úroveň: *Obnoviť priamejšie spojenie medzi tými, ktorí potraviny dorábajú (pestujú) a tými, ktorí ich konzumujú, s cieľom obnoviť kultúru udržateľnosti zohľadňujúcu interakcie všetkých zložiek potravinového systému*

Ku konverzii prichádza v rámci sociálneho, kultúrneho a ekonomického kontextu, ktorý musí podporovať konverziu na udržateľnejší systém. Na lokálnej úrovni to znamená, že spotrebiteľia si cenia miestne dopestované potraviny. Ich kúpou podporujú farmárov, ktorí sa usilujú postupovať konverziou cez prvú, druhú a tretiu úroveň. V istom zmysle to znamená vývoj určitého druhu „lokálneho potravinového spoločenstva“ (food citizenship), kde všetci formujú časť systému, sú schopní ovplyvňovať zmeny a nechať sa nimi ovplyvňovať.

Čím viac sa približujeme do tejto úrovne integrácie a aktivít vedúcich ku zmene potravinového systému v spoločenstvách po celom svete, tým bližšie sa posúvame k budovaniu novej kultúry a ekonomiky udržateľnosti (Hill, 1998; Gliesman, 2010).

V publikácii Smerom k udržateľným poľnohospodárskym systémom v 21. storočí (NRC, 2011) sú zadané 4 ciele udržateľnosti:

- uspokojiť ľudské potreby na jedlo, krmivá a vlákna a prispievať k potrebe biopalív,
- zvyšovať environmentálnu kvalitu a zdrojovú základňu,
- udržiavať ekonomickú životaschopnosť poľnohospodárstva,
- zvyšovať kvalitu života farmárov, pracovníkov v poľnohospodárstve a spoločnosti ako celku.

I keď tieto zásady sú čiastočne prispôbené podmienkam USA, resp. krajinám globálneho Severu, je zrejme, že implementácia environmentálnej, ekonomickej a sociálnej dimenzie je zachovaná.

3 AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY UDRŽATEĽNÉHO POĽNOHOSPODÁRSTVA

V tejto časti sú uvedené príklady aktivít, ktoré môžu mať uplatnenie na I. a II. stupni vysokoškolského štúdia a dopĺňajú teoretickú časť danej problematiky. Boli sem zaradené skupiny krátkych aktivít, ktoré patria medzi aktivizujúce metódy, a možno ich implementovať ako súčasť cvičení, resp. seminárov. Sú praktickou ukážkou štartujúcich, resp. meniacich sa metód: brainstormingu, brainwritingu, diskusie v skupine, diskusie vo dvojiciach, zaškrtávacieho dotazníka. Aktivizujúcimi metódami sa zaoberala napr. Gogolová (2013). Problémy a možnosti implementácie participatívnych vyučovacích metód do univerzitného prostredia analyzovali a odporučili Sanchez-Teruel a Robles (2011). Druhá časť aktivít je časovo náročnejšia a môže zabrať jednu až dve vyučovacie hodiny. Často sa vyžaduje aj domáca príprava študentov.

Aktivita 1 **Globálne problémy klimatickej zmeny a ich dopad na poľnohospodárstvo – globálna a lokálna úroveň**

Cieľ: Uvedomiť si globálny problém klimatickej zmeny a jej dopad na konkrétne spoločenstvo ľudí. Zlepšiť zručnosti pri vyhľadávaní a selekcii relevantných multimediálnych informačných zdrojov.

Postup: Študenti sú zadelení do skupín po 3-4. Domáca úloha pre každú skupinu: nájsť najvýstižnejšiu multimediálnu informáciu k problému poľnohospodárstva a klimatickej zmeny. Okruh problémov: závlaha, voda, sucho, prírodné katastrofy a produkcia potravín, zmena plodín v dôsledku klimatickej zmeny, vyčerpávanie pôdnej úrodnosti, prielohový systém a súčasnosť.

Študenti pred prezentáciou témy krátko zhodnotia dôležitosť témy vo vzťahu k produkcii potravín, hlavnú myšlienku a vlastné zhodnotenie danej prezentácie. Prezentácia videa: max. 5 min. na problematiku. Z videa presahujúceho časovú dotáciu možno použiť len najvýstižnejšie sekvencie.

Riadená diskusia k premietnutým témam. Nosný cieľ: zmierňovanie a adaptácia na klimatickú zmenu. Podľa časových možností premietnuť vybrané videá z produkcie UNEP zo série The Gathering Storm. Dostupné na stránkach UNEP alebo na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=-WAZ9bt74Aw&list=PLFAFFC089D6BA9387>

Aktivita 2 **Princípy konverzie poľného ekosystému na udržateľný agroekosystém**

Cieľ: pochopiť faktory prírodných súvislostí konkrétnych pestovateľských a agrotechnických postupov a princípy konverzie na udržateľný agroekosystém

Úvod do problematiky: Od študentov sa vyžaduje oboznámenie sa s teoretickou časťou publikácie „Prechod na udržateľné poľnohospodárstvo“.

Použitie vyučovacej metódy: brainstorming Brainstorming je prínosný a ľahko aplikovateľný v počiatočných fázach jednotlivých tém, keď učiteľ potrebuje v krátkom čase zistiť, aké poznatky študenti o daných skutočnostiach majú, prípadne aké informácie im chýbajú. Cieľom metódy je neobmedzená produkcia nových myšlienok, nápadov, ktoré nie sú nijako obmedzované a hodnotené (Gogolová, 2013).

Príklad adaptovaný na prvý princíp konverzie poľného ekosystému na udržateľný agroekosystém: „Zmena súčasného manažmentu živín založeného na priemyselnej výrobe a ťažbe hnojív na recykláciu živín s nárastom závislosti od prírodných procesov ako sú biologická fixácia dusíka a vzťahy mykorízy“.

Brainstormingová fáza:

- problém, ktorý je potrebné riešiť, napísať jedným alebo dvomi slovami na flipchart, plagát alebo tabuľu: napr. recyklácia živín,
- študentov požiadať o jedno- alebo dvojslovné príspevky k námetu,
- nepýtať sa na nič, čo sa vypovie, ihneď všetko zapisovať,
- študentom nedávať inštrukcie na podnietenie nejakej myšlienky,
- stáť chrbtom ku skupine,
- povzbudzovať študentov v úsilí,
- zvýšiť úsilie tejto fázy procesu zvýraznením slov, ktoré sú už zapísané,
- skončiť prvú fázu, ak je zozbierané dostatočné množstvo nápadov.

Spojovacia fáza:

- Uvedte hlavné oblasti, resp. okruhy témy brainstormingu, napr.: priemyselné hnojivá, zaorávanie pozberových zvyškov, hnojenie hospodárskymi hnojivami, zelené hnojenie, biologická fixácia, vyplavovanie dusíka.
- Požiadajte študentov, aby identifikovali položky na zozname, ktoré sú spojené s jednotlivými oblasťami danej témy.
- Používajte farebné rozlíšenie alebo iný typ zvýraznenia na označenie väzby každej položky s jednotlivými oblasťami témy.
- Zabezpečte, aby študenti vytriedili zoznam.
- Načrtnite záver, ktorý sa sústreďí od všeobecného (celá šírka problému) k potrebe hlbšie preskúmať jednotlivé časti.

Čas:

Je potrebné udržať brainstorming 15 minút.

Použitie vyučovacej metódy: brainwriting

Ak ide o komplikovanejší a hlbší problém, vedomosti študentov o danej problematike sú dostatočné a chceme podporiť ich využitie, je vhodné použiť písomnú obdobu brainstormingu – brainwriting.

Problém: Úrodnosť pôdy

1. Najjednoduchšie je písať nápady na lístky, ktoré sa priebežne alebo postupne po skupinách prilepia na plagát pod uvedenú otázku či problém. Pri spracovaní je vhodné spočítavať aj početnosť opakovania niektorých nápadov.
2. Po spísaní nápadov študenti zatriedia jednotlivé návrhy faktorov úrodnosti do príbuzných kategórií podľa čiastočného usmernenia pedagóga a vytvoria grafický rámec problému. Je vhodné vytvoriť sekundárne triedenie faktorov úrodnosti rozlíšením pomocou oválnych a obdĺžnikových obrázcov.
3. Riadenou diskusiou šípkami graficky nakresliť priamu, resp. spätnú väzbu jednotlivých faktorov. Výsledkom bude schéma faktorov úrodnosti pôdy a ich vzájomné vzťahy.

Aktivita 3 **Zaškrtávací dotazník/tick box**

Uvedenú vyučovaciu metódu používame, ak chceme:

- upevniť predchádzajúce skúsenosti,
- upevniť súčasné názory a vedomosti.

Cieľ: dostať sa od individuálneho stanoviska k otázke všeobecných názorov a presvedčení.

Skladá sa s troch fáz: (i) inštruktáž, (ii) zaškrtávanie možností – max. 5 minút, (iii) spätná väzba – max. 15 minút.

Inštruktáž

- Každý študent dostane jeden zaškrtávací dotazník. Ak chceme šetriť papierom, resp. ďalej používať zaškrtávací dotazník, je možné pripraviť tabuľku. Viď: príklad navrhnutého dotazníka.
- Študentom treba vysvetliť, že ide o prostriedok na rozvinutie diskusie.

Zaškrtávanie

- Kým študenti vyplňajú dotazník, treba sa vyhnúť kontrolovaniu alebo prezeraniu, čo robia.
- Po 3-4 minútach povzbudíť k rýchlejšim reakciám a rozhodovaniu nepriamym spôsobom. Napr. „Má už každý číslo 5?“ (posledná otázka dotazníka).

Spätná väzba

- Iniciatívne sa spýtajte celej skupiny, ktoré vyhlásenie považujú za najsilnejšie.
- Pokúste sa spochybniť povrchný výber zo strany študentov otázkou „Prečo?“.
- Na základe skutočných skúseností študentov sa pokúste získať aj názory na jednotlivé voľby.
- Uveďte záver vo väzbe na vyučovanú problematiku, ktorá bude nasledovať.

Príklad zaškrtávacieho dotazníka:

Účinok pestovania bôbových plodín (leguminóz) v polyfunkčnom osevnom postupe (OP)

Každoročné zaraďovanie bôbových plodín do OP zvyšuje produktivitu celého systému.	1a	Nižší produkčný potenciál bôbových rastlín znižuje celkovú produkciu systému.	1b
Bôbovité rastliny zohrávajú veľmi dôležitú úlohu v prirodzenej ochrane rastlín.	2a	Samotné bôbovité rastliny sú napádané mnohými chorobami a škodcami, preto sú významným zdrojom patogénov.	2b
Úrodnosť pôdy sa leguminózami zlepšuje prostredníctvom hrčkotvorných baktérií pútajúcich vzdušný N.	3a	Pôda je zúrodňovaná najmä tým, že korene bôbových rastlín prenikajú hlboko do pôdy a vynášajú živiny z hlbších vrstiev pôdy.	3b
Bôbovité rastliny chránia pôdu pred eróziou, preto je ich pestovanie opodstatnené.	4a	Pestovanie bôbových rastlín vysušuje celý pôdny profil, preto sa ako predplodiny neodporúčajú.	4b
Skrmovanie bielkovinových krmív zvyšuje produkciu mlieka u dojníc.	5a	Bielkovinové krmivá obsahujú antinutričné látky, a preto sa ich skrmovanie vo väčšom množstve neodporúča.	5b

Aktivita 4**Vyvážený osevný postup – základ udržania prirodzenej úrodnosti pôdy**

Úvodná prednáška k téme: Faktory ovplyvňujúce úrodnosť pôdy: počasie, osevný postup, obrábanie pôdy, vstup živín.

Forma: využitie aktivizačnej metódy – skupinová diskusia v rámci cvičenia

Postup: pri aktivizačnej metóde: vytvorte skupiny po 3-4 študentoch

Diskusia na tému úrodnosť pôdy. V každej skupine študenti diskutujú o tom, čo možno urobiť na zlepšenie úrodnosti pôdy.

Počas diskusie zapisovateľ skupiny zaznačí všetky myšlienky a návrhy, ktoré vzišli z diskusie. Po ukončení prvej fázy (*fáza skupinovej diskusie*) každá skupina zapíše hlavné vyjadrenia na tabuľu, resp. na papier (*fáza spätnej väzby*). Každá skupina musí mať jasne identifikovateľné svoje vlastné návrhy.

Fáza frontálnej diskusie po úvodnej otázke: „Ktoré opatrenia nevyžadujú finančné náklady?“, „Ktoré opatrenia sú náročné na finančné zdroje?“.

Fáza diskusie – obhajoba svojho výberu. Otázka: „Vyberte najefektívnejšie opatrenie na zlepšenie úrodnosti pôdy“. Po zakrúžkovaní jedného opatrenia v každej skupine položte otázku „Prečo?“. Túto otázku možno položiť skupine, ktorá navrhla toto opatrenie, resp. sa spýtať na názor ostatných skupín. Stimulačným efektom diskusie je fakt, že nestačí uplatniť iba jedno opatrenie, ale súbor opatrení.

Zhrnutie diskusie učiteľom: Vymenuje hlavné body diskusie tak, že ich naviaže na nové informácie z úvodnej prednášky. Zvýrazní komplexný prístup k problematike.

Obdoba aktivity na tému najvýznamnejšie globálne problémy a potreby ľudstva

Postup: rozdelenie študentov do dvojíc

Úloha: Napíšte 5 najvýznamnejších problémov, ktoré rezonujú v súčasnosti. Po skončení práce vo dvojiciach nasleduje fáza spätnej väzby. Učiteľ zapisuje všetky problémy, resp. potreby, ktoré vzišli z diskusie vo dvojiciach na tabuľu a zapisuje aj početnosť výskytu jednotlivých návrhov. Vyberie sa 5 až 6 problémov, ktoré sa najčastejšie vyskytovali a zoradia sa zostupne podľa počtu návrhov.

Jednotlivé problémy, resp. potreby sa zadávajú postupne do internetového vyhľadávачa a zistí sa počet výsledkov. Je potrebné vyhľadať aj anglické ekvivalenty a výsledky vyhľadávania zapísať na tabuľu. Medzi 10 najfrekvencovanejších výsledkov vyhľadávania budú v anglickej mutácii v zostupnom poradí patriť: rodina, **potraviny, voda, pôda**, vojna, energia atď.

Výsledok vyhľadávania porovnajte s návrhmi študentov a využite formu riadenej diskusie na rozbor najfrekvencovanejších problémov a potrieb spojených s udržateľnosťou potravín a poľnohospodárstvom.

Aktivita 5 **Kľúčové princípy pre udržateľné potraviny a poľnohospodárstvo podľa FAO**

Cieľ: Pochopiť potreby klasifikácie konkrétnych opatrení, prístupov, procesov a činností v poľnohospodárskej výrobe a ich miesto v procese konverzie na udržateľné poľnohospodárstvo.

Úvod do problematiky: Pre pochopenie globálneho dosahu udržateľného poľnohospodárstva učiteľ pripraví úvodnú powerpointovú prezentáciu z vybraných internetových stránok FAO spolu s hypertextovým prepojením na tému 5 princípov udržateľného poľnohospodárstva. Stručná podstata princípov je na URL: <http://www.fao.org/sustainability/en/>

Do prezentácie zaradi aktuálne stránky, predstaví FAO ako svetovú organizáciu, ale aj ako významný informačný zdroj.

Trvanie: max. 10 min.

Postup: Študentov rozdeliť do 5 skupín na diskutovanie o jednom kľúčovom princípe

1. princíp: Pre udržateľné poľnohospodárstvo má zásadný význam zlepšenie efektivity pri využívaní zdrojov. Inštrukcia: inovatívne riadenie a technológie, ktoré môžu udržateľným spôsobom zvýšiť poľnohospodársku výrobu.
2. princíp: Udržateľnosť vyžaduje priame akcie na zachovanie, ochranu a zlepšenie prírodných zdrojov.
3. princíp: Poľnohospodárstvo, ktoré nedokáže chrániť a zlepšiť živobytie na vidieku a nevie zabezpečiť spravodlivosť a spoločenský blahobyt je neudržateľné.
4. princíp: Kľúčom k trvalo udržateľnému poľnohospodárstvu je zvýšená resiliencia ľudí, spoločenstiev a ekosystémov.
5. princíp: Udržateľné potraviny a poľnohospodárstvo si vyžadujú zodpovedné a účinné mechanizmy riadenia.

Študenti dostanú za úlohu v rámci skupiny diskutovať o možných postupoch a nástrojoch riešenia a sformulovať čiastkové návrhy na „Inovatívne riadenie a technológie, ktoré môžu udržateľným spôsobom zvýšiť poľnohospodársku výrobu“ a naplnenie princípov v oblasti **rastlinnej produkcie**, vrátane návrhu na zatriedenie prediskutovaného princípu podľa štyroch úrovní konverzie rozpísaných v prvej, teoretickej časti tejto kapitoly.

Návrhy postupov a nástrojov riešenia k udržateľnosti prezentuje jeden zástupca za každú skupinu a napíše ich v odrážkach na veľký hárok papiera. Postupne sa prezentujú všetky kľúčové princípy udržateľnosti.

Ku každému princípu premietnuť grafické materiály a príklady kľúčových politík a postupov pre udržateľnosť poľnohospodárstva z publikácie „Budovanie spoločnej vízie pre udržateľné potraviny a poľnohospodárstvo“ (FAO, 2014), alebo online zo stránky <http://www.fao.org/sustainability/en/> a konfrontovať ich s návrhmi študentov.

Aktivita 6 Významné svetové agroekosystémy – plantážny spôsob produkcie potravín a surovín

Prípadové štúdie intenzívneho pestovateľského systému v krajinách globálneho Juhu a jeho význam v globálnej produkcii komodít.

Úvod do problematiky: Učiteľ v úvodnej prednáške priblíži globálny rozmer pestovateľského systému plantážníctva. Plantáže – obrazová dokumentácia najvýznamnejších typov plantáží – kakaovníkové, čajovníkové, banánovníkové, trstinové, bavlníkové, palmové, kaučukovníkové a tabakové plantáže ako významná súčasť poľnohospodárstva krajín globálneho Juhu.

Vzťah Európan a produkty plantáží krajín globálneho Juhu, možné väzby. Kolonializmus – súčasnosť. Zmena spotrebiteľského správania.

Postup: definovanie spoločného **rámca** na vypracovanie prípadovej štúdie **Významné svetové agroekosystémy – plantážníctvo**.

Úloha: Spracovať prípadovú štúdiu formou powerpointovej prezentácie.

- História a príčiny enormnej koncentrácie konkrétnych plodín pestovaných plantážníckym spôsobom. Význam pre globálnu produkciu potravín a miestne obyvateľstvo. Negatívne dopady na konkrétne zložky životného prostredia v závislosti od druhu plodiny.

Ukážka informačného zdroja: <http://glopolis.org/cs/palmovy-olej/indonesie/>, <http://glopolis.org/cs/clanky/polovina-balenych-potravin-v-nasich-supermarketech-ma-zvlastni-pachut-vite-proc/>.

- Pri každej prezentácii sa vyvarovať všeobecných frázy, dbať na to, aby prípadová štúdia mala čo najlepšiu vypovedaciu schopnosť adekvátnu k téme a rozsahu spracovania, správnu proporcionalitu, a aby neskĺzla iba do negativistického hodnotenia. Možný prínos k zabezpečovaniu potravín, poľnohospodársky aspekt a bližší popis plantážneho spôsobu pestovania danej plodiny, zvláštnosti a špecifiká agroekosystému plantáží na dopestovanie konkrétnych komodít.

Prvý cyklus: 2 vyučovacie hodiny – 5 prezentácií študentov (každá max. 10 minút, resp. max. 20 obrázkov v prezentácii) plantážneho spôsobu výroby potravín, resp. komodít: kakao, čaj, káva, banány, cukor a diskusia na tému faktorov udržateľnosti agroekosystému plantáží – pôda, voda, výrub lesov, pesticídna záťaž, pokles biodiverzity, eutrofizácia, príjem miestnej komunity atď. Možnosť využitia aktivizujúcich metód opísaných v predchádzajúcich aktivitách.

Prípadnú absenciu významných informácií riešiť spolu s prezentujúcim priamo na hodine za ttorstva učiteľa. Od pedagóga sa vyžaduje mať pripravené relevantné faktografické informácie a príklad konkrétnych internetových zdrojov, ktoré pomôžu nasmerovať dopracovanie danej problematiky.

Možný negativistický postoj k pestovaniu daných plodín dokladovať pozitívnym príkladom nutnej zmeny druhu pestovanej plodiny, ktorá v prípade klimatickej zmeny zabezpečí udržateľnú produkciu potravy pre miestne komunity. Napr. zámena pestovania dominantnej plodiny – kukurice – za banány. Film z produkcie FAO zo série The Gathering Storm, Chapter 11: Swapping Crops. Autor: UNEP. Dostupný na stránkach UNEP alebo na YouTube, 3 min.

Druhý cyklus: 2 vyučovacie hodiny. 4 prezentácie plantážneho spôsobu výroby oleja, bavlny, kaučuku a tabaku. Diskusia na tému faktorov udržateľnosti a dopad na miestnu farmársku komunitu a pôdu, vodu, biodiverzitu. Možný konflikt suroviny versus potraviny. Konkurencia produkcie potravín: kakao, banány, čaj, káva, cukor versus produkcia surovín: olej, bavlna, kaučuk, tabak.

Záver: Celkové porovnanie globálneho dopadu tohto pestovateľského systému na udržateľný rozvoj.

Aktivita 7 **Možnosti pestovania GMO v EÚ, miesto GMO v pestovateľských systémoch sveta**

Na úvod použiť vhodnú aktivizačnú metódu, napr. skupinovú diskusiu na tému: GMO pre a proti – podpora krajinám globálneho Juhu?

Teoretický úvod do problematiky: Multimediálna obrazová prezentácia s aktívnym prepojením na dôležité stránky EÚ. Napr.:

- stránka Európskej komisie: http://ec.europa.eu/dgs/health_food-safety/index_en.htm,
- stránka Európskej komisie: http://ec.europa.eu/food/plant/index_en.htm,
- Smernica Európskeho parlamentu a Rady (EÚ). 2015/412 z 11. marca 2015, dostupné na http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:JOL_2015_068_R_0001.

Námety v spojitosti s danou tematikou, otázky a problémové okruhy, ktoré treba spracovať:

1. Miesto GMO v pestovateľských systémoch sveta
2. Prínos pre poľnohospodárstvo a udržateľnosť produkcie potravín – použitie GMO zabezpečí väčšiu rezistenciu agroekosystému voči fluktuácii počasia v porovnaní s regionálnymi odrodami a zabezpečí vyššiu a stabilnejšiu úrodu
3. Prínosy a negatíva pestovania GMO pre farmárov v moderných industriálnych systémoch a v krajinách globálneho Juhu

Námet: Pestovanie GMO ako jednotný pestovateľský systém v nadväznosti na chemickú ochranu – finančná záťaž lokálnych farmárov v krajinách globálneho Juhu, strata zdroja obživy, opúšťanie pôdy a farmárčenia. Príklad: negatívny dopad pestovania GMO na farmárov spolu s intenzifikáciou vstupov pri pestovaní bavlníka. Internetový zdroj: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1082559/The-GM-genocide-Thousands-Indian-farmers-committing-suicide-using-genetically-modified-crops.html>, <http://edition.cnn.com/2015/04/19/asia/india-cotton-farmers-suicide/>.

Úloha:

Domáce zadanie pre vytvorené skupiny študentov: spracovať prvé tri témy a prezentovať štruktúrovaným textom na jednej strane formátu A4, vrátane odkazov na informačné zdroje. Na nasledujúcom cvičení bude panely diskusia k daným príkladom. Učiteľ zabezpečí, aby boli pokryté všetky témy. Spracovanie jednej témy viacerými skupinami podporí súťaživosť a zvýši motiváciu.

Obdoba aktivity **Pozitívny príklad uplatnenia GMO**

Teoretický základ implementácie pestovateľského systému s využitím GMO. Push-pull systém je exemplárnym príkladom spojenia tradičných znalostí a modernej technológie. Je založený na cielenom systéme pestovania rastlín produkujúcich repelentné látky spolu s pestovanou plodinou a s rastlinnými druhmi, ktoré priťahujú užitočný hmyz, resp. parazitoidov škodcu uvoľňovaním atraktantov vysievaných na okraje polí. Tento systém je veľmi vhodný pre malých farmárov v krajinách subsaharskej Afriky. Push-pull systém je založený napr. na využití druhov produkujúcich repelenty ako *Desmodium* a *Pennisetum purpureum*. Fungujú ako lákacie plodiny pestované na okrajoch polí pri pestovaní, napr. prosa alebo kukurice. Využitím GMO rastlín produkujúcich požadované sekundárne metabolity (repelenty a atraktanty) nadobúda tento tradičný systém novú perspektívu.

Pestovanie plodín spolu so sprievodnými rastlinami na poli v klimaticky adaptovanom push-pull systéme vytvára polykultúru, ktorá má popri účinnej kontrole škodlivých organizmov aj množstvo ďalších prínosov. Napr. redukuje používanie pesticídov, zvyšuje úrodu, zvyšuje produkciu krmív, fixuje dusík a znižuje eróziu, zlepšuje produkciu mlieka a produkciu organických hnojív, zlepšuje zdravie pôdy a farmárov, chráni biodiverzitu a zvyšuje príjem rodinných fariem (Pickett et al., 2014). Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1016/j.copbio.2013.12.006>

Ďalší príklad pozitívneho využitia GMO pri kontrole parazitickej rastliny *Striga hermontica* – vážne ovplyvňujúcej živobytie viac ako 100 miliónov ľudí v subsaharskej Afrike.

Internetové zdroje:

- <http://striga.aatf-africa.org/about-us/frequently-asked-questions-striga-and-ir-maize>,
- <http://www.cabi.org/isc/datasheet/51849>.

Úloha: Domáce zadanie pre vytvorené skupiny študentov: spracovať vhodný pozitívny príklad uplatnenia GMO pri udržateľnom pestovaní plodín. Príklad prezentovať štruktúrovaným textom na jednej strane formátu A4, vrátane odkazov na informačné zdroje. Na nasledujúcom cvičení bude panelová diskusia k daným príkladom.

.....

Bibliografické odkazy

1. BAYLIS, A.D. (2000): Why glyphosate is a global herbicide: strengths, weaknesses and prospects. In: *Pest Management Science. Special Issue: Glyphosate Special Issue*. vol. 56, no. 4, pp. 299–308.
2. CASTILLO, L.E., RUEPERT, C., SOLIS, E. (2000): Pesticide Residues in the Aquatic Environment of Banana Plantation Areas in the North Atlantic Zone of Costa Rica. In *Environmental Toxicology and Chemistry*, vol. 19, no. 8, pp. 1942–1950.
3. DEMO, M., JUREKOVÁ, Z., HÚSKA, D. a i. (2011): *Projektovanie v udržateľných poľnohospodárskych systémoch v krajinnom priestore*. SPU v Nitre: Nitra, ISBN 978-80-552-0547-2
4. DOĞAN, O., GÜLMEZ, D., HASÇELIK, G. (2010): Effect of New Breakpoints Proposed by Clinical and Laboratory Standards Institute in 2008 for Evaluating Penicillin Resistance of *Streptococcus pneumoniae* in a Turkish University Hospital, In: *Microbial Drug Resistance*, vol.16, no.1, pp.39-41. doi:10.1089/mdr.2009.0084
5. EC DIRECTORATE GENERAL FOR HEALTH AND CONSUMERS. (2010): *Final Report. Evaluation of the EU legislative framework in the field of GM food and feed*. European Commission DG SANCO: Brussels, 217 p.
6. FAO (2014): Building a common vision for sustainable food and agriculture. Principles and approaches. FAO: Rome. E-ISBN 978-92-5-108472-4 (PDF), [cit.: 2015-6-12] dostupne na internete: <http://www.fao.org/3/a-i3940e.pdf>
7. GLIESSMAN, S.R. (2010): *The Framework for Conversion*. In: Gliessman, S. R., Rosemeyer M. (eds). 2010. *The Conversion to Sustainable Agriculture: Principles, Processes, and Practices*. CRC Press: Taylor Francis Group Boca Raton ISBN 978-0—8493-1917-4
8. GLIESSMAN, S.R. (2015). *Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems*, Third Edition. Boca Raton, FL: CRC Press/Taylor & Francis Publishing Group. ISBN 978-1-4987-2846-1 (e Book –PDF)

9. GOGOLOVÁ, D. (2013): *Niektoré interaktívne metódy efektívneho učenia*. Bratislava: MPC. ISBN 978-80-8052-515-6
10. HILL, S.B. (1998): Redesigning Agroecosystems for Environmental Sustainability: a Deep System Approach. In: *Systems Research and Behavioral Science*, vol. 15, pp. 391-402, [cit.: 2015-5-20] dostupné na internete: <http://dx.doi.org/10.1016/j.copbio.2013.12.006>
11. LEE, L. J., NGIM, J. (2000). A first report of glyphosate-resistant goosegrass (*Eleusine indica* (L) Gaertn) in Malaysia. Sp. Issue: *Glyphosate Special Issue*. vol. 56, no. 4, pp. 336–339
12. MACÁK, M., SMATANA, J. (2015): *Základy udržateľného poľnohospodárstva*. SPU v Nitre: Nitra. ISBN 978-80-552-1291-3
13. MACÁK, M., KOVÁČ, K., STEHLO, P OTEPKA, P. (2002). Agri-chemical and water usage and management in Corn Island, Slovakia. In: *Sustainable agriculture in Central and Eastern European countries: the environmental effects of transition and needs for change*. Aachen: Shaker, pp. 207-211.
14. MIDEGA, CH. A.O., BRUCEB, T. J.A., PICKETT, J. A., PITTCCHARA, J. O., MURAGEA, A., KHANA, Z. R. (2015): Climate-adapted companion cropping increases agricultural productivity in East Africa. In: *Field Crops Research*. vol. 180, p. 118–125 doi: 10.1016/j.fcr.2015.05.022
15. NRC (2011): *Towards Sustainable Agricultural Systems in the 21st Century*. National Research Council of the National Academies, The National Academies Press, Washington, D.C. ISBN 978-0-309-14896-2.
16. PATSCHOVÁ, A., SISKÁ, M., CHALUPKOVÁ, K., HORVÁT, O. (2014): Hodnotenie vplyvu používania prípravkov na ochranu rastlín na kvalitu podzemných vôd v SR. Seminár *Problémy ochrany podzemných vôd*. Bratislava, VÚVH, 11. dec. 2014. [cit.: 2015-6-20] dostupné na internete <http://www.vuvh.sk/download/dok/SeminarPOPV/1-3.pdf>
17. PICKETT, J. A., WOODCOCK, CH. M., MIDEGA, CH. A.O., KHAN, Z. R. (2014): Push–pull farming systems. In: *Current Opinion in Biotechnology*, vol. 26, pp.125–132.
18. POSTEL, S., VICKERS, A. (2004): Boosting Water Productivity, In: *Worldwatch Institute, State of the World 2004*. New York: W.W. Norton & Company, pp. 46–65
19. SABO, P., MACÁK, M. KOVÁČ, K. (2005): *Biodiverzita v poľnohospodárskej krajine jej význam a ochrana*. s.79-104. In: Lacko-Bartošová, M. a i. 2005. Udržateľné a ekologické poľnohospodárstvo. Nitra: SPU v Nitre, 575s. ISBN 80-8069-556-3
20. SÁNCHEZ-TERUEL, D., ROBLES, A. (2011): *Participatory Methodologies of the Teaching-Learning in the European Framework of Higher Education*. In: Int. Conf. of Teaching Innovation. Technical University of Cartagena. ISBN 978-84-694-5352-2
21. UNITED NATIONS (2008a): World Population Prospects: The 2008 Rev. [cit. 2014-01-13] Dostupné na internete: www.un.org/esa/population/publications/wpp2008/wpp2008_text_tables.pdf
22. UNITED NATIONS (2008b): *Farmers Suicide Crisis* [cit. 2014-06-05] Dostupné na internete: http://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd16/PF/presentations/farmers_relief.pdf
23. VENETOULIS, J., TALBERTH, J. (2008): Refining the ecological footprint. In: *Environment, Development and Sustainability*, vol. 10, pp. 441-469.

O autorovi:

Milan Macák

Pracuje ako garant bakalárskeho študijného programu „Udržateľné poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka“ na Fakulte agrobiológie a potravinových zdrojov Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre. Vo svojej pedagogickej a výskumnej práci sa zameriava na udržateľnú produkciu potravinových zdrojov a adaptáciu agroekosystémov na klimatickú zmenu.

Kontakt: milan.macak@uniag.sk

DROBNÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO A FARMÁRČENIE V ROZVOJI VIDIEKA

Danka Moravčíková

Anotácia:

Táto kapitola poskytuje interdisciplinárny prehľad terminológie a konceptov súvisiacich s problematikou udržateľného rozvoja vidieka a udržateľného poľnohospodárstva. Poukazuje na význam drobného poľnohospodárstva a farmárčenia, ktorých podstatou je mobilizácia lokálneho potenciálu, prepájanie ekonomických, sociálnych aj environmentálnych cieľov a potrieb, a tiež prvkov sociálnych inovácií. V úvode sú vysvetlené základné pojmy, pričom sa kladie dôraz na koncept komunitnej ekonomiky a drobného poľnohospodárstva ako protipólu konvenčného poľnohospodárstva a jeho adaptácie v krajinách globálneho Juhu a globálneho Severu. V ďalších častiach kapitola charakterizuje konkrétne lokálne ekonomické a poľnohospodárske modely vhodné pre trhovo orientované malé farmy. Okrem toho kapitola popisuje modely a techniky alternatívneho poľnohospodárstva podporujúce hlavne udržateľný rozvoj predovšetkým vidieckych komunit. Kapitola poskytuje aj prehľad pojmov používaných v rôznych vedných disciplínach rôznymi hnutiami i záujmovými skupinami praktizujúcimi alternatívnu ekonomiku a poľnohospodárstvo.

Kľúčové slová: udržateľné poľnohospodárstvo, drobné farmárčenie, alternatívne poľnohospodárstvo, komunitná ekonomika, rozvoj vidieka

1 ÚVOD

Udržateľný rozvoj vidieka a udržateľné poľnohospodárstvo sú výrazne podmienené kapacitami globálnej, národnej, regionálnej a lokálnej ekonomiky. Vidiek je svojrázne prostredie nielen z geomorfologického a urbanistického hľadiska, ale aj z hľadiska priestorového, historického, kultúrneho, sociálneho, ekonomického (predovšetkým v zmysle pozície, významu a mnohofunkčnosti poľnohospodárstva), politického i psychologického. Nepredstavuje homogénny priestor a svojou špecifickosťou ovplyvňuje existenciu a vývoj spoločnosti vrátane tých jej častí, ktoré ako vidiecke označiť nemožno. Vidiek je častým predmetom spoločenských či ideologických polemík a snáh, bol idealizovaný, mýtizovaný, ale aj zatracovaný, resp. vystavený pokusom o likvidáciu, ktoré spôsobili devastáciu vidieckej krajiny, potom zas následným pokusom o obnovu a rekonštrukciu života na vidieku, teda o jeho renesanciu v spoločnosti. Vidiecka spoločnosť atakovaná urbanizáciou prešla obrovským vnútorným prerodom a v súčasnosti ju nemožno ponímať len ako kultúrne dedičstvo, ale ako transformujúci sa sociálny priestor, v ktorom prebieha nesmierne široká škála rôznych dejov a prelínajúcich sa procesov (Moravčíková a kol., 2012).

Proces globalizácie a čoraz častejšie ekonomické krízy prinášajú do života spoločnosti množstvo problémov. Ich riešenia sú rôzne a popri „oficiálnych“ mechanizmoch existuje aj množstvo príkladov mobilizácie lokálneho potenciálu. Mimovládne organizácie dlhodobo kriticky upozorňujú, že niektoré medzinárodné programy rozvojovej spolupráce⁵⁰, ktoré sú podmienené prijatím liberálnych trhových politik či vytváraním štandardov, ich skôr ohrozujú ako prinášajú úžitok. Originálne stratégie organizácie komunit zabezpečujúce ich spoločenský a ekonomický rozvoj sa označujú ako alternatívne/lokálne/komunitné ekonomiky, ale aj ako lokálne finančné a ekonomické systémy či modely. Mnohé príklady ukazujú, ako možno v rámci úspešne vedenej organizácie komunit zaistiť aj v krízových obdobiach, resp. v komplikovaných podmienkach krajín globálneho Juhu, spoločenský a ekonomický rozvoj. Udržateľná lokálna ekonomika a poľnohospodárstvo vystupujú ako záchranné modely globálne neudržateľnej ekonomiky a predstavujú jedno z možných riešení krízy. Terminológia týchto nových javov a procesov však nie je zjednotená a problematika alternatívnych ekonomík či alternatívneho poľnohospodárstva nie je ani komplexne, ani interdisciplinárne analyzovaná.

50 Napríklad jeden z programov Svetovej banky s názvom *Benchmarking the Business of Agriculture (BBA)* úplne „prehliada“ význam malých fariem napriek tomu, že v subsaharskej Afrike a Ázii sa väčšina potravín pre miestnych konzumentov vyrobí na malých farmách. Tlak na liberalizovanie trhu a priamu podporu zahraničných investícií v poľnohospodárstve ústi do zaberania pôdy pôvodným obyvateľom či do vytvárania ekologicky neudržateľných spôsobov výroby. Spolu s uľahčovaním dovozu z krajín globálneho Juhu tak môžu mať dobré úmysly katastrofálne dôsledky (Platforma MVO, 2014).

2 KOMUNITNÁ A ALTERNATÍVNA EKONOMIKA VERZUS TRHOVÁ EKONOMIKA

Alternatívna či komunitná ekonomika obvykle býva charakterizovaná ako resocializované, repolitizované a priestorovo ukotvené miesto, kde sa vzájomne prepájajú obchodné praktiky chápané ako etická prax (Gibson-Graham, 2006). Zástancovia tohto konceptu zdôrazňujú potrebu uvedomiť si najmä jej geografickú a kultúrnu „vsadenosť“⁵¹, rešpektovať početné a odlišné predstavy smerujúce k množstvu sociálne akceptovaných a lokálnych iniciatív orientovaných predovšetkým na miestny trh. Presadzujú zmysluplnú komunitnú kontrolu a spravodlivé rozdelenie prebytku, počítajú s dlhodobými investíciami a obhajujú environmentálne udržateľné, komplexné a etické projekty. Ekonomická alternatíva neaspíruje byť rovnocennou s dominantným ekonomickým modelom, ale ponúka vyváženú náhradu nedostatkov formálnej ekonomiky v oblasti spolupráce, tvorby silnejších sociálnych väzieb a sociálneho kapitálu. Alternatívne formy ekonomiky existujú tak v ekonomicky prosperujúcich krajinách globálneho Severu, ako aj v krajinách globálneho Juhu či marginálnych spoločnostiach. Ich vznik a rozšírenie je však často potlačené dominantným modelom.

Všetky ekonomické modely je možné umiestniť na pomyselnom kontinuu dvoch ideálnych typov – výlučnej sebasaturácie a výlučnej produkcie pre trh (Gudeman, 1996; Moravčíková, 2004). V prvom prípade sa výrobné aktivity realizujú pre seba a svoju skupinu, čo vedie k relatívnej nezávislosti a hospodárskej sebestačnosti. Komunitná ekonomika sa viaže na skupinu ľudí tvoriacich územné spoločenstvo, ktorí využívajú materiálne nástroje a zároveň kultúrne dedičstvo. Ekonomické procesy sú cyklické, reprodukujú sa a žiadne výmeny sa nerealizujú za hranicami komunity. Komunitné ekonomiky sú previazané s rôznymi druhmi priestorovej a lokálnej identity, produkcie, distribúcie, spotreby a výmeny sú sociálne regulované. V druhom prípade sú výrobné aktivity sprevádzané výmenami, čo vedie k čiastočnej (alebo úplnej) závislosti a zdôrazneniu zisku. Perfektný trh je založený na súťaži medzi anonymnými jednotlivcami či skupinami, ktorých cieľom je akumulácia majetku a dosiahnutie zisku. Trhové vzťahy presahujú lokálny rámec a sú definované prevažne inak ako lokálne. Zdroje trhovej ekonomiky pozostávajú z rôznych druhov tovarov a služieb a závisia od základných faktorov výroby, ako pôda, práca a kapitál. Sú udržiavané prostredníctvom súkromného vlastníctva, obchoduje sa s nimi a ich hodnota sa porovnáva peniazmi. Stratégie

51 Koncept „vsadenosti“ (*embeddedness*) prezentovaný najmä v prácach K. Polanyiho zdôrazňuje, že v mnohých spoločnostiach sú ekonomické vzťahy podmienené hlavne príbuzenstvom, náboženstvom, rezidenčnými a politickými sieťami a tieto prepojenia je potrebné vnímať rovnocenne s ostatnými ekonomickými charakteristikami. Ekonomika teda nevytvára autonómnu oblasť regulovanú legislatívou a formálnym právnym systémom, ale ekonomická a sociálna sféra sú často veľmi úzko prepojené. Aj niektorí kultúrni ekonómovia pripúšťajú, že ľudia si obvykle zabezpečujú živobytie spôsobom podobným tomu, akým moderní ekonómovia budujú modely trhovej ekonomiky. Lokálne/komunitné/alternatívne modely sú však veľmi rozmanité a mnohokrát aj veľmi odlišné od predstavovaných štandardov. Majú skôr metaforickú kvalitu a môžu sa formovať podľa rôznych aktuálne dominujúcich faktorov (rodina, dedičstvo, predstavy o niečom neznámom, cudzom a pod.).

majú predovšetkým racionálny, pragmatický a kompetitívny charakter a orientujú sa na čo najvyšší zisk. V sociálnej realite sú však existujúce ekonomiky kombináciou oboch typov. Väčšina ekonomických teórií⁵² zdôrazňuje len jeden alebo druhý koniec tohto kontinua. Antropologické štúdie však poukazujú na zmiešaný charakter ekonomických praktík a pri štúdiu lokálnych modelov odporúčajú vziať do úvahy, že trhová ekonomika obvykle vzniká v rámci komunitnej ekonomiky.

Všeobecne, systémy lokálnych ekonomík vytvárajú funkčnú alternatívu k ekonomickej globalizácii. Existuje mnoho lokálnych ekonomických štruktúr⁵³, ktoré podporujú udržateľný socioekonomický rozvoj komunit. Zabraňujú odčerpávaniu lokálnych zdrojov v prospech veľkých firiem a ponúkajú pracovné príležitosti priamo v mieste bývania, čo môže mať okrem iného aj nezanedbateľný vplyv na kvalitu životného prostredia (napr. pri využívaní miestnych surovín a energie, dopravy, odpadového hospodárstva, znečisťovania ovzdušia, pôdy a pod.). Druhy a spôsoby práce či zamestnania v lokalite tiež ovplyvňujú medziľudské vzťahy a charakter sociálnych prepojení rodín a príbuzenstiev, susedstiev a komunity. Lokálne/alternatívne ekonomiky majú tendenciu „produkovať to, čo spotrebujú a spotrebovať to, čo vyprodukujú“. To umožňuje nielen väčšiu sociálnu kontrolu, ale tiež uvedenie si priamej osobnej zodpovednosti za kvalitu života v komunite i dôsledky aktivít jednotlivcov.

LETS (Local Exchange Trading Scheme/System)⁵⁴ je neziskový a dobrovoľný systém založený s cieľom maximalizovať využitie schopností, vedomostí a zručností miestneho obyvateľstva. Sú to lokálne komunitné siete, v rámci ktorých si jednotlivci vymieňajú tovary a služby za minimálnu cenu, resp. s použitím tzv. lokálnej meny, dohodnutej účtovnej jed-

52 Ekonomická teória sa pri posudzovaní prospešnosti podniku stále sústreďuje iba na zisk pre majiteľa, a to výhradne v peňažnej podobe, pričom platí, že jeho výška vôbec nemusí vypovedať o zisku pre spoločnosť – môže ísť napríklad o podnik, ktorého výroba má negatívny vplyv na prírodu i na zamestnanosť v širšom regióne (napr. supermarket, ktoré môžu spôsobiť krach malých obchodov i výrobcov potravín v okolí). Je potrebné naučiť sa hľadať rovnováhu medzi ziskom pre podnikateľa (tzv. ekonomickým hľadiskom) a ziskom pre spoločnosť (Douthwaite, 1996).

53 Jedným z modelov sú napr. **úverové družstvá**, prostredníctvom ktorých ľudia svojpomocne financujú komunitné projekty. Takto fungoval i Gazdovský spolok Samuela Jurkoviča v Sobotišti, ktorý bol prvým úverovým družstvom na svete. Ďalej napr. **etické banky** – malé klasické banky, ktoré požíciavajú peniaze na eticky zamerané projekty (školy, škôlky, ekologické projekty a pod.), pričom nie sú úrokované. Fungujú napríklad v Nemecku. Život mnohých členov marginalizovaných skupín zlepšili, či dokonca zachránili **mikropôžičky**. Ich autorom je Bangladéšan Muhammad Junus, ktorý za ne dostal Nobelovu cenu za mier. Začal požíciavať chudobným malé sumy na konkrétne veci, čo im pomohlo preklenúť nepriaznivé obdobie. Na tomto princípe neskôr založil banku, ktorej pobočky s úspechom fungujú aj v mnohých krajinách globálneho Severu. Svojpomoc funguje aj na úrovni podnikov, napríklad vo Švajčiarsku vznikol systém **WIR Bank** – vzájomné zúčtovanie pohľadávok, pri ktorom podniky riešili pohľadávky bezpečne, zaúčtovaním si služieb a produktov. V súčasnosti je vo WIR systéme zapojených približne 70 000 malých a stredne veľkých podnikov (Sulík, 2010).

54 LETS predstavuje podobný typ svojpomoci, aká bežne existovala v minulosti na slovenských dedinách. Systémový prístup vniesli do tohto modelu západoeurópske krajiny v druhej polovici 20. storočia, kedy sa uplatňoval predovšetkým v rurálnych komunitách. Zavedenie LETS v mestskej časti alebo v mikroregióne si vyžaduje relatívne vysokú mieru decentralizácie (ako napr. v Holandsku alebo v severských krajinách).

notky (napr. body, krížiky a pod.) alebo komunitných kreditov. Tieto prepočítavacie jednotky existujú len v lokálnom účtovníctve a na účtoch členov LETS a cena sa stanovuje dohodou. Komunitné kredity sa získavajú za poskytnutie tovaru či služby a jednotlivci ich môžu použiť na všetko, čo ponúkajú ostatní členovia LETS, napr. na starostlivosť o deti, dopravu, potravu, opravy, domáce práce atď. Takýto systém je výhodný aj preto, že sa prispôsobuje objemu prebiehajúceho obchodu a v systéme nemôže vzniknúť inflácia. Založenie LETS si vyžaduje aktivizáciu obyvateľov, osobnú zainteresovanosť a vysokú mieru dôvery.

Prvýkrát sa myšlienka systematického výmenného obchodu objavila v 30. a 40. rokoch 20. storočia v mestských častiach USA a v niektorých európskych krajinách. Ich ďalšiemu rozvoju zabránila vojna. V novodobej ére založenie LETS v Kanade vo Vancouveri v roku 1983 naštartovalo vznik tzv. **výmenných kruhov** takmer po celom svete. Najviac sa rozšírili v Holandsku, Anglicku, Nemecku, Švajčiarsku, USA, Kanade, Austrálii, na Novom Zélande, a tiež v krajinách globálneho Juhu, ako napríklad v Thajsku, Indonézii, Ekvádore, Hondurase, Novej Guinei a podobne.

Časová banka (Time bank) predstavuje alternatívny ekonomický systém, ktorý vychádza z predpokladu, že každý človek potrebuje určitú službu, a zároveň je schopný inú službu ponúknuť, a to aj v prípade, ak sám pomoc potrebuje, resp. je na ňu odkázaný. V systéme časovej banky ide o výmenu času rovnocenne vnímaného jednotlivcami a o vytváranie pevných sociálnych väzieb. Aktivizujú sa nedostatočne alebo vôbec nevyužitú zdroje (nezamestnaní, dôchodcovia a pod.), ktoré majú potenciál zabezpečovať služby potrebné pre najbližšie okolie. Jedna hodina akejkolvek služby pre komunitu zodpovedá jednému kreditu alebo tzv. časovému peniazu. Časové peniaze možno uchovať v „banke“ alebo darovať.

Ďalšími modelmi lokálnych/alternatívnych ekonomických štruktúr sú komunitné banky či družstevné záložne a komunitné spoločnosti (Bielik, 2014). **Komunitné banky a družstevné záložne (Community Banks and Credit Unions)** majú podobu sporiacich a pôžičkových schém, ktoré sú dostupné a dôveryhodné pre ich členov. Ponúkajú pôžičky s veľmi výhodným úrokom a povzbudzujú ľudí k sporeniu na účtoch prostredníctvom malých súm, ktoré sú pre klasické banky nezaujímavé. Komunitné banky a družstevné záložne investujú peniaze predovšetkým do rozvojových komunitných projektov a väčšina týchto investícií sa vracia späť komunite. Ich členmi sú väčšinou ľudia s nízkymi príjmami, ktorí v nich sporia, požičiavajú si a dobrovoľne, bez nároku na odmenu, ich riadia. Tieto družstevné záložne poskytujú pôžičky na menšie výdaje.

Komunitné spoločnosti (Community business) vlastnia a kontrolujú ľudia z komunity a poskytujú výlučne služby pre komunitu a na jej prospech. Akýkoľvek zisk sa využíva na posilnenie tohto podnikania alebo na vytvorenie ďalších služieb pre lokálne spoločenstvo. Komunitné spoločnosti majú často formu družstiev, napr. bytové, potravinové, marketinové a iné družstvá. Základné princípy ich fungovania sú: dobrovoľné a otvorené členstvo, demokratická kontrola členmi, ekonomická participácia členov, autonómia a nezávislosť, vzdelávanie a výcvik, vzájomná informovanosť, spolupráca a záujem o komunitné dianie a život.

3 DROBNÉ FARMÁRČENIE VERZUS KONVENČNÉ POLNOHOSPODÁRSTVO

Druhá polovica 20. storočia i súčasnosť sú typické prevládajúcim konzumným štýlom života a výrazne ovplyvnené ekologickými problémami spojenými s devastáciou životného prostredia. To u istej časti populácie vyvoláva nesúhlas a volanie po tzv. ekologicky priaznivom životnom štýle, resp. po návrate k tradičným spôsobom produkcie potravín, ktoré reprezentujú modely tzv. alternatívneho poľnohospodárstva. Okrem týchto ideologicky „ušľachtilejších“ motívov je častým motívom aj príklon k modernému, tzv. BIO životnému štýlu, ktorý možno dnes považovať dokonca za statusovú symboliku istých socioekonomických skupín či spoločenských vrstiev.

Súčasnú poľnohospodárstvo závisí od využívania obrovského množstva chemických látok a fosílnych palív. Ovláda ho niekoľko veľkých korporácií, ktoré sa sústredili najmä v bohatých a priemyselných krajinách. Tento systém je postavený na malom počte kľúčových plodín a podryva základ udržateľných potravinových a ekologických systémov, od ktorých závisí ľudský život. Toto poľnohospodárstvo taktiež znečisťuje a poškodzuje vodu, pôdu a vzduch. Významne prispieva ku zmene klímy, zhoršuje biodiverzitu, ale aj blahobyt farmárov a zdravie spotrebiteľov. Je súčasťou širšieho a zlyhávajúceho potravinového systému, ktorý spôsobuje:

- čoraz silnejšiu nadvládu korporácií v niektorých regiónoch sveta vedúcu k stále nižšej schopnosti farmárov a spotrebiteľov rozhodovať ako a kde sa budú potraviny pestovať a čo sa bude konzumovať,
- vysokú tvorbu odpadu v potravinových reťazcoch (dosahujúcu 20-30%), a to v krajinách globálneho Juhu najmä vo fáze po zbere úrody a v krajinách globálneho Severu vo fáze koncového predaja a spotreby,
- zaberanie obrovskej plochy na pestovanie plodín slúžiacich ako krmivo pre hospodárske zvieratá (približne 30% zo všetkej dostupnej plochy a 75% poľnohospodárskej pôdy) a na biopalivá (približne 5% celkovej využiteľnej energie plodín),
- vznik globálneho potravinového systému založeného na monokultúrach malého počtu vysoko ziskových plodín, čo vedie k rozširovaniu neudržateľného a nezdravého stravovania s nedostatkom živín a ku vzniku problémov s podvýživou aj obezitou, závažné dôsledky pre ekosystémy (Greenpeace, 2015).

Častým argumentom v prospech veľkoplošného, resp. konvenčného poľnohospodárstva je lacnejšia produkcia a väčšia rentabilita. Otázkou však je, pre koho je konvenčné poľnohospodárstvo ekonomicky rentabilnejšie a aká je kvalita jeho produkcie. Industriálne poľnohospodárstvo v takej podobe ako ho poznáme dnes už mnohí odborníci nepovažujú za udržateľné, pričom výzvou nie je vyprodukovať viac potravín, ale vyprodukovať potraviny tam, kde sú potrebné, a v súlade s prírodou. To si vyžaduje najmä väčšiu podporu ekologických fariem, malých a lokálnych farmárov, a verejnosť, ktorá lepšie chápe potraviny a ich výrobu. Je dôležité, aby ľudia pochopili dosah individuálneho výberu potravín, ale tiež aké je

dôležité podporovať drobné organické poľnohospodárstvo a poľnohospodárstvo s vysokou prírodnou hodnotou.

V súvislosti so situáciou v krajinách globálneho Juhu je potrebné riešiť problém sociálnej nerovnosti (prejavuje sa absenciou rovnocenného prístupu poľnohospodárov – najmä žien – ku zdrojom) a zároveň aj potrebu znížovať plytvanie potravinami a prejsť ku zdravšiemu stravovaniu. Je nutné uvedomiť si tiež niekoľko dôležitých faktov:

- podľa odhadov FAO si bude nárast počtu obyvateľov na svete zo 7 na 9,1 miliardy vyžadovať do roku 2050 až 70%-né zvýšenie zásobovania potravinami, hoci tie isté odhady uvádzajú, že samotné zvyšovanie výroby nepostačí na zaistenie potravinovej bezpečnosti pre všetkých,
- podľa odhadov FAO dosiahne nárast využívania ornej pôdy do roku 2050 len 4,3%,
- poľnohospodárstvo zabezpečuje v krajinách globálneho Juhu prácu a živobytie pre viac než 70 % ekonomicky činného obyvateľstva, najmä žien,
- podľa odhadov Svetovej banky je pri znižovaní chudoby rast v poľnohospodárskom sektore dvakrát účinnejší než rast v ostatných sektoroch,
- podiel oficiálnej rozvojovej spolupráce (ODA) vyčlenenej na poľnohospodárstvo na medzinárodnej úrovni za posledné tri desaťročia prudko klesol,
- v dôsledku nestabilných poľnohospodárskych trhov v krajinách globálneho Juhu je zásobovanie potravinami nadmerne ohrozené prírodnými katastrofami, konfliktmi alebo krízami verejného zdravia,
- Európska komisia odhaduje, že na svete sa stratí alebo vyhodí až 30% potravín, a ak sa neprijmú preventívne opatrenia, vzrastie ročná produkcia potravinového odpadu v Európskej únii do roku 2020 približne o 40%, čo znamená nárast z 89 miliónov ton ročne (179 kg na osobu) na 126 miliónov ton (Európsky parlament, 2015).

Z toho vyplývajú kľúčové strategické zámery a ciele pre krajiny EÚ:

- je dôležité podporovať poľnohospodárstvo v krajinách globálneho Juhu a prideliť primeraný podiel zahraničnej rozvojovej spolupráce,
- je dôležité zlepšiť podmienky žien v poľnohospodárstve, najmä v afrických, karibských a tichomorských štátoch, keďže sa preukázalo, že vďaka posilňovaniu postavenia žien na vidieku a súvisiacim investíciám sa výrazne zvyšuje produktivita a znižuje sa hlad a podvýživa,
- pri zabezpečovaní obživy pre miestne obyvateľstvo treba uprednostňovať programy spolupráce založené na mikrouveroch pre malé environmentálne udržateľné poľnohospodárske podniky,

- je vhodné uznať multifunkčný aspekt poľnohospodárstva⁵⁵ a lesného hospodárstva, ktoré majú okrem výroby potravín kľúčový význam pre verejné blaho pokiaľ ide o kvalitu krajiny, biodiverzitu, stabilitu klímy a zmierňovanie prírodných katastrof, ako sú povodne, suchá a požiare,
- potravinové politiky EÚ je nutné zameriavať na vyššiu udržateľnosť v rámci celého potravinového dodávateľského reťazca tým, že budú podporovať organickú a biodynamickú výrobu a miestnu distribúciu potravín.

Konkurentom konvenčnej poľnohospodárskej výroby je podľa Ekonomickej encyklopédie (Michník a kol., 1995) **alternatívne poľnohospodárstvo**, ktoré ju však nemôže úplne nahradiť. Je založené na prirodzenom vzťahu človeka k prírode, ktorý preferuje biologické technológie, vylučuje používanie priemyselných hnojív a chemických prostriedkov. Ako synonymá sa používajú tiež pojmy **ekologické, biologické, zelené alebo organické poľnohospodárstvo**, ktoré slúžia na označenie vyváženého agroekosystému trvalého charakteru založeného predovšetkým na miestnych obnoviteľných zdrojoch. Príroda sa chápe ako jednotný celok, ktorý je človek povinný rešpektovať, a preto by mal riadiť poľnohospodársku výrobu tak, aby sa stala harmonickou súčasťou tohto celku⁵⁶. Alternatívne poľnohospodárske systémy uprednostňujú a zdôrazňujú najmä odlišný manažment, prirodzené biologické vzťahy (napr. medzi škodcami a predátormi) a využitie prírodných procesov (bez chemických zásahov)⁵⁷. Ekologické poľnohospodárstvo spája modernú vedu a inovácie s princípom rešpektovania prírody a biodiverzity, zabezpečuje zdravé hospodárenie a zdravé potraviny, chráni pôdu, vodu a klímu, nekontaminuje životné prostredie chemickými látkami a nepoužíva geneticky vytvorené osivá. Jeho základ tvorí priame prepojenie ľudí a fariem, resp. spotrebiteľov a producentov. Myšlienky „organického hnutia“, „locavore“ (lokálne produkovanych potravín) a „potravinovej nezávislosti“ prešli vývojom a začínajú narúšať etablovaný

55 Pojem **multifunkčné poľnohospodárstvo** znamená, že okrem primárnej produkcie potravín poľnohospodárska činnosť formuje vzhľad krajiny, poskytuje environmentálne výhody (zachovanie prírodného prostredia, trvalo udržateľné hospodárenie s obnoviteľnými prírodnými zdrojmi a ochranu biodiverzity) a prispieva k socioekonomickému oživeniu vidieckych oblastí. Poľnohospodárstvo je multifunkčné, ak má jednu alebo viac funkcií okrem svojej primárnej úlohy produkcie potravín.

56 Napríklad Bartošová (1996), Kočík (1998).

57 Ekologické poľnohospodárstvo môže produkovať prinajmenšom také isté množstvo potravín z jedného hektára ako konvenčné poľnohospodárstvo a úroda sa môže stále zvyšovať (obzvlášť v krajinách globálneho Juhu). Súčasná meta-analýza ukazuje, že globálne môže ekologické poľnohospodárstvo produkovať v priemere až o 30 % viac potravín z jedného hektára ako konvenčné poľnohospodárstvo, pričom v krajinách globálneho Juhu to môže byť dokonca až o 80 % viac (Badgley et al., 2007).

priemyselný model poľnohospodárstva. Za rastúcou podporou agroekológie stoja vidiecke, sociálne a spotrebiteľské hnutia, environmentalisti, vedci a mnohí ďalší⁵⁸.

Alternatívne poľnohospodárstvo zahŕňa široké spektrum postupov či techník označovaných napríklad ako biologické, nízkonákladové, organické, regeneratívne či udržateľné (National Research Council, 1999). V domácej literatúre sa najčastejšie stretávame s jeho členením na: organické poľnohospodárstvo, biologické poľnohospodárstvo, organicko-biologické poľnohospodárstvo, biodynamické poľnohospodárstvo, ekologické poľnohospodárstvo, udržateľné poľnohospodárstvo a metódu ANOG⁵⁹. Techniky používané v alternatívnom poľnohospodárstve môžu byť kompatibilné s rôznymi veľkosťnými kategóriami fariem, pričom voľbu konkrétnej stratégie výrazne ovplyvňujú klimatické podmienky a kvalita pôdy. Alternatívne postupy sa musia citlivo prispôbovať fyzickým, prírodným i sociokultúrnym podmienkam prostredia, v ktorom sa realizujú. Alternatívne poľnohospodárstvo nie je jednoduché, pretože je ťažké predvídať realizovateľnosť a udržateľnosť alternatívnych systémov a odhadovať ich ekonomické dopady či prínosy.

3.1 Modely a techniky udržateľného poľnohospodárstva pre drobné poľnohospodárstvo a farmárčenie⁶⁰

Väčšina foriem udržateľného poľnohospodárstva predstavuje návrat k overeným tradičným a *eco-friendly* technikám. Ich rozhodujúcim cieľom je udržiavať a zveľaďovať prírodné zdroje, chrániť životné prostredie, zabezpečiť istú mieru rentability, úspora energie, zvyšovanie produktivity, ale najmä zlepšenie bezpečnosti a kvality potravín a vytvorenie životaschopnej socioekonomickej infraštruktúry. Environmentálna udržateľnosť a ochrana biodiverzity (aj keď už redukovanej) je jednou z hlavných priorít súčasného rozvoja poľnohospodárstva⁶¹ v kontexte moderného rozvoja vidieka i regionálneho rozvoja. Uvedené tendencie zahŕňajú

58 La Via Campesina, Juhoamerická vedecká spoločnosť pre agroekológiu (SOCLA), Akčná sieť pre pesticídy a ďalší, úspešne riešia rôzne aspekty problému. Aj vedci a medzinárodné inštitúcie, ako napríklad regionálne úrady OSN pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO) alebo konzorcium CGIAR, ktoré združuje v globálnom partnerstve organizácie zaoberajúce sa skúmaním budúcej potravinovej bezpečnosti sveta, neustále rozširujú poznatky z vedeckého výskumu agroekológie. Túto víziu charakterizuje udržateľnosť, spravodlivosť a potravinová sebestačnosť. Vďaka nim sa pestujú bezpečné a zdravé potraviny, ktoré spĺňajú základné ľudské potreby, pričom kontrolu nad potravinami a poľnohospodárstvom majú v rukách miestne spoločenstvá (Greenpeace, 2015).

59 Táto metóda sa uplatňuje pri produkcii ovocia a zeleniny. Základom je prirodzená úrodnosť pôdy. Je prípustné len prísne vymedzené a kontrolované množstvo priemyselných hnojív a pesticídov. Podrobné charakteristiky pozri: Kočík (1998).

60 Moravčíková – Adamičková (2014).

61 Je potrebné si uvedomiť terminologický rozdiel v anglickom a slovenskom jazyku, ktorý sa týka pojmov *agriculture* a *farming*. Pojem *agriculture* je v angličtine rozsiahlejší a zahŕňa dva pojmy – *farming* a *husbandry*, pričom prvý z nich označuje právne podložené podnikateľské aktivity a druhý pojem sa spája s rodinným hospodárstvom a hospodárením.

niekoľko typov techník alternatívneho poľnohospodárstva vhodného predovšetkým pre drobné farmárčenie:

- organické poľnohospodárstvo,
- biodynamické poľnohospodárstvo,
- bezorbové obrábanie pôdy,
- mestské a prímestské poľnohospodárstvo,
- prírodné poľnohospodárstvo,
- ekologické poľnohospodárstvo,
- permakultúra,
- integrované poľnohospodárstvo,
- plávajúce farmy,
- komunitou podporované poľnohospodárstvo (Padmavathy – Poyyamoli, 2011).

Organické poľnohospodárstvo (*Organic Farming*)

Organické poľnohospodárstvo je pojem, ktorý označuje ľudské aktivity v agrárnej sfére šetrné voči biosfére, a tiež konkrétny postup, ktorý vylučuje používanie syntetických hnojív a pesticídov, umelú reguláciu rastu plodín, používanie prísad do krmív pre hospodárske zvieratá a geneticky modifikované organizmy. K jeho základným princípom patrí zachovanie úrodnosti pôdy, ktoré sa spravidla dosahuje používaním vlastných organických hnojív a striedaním plodín v osevnom postupe. Vstupy sú maximálne obmedzované a prísne limitované, keďže ide o takmer uzavretý agroekosystém. Tento model kladie dôraz tiež na etiku chovu hospodárskych zvierat a na účelné funkčné prepojenie rastlinnej a živočíšnej výroby. Jeden z prvých novodobých príkladov bol zaznamenaný v Anglicku v 40. rokoch 20. storočia, avšak de facto ide o prehistorickú metódu starú ako poľnohospodárstvo samo. Postupy a metódy organického poľnohospodárstva sú formálne a právne regulované systémom certifikácie⁶² pre producentov–farmárov, a tiež pre spotrebiteľov. V niektorých krajinách bol dokonca vytvorený systém lokálnej/komunitnej certifikácie produktov organického poľnohospodárstva.

Biodynamické poľnohospodárstvo (*Bio-Dynamic Farming*)

Biodynamické poľnohospodárstvo je najstarším ekologickým modelom poľnohospodárstva, ktorý sa objavil už na prelome 19. a 20. storočia. Vychádza z predstáv a poznatkov o vplyve Mesiaca, Slnka a planét na životné procesy a o vplyve kozmických, resp. vesmírnych síl na agrotechnické postupy. Je kombináciou biologických a dynamických postupov, ktoré zahŕňajú napr. využitie hnojív živočíšneho pôvodu, striedanie plodín, starostlivosť o „blahobyť“ hospodárskych zvierat, celistvosť hospodárstva/farmy a lokálne distribučné mechanizmy. Biodynamické poľnohospodárske techniky upriamujú pozornosť aj na problematiku súvisiacu so súčasným demografickým vývojom, klimatickými zmenami a vyčerpatelnosťou

62 Certifikačný systém zastrešuje medzinárodná organizácia *International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM)*, ktorá bola založená v roku 1972.

zdrojov energie. Zdôrazňujú potrebu vytvoriť alternatívne efektívny a účinný systém, ktorý odráža tieto trendy.

Bezorbové obrábanie pôdy (*No Tillage Farming*)

Zber plodín je obvykle spojený s klasickou orbou, ktorá sa vykonáva prevažne s pomocou strojovej techniky (traktorov). Takýto zásah do pôdy ovplyvňuje napríklad jej kompaktnosť, spôsobuje úbytok organickej hmoty, záhubu (resp. rozklad) niektorých pôdnych mikroorganizmov a ďalšie negatívne javy. Bezorbové obrábanie pôdy eliminuje tieto vplyvy a je ekonomicky efektívnejšie v porovnaní s konvenčným poľnohospodárstvom, pretože výrazne redukuje režijné náklady. Pri bezorbových metódach sa zvyšky rastlín nechajú porezané na povrchu pôdy spolu so zvyškami strniska a odumretých koreňov a spolu slúžia ako mulčovací materiál. Seje sa priamo do neobrobenej pôdy. Takéto metódy sa považujú za konzervačné a pôdoochranné systémy pestovania poľnohospodárskych plodín.

Mestské a prímestské poľnohospodárstvo (*Urban and Periurban Farming*)

Tento alternatívny model poľnohospodárstva reprezentujú rôzne techniky kultivácie (napr. vertikálne farmy), spracovania a distribúcie zeleniny a ovocia, ktoré boli vypestované v mestskom prostredí nielen pre vlastnú spotrebu, ale tiež pre obchod. Aj keď mestské a prímestské poľnohospodárstvo má zvyčajne zabezpečiť určitý príjem či doplnkovú produkciu potravín, v niektorých komunitách je hlavným dôvodom týchto aktivít relax a rekreácia. Okrem toho prispieva k potravinovej bezpečnosti tým, že zvyšuje podiel potravín dostupných pre ľudí žijúcich v mestách a umožňuje im konzumáciu čerstvej zeleniny, ovocia i mäsa.

Prírodné poľnohospodárstvo (*Natural Farming*)

Prírodné poľnohospodárstvo je známe aj ako *Do-Nothing Farming* a je alternatívou k tradičnému i konvenčnému poľnohospodárstvu. Je založené na možnosti zúžitkovať synergický efekt priestorovo dočasne sa prekrývajúcich plodín, rastlín a zvierat, ako aj „domorodých“ mikroorganizmov. Jeho unikátnosť spočíva v tom, že nebýva komercializované, ale skôr praktizované pre domáce potreby. Využíva ľahko dostupné ingrediencie a mikroorganizmy, ktoré sa kultivujú alebo miešajú veľmi jednoduchým spôsobom, častokrát tiež s využitím zvyškového odpadu a materiálu.

Ekologické poľnohospodárstvo (*Eco-Farming*)

Je to bližšie nešpecifikovaná forma alternatívneho poľnohospodárstva, ktorá kopíruje jeho všeobecné princípy, t.j. väzbu na lokálne prírodné pomery – pôdu a klímu. Ekologické poľnohospodárstvo využíva predovšetkým miestne a obnoviteľné zdroje a ekologicky šetrné technologické postupy, ktoré minimalizujú poškodzovanie životného prostredia. Stabilita a udržateľnosť sa vníma predovšetkým vo vzťahu k budúcim generáciami, ktoré by mali mať garantované vhodné a primerané environmentálne podmienky. Nevyhnutnými charakteristikami tohto systému sú: maximálne, avšak udržateľné využitie lokálnych zdrojov; minimalizovanie externých vstupov a investícií (len v prípade komplementarity k lokálnym

zdrojom); dôraz na samozásobiteľstvo kombinované s doplnkovou produkciou pre trh; zachovanie biodiverzity rastlinných a živočíšnych druhov ako základne pre ekologickú stabilitu; zachovanie podporných ekosystémov a služieb; vytvorenie sociálne i ekonomicky atraktívneho lokálneho priestoru.

Permakultúra (*Permaculture*)

Pôvod tohto pojmu je zložený z anglického výrazu „permanent agriculture“. Cieľom je vytvoriť trvalo udržateľné, ekologicky zdravé a ekonomicky prospešné systémy schopné zabezpečiť vlastné potreby s minimalizovaním znečistenia životného prostredia a ďalších nepriaznivých vplyvov (napr. dopadov možných klimatických výkyvov, extrémnych zrážok a pod.). Permakultúra je založená na pozorovaní prírodných systémov a využíva tak poznatky modernej vedy, ako aj poznatky tradičného poľnohospodárstva. Ide o prístup k životu a všetky ľudské činnosti sú založené na etickom využívaní krajiny. Kombinuje pôdu, vodu, rastliny, zvieratá a ľudské potreby do štruktúry spolupracujúcich prvkov systému (Šarapatka, 2010). Permakultúra alebo permanentná agrikultúra znamená trvalú udržateľnosť. Pozemok vníma ako celok, ktorý správne funguje len vtedy, keď sú v ňom zastúpené mikroorganizmy, chrobáky, ale aj burina. Hoci môžu permakultúrne záhrady na prvý pohľad pripomínať húštinu, udržiavať fungujúcu rovnováhu nie je jednoduché. Pestovateľ sa musí naučiť, ktoré rastliny rastú lepšie vo vzájomnej symbióze a ako ich spojiť do jedného celku. Permakultúra sa riadi tromi etickými princípmi: (i) dbaj o Zem, (ii) dbaj o ľudí a (iii) určí hranicu spotreby i reprodukcie a prerozdelenia nadbytku. Okrem toho ju definuje dvanásť základných princípov: pozoruj a konaj; zachytávaj a uchovávaj energiu; získavaj výnos, usmerňuj seba samého a prijímaj spätnú väzbu; využívaj obnoviteľné zdroje a služby; nevytváraj odpad; navrhuj najprv vzory a potom detaily; uprednostni začleňovanie pred vyčleňovaním; využívaj malé a pomalé riešenia; využívaj rozmanitosť a váž si ju; váž si okrajovosť; využívaj zmenu tvorivo a tvorivo na ňu aj reaguj (Tkáčová, 2013). Tento model alternatívneho poľnohospodárstva zabezpečuje aj stabilný sociálny poriadok, pozitívne upravuje vzťahy ľudí k prírode a následne vzťahy medzi ľuďmi.

Integrované poľnohospodárstvo (*Integrated Farming System*)

Kombinácia rastlinnej a živočíšnej výroby zmiernuje krehkosť i odolnosť poľnohospodárskych systémov voči čoraz náročnejším požiadavkám, ktoré vyplývajú z aktuálne presadzovaného konceptu tzv. multifunkčného poľnohospodárstva. Pojem multifunkčné poľnohospodárstvo znamená schopnosť rozvinúť v rámci agrárneho sektora aj iné ako čisto produkčné funkcie. Tento koncept znamená plnenie štyroch kľúčových funkcií – ekonomickej, sociálnej, environmentálnej a funkcie potravinovej bezpečnosti. Multifunkčnosť poľnohospodárstva možno potom chápať ako schopnosť produkovať nielen komoditné, ale tiež nekomoditné výstupy – napr. agroturizmus, wellness turistiku či iné služby.

Komunitou podporované poľnohospodárstvo (CSA – Community Supported Agriculture)

CSA model⁶³ predstavuje alternatívu, ktorá umožňuje spotrebiteľom priamy kontakt s producentmi potravín. V tomto systéme majú spotrebiteľia garantovaný stály prísun organických produktov a producenti/farmári nemusia investovať do marketingových aktivít, pretože majú zabezpečený odbyť. Cieľom CSA je eliminovať agrochemikálie a vstupy zvonku. Využíva pritom: intenzívne biopestovanie zamerané na efektívne pestovanie (napr. na stoloch), pri ktorom možno dosiahnuť vysokú úrodu na veľmi malej ploche; biodynamické poľnohospodárstvo, ktoré sa snaží vytvoriť sebestačné jednotky zväčšením diverzity rastlín a zvierat a zároveň minimalizovaním vonkajších vstupov (napr. komerčných hnojív a benzínu); aj konvenčné organické poľnohospodárstvo, pri ktorom je síce prípustné používať hnojivá, stroje a palivo, ale nie herbicidy či pesticidy. CSA obvykle pozostáva z jedného alebo viacerých farmárov a zmluvne podchytených členov, ktorí vopred financujú poľnohospodárske aktivity s vedomím, že budú pravidelne zásobovaní poľnohospodárskymi produktmi⁶⁴. Je to jeden z najdynamickejších a sa rozvíjajúcich trendov drobného poľnohospodárstva. CSA slúži ako „dáždnik“ pre farmárov, ktorí sa snažia dosiahnuť prospešnú spoluprácu s konzumentmi, ekologické a udržateľné hospodárstvo a šíriť verejnú osvetu o súčasných problémoch farmárov i poľnohospodárstva.

4 ZÁVER

Udržateľný rozvoj vidieka a udržateľné poľnohospodárstvo sa javia ako nevyhnutné prístupy z pohľadu zachovania ľudskej existencie v celosvetovom, regionálnom i lokálnom význame. Modernizácia a rozvoj priniesli tak pozitíva, ako aj negatíva, ktoré dnes nedokážeme vyriešiť tým istým spôsobom myslenia a správania, ktorý ich spôsobil. Globálna ekologická kríza, kríza hodnôt ako podstata celosvetovej hospodárskej krízy a existencia tzv. rizikovej spoločnosti⁶⁵ podčiarkujú potrebu rešpektovať princípy udržateľného smerovania ľudského vývoja. Alternatívne schémy a modely ekonomík či poľnohospodárstva vytvárajú dostatočné predpoklady a zároveň predstavujú konkrétne možnosti, resp. návody ako tieto potreby uspokojiť. Ich realizácia v praxi však závisí predovšetkým od vôle i miery uvedomelosti a odhodlania jednotlivcov, spoločenských a celých spoločností.

63 V Japonsku sa takýto štýl hospodárenia nazýva „rolníctvo s tvárou“. Európania používajú tiež termín „predplatené hospodárstvo“ a vo Veľkej Británii sa používa výraz „spájanie farmárov s konzumentmi“. V USA je bežné neformálne označenie debničkový systém (*Box System*). Na Slovensku napr. <http://www.slovenskadebnicka.sk/>; <http://www.debnickari.sk/>; <http://www.zeleninari.sk/> atď.

64 Model, ktorý napríklad vo Francúzsku funguje už 13 rokov, spája drobných farmárov so spotrebiteľmi bez sprostredkovateľov a viac ako štvrtí milióna spotrebiteľov získava potraviny týmto spôsobom, čo znamená, že približne 1600 farmárov má stály odbyť. Sebestačné hospodárstva znamenajú kvalitnejšie a zdravšie potraviny aj pre obyvateľov krajín globálneho Juhu (Platforma MVRO, 2014).

65 Pojem vytvorený nemeckým sociológom U. Beckom, podľa ktorého modernizácia a vedecko-technický rozvoj prinášajú uľahčenie života a množstvo pozitív, na druhej strane však negatívne ovplyvňujú životné prostredie a prinášajú nové riziká.

5 PRAKTICKÁ ČASŤ: VHODNÉ METÓDY A TECHNIKY VÝUČBY

Príprava prednášok alebo seminárov na témy súvisiace s úlohou poľnohospodárstva a farmárčenia v procese rozvoja vidieka si vyžaduje pochopenie rôznych širších sociálno-priestorových súvislostí, kultúrno-politických a ekonomických kontextov, ku ktorým sú viazané. Preto je vhodné využívať aj interaktívne nástroje umožňujúce hlbšie pochopiť teoretické znalosti a koncepty.

Dôležitou podmienkou interaktívnej výučby a aplikácie vhodných techník sú kvalitné výpovedné a relevantné zdroje informácií. Úvodné časti tejto kapitoly sú venované príkladom a stručným charakteristikám kľúčových zdrojov informácií, ktorými sú webové stránky a rôzne audiovizuálne záznamy. V tretej časti tejto kapitoly sú popísané vybrané techniky výučby (štruktúrovaná diskusia, brainstorming, brainwriting, prípadové štúdie a participatívne projektovanie), ktoré je, okrem vstupných prednášok a prezentácií vhodné použiť pri jednotlivých témach.

5.1 Webové stránky zamerané na alternatívne ekonomiky, alternatívne poľnohospodárstvo, drobné farmárčenie a súvisiace témy

Food and Agriculture Organization of the United Nations / The Post-2015 Development Agenda and the Millennium Development Goals/Sustainable Agriculture
(<http://www.fao.org/post-2015-mdg/14-themes/sustainable-agriculture/en/>)

FAO verí, že potravinová bezpečnosť môže byť spoločnou témou, ktorá prepojí svet pri budovaní udržateľnej budúcnosti. Členské štáty pomohli FAO identifikovať 14 tematických oblastí, čím prispeli k práci organizácie a podporili činnosť *Open Working Group* (OWG) pri dosahovaní stanovených cieľov udržateľného rozvoja. Témy, z ktorých jednou je poľnohospodárstvo, vychádzajú z globálnych cieľov OSN a sú úzko späté s 5-timi strategickými cieľmi FAO.

European Commission / Agriculture and Rural Development
(http://ec.europa.eu/agriculture/index_en.htm)

Oficiálna stránka Európskej komisie – Generálneho riaditeľstva pre poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka (Directorate-General for Agriculture and Rural Development) obsahuje aktuálne materiály, diskusie a ďalšie informácie týkajúce sa poľnohospodárstva a rozvoja vidieka. Generálne riaditeľstvo tvorí 11 riaditeľstiev, ktoré sa zaoberajú všetkými aspektmi Spoločnej poľnohospodárskej politiky zahrňujúcimi napr. podporu fariem, trhové indikátory, politiku rozvoja vidieka, politiku kvality, finančné a právne záležitosti, analýzy a hodnotenia, ako aj medzinárodné vzťahy súvisiace s poľnohospodárstvom. Poslaním Generálneho riaditeľstva je propagovať a presadzovať udržateľný rozvoj európskeho poľnohospodárstva a zabezpečovať blaho európskych vidieckych oblastí.

The World Bank/Agriculture
(<http://www.worldbank.org/en/topic/agriculture>)

Rozvoj poľnohospodárstva je jedným z najúčinnějších nástrojov na zamedzenie extrémnej chudoby, zvýšenie celkovej prosperity a „nakrmenie“ 9 miliárd ľudí do roku 2050. Rast v poľnohospodárstve je približne 2 až 4-krát efektívnejší v porovnaní s inými sektormi čo sa týka zvyšovania príjmov najchudobnejších. Toto je dôležitý fakt pre 78% najchudobnejšej populácie sveta žijúcej vo vidieckych oblastiach a životne závislej od farmárčenia. Poľnohospodárstvo je pre ekonomický rast tiež kľúčové, predstavuje 1/3 hrubého domáceho produktu a 3/4 zamestnanosti v subsaharskej Afrike. Avšak poľnohospodárstvom podmienený rast a redukovanie chudoby, ako aj globálna potravinová bezpečnosť sú riskantné, pretože poľnohospodárstvo je viac ako iné sektory zraniteľné a ohrozené klimatickými zmenami.

Alternative Farming Systems Information Centre/Farms and Community (<http://afsic.nal.usda.gov/farms-and-community>)

Udržateľné farmárčenie prináša rôznorodé benefity nielen komunitám, v ktorých farmy pôsobia, ale i celej spoločnosti. Okrem zabezpečovania potravín sú prirodzenými „správcami“ pôdy, vody a prírody a tvoria akúsi sociálnu a ekonomickú kostru lokálnych spoločenstiev. Táto webová stránka ponúka zdroje informácií o nasledovných témach:

- noví farmári/farmári – začiatočníci,
- komunitné potravinové systémy a občianske poľnohospodárstvo,
- komunitné záhrady,
- ochrana poľnohospodárskej pôdy,
- granty a pôžičky pre farmárov,
- malé farmy,
- mestské poľnohospodárstvo,
- ženy a menšiny v poľnohospodárstve.

Rural Finance Learning Centre/Agricultural innovation (<http://www.ruralfinance.org/library/policy-advice/agricultural-innovation/en/>)

Inovácie v poľnohospodárstve a financiách sú oveľa rozsiahlejšie ako technologické alebo produktové inovácie. Rovnako dôležité sú aj inovácie procesov, znalostného manažmentu a nové manažérske prístupy, partnerstvá v hodnotovom reťazci a pod. Takéto inovácie môžu zlepšiť produktivitu, kompetitívnosť a ekonomický rast a môžu zohrať dôležitú úlohu pri tvorbe pracovných miest, generovaní príjmov, odstraňovaní chudoby a posilňovaní sociálneho rozvoja. Táto webová stránka prináša informácie o inováciách vo vidieckych financiách, bankovníctve, pôžičkách, fondoch a poľnohospodárstve⁶⁶.

66 Názvy niektorých dostupných dokumentov: *Effectiveness of innovation grants to smallholder agricultural producers. An explorative systematic review (2013)*; *Agricultural Innovation Systems: An Investment Sourcebook (2012)*; *Innovative Agricultural Finance and Risk Management (2012)*; *Innovative Agricultural SME Finance Models (2012)*; *Innovative Financing for Agriculture, Food Security and Nutrition (2012)*; *The New Harvest: Agricultural Innovation in Africa (2011)*; *Innovations in Rural and Agriculture Finance (2010)*; *Innovative financing for sustainable small and medium enterprises in Africa (2008)*; *Innovative Financial Services for Rural India (2003)*.

Iná ekonomika

(<http://www.scoop.it/t/ina-ekonomika>)

Webová stránka predstavuje tzv. inú ekonomiku v kontraste s princípmi ekonomiky založenej na peniazoch. Nachádzajú sa tu aktuálne informácie o existujúcich alternatívnych ekonomických systémoch, ich princípoch a lokálnych menách, pričom niektoré príspevky sa priamo viažu na farmárov a poľnohospodárov.

Family Farming Knowledge Platform

(<http://www.fao.org/family-farming-2014/en/>)

Webová stránka propaguje *Rok rodinných fariem* vyhlásený FAO na rok 2014. Stránka poskytuje informácie o dôležitosti a význame rodinných fariem v krajinách globálneho Juhu aj Severu, prezentuje hlavné ciele a odkazy *Roka rodinných fariem*, ako i množstvo zaujímavých faktov a údajov. Jej súčasťou je i link na špeciálne číslo časopisu *Sociologia Ruralis*: (<http://ruralsociologywageningen.nl/2014/08/14/virtual-issue-sociologia-ruralis-a-tribute-to-the-year-of-the-family-farm/>), ktorého obsah môže slúžiť ako zaujímavé doplnkové čítanie.

Rodinné farmy

(<http://www.rodinnefarmy.sk/>)

Internetová platforma organizovaná slovenskými iniciatívami *Ekotrend* a *Kreatívna brána*. Určená je pre spotrebiteľov a distribútorov preferujúcich zdravé potraviny priamo zo Slovenska a snaží sa hľadať efektívny, udržateľný a spravodlivý spôsob podpory malých a rodinných farmárov. Podporuje ju množstvo ďalších platforiem, lokálnych iniciatív a rôznych subjektov, ako aj vybrané médiá propagujúce myšlienky deklarované touto platformou.

5.2 Audiovizuálne záznamy

V tejto časti je uvedený výber filmov zo špecificky zameraného medzinárodného filmového festivalu *Agrofilm*, ktorý sa koná každoročne na prelome septembra a októbra⁶⁷. K dispozícii je katalóg i archív filmov. Vybrané filmy sú z 29. a 30. ročníka festivalu (2013, 2014). Uvedené filmy môžu pri interaktívnej výučbe slúžiť ako podklady k ďalej uvedeným technikám výučby (pozri kap. 5.3).

H₂O 4 us / Voda pre nás

DVD, 22 min., 2013, anglická verzia

Film sleduje päť projektov realizovaných talianskymi neziskovými organizáciami v oblastiach Etiópie postihnutých letným suchom v roku 2011. Mobilná klinika, zásobovanie vodou, produkcia bioplynu v obci, obnovené rybníky, ekologická výchova v školách. Organizácie,

67 Festival (<http://www.agrofilm.sk/>) sa koná v priestoroch Národného poľnohospodárskeho a potravinárskeho centra (NPPC) sídliaceho pri Nitre v obci Lužianky. Festivalové filmy sa premietajú aj na nitrianskych univerzitách a v ďalších priestoroch pre širšiu verejnosť.

ktoré sú v tejto krajine už niekoľko rokov, rôzne reagujú na tie isté výzvy: ako zlepšiť kvalitu života miestnych komunít a ich schopností vyrovať sa s ďalšími krízami v budúcnosti.

Feeding the soil or feeding the cow; where and how can conservation agriculture work in Africa? / Kŕmenie pôdy alebo kŕmenie kravy; Kde a ako môže v Afrike fungovať „šetrné poľnohospodárstvo“?

DVD, 26 min., 2013, anglická verzia

Afrika je kontinent s najvyšším populačným rastom na svete. Tlak na zem sa zvyšuje, pôdy sa degradujú a výnosy klesajú. Jednou z možností zachovania hospodárenia je tzv. *Šetrné poľnohospodárstvo (Conservation Agriculture)*, ktoré bolo vyvinuté v USA a teraz sa využíva na rôznych úrovniach po celom svete. Úspech tohto poľnohospodárstva na farmách v Afrike je však obmedzený. Film skúma, ako a kde môže uspieť. Zdôrazňuje odlišnosti, ktoré ukazujú, že pre úspech v Afrike ho treba prispôbiť miestnym podmienkam. Žiadny plán neexistuje, žiadne dogmy alebo pevné predpisy totiž nefungujú.

One of seven / Jeden zo siedmich

DVD, 80 min., 2012, malajská verzia, anglické titulky

Globalizácia, liberalizácia, urbanizácia, populačný rast, nárast cien pohonných hmôt, zmeny klímy – všetky tieto faktory prispievajú k znižovaniu zdrojov jedla na svete. V Kerali sú tie dôvody rovnaké. Film sa zaoberá dôvodmi nedostatku jedla. Odhaduje sa, že v súčasnosti si 1 miliarda ľudí, čiže každý siedmy človek, nemôže dovoliť ani len minimálnu výživu potrebnú na prežitie.

Mixed cropping / Kombinovaná produkcia

DV and DVCAM; 9 min., 2012, Nimari verzia, anglické titulky

Farmári s veľmi malými statkami vo vzdialených kmeňových dedinách nachádzajúcich sa vo vysušených častiach centrálnej Indie rozprávajú príbehy svojich rodín. Opisujú, ako si uvedomili, že tradičný spôsob zmiešaného pestovania je pravdepodobne najbezpečnejší spôsob zabezpečenia dostatku potravy v časoch meniacich sa klimatických podmienok. Tradičná kombinácia ciroku, pšenice, kukurice spolu s rôznymi druhmi šošovice a zeleniny zabezpečuje výživu a jedlo pre rodiny počas celého roka.

Pickles / Nakladaná zelenina

DVD, 59 min., 2008, arabská (hebrejská) verzia, anglické titulky

Film ukazuje príbeh 8-mich arabských vdov z Izraela, ktoré nemajú žiadne pracovné skúsenosti ani odborné vzdelanie. Tieto ženy bez finančného príjmu sú odsúdené k úlohe matiek v domácnosti, závislých od nízkych sociálnych dávok. Keby sa náhodou znovu vydali, musia sa svojich detí vzdať. Ich odpoveďou na túto situáciu je otvorenie spoločného podniku na produkciu zaváraných uhoriek. Film zaznamenáva vývoj a pokroky tohto netradičného štartu, snahu týchto žien prácou zmeniť svoj osud, ale aj to, ako podnikanie ovplyvňuje ich osobný život.

Hungry India / Hladná India

DVD, 30 min., 2012, nemecká verzia

Dokument hovorí o tom, ako chce India nakrímiť svoju rýchlo rastúcu populáciu v budúcnosti. V posledných rokoch ceny potravín rastú veľmi rýchlo, čo spôsobuje, že veľa Indov si ich nemôže dovoliť. Dôvodmi tohto stavu sú vážne problémy v poľnohospodárstve, chýbajúca infraštruktúra a nedostatok potravinárskeho priemyslu. Dôsledkom je, že takmer 40% poľnohospodárskych produktov sa pokazí skôr, ako sa dostane do obchodov. India má modernizovať svoje poľnohospodárstvo, vzdelávať poľnohospodárov a investovať do infraštruktúry a potravinárstva.

Sweet poison / Sladký jed

DVD, 88 min., 2012, anglická verzia

Na troch príkladoch z Mali, Kene a Tanzánie film ukazuje, že rozvojová spolupráca nemusí mať želaný účinok. Môže totiž spôsobiť závislosť, korupciu a pasivitu. To ničí motiváciu pracovať a bojovať proti chudobe vlastnými aktivitami a zdrojmi. Rozvojová spolupráca nemusí byť len dar, ale aj biznis.

Organic farming / Ekologické poľnohospodárstvo

DVD, 16 min., 2012, anglická verzia

Film hovorí o základných princípoch ekologického (bio) poľnohospodárstva. Prvá časť sa týka výroby biopotravín a rozoberá problematiku farmárčenia, konkrétne obrábania pôdy. Diskutované príklady sa zameriavajú na obrábanie pôdy bez orby, sadenie a pestovanie koreňovej zeleniny z bioprodukcie alebo na metódy kvalitnej starostlivosti o lúky a pastviny. V časti venovanej živému inventáru sa film venuje otázkam vhodnej starostlivosti a krmenia objemovými krmovinami.

System of soil cultivation for sustainable agriculture / Systém kultivácie pôdy pre udržateľné poľnohospodárstvo

DVD, 12 min., 2012, anglická verzia

Na úvod film prináša vysvetlenie základných pojmov: udržateľné poľnohospodárstvo, bez-orbové technológie, mulčovanie atď. Ďalej opisuje špecifické pestovateľské spôsoby *post-harvest cultivation*, *pre-sowing cultivation*, *cultivation of the arable layer*. Každá tematická časť filmu ukazuje používané stroje, ich fungovanie, dôvody ich použitia, návody na použitie, a tiež poľnohospodárske stroje pre udržateľné poľnohospodárstvo.

The Human chain / Ľudská reťaz

DVD, 28 min., 2013, anglická verzia

Po desaťročí plnom opätovných problémov s nedostatkom potravín, nepravidelnými zrážkami a nízkou úrodou zasiahla región Sahel v roku 2011 ďalšia pohroma vo forme dlhodobého sucha. To mohlo ohroziť prežitie populácie 15-tich miliónov ľudí žijúcich medzi Nígerom, Čadom, Burkinou Faso a Mali. Intervencia EÚ riadená zástupcami Svetového

potravinového programu OSN si v roku 2012 kládla za cieľ nielen potlačiť dôsledky nedostatku potravín, ale tiež dlhodobo prispieť k vytvoreniu lepšej pripravenosti miestnych obyvateľov na podobné krízové situácie.

Earth – machine / Zem – stroj

DVD, 66 min., 2011, talianska verzia

Aké dôsledky má viac ako storočné intenzívne využívanie prírodných zdrojov v poľnohospodárstve? Práve na túto otázku sa snaží odpovedať dokument s použitím analýzy celého sledovaného obdobia od začiatku 20. storočia po súčasnosť. Dokument sa zameriava na územie Parmy a Pádskej nížiny, kde dominuje potravinová produkcia s prvotriednou kvalitou. Na pozadí príbehu sa zrkadlí globálny kontext s niekoľkými nedávnymi dôležitými medzníkmi.

Another farming is possible / Iné farmárčenie je možné

DVD, 5 min., 2013, anglická verzia

Intenzívne hospodárenie je jednou z hlavných príčin globálneho otepľovania. Film zachytáva rozhovory so štyrmi ľuďmi z provincií Alessandria a Pavia v blízkosti Milána, ktorí zanechali intenzívne hospodárenie a opisujú svoje dôvody a prínosy udržateľného hospodárenia pre človeka aj pre samotné zvieratá.

I live on Bydlina / Bývam na Bydline

DVD, 26 min., 2013, česká verzia

Niekoľko rodín sa v malebnom údolí kúsok za Olomoucom rozhodlo pre návrat ku koreňom. Na spoločnom statku žijú v súlade s prírodou a snažia sa o úplnú sebestačnosť. Z pôvodného pokusu o prvý český *cohousing* sa postupne stala myšlienka rodovej osady, ktorá je otvorená novým obyvateľom. Na Bydline teraz žijú záhradník, pekár, sládek z pivovaru. Do budúcnosti by sa mal pripojiť správca rybníka na tunajšom rybníku, stolár a ďalší remeselníci. V snahe zaistiť si zdravé a čisté potraviny sa zapájajú aj miestni obyvatelia.

Climate change and food security / Klimatická zmena a potravinová bezpečnosť

DVD, 50 min., 2013, čínska a anglická verzia

Klimatická zmena a potravinová bezpečnosť je prvým rozsiahlejším a náučným dokumentom, ktorý sa zameriava na túto problematiku. Provokatívny film odzrkadľuje zmysel čínskych filmárov pre spoločenskú zodpovednosť. Filmovanie trvalo tri roky a bol to proces plný zvrátov a útrap, cesta po väčšine čínskych provincií. Film získal v Číne vrcholné filmové ocenenie – Zlatého kohúta.

When elephants dance, the grass gets beaten / Keď slony tancujú, udupú trávu

DVD, 25 min., 2014, holandská a anglická verzia

Moon (Mesiac), ktorá dostala meno pre svoju okrúhlu tvár, pracuje časť dňa na farme v Kambodži. Počas jej svadby máme možnosť vidieť, ako sa komunita, v ktorej vyrastala, rozpadá

v dôsledku zaberania pôdy a nútenej migrácie. Tento krátky film vznikol v rámci projektu Tichá zem (*Silent Land*), ktorý sa zameriava na otázku hladu a zaberania pôdy. Názov Tichá zem sa spája s ananásovými plantážami, kde po desiatich rokoch intenzívnej produkcie už nebude nikdy nič rásť. Nadnárodné spoločnosti musia neustále expandovať, pretože za sebou nechávajú mŕtvu zem.

ECOFERM – the circular farm / ECOFERM – cirkulačná farma

DVD, 11 min., 2013, holandská a anglická verzia

Chov poľnohospodárskych zvierat neprináša len mäso, mlieko a vajcia, ale aj hnoj, moč, teplo, čpavok a CO₂. Tieto látky sa optimálne nevyužívajú a sú považované za odpad. Na cirkulačnej farme ECOFERM sa minerály, CO₂ a teplo využívajú na pestovanie žaburinky a rias, ktorými sa krmia teľatá. Dokumentárny film objasňuje tento koncept a prináša rozhovor s farmárom a iniciátorom myšlienky. Spojenie animácie, obrazového záznamu a rozhovoru poskytuje jasný pohľad na rozvoj cirkulačnej farmy ECOFERM.

Documentary on financial literacy in Dharwad, Karnataka (State) – India / Dokument o finančnej gramotnosti v Dharwade v Indickej Karnatake

DVD, 20 min., 2013, anglická verzia

India je druhá najľudnatejšia krajina sveta, v ktorej väčšina obyvateľstva žije na vidieku. Táto väčšina predstavujúca 51 % indickej populácie nemá však prístup k jednoduchým finančným, poisťovníckym alebo bankovým službám. Stále závisí od neformálnych finančných praktík, teda od úžerníkov a súkromných finančných inštitúcií. Rezervná banka Indie (RBI) spolu s Národnou bankou pre poľnohospodárstvo a vidiecky rozvoj (NABARD) preto podnikli prvé kroky na riešenie tohto socioekonomického problému a sprístupňujú tejto väčšine obyvateľstva náležité bankové služby.

The family farm / Rodinná farma

DVD, 70 min., 2014, anglická verzia

Film skúma rozličné poľnohospodárske činnosti serióznych farmárskych rodín v celej Kanade a slúži ako okno do procesu produkcie potravín v malom rozsahu, od ktorého sa moderní spotrebitelia vzdialili. Sezóna strávená sledovaním týchto rodín odhaľuje ich kľúčovú úlohu v udržiavaní tradičných farmárskych znalostí, podporovaní environmentálneho dohľadu a zachovaní potravinovej bezpečnosti. Keďže rok 2014 bol označený ako Rok rodinných fariem, cieľom filmu bolo pripomenúť význam povedomia o pôvode našich potravín a zdôrazniť dôležitú úlohu, ktorú rodinné farmy zohrávajú v zaisťovaní prežitia a prosperity miestnych komunít a prostredí.

Soil at risk / Pôda v ohrození

DVD, 13 min., 2011, nemecká, anglická, česká, poľská, slovenská verzia

V súčasnosti sa v Európe viac ako 1000 km² prevažne poľnohospodárskej pôdy každý rok mení na obytné či priemyselné štvrte, cesty alebo zariadenia voľného času. Polovica z tejto

plochy je zaliata betónom. Postihuje to najmä kvalitnú pôdu, hoci slúži ako dôležitý *habitat*, ako miesto produkcie potravín a nerastných surovín, ako filter a zásobáreň vody, ako reaktor na znečistenie a tiež ako dôležitý klimatický činiteľ. Tento film opisuje úlohu pôdy v urbanizovaných oblastiach a riziká týkajúce sa jej nekontrolovaného využívania.

Feeding cities – a challenge for the future / Ako nakrmiť mestá – výzva budúcnosti

DVD, 53 min., 2013, anglická, nemecká verzia

Ako môžeme udržateľným spôsobom zaistiť potraviny pre zvyšujúcu sa populáciu v mestách? Na vidieku, na plochých strechách priemyselných budov, vo verejných mestských záhradách alebo v obrovských priemyselných zónach na okraji miest, kde budú stáť skleníky hneď vedľa maštali? A ako to ovplyvní vidiecke oblasti a formovanie *slumov* vo veľkomestách?

5.3 Techniky výučby⁶⁸

Interaktívne učenie je proces, ktorý sa začína, keď je človek vystavený novej myšlienke a končí sa, keď si túto myšlienku osvojí a začne ju používať vo forme novej zručnosti alebo správania. Pri výbere vhodných metód a techník výučby by sa učitelia a lektori mali riadiť známym pravidlom o učení: „*Najprv im povedzte, čo im idete povedať, potom im to povedzte a potom im povedzte, čo ste im povedali.*“ Osvojenie si novej informácie či myšlienky, resp. jej „povedanie“ účastníkom výučby môže byť rôzne. Okrem klasickej prednášky a prezentácií využíva aj iné učebné nástroje. V tejto časti kapitoly sú popísané vybrané učebné techniky, ktoré je po úvodnej prezentácii problematiky vhodné aplikovať v súvislosti s vyššie uvedenými zdrojmi informácií. Webové stránky (pozri kap. 5.1) sú vhodné najmä na štruktúrovanú diskusiu, *brainstorming* a *brainwriting*; a audiovizuálne záznamy (kap. 5.2) sú vhodné predovšetkým pre prípadové štúdie a modelové participatívne projektovanie.

Štruktúrovaná diskusia

Pri tejto učebnej technike ide o diskusiu s účastníkmi navrhnutú lektorom, ktorú možno použiť na zaangažovanie účastníkov do skupinovej analýzy či skupinového riešenia problémov. Predmetom diskusie je konkrétny zdroj (napr. webová stránka, dokument, článok, kniha, blog a pod.), ktorý si v úvode účastníci spoločne prezrú (alebo im to bolo zadané formou samoštúdia) a konkrétne témy a problémy, ktoré sú v ňom obsiahnuté, a na ktoré poukázal prednášajúci v úvode. Lektor obvykle rozdelí skupinu do viacerých malých skupín o rovnakom počte členov a každej zadá úlohu. Potom stanovený čas diskutujú v skupinách na danú tému/témy a následne každá skupina prezentuje hlavné názorové výstupy, ku ktorým sa vyjadrujú aj ostatní.

⁶⁸ V podkapitole sú použité a citované materiály z metodického workshopu pre lektorov ďalšieho vzdelávania (Balážová, 2013), ktorý sa uskutočnil v rámci projektu Vidiecka univerzita tretieho veku (autorka kapitoly bola projektovou manažérkou) a článok zo zborníka venovaného aplikácii moderných pestovateľských a spracovateľských technológií s využívaním tradičných aj netradičných rastlinných druhov (Moravčíková, 2003).

Brainstorming

Podstatou je skupinové riešenie problémov, uvoľnenie fantázie a predstavivosti, búranie tradičných spôsobov myslenia, vzájomná inšpirácia a odstránenie zábran účastníkov. Lektor môže a nemusí byť vedúcim skupiny, môže určiť niekoho z účastníkov vzdelávania. Hlavným cieľom je vyprodukovať v čo najkratšom čase čo najviac nápadov a myšlienok. Základnými pravidlami sú zákaz kritiky, uvoľnenie fantázie, vzájomná inšpirácia, prevaha kvantity nad kvalitou (aby bolo z čoho vyberať), rovnosť všetkých účastníkov. *Brainstorming* sa realizuje v šiestich krokoch:

Krok 1 – vedúci skupiny napíše na tabuľu problém, ktorého riešenie sa hľadá.

Krok 2 – vedúci vysvetlí, prečo je riešenie problému v záujme skupiny.

Krok 3 – vedúci vysvetlí základné pravidlá brainstormingu.

Krok 4 – určený účastník písomne v stručnej a výpovednej podobe zachytáva na tabuľu všetky myšlienky.

Krok 5 – keď čas uplynie, účastníci môžu začať klásť doplňujúce otázky.

Krok 6 – účastníci sú vyzvaní, aby hodnotili jednotlivé myšlienky.

Bežný *brainstorming* sa začína problémom, pri **obrátenej brainstormingu** sa navodí situácia a hľadajú sa potenciálne problémy, ktoré môžu nastať a môžu byť rizikové. Pri použití tejto učebnej techniky sa môžu využívať nasledovné otázky:

- Čo by mohlo tento problém spôsobiť alebo vyvolať?
- Ako by sme mohli dosiahnuť opačný efekt?
- Čo sa stane, keď nebudeme problém riešiť?
- Aké sú negatíva ponúkaného riešenia?

Brainwriting

Ide o modifikáciu, resp. alternatívnu metódu *brainstormingu*, ktorá podporuje rovnocennú účasť jednotlivcov a predstavuje tvorivý spôsob generovania nápadov formou zapisovania. Nápady si účastníci zapisujú do vopred pripraveného formulára – v hornej časti hárku je priestor na definovanie problému, pod ním je tabuľka na zapisovanie nápadov. Každý účastník má problém napísaný v hornej časti hárku, pričom každý môže mať zadany iný problém (v takomto prípade sa na hárku píše meno účastníka), alebo majú všetci rovnaký problém. Nápady účastníci zapisujú do pripraveného formulára a odovzdávajú ďalšej osobe, ktorá ich použije ako východisko pre vlastné uvažovanie a nápady. Jednotlivé formuláre s nápadmi môžu kolovať medzi účastníkmi.

Prípadové štúdie

Účelom je podnietiť účastníkov vzdelávania, aby prichádzali k určitým záverom na základe faktov vedúcich k rozhodnutiam, ktoré môžu zovšeobecniť na vlastné alebo iné konkrétne životné situácie. Metóda prípadovej štúdie predpokladá skupinovú diskusiu a obvykle prebieha v dvoch fázach:

Fáza prvá

Účastníci dostanú prípad, aby si ho prečítali, alebo si pozrú vybraný audiovizuálny záznam (pozri kap. 5.2). Štruktúra písanej prípadovej štúdie by mala obsahovať nasledovné časti:

- zhrnutie – definujú sa ciele a uvádza sa kľúčový problém,
- úvodný odsek – slúži na upútanie záujmu,
- východisko – obsahuje popis pozadia príbehu, kontext, prístup a otázky,
- prezentácia faktov – vytvorenie objektívneho obrazu o tom, čo sa stalo,
- popis kľúčových otázok/problémov – prezentácia názorov a rozhodnutí.

Fáza druhá

Účastníci sú požiadaní, aby začali o prípade diskutovať. Dobre postavený prípad umožňuje aktívne sa zapojiť do analýzy a diskusie o situáciách zo skutočného života. Realizmus prípadu stimuluje k tomu, aby sa účastníci dostali od známeho k neznámemu a slúži aj ako východisko na prijímanie nových vedomostí, zručností a postojov.

Participatívne projektovanie

Ide o stručné manuály tzv. hier, ktorými je možné získať predstavu o tom, čo figuruje v povedomí ľudí ako „problém“, a čo by považovali za jeho riešenie. V tomto prípade je ústrednou témou predpoklad a možnosti konkrétneho priestorového spoločenstva (obce, regiónu, príp. krajiny/štátu) na implementáciu niektorého z modelov alternatívnych ekonomík či alternatívneho poľnohospodárstva. Popísané herné techniky motivujú účastníkov vidieť známe prostredie z rôznych uhlov pohľadu a vťahujú ich do rozmýšľania o ňom aj v iných súvislostiach.

Identifikácia potenciálov a limitácií prebieha tak, že v úvode lektor vysvetlí význam pojmov potenciál a limitácia prostredníctvom príkladov (nie definíciami). Po vysvetlení majú účastníci písať na malé lístky, čo by podľa nich mohlo byť potenciálom (na rube označené +) či limitáciou (na rube označené -). Lístky sa ukladajú „do banku“, a ak niekto už nemá žiaden nápad, môže sa inšpirovať prečítaním lístkov z neho. Potom každý prečíta jeden nápad a ostatní sa k nemu vyjadrujú, prípadne sa medzi uznanými nápadmi hľadajú vzájomné vzťahy, resp. vzájomné vylučovanie sa. Výsledkom je zápis identifikovaných potenciálov a limitácií a ich vzájomných prepojení a vzťahov, čo je možné zakresliť do blokovej schémy.

Riešenie problémov pomocou problémov

Táto herná technika nadväzuje na predošlú a využíva ako pomôcku zoznam naformulovaných potenciálov a limitácií. Jej princíp spočíva v tom, že lektor nahlas ponúka jednotlivé problémy účastníkom, ktorí ich rozoberajú podľa toho, v čom sa na základe vlastných životných skúseností najviac vyznajú. Pritom všetci sledujú, kto si aké témy „privlastní“. V ďalšej časti si účastníci hľadajú medzi inými ku „svojmu“ problému taký, ktorý by ho pomohol vyriešiť. Pritom nemusí ísť len o dvojice, ale vzťahy môžu vytvoriť celú sieť.

Literatúra a pramene

1. APPADURAI, A. (ed.) (1986). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. BADGLEY et al. (2007). Organic agriculture and the global food supply. In: *Renewable Agriculture and Food Systems*. 2007, Vol. 22, No. 2, p. 86-108.
3. BALÁŽOVÁ, E. (2013). *Metódy a techniky výučby*. (Pracovný materiál pre metodický workshop). Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, október 2013. Dostupné na: <<http://www.vutv.uniag.sk/>>
4. BARTOŠOVÁ, M. L. a kol. (1996). *Ekologické poľnohospodárstvo*. Nitra: Vydavateľstvo EKO.
5. BIELIK, P. et al. (2014). *Agribusiness and Commerce*. Nitra: Slovak University of Agriculture.
6. BOURDIEU, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
7. DOUTHWAITE, R. (1996). *Short Circuit. Strengthening Local Economics for Security in an Unstable World*. Devon: Green Books Ltd.
8. EURÓPSKY PARLAMENT (2015). Návrh uznesenia Výboru pre poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka o výstave EXPO 2015 v Miláne: *Živiť planétu, energia pre život* (č. B8-0109/2015 zo dňa 22.4.2015).
9. GIBSON-GRAHAM, J.K. (2006). *A postcapitalist politics*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
10. GREENPEACE (2015). *Ekologické poľnohospodárstvo*. Amsterdam: Greenpeace International.
11. GUDEMAN, S. (1996). Economic Anthropology. In: Barnard, A. – Spencer, J. (ed.): *Encyclopaedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York: Routledge.
12. KOČÍK, K. (1998). Alternatívne poľnohospodárstvo, pozitívny prístup vo využívaní a obhospodarovaní krajiny. In: *Životné prostredie*. 1998, roč. 32, č. 5, s. 241-245.
13. MICHNÍK, P. a i. (1995). *Ekonomická encyklopédia, slovník A-Ž*. (1. vyd.) Bratislava: Vydavateľstvo SPRINT.
14. MORAVČÍKOVÁ, D. (2003) Netradičné postupy na aktivizáciu vidieckeho obyvateľstva pri riešení sociálno-ekologických problémov. In: *Tradičné a netradičné druhy rastlín vo výžive, poľnohospodárstve a rozvoji vidieka*: zborník referátov z 1. vedeckej konferencie konanej dňa 3. decembra 2002 v Kongresovom stredisku SPU v Nitre, venovaný 10. výročiu aplikácie moderných pestovateľských a spracovateľských technológií s využívaním tradičných ako aj netradičných rastlinných druhov v akciovej spoločnosti Vinica so sídlom vo Vinici. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, s. 255-259.
15. MORAVČÍKOVÁ, D. (2004). Uplatnenie metodologických východísk ekonomickej antropológie v empirickom štúdiu súčasných vidieckych komunit. In: *Medzinárodné vedecké dni 2004* (zborník vedeckých prác). Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, s. 753-759.
16. MORAVČÍKOVÁ, D. a kol. (2012). *Vidiek a mládež v sociálnovedných reflexiách*. 1. vyd. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita.
17. MORAVČÍKOVÁ, D. – ADAMIČKOVÁ, I. (2014). Alternatívna ekonomika a alternatívne poľnohospodárstvo. In: *Etnologické rozpravy*. Roč. 21, č. 2 (2014), s. 10-26.

18. NATIONAL RESEARCH COUNCIL – BOARD ON AGRICULTURE (1999). *Alternative agriculture*. Washington: National Academy Press.
19. PADMAVATHY, K. – POYYAMOLI, G. (2011). Alternative Farming Techniques for Sustainable Food Production. In: LICHTFOUSE, E. (ed.) (2011). *Genetics, Biofuels and Local Farming Systems. Sustainable Agricultural Reviews 7*. Springer Science + Business Media B.V.
20. PLATFORMA MIMOVLÁDNYCH ROZVOJOVÝCH ORGANIZÁCIÍ (2014). Zrkadlo nášmu životnému štýlu. In: Rozvojová spolupráca (bulletin), jar 2014. Bratislava: Platforma MVRO.
21. SULÍK, D. (2010). *Zodpovedná spoločnosť. Alternatívna ekonomika, priama demokracia a komunity ako cesta k spravodlivejšej spoločnosti*. Vydavateľstvo Vladislav Stanko.
22. ŠARAPATKA, B. a kol. (2010). *Agroekologie: Východiska pro trvale udržitelné zemědělské hospodaření*. Olomouc: Bioinstitut, o. p. s.
23. TKÁČOVÁ, A. (2013). *Posouzení permakultury v kontextu soudobých poznatků aplikovaných při hospodaření v konvenčním a ekologickém zemědělství: bakalárska práca*. Praha: Univerzita Karlova.

O autorke:

Danka Moravčíková

Danka Moravčíková pôsobí ako docentka na Katedre spoločenských vied Fakulty ekonomiky a manažmentu Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre a vedie Kanceláriu celoživotného vzdelávania SPU v Nitre. Vyučuje najmä aplikovanú sociológiu vidieka a poľnohospodárstva v slovenskom i anglickom jazyku na štandardných formách štúdia a tiež udržateľný rozvoj vidieka a poľnohospodárstva v rámci ďalšieho vzdelávania a programu MBA *Agribusiness and Commerce*. Vo vedeckovýskumnej činnosti sa dlhodobo venuje aktuálnym sociálnovedným témam zameraným predovšetkým na problematiku transformácie rurálneho priestoru a dopadov spoločensko-politických procesov na vidiecke spoločenstvá a skupiny. Okrem domácich a zahraničných výskumných či vzdelávacích projektov manažovala aj projekty pre prax *Ekonomické vzdelávanie pre rozvoj vidieka, Aktivizácia mládeže v rozvoji vidieka a Vidiecka univerzita tretieho veku*.

Kontakt: danka.moravcikova@uniag.sk

UDRŽATEĽNÝ MARKETING A POĽNOHOSPODÁRSKY FAIR TRADE

Johana Paluchová

Anotácia

V súčasnosti je už isté, že sa v spotrebiteľoch prebudilo ekologické či environmentálne vedomie: nakupovanie biovýrobov, lokálnych potravín a pod. je reálna skutočnosť, nielen vyjadrenie úmyslu. Je už bežné, že sa v jednoduchších spotrebiteľských úkonoch (recyklovaný papier, menšie balenie, sociálny konsenzus v marketingu) pri nakupovaní dbá a berie ohľad na zdravie (biovýrobky a pod.). Predkladaný text sumarizuje poznatky o tom, prečo a na aký účel vznikol udržateľný marketing. V časti o koncepcii Fair trade (FT), ktorá patrí k udržateľným a moderným trendom svetovej produkcie a spotreby, sa pokúsime predstaviť hlavnú myšlienku tejto koncepcie, ako aj komparáciu cien a ponuky produktov, a aj ako sa Fair trade výrobcom na globálnom Juhu oplatí.

Kľúčové slová: udržateľná spotreba, udržateľný marketing, krajiny globálneho Juhu, Fair trade

1 ÚVOD

Dnes môžeme konštatovať, že marketing nie je len o výrobe, ale hlavne o konzumentovi a predikcii budúcnosti. K aktuálnym témam jednoznačne patrí aj udržateľnosť a to, ako sa dostáva do povedomia verejnosti. Spotrebitelia si zvykajú a učia sa recyklovať odpady, šetriť vodou, elektrinou a inými zdrojmi a nahrádzať ich alternatívnymi. Trendy smerujú aj k udržaniu či v mnohých prípadoch k návratu k vlastnému pestovaniu plodín a chovu zvierat.

Obchodné praktiky ale na druhej strane rozdeľujú planétu na niekoľko skupín, ako napr. na krajiny globálneho Juhu a krajiny globálneho Severu. Ako uvádza OECD, krajiny globálneho Juhu čelia problémom ako je nízka životná úroveň obyvateľstva, nízka úroveň vzdelanosti, vysoký populačný rast, nerozvinutý priemysel, nízka úroveň poskytovania verejných statkov, slabo fungujúca verejná správa.

Aby sa podarilo presadiť potraviny z krajín globálneho Juhu v Európe, USA či Austrálii, vzniklo niekoľko myšlienok a koncepcií. Jednou z nich je Fair Trade, ktorá sa vyprofilovala ako obchodné partnerstvo založené na dialógu, transparentnosti a rešpekte. Jej cieľom je spravodlivý medzinárodný obchod medzi krajinami globálneho Juhu a Severu. Prispieva k udržateľnému rozvoju tak, že ponúka lepšie obchodné podmienky a zabezpečuje práva producentov a pracovníkov. Vo FT ide najmä o zvyšovanie konkurencieschopnosti lokálnych producentov v krajinách Juhu prostredníctvom udržateľnej spotreby na Severe.

Zmeny v udržateľnej spotrebe a produkcii prešli od roku 2000 niekoľkými posunmi: nakladanie s odpadmi sa zlepšilo vďaka EÚ a účinným národným stratégiám nakladania s odpadom; zaznamenal sa významný pokles v štyroch emisiách znečisťujúcich ovzdušie SO_2 , NO_x , NMVOC a NH_3 ; vzrástol počet menších domácností, čím sa zvýšila spotreba elektrickej energie o jednu tretinu, avšak konečná spotreba energie poklesla o 1,6%; produkcia v ekologickom poľnohospodárstve vzrástla v roku 2014 v porovnaní s rokom 2005 o viac ako 50% (Eurostat, 2015).

2 UDRŽATEĽNÁ SPOTREBA

Zmysel udržateľnej spotreby spočíva v preferovaní ekoproductov a v spotrebe obnoviteľného množstva prírodných zdrojov a produktov. Koncept *udržateľného marketingu* sa od konceptu marketingu líši orientáciou marketingového mixu na definovanie udržateľných produktov; stanovenie udržateľných cien; výber udržateľnej distribúcie a budovanie udržateľnej komunikácie (Vasiľová, 2011, s. 20).

Ekonomický rast bez *udržateľnej spotreby* nie je reálny. Je nutné rozpracovať udržateľnú spotrebu ako kategóriu, ktorou sa začína ekonomický systém. Kritériá udržateľnej spotreby by mali byť vymedzené na začiatku ekonomického cyklu, a podľa toho by sa mali uspokojovať potreby tak, aby prinášali ľuďom kvalitný život. Nie je to o plánovaní spotreby, ale o formovaní prostredia a podmienok na udržateľný rozvoj (Oreský, 2011, s. 82-91, Gubiniová, 2012, s. 225-231).

Pojem *udržateľná spotreba* definujú OSN a OECD takto:

- neznamená spotrebovať menej, ale hovoríme o diferencovanej, efektívnejšej spotrebe, ktorá má dosah na zlepšenie kvality života;
- užitie služieb a súvisiacich výrobkov, ktoré reagujú na základné potreby a prinášajú lepšiu kvalitu života pri minimalizácii užitia prírodných zdrojov a toxických materiálov, ale i tvorbe odpadu a znečisťujúcich látok počas životného cyklu služieb a výrobkov tak, aby sme neohrozili potreby budúcich generácií (Projekt Go Eco, 2013).

Vláda, organizácie a ľudia sú subjekty, ktoré nesú zodpovednosť za neudržateľnú spotrebu v súčasnosti a zároveň sú to subjekty, ktorých zodpovedné správanie môže k udržateľnej spotrebe viesť. To zvyrazňuje význam koordinácie aktivít a kolektívneho prístupu k udržateľnej spotrebe. Ľudia sú do veľkej miery ovplyvňovaní sociálnymi modelmi správania a neradi svoje rutinné modely menia. Konzumenti spájajú udržateľnosť s príliš vysokou cenou a pri svojom nákupnom rozhodovaní zohľadňujú takmer výlučne krátkodobý rozpočet domácnosti. Veľmi často nedôverujú organizáciám a vláde, ktoré by mali priamo, resp. nepriamo podporovať udržateľnú spotrebu (Gubinová, 2012, s. 225-231, Prokeinová-Paluchová, 2012, s. 41-50, Dupal-Marenčáková, 2010, s. 53-67).

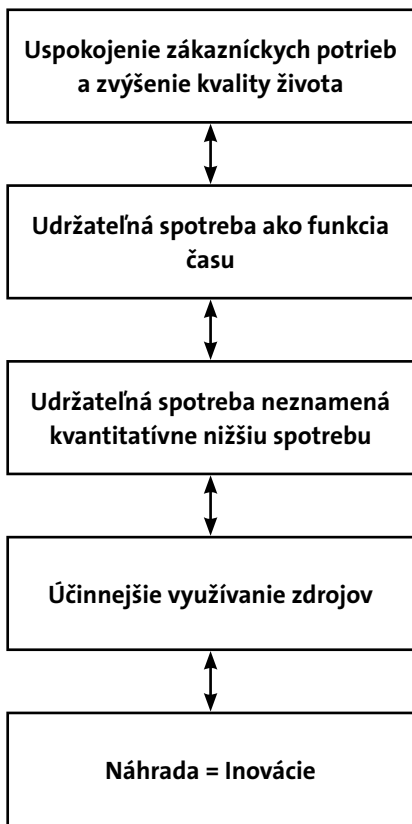
Zmenu smerom k *udržateľnej spotrebe* je možné dosiahnuť len vtedy, ak na tom budú mať záujem všetky participujúce strany – zákazníci, organizácie a vlády. Kľúčovú úlohu pri tom zohrávajú organizácie, ktoré často rozhodujú, aké produkty, v akom množstve a variantoch vyhotovenia bude mať zákazník k dispozícii. Bariérou, ktorá spomaľuje rozvoj *udržateľnej spotreby*, je konkurencia. Vlády jednotlivých štátov, resp. nadnárodných zoskupení by mali v rámci trhu pri budovaní modelov udržateľnej spotreby plniť úlohu tzv. viditeľnej ruky trhu.

Súčasný model spotreby a výroby vedú k neudržateľnému využívaniu materiálov a energie a spôsobujú úbytok obnoviteľných i neobnoviteľných zdrojov Zeme. Budúci rozvoj sa musí zamerať na spôsoby zabezpečovania tovarov a služieb, ktoré využívajú menej zdrojov a produkujú menej odpadov. Na dosiahnutie tohto cieľa sú však potrebné záväzky priemyselných a komerčných sektorov, ako aj spotrebiteľov. Verejná správa musí preto stimulovať dopyt po „zelenších“ produktoch na trhu a podporovať trvalo *udržateľnú spotrebu* a výrobu. Dosiahnutie trvalo udržateľnej spotreby a výroby zahŕňa zmenu spôsobu výroby, kúpy a zneškodnenia vecí (Horňáková, 2008, s. 82-86; Kleinová-Kubicová-Lušňáková, 2010, s. 151-170).

Koncept *udržateľnej spotreby* je rozdelený do troch kategórií:

- *etická a kritická spotreba*: prezentované ľudské hodnoty ako nákupné rozhodnutie za účelom podpory nejakej sociálnej myšlienky ako aj racionálne uvažovanie spotrebiteľov o množstve, druhu produktov;
- *ekologická spotreba*: v praxi sa skladá z troch obľúbených „r“ ekologického správania, t.j. Reduce (redukovať) – Reuse (znovupoužitelnosť) – Recycle (recyklovať);
- *sociálna a solidárna spotreba*: do popredia vystupuje zodpovedné podnikanie. Odvoláva sa na sociálne vzťahy, férové prístupy a podmienky, na elimináciu diskriminácie, propagáciu integrácie a dôraz na medzinárodné ekonomické pravidlá (Horská-Siringoringo, 2012, s. 117).

Udržateľná spotreba nezahŕňa len samotnú redukciu spotreby, ale aj zmenu orientácie pri výbere z ponuky na strane zákazníka, a to smerom k udržateľnejšiemu životnému štýlu a nákupnému rozhodovaniu. Obsah pojmu spotreba by sa teda mal nasmerovať k udržateľnej spotrebe, a tá by mala obsahovať:

bez ohrozovania potrieb ďalších generácií (t.j. s ohľadom na minimalizáciu množstva prírodných zdrojov, toxických materiálov, emisií a produkciu odpadu);

v rámci ktorej musia byť ohodnotené (vyčíslené) environmentálne tlaky, ktoré budú v centre pozornosti z dlhodobého časového hľadiska;

znamená spotrebúvanie produktov odlišným spôsobom (sú nevyhnutné významné zmeny v zákazníckom správaní aj na úrovni organizácií v rámci marketingových aktivít);

znamená zbytočne neplytváť zdrojmi materiálými ani energetickými;

znamená prichádzať s inováciami vedúcimi k náhrade materiálov, energií, výrobkov, procesov či služieb lepšími alternatívami.

2.1 Udržateľný marketing

Koncepcia *udržateľného marketingu* je založená na nasledujúcich krokoch: analýze spoločensko-environmentálnych problémov, analýze správania sa zákazníkov, na hodnotách a cieľoch, ako aj na stratégii udržateľného marketingu, rozvoji udržateľného marketingového mixu a na transformácii udržateľného marketingu. Udržateľný marketing je v praxi úzko prepojený aj s inými pojmami (pozri obrázok 1). Spadajú pod ne aj ekologický, environmentálny a zelený marketing.

Udržateľný marketing je proces plánovania, realizácie a riadenia vývoja, ceny, propagácie a distribúcie produktov takým spôsobom, ktorý spĺňa nasledujúce tri kritériá: potreby

zákazníkov sú splnené, organizačné ciele sú dosiahnuté a celý proces je kompatibilný s ekosystémom. Ak je marketing zameraný na uspokojovanie potrieb zákazníkov a budovanie výhodných vzťahov s nimi, tak udržateľný marketing možno definovať ako udržateľné vytváranie a upevňovanie vzťahov so zákazníkmi, udržateľné vytváranie sociálneho a environmentálneho prostredia a vytváraním týchto sociálnych a ekonomických hodnôt poskytovať zákazníkovi pridanú hodnotu (Belz-Peattie, 2009, s. 306, Nagyová-Kádeková-Horská, 2013, s. 730-736).

Obrázok 1. Konceptcia udržateľného marketingu

Zdroj: vlastné spracovanie

Udržateľný marketing je hľadanie dlhodobej či krátkodobej priamej väzby medzi organizáciou a zákazníkmi, pričom práve udržateľný marketing smeruje k dlhodobým cieľom v oblasti získavania zdrojov z prírody a ich spätnému navráteniu do nej. Deje sa to formou environmentálneho a ekologického zvýhodnenia alebo podpory predaja zelených produktov, čo má priaznivý dopad na spotrebiteľa, prostredie a budúcu generáciu firiem a spotrebiteľov (Wells, 2013, s. 108, Smutka-Maitah, 2010, s. 54-96).

Aktivita 1: Veľkosť a materiál balenia potraviny ako jeden z obchodných nástrojov v udržateľnom marketingu

Cieľ: Uvedomiť si, že malá gramáž potraviny nie vždy znamená aj nižšiu cenu. Pochopiť význam využitia rôznych dostupných materiálov na trhu, do ktorých výrobcovia balia potraviny na udržateľný rozvoj spoločnosti.

Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy, 20-40 študentov

Čas: dve vyučovacie hodiny na strednej škole alebo dve dvojhodiny na vysokej škole

Postup: a) Pedagóg prezentuje aktuálnu ponuku „mini“ potravín, t.j. malé balenia na domácom a zahraničnom trhu a vysvetlí, čo je hlavnou myšlienkou výroby malých balení potravín.

- b) Študenti porozmýšľajú a nadväzne odpovedajú na otázku, aké sú dôvody výroby mini potravín v súčasnosti z pohľadu výrobcov na jednej strane a z pohľadu spotrebiteľov na druhej strane.
 - c) Študenti charakterizujú udržateľného spotrebiteľa nakupujúceho mini potraviny.
 - d) Študenti sú rozdelení na skupiny podľa toho, ktorý potravinový reťazec navštívia. Opíšu svoje skúsenosti z dostupných obchodov, kde mapovali typy obalov, ktoré výrobcovia používajú pri výrobe potravín.
 - e) Pedagóg nechá jednotlivé skupiny podeliť sa o výsledky prieskumu aktuálnej ponuky potravín podľa toho, v akom druhu materiálu sú zabalené.
 - f) Pedagóg vedie panelovú diskusiu tak, aby si študenti uvedomili, že v súčasnosti výrobcovia uprednostňujú plastové obaly pred sklenenými. Povedia sa dôvody a príčiny, aj aké to bude mať dôsledky do budúcnosti. Dôležité je, aby v diskusii prišlo ku komparácii ponúk potravín jednotlivých potravinových predajcov.
 - g) Zosumarizujú sa odporúčania a návrhy pre podniky aj pre spotrebiteľov.
-

3 FAIR TRADE

Fair trade (FT) je hnutie, ktoré sa zaoberá dovozom produktov z krajín globálneho Juhu do krajín globálneho Severu. Usiluje o to, aby ľudia zapojení do výroby produktov s označením FT mali lepšie podmienky na život než majú pri výrobe produktov neoznačených ako FT (Profant, 2014, s. 68-84). Toto zlepšenie sa prejavuje na cene výrobkov FT, ktoré bývajú obvykle drahšie než ostatné. Spotrebiteľ má možnosť dobrovoľne sa rozhodnúť, či si kúpi lacnejší výrobok, ušetrí, ale nijakým spôsobom nezlepší sociálnu a environmentálnu situáciu producentov v krajinách Juhu, alebo si kúpi drahší výrobok a pomôže spomínaným výrobcom. Umožňuje uplatnenie niektorých etických noriem v krajinách, kde sa z rozličných dôvodov nenapĺňajú. Základom FT nie je rozvoj, ale obchod (Horská, 2012, s. 403).

Spravodlivý obchod je alternatívou k súčasnému medzinárodnému obchodu a je jednou z tých aktivít, ktoré sa snažia pomáhať ľuďom v mieste, kde žijú tak, že im umožňuje vyvážať ich výrobky a produkciu do bohatých krajín. Pri nákupe a vývoze sa dbá na to, aby producent, vývozca a konečný predajca boli v rovnakom postavení a spravodlivo sa delili o zisk. Miestny výrobca, poľnohospodár či združstvo musia pri zamestnávaní dodržiavať štandardy Medzinárodnej organizácie práce OSN, práca nesmie poškodzovať životné prostredie (Tožička, 2014, s. 2).

Prvá myšlienka výroby FT sa pripisuje obdobiu po druhej svetovej vojne, ale ich súčasná podoba sa začala utvárať v 70. rokoch, keď sa rozšíril predaj remeselných a potravinových výrobkov v špecializovaných obchodoch, na farnostiach alebo v rôznych ekologických organizáciách. Medzi prvými produktmi obchodovanými v rámci FT neboli paradoxne potraviny, ale remeselné výrobky, umelecké predmety a dekorácie, oblečenie, šperky a keramika. Prvé

stopy FT v Európe sa datujú do konca 50. rokov minulého storočia, keď charitatívna organizácia Oxfam UK (Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska) začala vo svojich obchodoch (tzv. Oxfam shops) predávať remeselné výrobky vyrobené čínskymi utečencami a v roku 1964 vytvorila prvú Fair trade organizáciu. Ako reakcia na záujem spotrebiteľov začali koncom 80. rokov vznikať certifikačné organizácie, ktoré garantovali pôvod výrobku. Paralelné iniciatívy vznikli v tom čase aj v Holandsku a v roku 1967 tam bola založená dovozná organizácia „Fair Trade Organisation“ (Hipš – Ďurišová, 2006, s. 36-37).

K prínosom „férového obchodovania“ v súčasnosti patrí:

- stanovená minimálna cena za produkt, ktorá pokrýva výrobné náklady,
- dlhodobé obchodné vzťahy: najlepšia istota pre pestovateľov,
- bonus k cene za tovar: slúži na financovanie ekonomických a sociálnych projektov,
- zálohové platby na tovar: finančná istota v období medzi úrodami,
- priame obchodné vzťahy, minimalizácia medzičlánkov a producent dostane vyšší podiel z konečnej ceny,
- rovnosť príležitostí a prísna kontrola zneužívania detskej práce,
- podpora pestovateľských metód priateľských voči životnému prostrediu a podpora vzniku demokraticky riadených družstiev so sociálnym zabezpečením,
- férová cena: výkupná cena výrobkov musí pokryť náklady na výrobu a živobytie výrobcu,
- obchodné partnerstvo: dôraz na priame vzťahy výrobcov (prípadne združení výrobcov) a odberateľov dlhodobého charakteru,
- kvalitné, ekologicky šetrné výrobky: výroba a kvalita spĺňajúca prísne štandardy krajín globálneho Severu,
- kontrola a transparentnosť: monitorovanie dodržovania pravidiel prebieha na rôznych úrovniach obchodného reťazca a prispieva k dôveryhodnosti FT v očiach spotrebiteľa,
- možnosť voľby: tak výrobca, ako aj spotrebiteľ sú do FT obchodovania zapojení dobrovoľne, na základe svojho rozhodnutia.

3.1 Trhy podľa produktov fair trade

Fair trade produkty môžeme rozdeliť do dvoch skupín:

- *remeselné výrobky*: väčšina remeselných výrobkov na rozdiel od fair trade potravín nemá nárok na certifikované označenie logom Fair trade. Škála výrobkov je taká široká a produkty tak vysoko diferencované, že objektívne určiť napr. jednotnú minimálnu cenu je v podstate nemožné. Výnimkami sú bavlna a futbalové lopty, ktorých štandardy sú presne určené. V súčasnosti sa do Severnej Ameriky a Európy dovážajú najmä ručne vyrábané košíkárске výrobky, šperky a bižutéria, galantéria, keramika, suveníry, umelecké a úžitkové predmety, textil a pod.
- *potraviny*: hlavné produkty, s ktorými FT v súčasnosti obchoduje na svetových trhoch sú: káva, čaj, kakao, banány, ryža, cukor, korenia a bylínky, čerstvé ovocie, med, víno.

Medzi hlavné dôvody, prečo vznikla koncepcia FT, a čo podnietilo produkciu práve týchto produktov patria:

- káva je po rope najpredávanejšou komoditou na svete, patrí k prvým potravinám predávaným pod označením FT,
- farmár v Etiópii dostane za 1 kg kávy v priemere 0,63€, zarábky krajín pestujúcich kávu klesli na 4,05 mil. (od roku 2004 po súčasnosť),
- predaj kávy stúpol z 22,08 mil. € na 58,88€ mil. €,
- tri nadnárodné spoločnosti kontrolujú 40% svetového obchodu s banánmi (Del Monte, Chiquita, Dole),
- rodina, kde obaja rodičia pracujú na banánovej plantáži, neuživí svoje deti (vždy sa musí zamestnať aspoň jedno z detí),
- väčšina robotníkov na čajových plantážach zarába 0,74€ denne,
- zberom a pestovaním ryže sa živí 1 miliarda ľudí na svete a jej pestovanie je v krajinách globálneho Severu dotované vysokými sumami, ryža vypestovaná v týchto krajinách sa potom vyváža do krajín globálneho Juhu a predáva sa za cenu, ktorej nemôžu domáci pestovatelia konkurovať,
- v roku 2002 boli ceny bavlny najnižšie za 30 rokov, na jej pestovanie sa využíva najviac nebezpečných chemikálií,
- na bavlníkových poliach pracujú milióny detí, 14 miliónov ľudí vo svete pestuje kakao, ich priemerný denný zárobok je 0,74€ a na kakaovníkových plantážach pracujú milióny detí (Fair Trade International, 2015).

Podľa oficiálnej stránky FT (Profant, 2014, s. 68-84), sumarizujeme najzákladnejšie prínosy FT produkcie pre dnešnú spoločnosť:

- *Vytváranie príležitostí pre ekonomicky znevýhodnených producentov:* zmiernenie chudoby a trvalo udržateľný život. Zámerom je vytvoriť príležitosti pre producentov, ktorí boli ekonomicky znevýhodnení systémom konvenčného obchodu.
- *Transparentnosť a zodpovednosť:* FT je zodpovedný ku všetkým podielnikom v celom procese, rešpektuje citlivosť a dôvernosť poskytovaných obchodných informácií.
- *Vytváranie možností:* hľadá cesty ako rozvinúť schopnosti producentov, aktivity na zabezpečenie podpory pre producentov a zabezpečuje pokračovanie a trvanie jej obchodných vzťahov s partnermi v dodávateľskom reťazci.
- *Platba spravodlivej ceny:* pokrýva náklady na produkciu, ale umožňuje výrobu, ktorá je sociálne spravodlivá a environmentálne vhodná, berie do úvahy princíp rovnakej mzdy za rovnakú prácu pre mužov aj ženy.
- *Rovnosť pohlaví:* ženská práca je rovnako ohodnotená ako mužská, dôraz na sociálne apely.
- *Pracovné podmienky:* presadzovanie bezpečného a zdravého prostredia pre výrobcov, producentov, pracovná doba je v súlade s podmienkami stanovenými zákonom a konvenciou ILO (Medzinárodná organizácia práce).

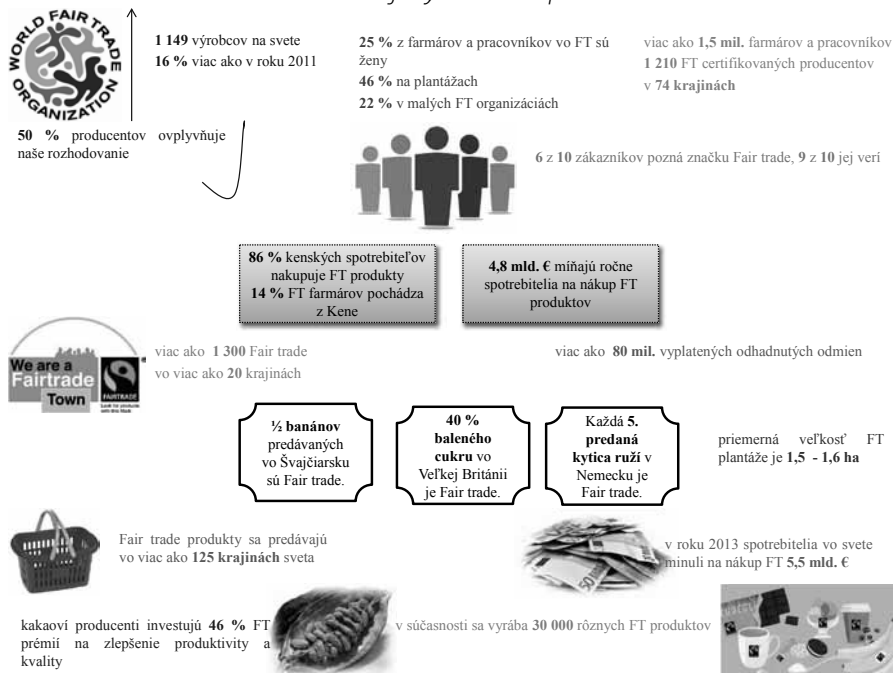
- *Detská práca*: účasť detí (ak nejakých) nesmie nepriaznivo ovplyvniť ich blaho, bezpečnosť, požiadavky na vzdelávanie a zodpovedá Konvencii Spojených národov o právach dieťaťa, ako aj lokálnym zákonom a normám.
- *Životné prostredie*: podporuje lepšie environmentálne praktiky a používanie zodpovedných spôsobov produkcie (Horská – Nagyová, 2013, s. 94-97).

3.2 Súčasnosť FT produkcie vo svete

Dnes existuje v Európe približne 3 000 obchodíkov a ich počet aj vďaka novým členským krajinám EÚ stále narastá. Niektoré vybrané fair trade výrobky (najmä potraviny) môžeme nájsť až v 43 000 supermarketoch po celom kontinente. Celkový obrat sa odhaduje na asi 500 mil. €, z čoho asi 70 % tvoria potraviny, zvyšok sú remeselné výrobky.

Hnutie Fair trade (viď obrázok 2) v súčasnosti združuje viac ako 1,4 milióna farmárov a pracovníkov zo 74 krajín sveta, väčšinu z nich tvoria malí pestovatelia. Predaj fair trade produktov sa v poslednom období výrazne zvýšil. Kým v roku 2004 bol na úrovni 1,02 miliardy eur, o sedem rokov neskôr stúpol na 4,5 miliardy €. Najpredávanejším tovarom je káva. Poslaním Fair trade nie je zvyšovať ekonomický rast krajín globálneho Juhu, ale pomôcť malým farmárom a pracovníkom zlepšiť si živobytie a posilniť ich komunity.

Obrázok 2. Aktuálne fakty o Fair trade produkcii vo svete

Zdroj: vlastné spracovanie, údaje čerpané z Fair trade International, 2015

Na ilustráciu zobrazujeme (pozri tab. 1, 2 a 3) porovnanie cien FT kávy a kávy na voľnom trhu, ako aj maloobchodný obrat v predaji FT produktov vo svete a zoznam najpredávanejších FT komodít. Ako možno vidieť v tab. 2, maloobchodný predaj FT produktov v krajinách rastie, čo vyplýva z podpory koncepcie FT a producentov z Juhu.

Tabuľka 1. Konkurenčné porovnanie cien fair trade kávy a kávy na voľnom trhu

Fair trade		Voľný trh
Káva Arabica	pevná výkupná cena 1,26 €	0,33 – 0,44 €
Káva Robusta	pevná výkupná cena 0,78 €	0,18 €
Ekologická BIO-káva	pevná výkupná cena 1,04 €	
Poskytovanie záloh na produkciu	až do 60 % zmluvného množstva	
Poskytovanie úverov	na 12 – 13 % úrok	

Zdroj: TOŽIČKA, T., 2014. *Fair Trade – Spravedlivý obchod*. In *Fair Trade: Spravedlivý obchod v Českej republike*. Praha: Asociace pro Fairtrade, s. 4.

Tabuľka 2. Odhadovaný maloobchodný predaj Fair trade v € v krajinách sveta

Krajina	2012 (€)	2013 (€)	% nárast
Veľká Británia	1 904 891,092	2 044 926,208	12 %
Nemecko	533 062,796	653 956,927	23 %
Francúzsko	345 829,378	354 845,458	3 %
Švajčiarsko	311 590,237	353 206,210	13 %
USA	53 116,711	309 131,263	501 %
Švédsko	178 951,375	231 668,646	29 %
Írsko	174 954, 927	197 296,405	13 %
Holandsko	186 10,623	197 142,624	6 %
Austrália	188 045,618	189 244,894	1 %
Kanada	182 638,667	173 179,745	1 %
Fínsko	152 263,629	156 785,309	3 %
Rakúsko	107 000,000	130 000,000	21 %
Belgicko	85 837,221	93 209,845	9 %
Dánsko	71 836,714	81 080,778	13 %

Zdroj: 2013-14 Annual Report Fairtrade, s. 19.

Tabuľka 3. Odhadovaný FT maloobchodný predaj podľa produktových kategórií

Produkt	Jednotka	2012	2013	Konvenčné	Organické	% nárast
banány	kg	331,980	372,708	66 %	34 %	12 %
kakao (zrná)	kg	42,714	54,485	84 %	16 %	n/a
káva (zelené zrná)	kg	77,429	83,709	54 %	46 %	8 %
bavlna	kg	9,005	7,817	80 %	20 %	-13 %
suché spracované ovocie	kg	1,507	1,430	60 %	40 %	-5 %
kvetiny	1 000 stoniek	536 669	623 907	100 %	0 %	16 %
čerstvé ovocie	kg	12 094	13 329	91 %	9 %	10 %
čerstvé džúsy	1 000 litrov	37 165	42 577	97 %	3 %	15 %
zlato	g	–	7,562	100 %	0 %	n/a
bylinky, bylinkové čaje a korenie	kg	637	1,795	44 %	56 %	182 %
med	kg	1,319	1,897	66 %	34 %	44 %
quinoa	kg	590	658	8 %	92 %	11 %
ryža	kg	5,623	5,482	63 %	37 %	-3 %
športové lopty	1 000 jednotiek	152	108	100 %	0 %	-28 %
cukor	kg	158,986	193,829	95 %	5 %	22 %
čaj	kg	11,649	11,375	78 %	22 %	-2 %
zelenina	kg	435	706	97 %	3 %	62 %
víno	1 000 l	16,432	20,934	91 %	9 %	27 %

Zdroj: 2013-14 Annual Report Fairtrade, s. 21.

3.3 Fair trade výrobcovia, spracovatelia a krajiny

Počet krajín FT výrobcov dosiahol 74, zatiaľ čo viac ako 30 000 FT produktov sú v predaji v 125 krajinách po celom svete. V roku 2013 vzrástli tržby za kávu (8%), cukor (22%), banány (12%) a kvety (16%). Najvýznamnejšie trhy pre Fair trade:

- najväčším odbytovým trhom je Veľká Británia: 12% celkového trhu s kávou patrí Fair trade značkám. V roku 2014 dosiahol predaj FT na tomto trhu £ 1,8 mld., t.j. 2,58 mld. €,
- Nemecko, Švajčiarsko: 50% predaných banánov má FT certifikát,
- k rýchlo sa rozvíjajúcim FT trhom s nárastom predaja patria USA, kde predaj výrobkov vzrástol na 369,57 mil. € od zavedenia FT v roku 2012,
- ďalej Taliansko, Holandsko a Rakúsko (Vacvalová, 2015).

Tabuľka 4. Počet certifikovaných farmárov a organizácií v najproduktívnejších FT krajinách za rok 2014

Krajina	Počet certifikovaných farmárov	Počet certifikovaných organizácií
Mexiko	35339	59
Belize	6289	2
Honduras	5669	27
Guatemala	12469	22
Nikaragua	30231	34
Kostarika	23338	15
Dominikánska republika	20109	33
Sv. Lucia	1518	1
Kolumbia	47426	95
Bolívia	6600	35
Paraguaj	9274	13
Argentína	1223	13
Mali	16446	8
Pobrežie Slonoviny	34961	55
Ghana	95445	27
Etiópia	121874	8
Keňa	265796	82
Malawi	-	-
Juhoafrická republika	8492	38
Uganda	48048	14
Tanzánia	157354	17
India	137641	77
Srí Lanka	26411	18
Vietnam	847	8
Papua Nová Guinea	3241	5

Zdroj: Vlastná tabuľka spracovaná z údajov Fair trade International, 2015.

Obrázok 3. Mapa najväčších producentov FT produktov vo svete v súčasnosti

Zdroj: Fair trade International, 2015.

3.4 Fair trade a Slovensko

Rozdiel v cene klasických a FT produktoch je na Slovensku pomerne veľký. Cena za 100 g slovenskej čokolády je 0,89€, kým FT čokoláda stojí 2,39€ (Lindt&Sprungli čokoláda 2,99€/100 g). Cena slovenskej mletej kávy za 250 g je 2,99€, cena FT kávy za 227 g je 5,49€ (rakúska značka kávy 250 g je za 4,19€). Instantná káva známej značky v balení 200 g stojí 6,99€, 200 g balenie FT instantnej kávy je za 9,39€.

Slovensko je po Českej republike druhou krajinou v strednej a východnej Európe, v ktorej má systém Fair trade zastúpenie. V súčasnosti sa tieto produkty predávajú len v malých bio-obchodoch, DM-drogériách, predajniach Marks&Spencer či v miestnych malých kaviarňičkách a čajovniach. V supermarketoch je ich zastúpenie minimálne a v porovnaní napr. s Rakúskom u nás neexistujú veľké predajne s FT produktmi. Slováci začínajú chápať svoju zodpovednosť nielen za domácich výrobcov, ale aj za tých, ktorí za svoju ťažkú prácu dostávajú zanedbateľnú mzdu.

Logo Fair trade je na Slovensku známe pre 28 % respondentov. Označenie videlo prvýkrát, a bolo teda neznáme, pre 30 % opýtaných, 19 % pozná logo, ale nevedelo, čo znamená, ani čo je jeho prínosom. Len 9 % opýtaných kupuje Fair trade výrobky pravidelne, 18 % občas, 27 % si nevšima značenia na výrobkoch a 8 % respondentov predpokladá, že toto označenie je len jedným z marketingovo-obchodných ťahov. Najviac respondentov – až 38 % – je toho názoru, že týchto výrobkov je v obchodných sieťach málo. Prevádzku predávajúcu FT by privítalo 58 % respondentov, nevedelo 28 % respondentov a skôr by takúto možnosť nechcelo 12%. Môžeme konštatovať, že ľuďom chýbajú miesta, kde by takéto výrobky zakúpili (Štrbáková, 2014, s. 51-52).

3.5 Ceny FT produktov a odmeňovanie v koncepte Fair trade

FT pestovatelia a remeselníci majú istotu, že za svoje produkty dostanú spravodlivú výkupnú cenu. To pokrýva náklady na produkciu a život celej rodiny. Certifikované FT družstvá dostávajú tzv. sociálny príplatok – prémii, ktorú môžu investovať do vzdelania, rozvoja infraštruktúry, zdravotnej starostlivosti alebo do zlepšenia produkcie. FT pestovatelia udržiavajú produkciu, nepoužívajú agrochemikálie a zároveň vedia, koľko peňazí, a kedy dostanú. Často sa využíva predfinancovanie. Zamestnanci FT podnikov majú dodržiavanie pracovných práv zaistené riadnou pracovnou zmluvou, majú bezpečné pracovné podmienky a aspoň minimálnu mzdu. Ženy a muži majú rovnocenné postavenie, rovnako imigranti či iné menšiny. FT posilňuje postavenie žien v spoločnosti a ich ekonomickú nezávislosť. FT družstvá fungujú na demokratickom princípe – hlas každého člena má rovnakú váhu. Detská práca, ktorá poškodzuje psychický a fyzický vývoj dieťaťa, je v systéme FT zakázaná (Fairtrade SR, 2014).

Ako príklad uvádzame výrobu trička z Bangladéša (pozri tab. 5). Z ceny FT trička, ktoré stojí v Nemecku 13€, dostanú podľa organizácie Fair Wear Foundation krajčírky v Bangladéši smiešnych 0,36 centov. Na porovnanie: z trička bez licencie zarobia o 0,18 centov menej.

Tabuľka 5. Zárobok na fair trade tričku z Bangladéša

Nákladové položky	Cena
Mzda pre krajčírov	0,36 €
Fixné náklady výrobcu (vykurovanie, osvetlenie, nájomné, upratovanie...)	0,16 €
Náklady dodávateľa v Bangladéši	0,29 €
Poplatok za Fair trade licenciu	0,24 €
Prepravné náklady	0,15 €
Náklady na materiál	2,41 €
Náklady na skladovanie a marža značky	2,59 €
Náklady predajcu vrátane DPH a zisku z predaja	6,80 €
Celková cena:	13,00 €

Zdroj: SAMEKOVÁ, Lenka, 2015. Kto a koľko zarába na fair trade produktoch. [online]

Do konečnej ceny fair trade produktov sa premieta sociálny príplatok, výkupná cena a poplatok za Fair trade certifikáciu. Sociálny príplatok je suma, ktorú výrobcovia získajú za svoju produkciu a o jej využití rozhodujú sami. Veľká časť týchto peňazí je využitá na služby v komunite, infraštruktúru, skvalitnenie výroby či vzdelanie.

Vo výkupnej cene je zohľadnená garantovaná minimálna cena, ktorá družstevníkom pomáha v lepšom plánovaní, aby sa nemuseli v nepriaznivom období zadlžovať a mohli sa živiť svojou prácou. V podstate ide o cenu, s ktorou pestovatelia môžu počítať aj vtedy, keď ceny za danú komoditu na trhu klesnú príliš nízko a hrozilo by im, že budú musieť svoju úrodu

predať za cenu, za ktorú nie sú schopní daný produkt vypestovať a užiť sa. Reálna výkupná cena je samozrejme vyššia ako táto minimálna cena a kopíruje aktuálny dopyt na trhu.

Poplatok za certifikáciu je povinný pre všetkých, ktorí produkt akokoľvek menia a disponujú s ním – pre družstvá, dovozcov, vývozcov, konečných spracovateľov (napríklad pražiarne kávy). Vlastník značky produktu potom platí licenčný poplatok za použitie známky Fair trade na obale, čo predstavuje – v závislosti od krajiny – 1 až 2 % z maloobchodnej ceny (Sameková, 2015).

3.6 Dôvody vyššej ceny FT produktov v súčasnosti:

Na otázku, či je fair trade produkt drahší, sa nedá jednoducho odpovedať áno alebo nie. Záleží na type výrobku, a taktiež na tom, čo vlastne považujeme za klasický výrobok. Cena väčšiny remeselných fair trade výrobkov určite neprevyšuje to, čo za podobné veci zaplatíme v niektorom z etnošopov alebo darčkových obchodov. Niekedy je, naopak, skôr nižšia. Dôvodom je vynechanie mnohých zbytočných obchodných spojení, ktoré si pri konvenčnom obchodovaní účtujú vysoké provízie. Pri potravinách sa cena môže zdať na prvý pohľad vyššia – napríklad tabuľka fair trade čokolády stojí aj 3,5 €.

Dôležité je však porovnávať porovnateľné. Napr. káva, ktorú kúpime bez označenia typu a krajiny pôvodu za akciovú cenu, nie je tej istej kvality, ako napr. jemne pražená káva z Kostariky, ktorá je navyše BIO. Podobne lacná „čokoládová pochúťka“ s takmer nulovým obsahom kakaa ale obrovským množstvom cukru, tuku a chemických prísad sa nedá porovnávať s čokoládou so 70 % obsahom kvalitného fair trade kakaa z Dominikánskej republiky. Keď porovnáme cenu podobne kvalitných, ale „neférových“ výrobkov na trhu, zistíme, že je takmer rovnaká. Cena fair trade výrobkov oveľa lepšie odzrkadľuje skutočné výrobné náklady ako cena lacných výrobkov na trhu, ktoré sú bežne „dotované“ zničeným životným prostredím, neregulovaným pracovným časom zamestnancov v krajinách globálneho Juhu, detskou prácou a často aj naším zdravím.

Medzi obchodníkmi funguje konkurencia a rovnaký výrobok možno zakúpiť za rôznu cenu na rôznych miestach (supermarket, špecializovaný obchod...). Pokiaľ porovnáme produkty rovnakej kvality, potom FT a konvenčné obchodované produkty sú približne rovnako drahé (napr. bio káva z určitého regiónu v určitej kvalite je rovnako drahá fairtradová či nefairtradová).

Na Slovensku sú FT produkty drahé, pretože máme malý trh s nízkym dopytom. FT produkty nie je možné kúpiť v bežných supermarketoch, ale len v štýlových špecializovaných či bio obchodoch, často sídliačich v nákupných centrách.

Fair trade výrobky sa zdajú oproti konvenčným drahšie, pretože: výrobcovi sa platí férová cena, FT stavia na kvalitu, FT organizácie sú oproti nadnárodným gigantom omnoho menšie a rovnako aj obchodné, transportné a spracovateľské operácie, ktoré vykonávajú. Preto nemajú možnosť šetriť na množstvových zľavách (čím väčší objem tovaru sa prepravuje, tým nižšia je cena prepravy na jednotku hmotnosti, čím viac kávy firma spracuje, tým lacnejšie je spracovanie na jednotku kávy a pod.) (Fair Trade, 2008).

Aktivita 2: Fair trade marketing na Slovensku

Cieľ: Získanie vedomostí o koncepcii FT, hlavnej myšlienky a predikcii rozvoja FT na Slovensku. Pochopenie významu využitia rôznych dostupných materiálov na trhu, kde sa môžeme stretnúť s marketingovými praktikami o koncepcii FT na Slovensku.

Cieľová skupina: študenti strednej alebo vysokej školy, 20-40 študentov

Čas: dve vyučovacie hodiny na strednej škole alebo dve dvojhodiny na vysokej škole

Postup: Pedagóg vysvetlí, čo znamená koncepcia FT vo svete a študentom zadá niekoľko úloh:

na vyučovacej hodine/v domácom prostredí: hľadanie dostupných informácií o realizovaných kampaniach na podporu koncepcie FT na Slovensku;

- Študenti budú rozdelení do skupín po dvojiciach. Zhromaždia dostupné materiály a spracujú ich do konečnej podoby vhodnej na prezentáciu.
- Pedagóg začne diskusiu o daných kampaniach a vyzve študentov, aby predkladali návrhy.
- Každá dvojica si pripraví „vlastný návrh“ komunikačnej podpory, ako uviesť koncept FT na Slovensku. Navrhnú konkrétne komunikačné nástroje, ako budú vyzerat' (navrhnú vizualizáciu), predpokladaný rozpočet (na kampaň), kde a ako dlho bude kampaň zverejnená.
- Študenti sa pokúsia definovať „fair trade zákazníka“ podľa štyroch základných delení: geografického, demografického, psychologického a behaviorálneho.

v teréne: prieskum predaja FT produktov na slovenskom trhu;

- Študenti vo dvojiciach v teréne zmapujú možnosti, kde sa dajú kúpiť FT produkty. Prieskum uskutočnia v tých regiónoch Slovenska, z ktorých pochádzajú.
- Následne prebehne prezentácia zozbieraných materiálov a diskusia.

Bibliografické odkazy:

1. ANNUAL REPORT FAIRTRADE 2013-14. s. 19. [online]. [cit. 2015-06-15]. Dostupné na internete: <http://www.fairtrade.net/fileadmin/user_upload/content/2009/resources/2013-14_AnnualReport_FairtradeIntl_web.pdf>.
2. BELZ, M. – PEATTIE, K. 2010. *Sustainable Marketing*. West Sussex: Willey, 2010. s. 292. ISBN 978-0-470-51922-6.
3. DUPAĽ, Andrej – MARENČÁKOVÁ, Zuzana. 2010. *Vybrané nástroje udržateľnej spotreby a výroby*. In *Ekonomika a manažment: vedecký časopis Fakulty podniku a manažmentu Ekonomickej Univerzity v Bratislave*, 2010, roč. 7, č. 1. s.53-67. ISSN 1336-3301.
4. EUROSTAT. 2015. [online]. [cit. 2015-06-15]. Dostupné na internete: <<http://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/indicators/sustainable-consumption-and-production>>.
5. FAIRTRADE SR. 2015. [online]. [cit. 2015-06-30]. Dostupné na: <<http://www.fairtrade.sk/>>.
6. FAIR TRADE INTERNATIONAL. 2015. [online]. [cit. 2015-07-17]. Dostupné na internete: <<http://www.fairtrade.org.uk/en/what-is-fairtrade/producer-map>>.
7. FAIR TRADE. 2015. *Vlk sýty aj ovca celá*. [online]. [cit. 2015-07-05]. Dostupné na internete: <<http://casprezeny.azet.sk/clanok/6689/fair-trade-vlak-syty-aj-ovca-cela.html>>.
8. GUBÍNIOVÁ, Katarína. 2012. *Udržateľná spotreba – východisko udržateľného marketingu?* In *Manažment v 21. storočí: problémy a východiská: udržateľnosť ako pohyblivý cieľ? Ekonomické, sociálne, kultúrne, etické a ekologické problémy v čase ekonomickej recesie: Zborník recenzovaných príspevkov [zborník na CD ROM]*. Trenčín: Vysoká škola manažmentu v Trenčíne, 2012, s. 225-231. ISBN 978-80-89-306-14-5.
9. HIPŠ, Juraj – ĎURIŠOVÁ, Petra. 2006. *Svet je len jeden: Príručka globálneho rozvojového vzdelávania*. Bratislava: Centrum environmentálnej a etickej výchovy ŽIVICA. s. 46. ISBN 80-968989-5-7.
10. HORŇÁKOVÁ, Lucia. 2008. *Trvalo udržateľný rozvoj a trvalo udržateľná spotreba*. In *Mladá veda 2008: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie mladých vedeckých pracovníkov a doktorandov na tému Ekonomická veda v znalostnej spoločnosti [zborník na CD ROM]*. Bratislava, 2008, s. 82-86. ISBN 978-80-225-2786-6.
11. HORSKÁ, Elena. 2012. *New Consumerism and Trends at the Food Market: within and beyond Visegrad Borders*. 403 s. In HORSKÁ, Elena a kol. 2012. *Food Sciences and Business Studies*. Nitra: SPU. s. 410. 978-80-552-0815-2.
12. HORSKÁ, Elena – SIRINGORINGO, Hotniar. 2012. *European Consumer and Consumer Behavior*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2012. s. 117. ISBN 978-80-552-0936-4.
13. HORSKÁ, Elena – NAGYOVÁ, Ľudmila 2013. *Marketingové prístupy k udržateľnosti agrosektora na Slovensku*. Nitra: SPU. s. 191. ISBN 978-80-552-1126-8.
14. HORSKÁ, Elena – TLEKTES, Espolov I. – GÁLOVÁ, Jana. 2013. *Sustainability: Communicating, reporting and managign change*. s. 153 – 166. In: TLEKTES, Espolov a kol. 2013. *Sustainability in business and society: global challenges – local solutions*. 1.vyd. Krakov: Wydawnictwo Episteme, 2013. s. 166. ISBN 978-83-7759-015-7.

15. KLEINOVÁ, Katarína – KUBICOVÁ Ľubica – LUŠŇÁKOVÁ, Zuzana. 2010. *Trends at Food market and consumption attitudes in Slovakia*. s. 151-170. In ROVNÝ Patrik et.al. 2010. *Food Chaning Management European Experiences and Local Solutions*. Nitra: SPU, 2010. s. 161. ISBN 3-902103-24-8.
16. NAGYOVÁ, Ľudmila – KÁDEKOVÁ, Zdenka – HORSKÁ, Elena. *Sustainability Marketing in Slovak Agribusiness Practice*. 2013. str. 730-736. In Business Management: Practice and Theory in the 21st Century. Zborník abstraktov. 6.-7. Jún 2013, Nitra. ISBN 978-80-552-1024-7.
17. ORESKÝ, Milan. 2011. *Dimenzie udržateľného rozvoja, udržateľná spotreba a udržateľný marketing*. In Udržateľný marketing a udržateľná spotreba, Zborník vedeckých statí z výskumného projektu VEGA č. 1/0418/11, [zborník na CD ROM]. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2011, s. 82-91. ISSN 978-80-225-3279-2.
18. PALUCHOVÁ, Johana – BENDA PROKEINOVÁ, Renáta. *Udržateľné tendencie v spotrebiteľskom správaní: asociačné pravidlá, udržateľný marketing a zodpovedná spotreba*. 1. vyd. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2013. 112 s. ISBN: 978-80-552-1125-1.
19. PROFANT, Tomáš. 2014. *Obchod, dlh a Fair trade*. 2. vyd.. Bratislava: Nadácia Pontis. 68 – 84 s. In CENKER, M. 2014. *Rozvojové vzdelávanie: Témy a metódy*. 210 s. ISBN 978-80-971310-2-9.
20. PROJEKT „GO ECO!“. *Environmentálne služby pre MSP. 2013*. [online]. [cit. 2014-06-20]. Dostupné na internete: <<http://www.go-eco.sk/userfiles/file/13%20Strategia%20udrzatelneho%20rozvoja.pdf>>.
21. PROKEINOVÁ, Renáta – Paluchová, Johana. 2012. *Social Responsibility of Food Companies in Slovakia – a Selected Tool of Sustainability*. In: Roczniki ekonomii rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Vol. 99, no. 3 (2012), str. 41-50. ISSN 0080-3715.
22. SAMEKOVÁ, Lenka. 2015. *Kto a koľko zarába na fair trade produktoch*. [online]. [cit. 2015-07-17]. Dostupné na internete: <<http://gazduj.etrend.sk/clanky-gazduj/kto-a-koľko-zaraba-na-fair-trade-produktoch.html>>.
23. SMUTKA, Ľubuš – MAITAH, Mansoor. 2010. *EU, Visigrad Countries and External Relations with Ukraine*. In BIELIK, Peter et.al. *Economics, Social Policy and Citizenship in the European Union: Evidence of v4 Countries and Perspectives for Ukraine*. str. 54-96. Nitra:SPU, 2010, 263 s. ISBN 978-80-552-0448-2.
24. SVITAČOVÁ, Eva a kol. 2014. *Globálne rozvojové vzdelávanie pre ekonómov*. 1. vyd. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2014. 241 s. ISBN: 978-80-552-1234-0.
25. ŠTRBÍKOVÁ, Veronika. 2014. *Udržateľnosť spotreby: Aplikácia vybraných marketingových nástrojov sociálneho marketingu*. Diplomová práca. Nitra: SPU. 81 s.
26. TOŽIČKA, Tomáš. 2014. *Fair Trade – Spravedlivý obchod*. In *Fair Trade: Spravedlivý obchod v Českej republike*. Praha: Asociacie pro Fairtrade. 20 s.
27. VACVALOVÁ, Miroslava. 2015. *Zvyšovanie povedomia ohnutí Fair Trade na Slovensku*. [online]. [cit. 2015-07-17]. Dostupné na internete: <http://fmv.euba.sk/files/FairTrade_na_Slovensku.pdf>.

28. VASIĽOVÁ, Mária. 2011. *Marketing a trvalo udržateľný rozvoj*. 20 str. [online]. [cit. 2015-06-15]. Dostupné na internete: <<http://www.slideshare.net/Oikosbratislava/marketing-a-udrzatelny-rozvoj>>.
29. WELLS, Geoffrey. 2013. *Sustainable Business: Theory and Practice of Business under Sustainability Principles*. UK: Edward Elgar Publishing Limited, 2013. str. 304. ISBN-10: 1781001855. ISBN-13: 978-1781001851.

O autorke

Johana Paluchová

Autorka je odbornou asistentkou na Katedre marketingu a obchodu FEM-SPU v Nitre od roku 2010. Je členkou vedeckých projektov a má mnohé skúsenosti s riešením projektov a výučbou doma aj v zahraničí. Aktívne publikuje odborné články a kapitoly v odborných knihách v anglickom aj slovenskom jazyku.

Kontakt: johana.paluchova@gmail.com

GLOBÁLNY MARKETING A ROZVÍJAJÚCE SA TRHY

Elena Horská

Anotácia

Globalizácia prináša so sebou množstvo dôsledkov. Na jednej strane rastúca dominancia nadnárodných spoločností na globálnych trhoch, unifikácia produktovej základne a ekonomické benefity pre zainteresovaných, na druhej strane veľká polarizácia spoločnosti globalizujúceho sa sveta, disproporcie medzi cenami surovín a hotových produktov, nerovnovážne šance na pridanie a speňaženie hodnoty vytváraných produktov. Polarizovanie bohatstva v spoločnosti je faktorom, ktorý má významný vplyv ako na krajiny globálneho Severu, tak aj na rozvíjajúce sa ekonomiky krajín globálneho Juhu a možno ho skúmať z hľadiska globálneho, regionálneho i lokálneho. Ekonomická polarizácia je v súčasnom svete sprevádzaná polarizáciou spoločenskou a náboženskou a ruka v ruke prispievajú ku krízovým stavom, prejavujúcim sa na rôznych kontinentoch a v rôznych regiónoch sveta. Nová utečenecká vlna, ktorá vo veľkej miere preveruje stabilitu ekonomických a spoločenských systémov v prisťahovaleckých krajinách a štruktúrach, je neklamným dôkazom toho, ako diametrálne odlišne sa vyvíjajú ekonomické a politické systémy sveta a ako dokázu politická sila, kultúra, náboženstvo a sociálne hnutie hýbať ekonomickými systémami. Vyspelé ekonomiky sa dostávajú z deklaračnej roviny do roviny objektívnej reality a formálne deklarované vyhlásenia o udržateľnom rozvoji sveta a regiónov sú nepostačujúce.

Globálny obchod, podnikanie a marketing sa musia spojiť s teóriou a praxou sociálne zodpovedného marketingu, spoločenskej zodpovednosti a udržateľného rozvoja, ak majú

okrem teritoriálnej expanzie a stratégie rastu ponúknuť benefity pre lokálny rozvoj miestnej komunity. Kapitola venuje pozornosť identifikácii vnútorných zdrojov podniku, ako aj vonkajších príležitostí, vedúcich k dosiahnutiu rozvojových cieľov pre obe strany – pre podnikateľský subjekt i lokálnu komunitu. Zároveň popisuje niekoľko prípadov úspešne implementovaných marketingových stratégií na rozvíjajúcich sa trhoch.

Kľúčové slová: globálny marketing, rozvinuté trhy, rozvíjajúce sa trhy, 4A marketing, trhový segment, medzinárodné marketingové prostredie, príležitosti, ohrozenia, obchodná vzdialenosť, geografická vzdialenosť, ekonomická pyramída

1 GLOBÁLNY MARKETING A IDENTIFIKÁCIA PRÍLEŽITOSTÍ V GLOBÁLNOM MARKETINGOVOM PROSTREDÍ

Cieľ: Cieľom podkapitoly je vysvetliť prístup ako posudzovať zahraničné trhy krajín globálneho Juhu z hľadiska možných príležitostí a ohrození pre budúce medzinárodné podnikanie.

.....

Aktivita 1:

Po prečítaní podkapitoly sa študenti môžu pokúsiť zhodnotiť vybraný rozvíjajúci sa trh z hľadiska faktorov definovaných v texte a odhadnúť potenciál, resp. možné riziko vstupu na tieto trhy. Študenti musia vziať do úvahy v prvom kole predovšetkým ekonomický potenciál rozvíjajúceho sa trhu prostredníctvom ukazovateľov ekonomického prostredia. Následne vyhodnotia ukazovatele demografického a spoločensko-kultúrneho prostredia. Tiež môžu zvážiť ukazovatele politického prostredia, faktory rizík, prichádzajúcich do úvahy pri podnikaní na danom trhu, ale tiež úroveň krajiny z hľadiska dôveryhodnosti a bezpečnosti investovať v nej na základe medzinárodných investičných indexov. Výsledkom aktivity bude prezentácia študentov, z ktorej bude jasná identifikácia faktorov príležitostí a ohrození v súlade s analyzovanými externými faktormi.

.....

Aktivita 2:

Rozvíjajúce sa trhy sa nachádzajú v rôznych štádiách ekonomického a spoločenského vývoja a ponúkajú rôznu mieru príležitostí. V mnohých krajinách však existuje vysoká miera kultúrneho uvedomenia a rešpektovania vlastnej kultúry, ktorá predstavuje bariéru pre pôsobenie zahraničných podnikateľských subjektov. Úlohou študentov bude nastudovať a prezentovať príklady kultúrnych bariér, prejavujúcich sa v odmietavom postoji makroprostredia alebo jednotlivých spotrebiteľov. Súčasťou aktivity je zorganizovať panelovú diskusiu alebo brainstorming, ktorých výsledkom bude návrh postupov na komunikáciu a pôsobenie na takýchto vzdialených trhoch.

.....

Teória rozlišuje medzi pojmami exportný verzus medzinárodný verzus globálny marketing. Kým exportný marketing predstavuje najnižšiu formu zapojenia sa do medzinárodných obchodných a ekonomických štruktúr, pretože podnikateľský subjekt vyrába v domácej krajine a do zahraničia exportuje hotové produkty, v prípade medzinárodného aj globálneho marketingu sa presúvajú nielen produkty, ale aj miesto výroby. Z pohľadu ekonomiky zahraničnej krajiny je preto forma medzinárodného, resp. globálneho marketingu žiadanejšia. Kým v prípade medzinárodného marketingu má podnikateľský subjekt snahu rešpektovať rozdiely, ktoré majú vplyv na výšku a formu spotreby, v prípade globálneho marketingu má snahu štandardizovať, a teda priniesť univerzálnu hodnotu, všeobecne akceptovateľnú na globálnom trhu. Vo všetkých prípadoch ide o koncepciu medzinárodného podnikania determinovanú trhom a orientovanú na trh. Znamená filozofiu vedenia firmy orientovanú na zahraničné/globálne trhy a zameranú na optimálne umiestnenie produktov na týchto trhoch. Optimálne umiestnenie tovarov a služieb znamená na jednej strane efektívne uspokojovanie potrieb spotrebiteľov a na strane druhej racionálne využívanie vlastných zdrojov. Z uvedeného vyplýva, že do úvahy prichádzajú nasledovné činnosti:

- skúmanie medzinárodného marketingového prostredia,
- tvorba stratégie pre zahraničné trhy,
- tvorba marketingového mixu pre jednotlivé trhové segmenty,
- plánovanie, organizovanie a kontrola marketingových činností.

Pri marketingu, presahujúcom hranice jednej krajiny nielen z pohľadu predaja, ale aj výroby a získavania zdrojov, sa do popredia dostáva nielen otázka efektívneho využívania podnikových zdrojov (ako bolo uvedené vyššie v texte), ale aj otázka ich získavania, možností a spôsobov exploatácie na jednej strane a dopadu týchto aktivít na samotnú krajinu a miestny rozvoj. Nie každá priama zahraničná investícia znamená všeobecný ekonomický prínos pre krajinu. V mnohých prípadoch je investícia posudzovaná negatívne, napríklad pri rozširovaní sietí rýchleho občerstvenia v mnohých krajinách, nadmernom čerpaní miestnych neobnoviteľných zdrojov, nevyváženom a diskriminačnom hodnotovom reťazci, atď.

1.1 Základné marketingové rozhodnutia a rozvíjajúce sa trhy

Vo všeobecnosti môžeme v procese uplatňovania globálneho marketingu definovať 5 kľúčových problémových oblastí a z nich vychádzajúcich marketingových rozhodnutí (Horská, 2007):

1. Zostať na domácom trhu alebo vstúpiť na zahraničný trh?
2. Na ktorý trh vstúpiť, a aké kritéria použiť na hodnotenie a výber zahraničného trhu?
3. Aký spôsob vstupu na zahraničný trh môže firma použiť?
4. Do akej miery musí firma prispôbiť svoje výrobky a marketingový program zahraničnému trhu?
5. Akým spôsobom bude firma riadiť a organizovať svoje medzinárodné marketingové aktivity?

V prípade rozhodnutí o vstupe na rozvíjajúce sa trhy sú všetky manažérske úvahy a rozhodnutia oveľa kritickejšie a podliehajú väčšiemu riziku z viacerých dôvodov:

- nekompatibilita marketingového a podnikateľského prostredia (veľká obchodná vzdialenosť),
- s výnimkou krajín strednej a východnej Európy veľká geografická vzdialenosť,
- nižšia úroveň vedomostí a skúseností z pôsobenia v daných krajinách,
- nedostatočný inštitucionálny a zmluvný rámec na podporu obchodnej spolupráce,
- vyššia miera politického, sociálneho i ekonomického rizika,
- komparatívna nevýhoda pre malé a stredné podniky, ktoré sa nachádzajú v etape testovania týchto trhov v porovnaní s etablovanými zahraničnými a multinacionálnymi podnikateľskými subjektmi, resp. podnikateľskými subjektmi zo susedných regiónov.

Úvahy o vstupe na rozvíjajúci sa trh musia byť podložené existenciou možností a zdrojov firmy (finančné zdroje, ľudský kapitál, kontakty, silné stránky ponuky z kvantitatívneho či kvalitatívneho hľadiska), príležitosťami na danom trhu, zmluvami, referenciami a dôsledným preverením obchodných partnerov. Jedným z hlavných motívov vstupu na rozvíjajúci sa trh je rast predaja, získanie nových trhových teritórií a zákazníkov. Aj keď vo všeobecnosti konštatujeme pri rozvíjajúcich sa trhoch nižšiu kúpnu silu, ide v mnohých prípadoch o krajiny s vysokým počtom obyvateľov a vysokou mierou polarizácie bohatstva v spoločnosti. Napríklad len stredná trieda v Indii predstavuje viac ako 100 miliónov obyvateľov, nehovoriac o rýchlo sa rozvíjajúcej Číne a tzv. ázijských tigroch. Okrem okamžitého rastu trhu dávajú rýchlo sa rozvíjajúce trhy prísľub budúcich tržieb vzhľadom na rast ekonomiky daných krajín aj na stále pozitívny demografický vývoj obyvateľstva. Túto skutočnosť zakomponoval do svojich štúdií aj Rehman (2008), keď skúmal vzorec príležitostí pre krajiny Perzského zálivu a konštatoval, že tieto krajiny sú pre podnikanie vysoko atraktívne nielen z hľadiska ekonomickej sily a prírodného bohatstva, ale aj z hľadiska atraktívneho demografického vývoja. Za hlavné faktory ekonomickej dynamiky označil tieto:

- **Udržateľnú prosperitu a rast:** osobitne v regióne Perzského zálivu sa zameriava na trh luxusu a značkových produktov, novú vlnu spotrebiteľského správania a argumentuje veľkosťou nákupnej plochy na jedného obyvateľa, ktorá prevyšuje existujúce nákupné plochy v krajinách globálneho Severu.
- **Atraktívny demografický vývoj:** ide nielen o nárast počtu obyvateľstva, zmenu vekovej štruktúry smerom k mladším vekovým kategóriám, ale aj meniacu sa kvalitu života, očakávanú dĺžku života, gramotnosť a ďalšie pozitívne sa vyvíjajúce ukazovatele.
- **Prebiehajúce ekonomické reformy:** ide o jeden z najkritickejších faktorov, lebo je výrazne ovplyvnený nielen potrebami ekonomického vývoja, ale aj politickou a sociálnou situáciou na národnej, regionálnej i medzinárodnej úrovni. Základným predpokladom je, aby mala krajina snahu byť plnohodnotnou súčasťou medzinárodného ekonomického prostredia.

1.2 Rozvíjajúce sa trhy a ekonomické kritériá

Ekonomický pohľad na veľkosť trhu dáva informácia o hrubom národnom produkte, vyprodukovanom v prepočte na jedného obyvateľa, publikovaná každoročne Svetovou bankou. Podľa tohto ukazovateľa sa krajiny delia do nasledovných skupín:

- krajiny s nízkym príjmom, kde je hrubý národný produkt na osobu nižší alebo rovný 1 035 USD,
- krajiny s nižším stredným príjmom, kde hrubý národný produkt na osobu je v rozmedzí 1 036 – 4 085 USD,
- krajiny s vyšším stredným príjmom, kde hrubý národný produkt na osobu je v rozmedzí 4 086 – 12 615 USD,
- krajiny s vysokým príjmom, kde je hrubý národný produkt na osobu vyšší ako 12 616 USD.

Huang (2007) vychádza z klasifikácie Svetovej banky a definuje nasledovné druhy krajín:

- hlavné industrializované krajiny (krajiny Európy, Severnej Ameriky a Japonsko),
- menšie industrializované krajiny (Austrália a Nový Zéland),
- krajiny v procese ekonomickej transformácie,
- novo industrializované krajiny,
- menej, resp. najmenej rozvinuté krajiny,
- rozvíjajúce sa krajiny s rýchlym ekonomickým rastom.

Kategória rozvíjajúcich sa ekonomík je definovaná rôzne a v rôznorodých formách sa vyskytuje nielen samostatne, ale aj v iných kategóriách, definovaných vyššie. Olsson (2002) definuje rozvíjajúce sa trhy ako trhy tých krajín, ktoré naštartovali svoj rast, postupne smerujú k štádiu ekonomickej zrelosti a vykazujú určitý stupeň ekonomickej a politickej nestabilnosti. V niektorých štúdiách a materiáloch nachádzame tieto krajiny aj pod názvom „menej rozvinuté krajiny“. Pre účely vymedzenia pojmu „rozvíjajúce sa trhy“ v nadväznosti na teóriu a prax medzinárodného a globálneho podnikania použijeme širšie chápanie, teda také, ktoré obsahuje aj rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky, aj ekonomiky menej, resp. najmenej vyspelé. Ide o to, poukázať na diferencovaný prístup k týmto trhom. Niektoré súčasné štúdie však uvádzajú, že v súvislosti s kolísaním ekonomického vývoja vo svete, ekonomickej krízou, recesiou, politickou a sociálnou nestabilitou v niektorých častiach sveta, sa marketingové stratégie určené pre rozvíjajúce a menej vyspelé trhy stávajú vhodnými i pre trhy v kategórii industrializovaných krajín, nakoľko pod vplyvom negatívneho ekonomického a politického vývoja prišlo ku zmenám v segmentácii spotrebiteľských trhov. Ide napríklad o kategóriu tzv. populárne pozicionovaných produktov, ktoré predstavujú cenovo prijateľnejší variant pre nižšie príjmové skupiny obyvateľstva. Prijateľnejšia cena sa dosahuje modifikáciou receptúry, obalu, veľkosti produktu a v prvom rade sleduje okamžitý efekt na výdavky spotrebiteľa (Horská – Gálová, 2014). Vo svete sú známe výrobky multinacionálnych spoločností predovšetkým v segmente rýchloobrátkového potravinárskeho tovaru (napr.

cukrovinky, nápoje, vybrané trvanlivé potraviny). Pôvodne boli tieto produkty vytvorené pre rozvíjajúce sa trhy (napríklad Indiu, Indonéziu, Brazíliu), ale v dôsledku ekonomickej krízy a recesie sa multinacionálne spoločnosti pokúsili tieto výrobky etablovať aj v Európe, čo sa prejavilo ako veľmi úspešný krok.

Väčšina podnikateľských subjektov vníma trhy rozvíjajúcich sa krajín nielen ako príležitosť na rozvoj trhu a rast tržieb, ale aj ako možnosť získavania zdrojov, obnoviteľných i neobnoviteľných. Dobrým príkladom sú krajiny strednej a východnej Európy a medzi nimi i Slovensko ako novodobá automobilová veľmoc. Vďaka relatívne lacnej, ale kvalifikovanej pracovnej sile vyrábame na Slovensku najväčší počet automobilov v prepočte na jedného obyvateľa, ktorý ďaleko presahuje absorpčnú schopnosť nášho slovenského, ale i stredo-európskeho trhu. Rovnako je to v prípade juhovýchodnej Ázie. Získavanie zdrojov a výroba nábytku v danom regióne niekoľkonásobne presahuje súčasné možnosti predaja.

Eliminovať negatívne dopady kolísania ekonomických cyklov vo svete i v rámci regiónov sveta je možné tiež zapojením sa do medzinárodnej obchodnej výmeny. Pokles tržieb na jednom trhovom teritóriu môžeme kompenzovať rastom tržieb na inom teritóriu. Rovnako možno riešiť získavanie zdrojov. Zvýšenie ceny zdrojov na jednom trhu, nedostatok zdrojov z jedného zdroja – toto všetko je možné riešiť diverzifikáciou na strane získavania zdrojov, ale aj na strane rastu trhu.

1.3 Rozvíjajúce sa trhy a obchodná vzdialenosť

Rozvíjajúce sa trhy sú často špecifické aj svojím kultúrnym a spoločenským prostredím, čo sa prejavuje väčšou obchodnou vzdialenosťou medzi obchodujúcimi krajinami. Špecifiká vytvára nielen materiálne prostredie (iný systém nákupu a predaja, obchodná sieť, obchodné zvyklosti, infraštruktúra), ale aj náboženstvo, estetika a uznávané hodnoty spoločnosti. Vnímanie objektívnej reality tiež dokáže významne skresliť skutočnosť. Z prieskumu, ktorý sme uskutočnili medzi čínskymi študentmi v lete 2015 vyplýva, že čínski zákazníci považujú napríklad všetky zahraničné potravinárske produkty za veľmi drahé bez toho, aby sa pozreli na cenu. Na druhej strane si myslia, že zahraničné potraviny sú veľmi kvalitné, ale nie veľmi chutné. Rovnako môžeme sledovať spotrebiteľské správanie aj v iných krajinách. Často sa stretávame s pojmami „westernizácia, amerikanizácia, macdonaldizácia“, ktoré hovoria o masovom úspechu niektorých produktov celosvetovo, vrátane krajín globálneho Juhu (napriek mnohým negatívnym stanoviskám k sladkým nápojom, rýchlemu občerstveniu a podobne). V Indii je napríklad zvykom usporiadať rodinné oslavy v reštaurácii McDonalds, samozrejme, ak si to rodina môže dovoliť. Je to prejav moderného životného štýlu. Na druhej strane indická vláda ostro sleduje aktivity tejto spoločnosti, pretože nepovažuje investície tohto druhu za žiaduce pre svoju ekonomiku.

Osobitnú kapitolu predstavuje náboženstvo ako jeden z najcitlivejších kultúrnych faktorov. Náboženstvo ovplyvňuje správanie sa ľudí, postoje, hodnoty, spotrebu potravín a vecí, prístup k materiálnym statkom. Vo veľkej miere vplyva na postavenie žien v spoločnosti, čo sa následne prejaví aj pri ich úlohe počas nakupovania a rozhodnutia nakupovať (napríklad

nákup drahších a luxusnejších vecí je v kompetencii muža, na ktorého sa potom orientuje aj reklamná kampaň a zameranie marketingovej komunikácie). Z pohľadu marketingu je veľmi dôležitý postoj spoločnosti a jednotlivcov k marketingovým aktivitám, majetku a vlastníctvu (napríklad ideálom budhistickej a hinduistickej spoločnosti je „snaha nepotrebovať nič“, čomu bola v mnohých aspektoch podriadená aj organizácia charitných domov Matky Terezy v Indii, kde do posledného okamihu odmietali kúpiť automatickú práčku), ku zmenám a riziku. Zmena znamená v mnohých prípadoch kvalitatívny posun ako používať veci, aké veci používať, môže znamenať technologický pokrok, ale niekedy aj úplnú zmenu spotrebiteľských návykov. V najmenej rozvinutých krajinách globálneho Juhu ide často o to, ako zladíť postoj voči zmene s technologickou nevypelostou. Napríklad v najmenej rozvinutých oblastiach Afriky sa predávajú najjednoduchšie telefóny. Na druhej strane trh mobilných telefónov v Afrike zaznamenal doslova revolučný boom a počet majiteľov mobilných telefónov je oveľa vyšší ako počet pevných liniek na kontinente – predstavuje asi 2,8 % z celkového počtu obyvateľov Afriky. Najvyspelejšia krajina kontinentu, Južná Afrika, zaznamenáva približne 25 miliónov majiteľov mobilných telefónov a za ňou nasledujú krajiny ako Nigéria, Egypt a Maroko (Market, 2015). Rozmach trhu s mobilnými telefónmi dokumentuje atraktivnosť rozvíjajúcich sa trhov z hľadiska ich potenciálneho rastu aj napriek tomu, že niektoré krajiny majú nízku ekonomickú úroveň a kúpnu silu.

V súvislosti so zmenou, resp. modifikáciou kultúry sa používa pojem **kultúrna difúzia a kultúrny imperializmus**. Kultúrna difúzia je proces rozširovania kultúrnych prvkov z jednej kultúry do druhej. Kultúrna zmena sa uskutoční, ak sú nové kultúrne prvky akceptované a absorbované inou kultúrou. Proces kultúrnej difúzie a kultúrnej zmeny je intenzívnejší v dôsledku technologického pokroku a globalizácie. Pojem kultúrny imperializmus znamená nahradenie tradičných kultúrnych prvkov novými. Iniciátormi kultúrneho imperializmu sú väčšinou multinacionálne spoločnosti (Horská, 2007).

Rozdielne kultúrne hodnoty ovplyvňujú aj podnikateľskú prax. Podľa miery tolerancie, s ktorou krajiny dokážu akceptovať inú kultúru a obchodné zvyklosti, rozlišujeme krajiny s vysokým a nízkym stupňom rešpektovania kultúry (Knapík, 1997). Definovanie rôznych kultúrnych modelov a poznanie faktorov, ktoré zohrávajú rozhodujúcu úlohu v interkultúrnej komunikácii, má svoje opodstatnenie v praxi na rôznych manažérskych pozíciách. Sú známe situácie zdĺhavých obchodných rokovaní s arabskými obchodnými partnermi, veľká zdvorilosť v Thajsku a juhovýchodnej Ázii, veľký význam osobných kontaktov v krajinách strednej a východnej Európy či nesprávna interpretácia formálneho vyjadrenia súhlasného stanoviska, resp. mylná interpretácia gestikulácie a reči tela. Cudzinec môže byť exkluzívne vylúčený z určitých miestnych rituálov, ale nemusí to znamenať negatívny postoj k obchodu. Na druhej strane by sa každý obchodník z Európy alebo Severnej Ameriky najradšej stretával s medzinárodne známymi a univerzálnymi praktikami obchodného rokovania. Čím ideme ďalej na východ a juh, tým vyšší stupeň rešpektovania miestnej kultúry nachádzame a musíme sa tomu prispôbiť. Ďalej na sever a západ sa stretávame s univerzálnymi praktikami v obchodnom styku a väčšou toleranciou.

1.4 Rozvíjajúce sa trhy a perspektívne obchodné príležitosti

Súhrnne možno konštatovať, že rozvíjajúce sa ekonomiky a globálne marketingové prostredie predstavujú veľké príležitosti pre medzinárodné podnikanie. Tieto príležitosti znásobuje nielen štandardný vývoj ekonomických cyklov, ale aj teritoriálny posun zo západu na východ, keď sa do popredia rebríčka najväčších ekonomík sveta dostávajú krajiny ako Čína, India, Brazília a Rusko a menia pozície tradične silných ekonomík USA, Nemecka, Francúzska a Japonska. Čínu, Indiu a Brazíliu uvádza aj Garten (1997) v rámci skupiny BIG TEN a okrem nich do svojej štúdie zaradil Mexiko, Argentínu, Južnú Afriku, Poľsko, Turecko, Indonéziu a Južnú Kóreu. Konštatoval, že veľké a rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky sú kľúčovým faktorom budúceho rastu svetového obchodu, globálnej finančnej stability a prechodu na slobodnú trhovú ekonomiku v Ázii, strednej Európe a Latinskej Amerike. Všetky krajiny zaradené do tejto skupiny v minulosti aj v súčasnosti sa vyznačujú veľkým trhovým potenciálom, bohatými prírodnými zdrojmi a strategickou pozíciou z obchodného, ale i politického hľadiska (napríklad pozícia Turecka medzi Európou a Áziou, pozícia Južnej Afriky ako strategického partnera reprezentujúceho africký kontinent). V danom období bolo do tejto skupiny zaradené aj Poľsko v dôsledku jeho veľkého trhu (najväčšieho a najperspektívnejšieho z krajín strednej a východnej Európy) a najľahodnejšej ekonomiky. Ako uvádza Manktelow (2014), rýchlo sa rozvíjajúce krajiny znamenajú niekoľko výziev, ale ponúkajú aj niekoľko otázok na zamyslenie:

- Ich kontinuálny rast bude závisieť od ich schopnosti zvyšovať produktivitu, čo znamená pokračovanie v naštartovaných ekonomických reformách, ktoré idú ruka v ruku s politikou. V prípade ekonomických neúspechov sa krajina môže dostať do etapy ekonomickej stagnácie. Príkladom je Venezuela a jej horšie ekonomicke výsledky za posledné obdobie v dôsledku nedostatočne efektívnych makroekonomických regulácií.
- Čína ako veľký otáznik budúcnosti vzhľadom na obrovský počet obyvateľstva, jeho presun z vidieka do miest, obrovský rast ekonomiky, obchodu a investícií. Bude veľmi dôležité, ako krajina zabezpečí udržateľnosť ekonomického systému a ďalší rozvoj.
- Aké budú reakcie zo strany krajín globálneho Severu a ďalší rozvoj západnej Európy, USA a Japonska?
- Rastúca dynamika veľkomiest v rozvíjajúcich sa krajinách, najviac v Ázii, ale aj v Latinskej Amerike a Afrike. Napríklad mestá ako Lagos, Lima a Bogota sú tie, kde sa predpokladá väčší ako 5%-ný medzročný nárast hrubého domáceho produktu, nehovoriac o niektorých ázijských mestách, kde sa predpokladá nárast väčší ako 10%.
- Rýchlo sa rozvíjajúce ekonomiky predstavujú dobrú príležitosť pre priame zahraničné investície, čím môžu v nasledujúcom desaťročí spôsobiť štrukturálne zmeny vo svetovej ekonomike. Prejavuje sa to na toku tovarov a služieb, ktoré smerujú nielen z vyspelých ekonomík do rozvíjajúcich sa a málo rozvinutých ekonomík, ale v poslednom období smerujú aj z rozvíjajúcich sa ekonomík do menej rozvinutých ekonomík. Ako príklad môžeme uviesť vývoz indických potravinárskych produktov

(napr. značky Parle G) do arabských a afrických krajín alebo vývoz instantných rezancov vyrobených v Indonézii do Kene.

- Rast súkromnej spotreby, čo vytvára predpoklady na rast trhov a tržieb. Napríklad Čína už predbehla USA v tržbách z predaja automobilov, Rusko v rovnakej kategórii podľa predpokladov predbehne Nemecko okolo roku 2017.
- Bezprecedentná urbanizácia: očakáva sa, že v roku 2037 budú veľkomestá v rýchlom sa rozvíjajúcich ekonomikách predstavovať polovicu svetovej populácie, čo bude klást veľké nároky nielen na uspokojovanie tradičných spotrebiteľských potrieb, ale aj na miestnu samosprávu, infraštruktúru a služby. Infraštruktúra a jej rozvoj je ďalšou obrovskou príležitosťou pre domácich a zahraničných investorov.
- Dôležitosť správne identifikovať trhové segmenty v rozvíjajúcich sa ekonomikách a definovať produkty a služby, ktoré môžu byť zamerané na trhové segmenty nachádzajúce sa na vrchole pyramídy (trh luxusných produktov), v strede (stredná trieda, štandardná ponuka, masový marketing) a na jej spodku (marketing v chudobe, resp. definovanie príležitostí pre menej rozvinuté krajiny a oblasti).

2 MARKETINGOVÉ PRÍSTUPY PRE ROZVÍJAJÚCE SA TRHY

Ciel': Vysvetliť súbor marketingových prístupov, ktoré sa používajú pri tvorbe marketingového programu pre rozvíjajúce sa trhy

Aktivita 1:

Po prečítaní textu podkapitoly sa študenti môžu pokúsiť analyzovať ponuku vybraných multinacionálnych spoločností na rozvíjajúcich sa trhoch, resp. najmenej rozvinutých a obchodne vzdialených trhoch a snažiť sa vysvetliť použitý prístup z pohľadu firmy, potenciálnych zákazníkov i lokálneho trhu rozvíjajúcej sa krajiny. Ako názorný príklad je vhodné vybrať si spoločnosť, ktorej produkty študenti poznajú z domáceho, resp. európskeho trhu a následne zistiť, aký sortiment je ponúkaný na rozvíjajúcich sa trhoch Ázie alebo Afriky. Dobrým príkladom je spoločnosť Danone, Nestlé, resp. mnohé ďalšie. Okrem skúmania diferencovaných marketingových prístupov možno skúmať aj rozsah aktivít v danej krajine (nákup surovín, výroba, predaj, marketing a servis), resp. formu vstupu a pôsobenia na zahraničnom trhu. Výstupom aktivity bude prezentácia odlišných prístupov k tvorbe marketingového programu, rešpektujúcich vonkajšie podmienky trhu.

Aktivita 2:

Študenti si vyberú príklad dobrej praxe pôsobenia zahraničnej spoločnosti na rozvíjajúcom sa alebo najmenej rozvinutom trhu. Ich úlohou bude analyzovať marketingový mix podľa teórie 4A marketingu, nájsť prepojenie na klasickú teóriu 4P (klasicky definovaných nástrojov marketingového mixu), ako aj prejav spoločensky zodpovedného marketingu v analyzovanej aktivite.

Vonkajšie marketingové prostredie, ale aj vnútorné možnosti a predpoklady firmy vytvárajú rámec pre formulovanie marketingových stratégií, taktík a ucelených marketingových programov. Globálny marketing, ako bolo už skôr definované, vníma svet ako jeden trh a snaží sa identifikovať podobnosti medzi trhmi, s cieľom unifikovať ponuku pre jednotlivé trhy a regióny sveta. Napriek takto chápanému globálnemu prostrediu však vnútri jednotlivých trhov nachádzame rôzne trhové segmenty, čo vytvára priestor na cenovú i necenovú diferenciáciu. Globálna marketingová stratégia nadväzuje na globálnu stratégiu podniku v oblastiach, akými sú výroba, technológia, logistika, financovanie, organizačná štruktúra, konkurencieschopnosť a ľudský faktor.

Teória a prax globálneho marketingu v prepojení na rozvíjajúce sa trhy znamená vhodné uplatňovanie a zosúladenie nasledovných prístupov:

- Po zohľadnení externej situácie na konkrétnych trhoch sa uskutočňuje základné rozhodnutie, ktorým je rozhodnutie medzi štandardizáciou, resp. určitou mierou adaptácie marketingového mixu podľa jednotlivých nástrojov. Do úvahy treba vziať aj vzájomnú prepojenosť niektorých trhov, keď zmeny na jednom trhu sú iniciátorom zmien na trhoch ostatných.
- Vzhľadom na existenciu širokej základne nižších príjmových skupín obyvateľstva treba vziať do úvahy využitie koncepcie 4A marketingu, ktorá reflektuje požiadavky rurálneho obyvateľstva (a nižších príjmových kategórií).
- Teória 4A marketingu sa aplikuje na základe štúdií pyramídy potrieb podľa Prahalada (2014), ktoré sa orientujú na základnú úroveň ekonomickej pyramídy potrieb.
- V záujme zabezpečenia vzájomnej výhodnosti vyplývajúcej z medzinárodného (globálneho) podnikania predpokladáme rešpektovanie konceptu spoločenskej zodpovednosti a dlhodobého udržateľného rozvoja z aspektu ekonomického, sociálneho i environmentálneho (Horská – Gálová, 2013).

2.1 Adaptácia, štandardizácia verzus globalizácia

Podnik má pri voľbe vhodnej marketingovej stratégie na zahraničný trh k dispozícii dva základné prístupy. Jeden z nich je stratégia „šitá na mieru“, odborné nazývaná adaptácia, keď sa podnik takticky prispôbuje miestnym podmienkam. Adaptácia sa môže týkať všetkých nástrojov marketingového mixu, teda produktu, ceny, distribúcie i komunikácie. Adaptácia

produktu súvisí s jeho vonkajšími alebo vnútornými atribútmi. Často ide o rešpektovanie chutí, tradícií a estetického cítenia na daných trhoch. Dobrým príkladom sú potravinárske výrobky a ich lokálne modifikácie. Napríklad globálne značky Knorr a Maggi vytvárajú pre svoje trvanlivé produkty a polotovary rôzne modifikácie chutí. V prípade priamych zahraničných investícií a prevzatia výrobcu, ktorý vlastní silnú lokálnu značku, prevažuje snaha ponechať a posilniť ju, čím sa lokálna značka stáva súčasťou globálnej stratégie podniku. Takto bola posilnená značka Royco (bujóny a polotovary) na trhu v Keni (Unilever, 2013). Iný je prípad prispôsobenia produktu (receptúry, množstva, vyhotovenia) nižšej príjmovej kategórii zákazníkov (napríklad nižší obsah kakaa v čokoláde pre trhy východnej Európy) alebo zmena receptúry v záujme podporiť preferencie miestnych zákazníkov (napríklad vyšší obsah sacharidov a energie pre trhy v Afrike a Indii, na druhej strane „light“ výrobky pre západné trhy). Stratégiou predaja glukózy a energie pre mozog a duševnú činnosť sa preslávil výrobca sušienok PARLE G, keď na trhoch v Indii, arabských krajinách a v Afrike v rámci reklamnej kampane zdôrazňuje, že konzumáciou sušienok PARLE G sa deti stávajú geniálnymi (práve pre vysoký obsah glukózy a energie). Iný známy výrobca sušienok, MANJI v Keni, pridáva do sušienok med, orešky a čokoládu – všetko za účelom zvýšenia energetickej príjmu ich spotrebiteľa. Výrobky úspešne predáva nielen v Keni, ale aj v Ugande, Tanzánii a Rwande. Okrem týchto tradične žiadaných produktov aj táto spoločnosť reaguje na nové trendy a vo svojom portfóliu má produkty bez pridaného cukru, balené v dózach, v darčekovom balení či predávané ako ekonomické sety.

Predmetom adaptácie môžu byť aj spôsoby predaja (napríklad predaj z domu do domu v Indii), dôraz a výraz osobného svedectva a vlastnej skúsenosti predajcu. V prípade marketingovej komunikácie ide o to, ako vystihnúť miestny systém hodnôt, záujmy, preferencie (napríklad využiť osobnosti známe z populárneho športu – kriketu v Indii, hokeja v rámci krajín, kde pôsobí KHL, futbalu a behu v Afrike) alebo vhodné médium, ktoré nemusí byť technicky najvyspelejšie, skôr najdostupnejšie. V rurálnych oblastiach sa obľube teší napríklad rádio, miestny rozhlas, plagáty aj ústne podanie.

Štandardizácia sa chápe ako proces vytvárania unifikovaného marketingového programu pre celý svet. Predpokladá sa, že všetci zákazníci majú podobné požiadavky a potreby, a preto sa im ponúkajú rovnaké produkty. Tento prístup funguje pri výrobkoch, ktoré majú dobrý imidž, známu značku, globálnu reklamnú kampaň. Ako základný učebnicový príklad sa vždy uvádzajú globálne značky Coca Cola, Pepsi a McDonald's. Napriek všeobecnému povedomiu o tom, že tieto výrobky sú rovnaké všade na svete, tieto produkty sa môžu líšiť v závislosti od kvality vody, z ktorej sú vyrobené, obsahu cukru či veľkosti balenia. Z minulých rokov je známe testovanie lokálnych ruských trhov na prijateľnú maloobjemovú veľkosť sklenenej fľaše v závislosti od ceny, ochoty platiť, kúpnej sily a globálneho imidžu produktu. Štandardizácia v oblasti distribučnej politiky je možná v prípade pôsobenia na trhoch s podobnou infraštruktúrou, systémom zásobovania, sieťou veľkoobchodov a maloobchodov. Štandardizovaná komunikačná stratégia prináša ekonomické výhody, univerzálne posolstvá, často s dominanciou vizuálnej prezentácie, ktorá nahrádza hovorené slovo (ktoré by sa muselo prekladať) a oslovenie prostredníctvom globálnych elektronických médií.

Osobitnú kapitolu predstavuje kombinácia stratégie adaptácie a štandardizácie, keď je hlavným cieľom postupná zmena produktu smerom k štandardizovanému, ale tak, aby bola zmena vnímaná ako pozitívny prirodzený marketingový výstup, a nie ako prejav agresívneho marketingu. Postupnú zmenu sprevádza značkové partnerstvo, keď sa produkt po určité prechodné obdobie označuje oboma značkami – lokálnou i globálnou. Lokálna značka sa ďalším vývojom dostáva do úzadia a do popredia sa dostáva značka globálna, ktorá je následne marketingovo podporovaná. Niekedy sa táto stratégia označuje aj ako „middle of the road strategy“ (stratégia strednej cesty).

2.2 Ekonomická pyramída potrieb a 4A marketing

Nízkopríjmové trhy predstavujú veľké príležitosti pre globálne podnikanie. Toto vyjadrenie sa ťažko chápe najmä v kontexte súčasného postoja k najmenej rozvíjajúcim sa trhom, ktoré krajiny globálneho Severu podporujú formou rôznej humanitárnej a materiálnej spolupráce. Keby sa však rovnaký objem prostriedkov investoval do infraštruktúry a výrobných príležitostí, boli by tieto prostriedky oveľa účelnejšie použité, pretože by priniesli možnosť zamestnať pracovnú silu, zaplatiť ju a následne by sa rozhybal ekonomický cyklus v lokálnom ekonomickom mikroprostredí. Začala by sa rozširovať skupina „zákazníkov a spotrebiteľov na spodku ekonomickej pyramídy (BOP customers)“, a tiež skupina podnikateľov, ktorá by týmto nízkopríjmovým spotrebiteľom dokázala ponúknuť adekvátne produkty. Odhadom, momentálne hovoríme o asi 4 mld. obyvateľov sveta, ktorí majú ročnú paritu kúpnej sily do 1 500 USD (Pharalad, 2014).

Mnohé podnikateľské subjekty považujú takéto tvrdenie za príliš odvážne a daný trhový segment podhodnocujú. Viaceré štúdie aj úspešné príklady z praxe však ukazujú, že v spolupráci s miestnou samosprávou a neziskovými organizáciami je možné vytvoriť rámec na stabilizovanie tohto trhového segmentu. Rovnako poukazujú na to, aké zdroje sa využívajú na uspokojovanie základných životných potrieb (základné jedlo – ryža – získavané formou mikropôžičiek v Indii). Ďalšia prekážka, o ktorej sa diskutuje vo svete podnikania, je prístup k rurálnym obyvateľom – či už prístup fyzický (spôsob dopravy), alebo prístup k obyvateľom formou marketingovej komunikácie prostredníctvom rôznych médií. Ako sme uviedli vyššie, s prihliadnutím na občiansku vybavenosť treba reálne zhodnotiť možnosť využiť rozhlas pred televíziou. V niektorých dedinách v Indii a v Afrike fungujú veľmi úspešne ženy–podnikateľky, nazývané ako „empowered mothers“, ktoré požívajú veľkú vážnosť, rešpekt a dosahujú úspech vo vzdelávaní, osвете a presadzovaní nových produktov a spotrebiteľských návykov. Za užitočné sa považuje prepojiť predstavenie nového produktu s osvetou a vzdelávaním o zdravom životnom štýle, výžive, výchove, rodine. Je to efektívnejšie ako jednoznačná komerčná prezentácia.

Zákazníci na spodku ekonomickej pyramídy prejavujú uvedomenosť v postoji k značkovým produktom a službám. Chápu, že značkový produkt je drahší, že má vyššiu kvalitu a je len prirodzené, že túžia ako po vyššej kvalite života, tak aj po nákupe značkových produktov. Aktívny prístup multinacionálnych spoločností k tejto skutočnosti sa prejavuje vo vývoji

produktov, ktoré spĺňajú aspekty kvality, ale aj ceny a vytvárajú sa nové modifikácie značkových produktov, v mnohých prípadoch pod obchodným menom maloobchodu. Popularite sa tešia menšie balenia (spomínané vyššie v texte ako populárne pozicionované produkty) bežných spotrebných predmetov a potravín (sušienky, cukrovinky, šampóny, mydlá, pracie prostriedky). Ako konštatuje Prahalad (2014), ekonomická pyramída je výsledkom veľkej príjmovej nerovnováhy. Ekonomický rozvoj a posun v spoločnosti nastane, ak veľká časť spoločnosti bude mať snahu a perspektívu stať sa súčasťou strednej triedy, teda dôjde k premene ekonomickej pyramídy na diamant, kde najväčšiu časť obyvateľstva predstavuje stredná trieda a dynamika prechodu z najnižšej triedy do strednej triedy je dostatočne intenzívna.

Na problematiku ekonomickej pyramídy a jej základne nadväzuje teória a prax rurálneho marketingu, ktorý je v literatúre často označovaný pojmom 4A marketing. Tento marketing sa zakladá na dostupnosti balíkov produktov a služieb a jeho štyri prístupy definujú Sheth a Sisodia (2012) nasledovne:

- **Awareness (uvedomenie):** týka sa predovšetkým povedomia o značkách a produktoch. Ako bolo uvedené vyššie, najväčší význam má osвета doplnená o marketingovú komunikáciu. Do úvahy treba vziať aj grafický dizajn obalu, symboliku grafiky a jej význam pre zákazníka. Uvedomenie zákazníka sa môže týkať dvoch dimenzií, a to vedomostí o produkte (ktoré sú indikované faktormi ako je záujem o produkt, pochopenie významu produktu, atď.) a uvedomenia si značky (vrátane atraktívnosti značky pre zákazníka, asociácií, ktoré sa so značkou spájajú, a vnímanými vlastnosťami značky).
- **Accessibility (dostupnosť):** tu ide o zabezpečenie fyzickej dostupnosti produktu, využitie miestnej infraštruktúry a foriem predaja. Známe sú príklady excelentných dodávok kariet do mobilných telefónov v Indii, keď sa distribuujú spolu s dodávkami obedov pre zamestnancov podnikov a neformálne sa konštatuje, že presnosť dodávok dosahuje six sigma.
- **Affordability (primeranosť):** akceptácia ceny vo vzťahu ku kúpnej sile obyvateľstva, primeranosť vyhotovenia produktu, adekvátnosť hodnoty vo vzťahu k cene. 4A marketing rozlišuje ekonomickú a psychologickú primeranosť. Ekonomická primeranosť znamená schopnosť zaplatiť určitú cenu vzhľadom na výšku príjmu a iné požiadavky na rodinný rozpočet. Psychologická primeranosť znamená ochotu zaplatiť za produkt s prihliadnutím na jeho hodnotu a iné ponúkané alternatívy.
- **Acceptability (akceptovateľnosť):** akceptovanie potrieb miestnych zákazníkov. Rurálni zákazníci preferujú produkty orientované na úžitok. Literatúra znovu uvádza dva pohľady na akceptovateľnosť produktu. Ide o funkčnú akceptovateľnosť (kvalita, spoľahlivosť, funkcie produktu) a psychologickú akceptovateľnosť, ktorá vyplýva zo spoločenských hodnôt, emočných hodnôt, vnímaného rizika, pozicionovania produktu a osobnosti kupujúceho.

Pre podnik nastane najvýhodnejšia situácia vtedy, ak všetky štyri A faktory dosiahnu vysoké ohodnotenie. Najvyššia hodnota hodnotového pokrytia trhu (market value coverage – MVC) sa vypočíta ako súčin všetkých faktorov:

$$\text{MVC} = \text{Acceptability} \times \text{Affordability} \times \text{Accessibility} \times \text{Awareness}$$

Na dosiahnutie vysokej hodnoty MVC je potrebné dosiahnuť vysokú hodnotu všetkých faktorov. Zákazník očakáva, že všetky 4 kritériá budú naplnené, ale často sa stáva, že výrobca mení proporcie medzi faktormi a skúša alternatívy ako pridať, resp. ubrať jednotlivým faktorom hodnotu. Na uplatnenie teórie 4A faktorov sa treba pozerať ako na uplatnenie dynamických veličín, ktoré vníma zákazník, a s ktorými treba sústavne pracovať. Sheth a Sisodia (2012) uvádzajú niekoľko príkladov toho, ako zmena jedného A faktora ovplyvní ďalšie:

- Inovácia obalu môže zvýšiť akceptovateľnosť, uvedenie a primeranosť.
- Vzdelávanie zákazníka, aby mohol účelnejšie využívať produkt, môže zlepšiť akceptovateľnosť, uvedenie a primeranosť.
- Zaujímavý a atraktívny dizajn stránky môže zlepšiť všetky 4A.

Manažér si musí uvedomiť, že jednou akciou môže sledovať viaceré ciele, napríklad:

- zvýšením primeranosti zabezpečiť vyššie tržby od jedného zákazníka,
- zvýšiť akceptovateľnosť znížením jednotkových nákladov,
- zvýšiť povedomie o značke za súčasného zníženia výdavkov na reklamu,
- zvýšiť dostupnosť produktu a zároveň zmenšiť riziko konfliktov v distribučnom kanáli.

4A marketing je alternatívou klasického marketingového mixu, tzv. 4P, kde produkt je nahradený faktorom uvedenie, cena faktorom primeranosť, miesto faktorom dostupnosť a komunikácia faktorom akceptovateľnosť.

3 GLOBÁLNE PODNIKANIE A SYNERGICKÉ EFEKTY

Globálne prostredie umožňuje podnikateľským subjektom presadzovať svoje záujmy v celosvetovom meradle, dosahovať ekonomický rast, rozvoj obchodu, a tým aj kvalitnejšie uspokojovanie ľudských potrieb. Na druhej strane sú milióny ľudí, ktorým chýbajú základné prostriedky na život a myšlienka globalizácie sa ich dotýka len do takej miery, že poznajú základné značkové produkty, mediálny obraz západného – materiálneho spôsobu života, ale fyzicky a ekonomicky predstavujú iba časť z tých, ktorí sa zaraďujú na spodnú úroveň ekonomickej pyramídy. Konkrétne výsledkom ekonomickej globalizácie je to, že úsilie niektorých ekonomických subjektov dosiahnuť ekonomickú prosperitu a zisk sa spája napríklad s nárastom chudoby v sociálne najslabších vrstvách spoločnosti v niektorých častiach planéty či s ohrozovaním človeka, prírody a pod. Problémom sa stáva, keď tie subjekty, ktoré dokážu využívať podmienky v novom globálnom ekonomickom prostredí, vyhľadávajú čo

najvýhodnejšie podmienky na zhodnocovanie kapitálu, no nerešpektujú pritom žiadne limity, nemajú takmer žiadne ohľady a zbavujú sa sociálnej zodpovednosti. Odnášajú si „korist“ a slobodne utekajú pred dôsledkami. Napríklad niektoré korporácie, ktoré nájdu výhodnejšie podmienky na podnikanie (Svitačová a kol., 2014). Ako píše Maathai (2010), nositeľka Nobelovej ceny za mier, multinacionálne spoločnosti a medzinárodné organizácie by sa mali zamyslieť nad tým, akú zodpovednosť majú za stav a vývoj spoločnosti, v ktorej podnikajú, do ktorej priniesli nové zvyky, porušili tradičné hodnoty a zabezpečujú si ekonomický rozvoj. Ako príklad uvádza Keňu, kde sa za posledné roky pod vplyvom západnej kultúry zhoršili stravovacie návyky, pozornosť mládeže sa upriamuje na alkohol a cigarety.

Synergické efekty pôsobenia na rozvíjajúcich sa trhoch pre obe strany – zahraničný podnikateľský subjekt i krajinu príjemcu a lokálnu komunitu – fungujú len v prípade, že predmetom záujmu sú vzájomné benefity, čo je možné zabezpečiť napríklad nasledovne:

- pridať hodnotu exportovaným produktom v krajine pôvodu,
- implementovať medzinárodné potravinové štandardy,
- investovať do rozvoja miestnej infraštruktúry,
- zapojiť do ekonomických aktivít miestne pracovné sily na rôznych kvalifikačných stupňoch,
- udržateľne využívať prírodné zdroje,
- značkový manažment a marketing lokálnych produktov,
- vývoj nových produktov z miestnych zdrojov pre najnižšiu úroveň ekonomickej pyramídy.

Zohľadnenie podpory rozvoja lokálnej komunity predpokladá zakomponovať princípy spoločenskej zodpovednosti do medzinárodného podnikania.

Použitá literatúra:

1. Garten, J., E. 1997: *The Big Ten*. BasicBooks: New York: 1997, 232 p. ISBN0-465-02653-6
2. Horská, Elena 2007: *Medzinárodný marketing*. SPU v Nitre. 221 s. ISBN 978-80-8069-938-3
3. Huang, W. X. 2007: *Institutional Banking for Emerging Markets. Principles and Practice*. The Wiley Finance Series. Chichester: John Wiley. 274 s. ISBN 978-0-470-03076-9
4. Knapík, P. 1997: *Obchodné rokovanie*. Familiaris 1997, 302 s. ISBN: 8096706888
5. Manktelow, Aidan, 2014: *Guide to Emerging Markets*. The Economist Newspaper Ltd, 243 p. ISBN 978-1-78125-146-1
6. Olsson, C. 2002: *Risk management in Emerging Markets. How to Survive and Prosper*. Financial times, Prentice Hall. 256 s. ISBN 978-0273656180
7. Rehman, Aamir, A. 2008: *Dubai & Co. Global Strategies for Doing Business in the Gulf States*. McGraw Hill 2008. 333s. ISBN 978-0-07-149413-7

8. Elena Horská – Jana Gálová, 2014: *Selected Issues of Doing Business and Marketing in Less Developed and Emerging Markets*. 251 – 278 pp. In: Elena Horská et al. *International Marketing: Within and Beyond Visegrad Borders*, Wydawnictwo Episteme Krakow, 2014, 311 p. ISBN 978-83-7759-039-3
9. Elena Horská – Jana Gálová, 2013: *Sustainability in Business: Global Challenges in International Business*. 111 – 131 pp. In: Elena Horská et al: *Sustainability in Business and Society: Global Challenges – Local Solutions*. Wydawnictwo Episteme Krakow, 2013, 166 p. ISBN 978-83-7759-015-7
10. Maathai, W. 2010: *Challenge for Africa*. London: Random House Group, ISBN 978-0-099-53903-2
- MESÍK, J. 2012. *Obor a trpaslík: Slováci, Česi a perspektívy Afriky*. Bratislava
11. Prahalad, C.K.2014: *The Fortune at the Bottom of the Pyramid*. Prentice Hall. 407 p. ISBN 978-0-13187729-0
12. Sheth, Jagdish, N., Sisodia, Rejandra, S. 2012: *The 4A's of Marketing*. Routledge, 209 p., ISBN 978-0-415-89835-5
13. Svitačová, Eva a kol. 2014: *Globálne rozvojové vzdelávanie pre ekonómov*. Nitra SPU: 2014. 241 s. ISBN978-80-552-1234-0
14. The Market for Mobile Phones in Africa. Available from <http://www.africa-business.com/features/mobile_phones_africa.html/>. [15 February 2014]
15. Unilever launches new Royco cubes, 2013. Available from: <<http://telegraphng.com/2013/10/unilever-launches-new-royco-cubes/>>. [15 February 2014]
16. Mesík, J. 2012: *Obor a trpaslík: Slováci, Česi a perspektívy Afriky*. Nadácia Pontis, 257 s. ISBN 978-80-968229-7-3

O autorke:

Elena Horská

Autorka pôsobí na Katedre marketingu a obchodu FEM SPU v Nitre od roku 1996, kde v súčasnosti zastáva funkciu dekanu. V roku 1997 zaviedla na Katedre marketingu výučbu predmetu Medzinárodný marketing, v roku 2006 výučbu predmetu Európsky spotrebiteľ a spotrebiteľské správanie, a v roku 2015 výučbu predmetu Globálny marketing a rozvíjajúce sa trhy. Od roku 2010 je profesorkou pre odbor Marketing a manažment. Za obdobie svojho pôsobenia na SPU bola zodpovednou riešiteľkou 5 výskumných projektov a 19 medzinárodných vzdelávacích projektov. V rámci výskumnej a vzdelávacej činnosti pôsobila ako hosťujúci učiteľ na univerzitách v Indii, Kazachstane a Poľsku, aktívne rozvíja spoluprácu s partnermi v strednej a východnej Európe, juhovýchodnej Ázii a v Keni s perspektívou vytvorenia podmienok pre spoločné štúdium s partnerskou Jomo Kenyatta univerzitou v Nairobi.

Kontakt: elena.horska@gmail.com

SPOLOČENSKÁ ZODPOVEDNOSŤ PODNIKANIA V ÉRE GLOBALIZÁCIE

Eva Svitačová

Anotácia

Príspevok načrtáva filozofiu, o ktorú sa opiera koncept spoločensky zodpovedného podnikania a objasňuje jeho vznik. Zároveň poukazuje na to, že súčasný koncept spoločenskej zodpovednosti podnikania pôsobí v globálnom podnikateľskom prostredí plošne a venuje sa mu väčšia pozornosť nielen na úrovni jednotlivých firiem, celých krajín, ale i na úrovni medzinárodných organizácií a svetových inštitúcií. Zdôvodňuje jeho aktuálnosť v ére globalizácie najmä vzhľadom na mnohé nebezpečenstvá, ktoré sprevádzajú rozvoj podnikania (nerovnomerný vývoj vo svete, rozširovanie priepasti medzi chudobou krajín globálneho Juhu a obrovským bohatstvom krajín globálneho Severu, environmentálne problémy a i.). Vzhľadom na potrebu zodpovedne hospodáriť s prírodným kapitálom a zohľadňovať dopady podnikania na prírodu, sa spoločensky zodpovedné podnikanie pokladá za cestu trvalo udržateľného rozvoja. Pozornosť je venovaná nielen trom hlavným pilierom, o ktoré sa opiera trvalo udržateľný rozvoj, ale i najznámejším konceptom spoločenskej zodpovednosti podnikania. Koncept spoločensky zodpovedného podnikania umožňuje eliminovať, či aspoň zmierňovať negatívne javy v novom globálnom prostredí, ale najmä takýmto javom predchádzať. Z tohto dôvodu by s ním mali byť oboznámené všetky subjekty, ktoré sa nejakým spôsobom angažujú v oblasti podnikania.

Kľúčové slová: spoločensky zodpovedné podnikanie, globalizácia, ekonomika, kvalita života, trvalo udržateľný rozvoj

1 VZNIK KONCEPTU SPOLOČENSKY ZODPOVEDNÉHO PODNIKANIA

Každé podnikanie, teda aj podnikanie v ére globalizácie, sa nepochybne okrem ekonomických cieľov týka aj sociálnych cieľov, sociálnej sféry, kde za účelom spoločenskej reprodukcie dochádza k užívaniu tovarov a dôchodkov jednotlivcami. Aj v ére globalizácie tak ekonomika a podnikanie v značnej miere determinujú uspokojovanie potrieb ľudí v spoločnostiach, ich životnú úroveň. Sú zodpovedné za zabezpečovanie reprodukcie a celkový spoločenský rozvoj obyvateľstva, rozvoj jeho sociálneho, politického a duchovného života.

O túto filozofiu sa opiera koncept spoločensky zodpovedného podnikania (SZP, Corporate Social Responsibility – CSR), ktorá vznikla v druhej polovici 20. storočia, pričom za prvého teoretika spoločenskej zodpovednosti podnikania sa považuje Howard R. Bowen. V *Social Responsibilities of the Businessman* napísal, že spoločenská zodpovednosť predstavuje úsilie podnikateľov o také stratégie a rozhodnutia, alebo o vykonávanie takých aktivít, ktoré sú žiaduce z pohľadu cieľov a hodnôt našej spoločnosti (Bowen, 1953). Poukazuje na to, že podnikanie predstavuje verejný záujem, a tiež zdôrazňuje, že dôsledky podnikania sú spoločenské. Bowen si uvedomoval, že spoločenská zodpovednosť nie je všeliekom na problémy v podnikateľskom svete, ale je dôležitou ideou, ktorou sa musí riadiť podnikanie v budúcnosti (Carroll, 1999).

Významný pokrok v presadzovaní konceptu spoločenskej zodpovednosti firiem na európskej úrovni priniesol *Lisabonský summit Európskej únie*. Jeho vrcholní predstavitelia vymedzili na summite strategický cieľ pre Európu – stať sa do roku 2010 najdynamickejšou a konkurenčne najzdatnejšou znalostnou ekonomikou na svete, ktorá bude zaisťovať stály ekonomický rast s lepšími i početnejšími pracovnými miestami a vyššou sociálnou súdržnosťou. Účastníci summitu sa zhodli na tom, že práve koncept spoločenskej zodpovednosti sa môže stať veľmi významným nástrojom na dosiahnutie tohto strategického cieľa, a preto je potrebné podporovať ju v rámci celej EÚ.

Základný dokument zaoberajúci sa problematikou SZP je *Zelená kniha*, ktorá iniciovala diskusiu o SZP a identifikovala spôsoby propagácie na európskej a svetovej úrovni. Tento dokument obsahuje prvú oficiálnu definíciu spoločensky zodpovedného podnikania v EÚ. SZP sa predstavuje ako „koncept, keď sa spoločnosti rozhodnú dobrovoľne prispievať k lepšej spoločnosti a čistejšiemu životnému prostrediu“. Predstavuje dobrovoľné integrovanie sociálnych a ekologických hľadísk do firemných operácií a interakcií s firemnými stakeholders (European Commission. Green paper, 2001, s. 4). Požiadavke spoločenskej zodpovednosti venovali pozornosť aj ďalšie európske a svetové organizácie, ako napríklad Svetová obchodná rada pre udržateľný rozvoj (World Business Council for Sustainable Development) a. i.

Charakteristickou črtou spoločensky zodpovedného správania podnikateľských subjektov je prijatie záväzkov presahujúcich zákonom stanovené kritériá a pravidlá podnikania. Kým v minulosti spoločenská zodpovednosť podnikania predstavovala hlavne individuálnu iniciatívu jednotlivých firiem, súčasný koncept spoločenskej zodpovednosti podnikania

pôsobí v globálnom podnikateľskom prostredí plošne. Venuje sa jej väčšia pozornosť nielen na úrovni jednotlivých firiem, celých krajín, ale i na úrovni medzinárodných organizácií a svetových inštitúcií.

Iniciatívy CSR sa v Európe inštitucionalizujú na medzinárodnej úrovni, čo dokazuje aj program *Enterprise 2020*, ktorý predstavuje hlavnú iniciatívu CSR Európy na riešenie európskych a globálnych výziev na dosiahnutie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu (CSR Europe. Our strategy). „SZP tvorí základ cieľov stratégie Európa 2020 a výrazne prispieva k plneniu cieľov zmluvy o Európskej únii, ktoré sa týkajú trvalo udržateľného rozvoja a vysoko konkurencieschopného sociálneho trhového hospodárstva“ (Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR).

2 VÝZVY K SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI PODNIKANIA V ÉRE GLOBALIZÁCIE

V súčasnosti je globalizácia kľúčovým faktorom rozvoja svetovej ekonomiky, ale aj celkového života obyvateľstva na Zemi. Zároveň sa uvádza, že: „Globalizácia je jednou z najdôležitejších príčin vzrastu významu spoločenskej zodpovednosti v podnikaní“ (Bussard a kol., 2005, s.12). Vďaka nej vzniká nové globálne ekonomické a spoločenské prostredie, ktoré sa vyznačuje otváraním sa jednotlivých spoločností voči svetu, rozširovaním podnikateľských investícií, rastúcou integráciou medzinárodných trhov sprevádzanou rastúcim objemom presunu tovaru, služieb a kapitálu cez politické hranice národných štátov, prechodom na novú kvalitu spoločenskej technológie organizácie, ale i ekonomickou a spoločenskou nerovnováhou a ďalšími problémami. V tejto súvislosti sa mení poslanie podnikania, ktoré sa v minulosti chápalo predovšetkým v súvislosti s národnými záujmami. Rozširujú sa možnosti podnikateľských subjektov na presadzovanie ekonomických záujmov v celosvetovom meradle, zvyšuje sa ekonomický rast, zaznamenávame rozvoj obchodu, rastúcu integráciu medzinárodných trhov, a s tým rastú aj možnosti na uspokojovanie ľudských potrieb. Najmä súčasní neoliberalí vyzdvihujú „novú slobodu“ v globalizovanom svetovom hospodárstve, ktorá sa spája takmer s neobmedzeným pohybom výrobných faktorov, s formovaním spoločného trhu, jednotného trhu, „trhu bez hraníc“⁶⁹. Kapitál získal globálnu mobilitu, vďaka ktorej sa začala reorganizovať produkcia v celosvetovom meradle. Napriek tomu, že sloboda kapitálu prináša mnohé výhody, v mnohých prípadoch sa spája s nezodpovedným konaním.

Aj keď globalizácia vytvára situáciu slobody, reálne v nej nie je zabezpečená slobodná realizácia či napredovanie všetkých subjektov, a to z viacerých dôvodov. Jedným je, že lepšie podmienky a príležitosti, ktoré prináša, reálne nedokážu využívať všetky podnikateľské subjekty. Zjavne ich dokážu využívať megakorporácie⁷⁰, ktoré majú značnú hospodársku moc.

69 Takto označuje globalizujúci sa trh Z. Bauman (Bauman, 2008).

70 V odbornej literatúre sa takéto podniky označujú ako transnacionálne (TNK) alebo multinacionálne korporácie, podniky, prípadne globálne spoločnosti.

Koncentrujú veľký kapitál a množstvo výrobných faktorov, ktoré často presahujú možnosti národných ekonomík a sú schopné investovať veľké prostriedky na informačné, komunikačné systémy a technológie. Pomocou nich kontrolujú a ovplyvňujú procesy na svetovom trhu, pričom ich záujem pomáhať chudobnejším oblastiam sveta a ich obyvateľom je minimálny.

Transnacionálne korporácie (TNK) a nadnárodné firmy – medzinárodné korporácie – majú prvoradý význam v rámci rozvojových stratégií globálneho hospodárstva. Problém vzniká vtedy, keď sa rozhodnú realizovať svoje zámery v krajinách, ktoré sú výhodné nielen nízkymi daňovými sadzbami, ale istým spôsobom sú ochotné akceptovať korupčné správanie. Rovnako môže byť problémom, že prenos kultúrnych hodnôt, vzorcov a hodnotových systémov môže deformovať a vytláčať miestne zvyky, hodnoty, tradície a celkovo deformovať miestnu kultúru. Taktiež môže dochádzať k poškodzovaniu miestneho podnikania v predmetnej oblasti, k poškodzovaniu životného prostredia, nakoľko TNK si často vyberajú krajiny vyznačujúce sa dostatkom prírodných zdrojov, pričom tieto zdroje využívajú nezodpovedne a poškodzujú životné prostredie.

V snahe nachádzať nákladové či strategické výhody nevyužívajú iba vlastné komparatívne výhody, ale i výhody všetkých potenciálnych hostiteľských krajín. Ako sa uvádza: „Nákup surovín (prípadne aj lacná pracovná sila) v krajinách globálneho Juhu = predaj finálnych výrobkov v krajinách globálneho Juhu aj v krajinách globálneho Severu = zisk pre nadnárodné ekonomiky“ (Dubnička, 2007, s. 95). TNK niekedy praktizujú formu ekonomického násillia, vydierajú niektoré lokality a štáty vyhrážkou odchodu. To má neblahý vplyv na zamestnanosť, kúpnu silu v regióne, tiež na domáce dodávateľské štruktúry a podobne.

Zostrovanie konkurenčného boja o nízke náklady práce, „zoštíhľovanie“ masovej výroby, v dôsledku čoho dochádza k prepúšťaniu, ale aj k zhoršovaniu pracovného zákonodarstva, sú ďalšie výzvy pre implementovanie spoločenskej zodpovednosti do podnikania. Takzvaný „nový zákon produktivity globálneho kapitalizmu“ sa podľa U. Becka prejavuje v tom, že stále menej dobre vzdelaných a globálne disponibilných ľudí môže prinášať stále viac výkonov a služieb (Beck, 2001). Hospodársky rast tak nepredpokladá úbytok nezamestnanosti, ale práve naopak – úbytok pracovných miest – jobbles growth (tamtiež). V tejto súvislosti sa hromadia problémy súvisiace s prepúšťaním zamestnancov, a taktiež sa rozvíja **pracovná migrácia**, keďže veľká väčšina migrantov ide za prácou. Na jednej strane pracovná migrácia supluje demografický výpadok v domácom obyvateľstve krajín globálneho Severu, v ktorých sa migranti z krajín globálneho Juhu stávajú lacnou pracovnou silou. Dôvodom pre migráciu je chudoba a nezamestnanosť, na druhej strane to môže byť dopyt po lacnej pracovnej sile a lepšie ekonomické podmienky v cieľových krajinách. Migrácia umožňuje získavať prostriedky na život nielen migrantom, ale aj ich rodinám v krajine pôvodu, ktorým posielajú takzvané remitencie. Sú dôležitým zdrojom príjmu pre nízko a strednopříjmové domácnosti v krajinách globálneho Juhu poskytujú voľne vymeniteľné meny potrebné na dôležité vstupy, ktoré nie sú dostupné na vnútornom trhu, a taktiež poskytujú dodatočné úspory na ekonomický rozvoj. Migrácia tak predstavuje nástroj na rozvoj chudobných krajín globálneho Juhu, no neregulovaná migrácia môže zároveň spôsobovať problémy v bohatých krajinách Severu.

2.1 Globálny nezákonný obchod, šedá a čierna ekonomika

Vážne nebezpečenstvá, ktoré sa spájajú s rozvojom podnikania v ére globalizácie, sa spájajú s rozvojom nezákonného obchodu, šedej a čiernej ekonomiky. Ohrozujú nielen niektorých účastníkov podnikania, ale poškodzujú aj ďalšie subjekty v novom globálnom prostredí.

Koncept spoločenskej zodpovednosti podnikania možno vnímať aj ako odpoveď na požiadavku ochrany pred negatívnymi vplyvmi čiernej a šedej ekonomiky, ako i **nezákonného obchodu**, ktorý rozvracia legálne podnikanie a poškodzuje zákazníkov, spotrebiteľov, ale i región, spoločnosť a prírodu.

Šedá ekonomika predstavuje sféru hospodárskej činnosti, ktorá sa na území určitého štátu vyhýba plateniu daní, rešpektovaniu právnych predpisov, pričom podnikateľské činnosti sa realizujú bez povolenia, a tak sa narúšajú záujmy štátu. Príčinou jej existencie je snaha o rýchlu akumuláciu kapitálu.

Jedným z dôvodov rozkvetu šedej ekonomiky je narastajúca migrácia obyvateľstva. Migranti sú totiž ochotní pristupovať aj na podmienky (pracovať za nižšiu mzdu alebo bez poistenia), ktoré zamestnávateľom umožňujú vyššie zisky, pričom tieto podmienky sú aj tak lepšie, než podmienky v krajinách, z ktorých migrujú. Šedá ekonomika sa vymyká kontrole štátu, a tak niektoré štáty sa v dôsledku jej rozvoja zadlžujú a môže im hroziť štátny bankrot. Aj keď je šedá ekonomika nežiaduca, paradoxne evidujeme aj pozitívne vplyvy. Napríklad hospodárske oživenie, rast HDP či zmierňovanie dôsledkov kríz pre malé podniky. Tiež sa uvádza, že šedá ekonomika v Španielsku tvorí asi pätinu HDP. Súčasne ale umožňuje znižovať nezamestnanosť, ktorá je oficiálne vo výške 24,4%. Ak sa započíta šedá ekonomika, jej skutočná výška môže byť 15-19%.

V ére globalizácie sa rozvíja aj **čierna ekonomika**⁷¹, ktorá sa spája s kriminálnymi aktivitami, s distribúciou drog, s finančnými podvodmi, s obchodom so zbraňami a s ďalšími kriminálnymi aktivitami. Postupne prechádza na podstatne sofistikovanejšie činnosti, akou je počítačová kriminalita, ktorá sa spája s vykrádaním bankových účtov, s obchodovaním s informáciami o klientoch, s využívaním vnútrofirmerých údajov na vydieranie a obchodovanie, a pod. (Staněk, 2010).

Nezákonný obchod je zrkadlom globálnej šedej ekonomiky a má niekoľko foriem. V ére globalizácie s ním súvisia aj také fenomény ako *pašovanie ľudí, otroctvo*, ktoré je jedným aspektom globálneho obchodu s ľuďmi, ale aj *obchod s drogami, so zbraňami, medzinárodný terorizmus, šírenie zbraní, vzplanutie a pretrvávajúce regionálne vojny a etnického násillia, ohrozovanie životov, medzinárodná migrácia či nezákonný obchod s nebezpečným odpadom*, ktorý sa označuje ako ekologický zločin, a ďalšie.

71 Okrem toho sa uvažuje o tieňovej ekonomike spätjej s výrobou, predajom a nákupom produktov, ktoré hospodárske subjekty nevykazujú v štatistickej evidencii. Môže zahŕňať legálne činnosti, ktoré nie sú hlásené daňovým úradom, ako aj nelegálne činnosti (obchod s drogami či s ohrozenými druhmi, hazardné hry a pod.).

Rozmach všetkých aspektov nezákonného obchodu je podporovaný novými technológiami, najmä rozvojom internetu, ktorý nielen rozširuje horizonty a umožňuje komunikáciu v novom globálnom prostredí, ale tiež funguje ako fasáda pre pranie špinavých peňazí (Naím, 2008). K jeho rozvoju prispievajú aj ekonomická nerovnosť a konflikty vo svete, ktoré ho na jednej strane podporujú, no na druhej strane nezákonný obchod podporuje vznik rôznych nerovností vo svete, najmä nerovnosti medzi bohatým Severom a chudobným Juhom, a tiež posilňuje moc niektorých subjektov.

V globalizačnej ére vzrástol nezákonný obchod čo do objemu i do komplexnosti a má viaceré aspekty – falšovanie výrobkov (produkcia a predaj napodobenín)⁷², obchod s nebezpečným odpadom, obchod s drogami, so zbraňami, obchod s ohrozenými druhmi, obchod s umením, obchod s ľudskými orgánmi, ktorý je prepojený s medzinárodným obchodovaním s ľuďmi a podobne.

2.2 Podnikanie v ére globalizácie a jeho vplyv na kvalitu života vo svete

Pravidlá fungovania ekonomiky v globálnom i lokálnom meradle, ako aj pravidlá fungovania spoločností i celej súčasnej civilizácie boli od základov zmenené procesom globalizácie svetovej ekonomiky (Klinec, 1996). Formuje sa **nové globálne ekonomické a spoločenské prostredie**, ktoré predstavuje kvalitatívne nový stupeň internacionalizácie hospodárskeho života. Rozvoj podnikania v tomto prostredí vedie k nerovnomernému vývoju vo svete. Na jednej strane sa životná úroveň miliónov ľudí zvyšuje, zlepšuje sa im kvalita života⁷³, ale na druhej strane sa existujúci stav miliónov ľudí zhoršuje. Táto skutočnosť svedčí o tom, že napriek tomu, že globalizácia sa javí ako cesta k vyššiemu výkonu svetovej ekonomiky, nie je cestou vedúcou k zlepšeniu životnej úrovne väčšiny. Napriek sľubovanej prosperite prehĺbila nerovnosti v rámci štátov a spoločností (Dubnička, 2007).

V procese globalizácie sa rozlišujú vývojovo rozdielne súčasti svetovej ekonomiky – centrum, periféria a marginálne oblasti. Centrum tvoria ekonomicky najvyspelejšie štáty a zoskupenia, pre ktoré je charakteristická vysoká cena pracovnej sily. Sídli v nich TNK, ktoré presúvajú svoje aktivity do krajín s lacnejšou pracovnou silou. Periféria je oblasť s dynamicky sa vyvíjajúcimi rozvojovými a tranzitívnymi ekonomikami, s nízkou cenou pracovnej sily, pričom štáty, ktoré sem patria, sa vyznačujú politickou stabilitou a pomerne dobre vybudovanou infraštruktúrou. Do marginalizovaných oblastí sa zaraďujú niektoré štáty Afriky, južnej Ázie a Latinskej Ameriky. Charakterizuje ich politická nestabilita štátu, nízka kvalifikácia pracovnej sily, nerozvinutá infraštruktúra, korupcia (Mišúnová, Mišún, 2009).

72 Ako sa uvádza, obchod s falzifikátmi výrobkov v súčasnosti predstavuje viac ako 1 bilión eur ročne (Staněk, 2010).

73 Kvalita života je polyrozmerný fenomén, ktorý zahŕňa materiálny, duchovný, kultúrny, spoločenský aj individuálny rozmer. Napriek tomu sa často posudzuje hlavne ekonomickými ukazovateľmi vzhľadom na to, že primeraná životná úroveň je dôležitým predpokladom kvality života.

Jeden z najvypuklejších problémov globálnej ekonomiky je rozširovanie priepasti medzi chudobou krajín globálneho Juhu a obrovským bohatstvom krajín globálneho Severu. V krajinách globálneho Severu žije najmenej pol miliardy osôb s nadbytočnou spotrebou potravín, ktorá sa prejavuje mnohými chorobami spojenými s nadváhou, pričom na druhej strane má takmer polovica svetovej populácie nižší príjem potravín, ako je odporúčané denné minimum. Na prahu 21. storočia tak v dôsledku hladu každoročne umieralo okolo 40 miliónov ľudí (Černý, 2004)⁷⁴. Pritom hlad ľudí v krajinách globálneho Juhu nespôsobuje nedostatok svetovej produkcie potravín, ale jej nerovnomerné rozdeľovanie. Napriek tomu, že počet obyvateľov globálneho Juhu narastá, množstvo nerastných zdrojov a poľnohospodárskych komodít, ktoré má k dispozícii, klesá. Tie paradoxne smerujú z krajín globálneho Juhu do krajín globálneho Severu. Aj keď sa počet obyvateľov globálneho Severu znižuje, práve vďaka rozširujúcemu sa konzumu rastie záujem o nerastné zdroje a poľnohospodárske komodity, ktoré majú k dispozícii krajiny globálneho Juhu. Na druhej strane, rýchlo rastúca populácia v krajinách Juhu má k dispozícii stále menší podiel týchto zdrojov. Je to aj pre ich zadlženosť, pričom chudobné krajiny sú často donútené platiť svoje pôžičky surovinami. Tak dochádza k tomu, že nerastné suroviny a poľnohospodárske komodity smerujú z krajín globálneho Juhu do bohatých krajín globálneho Severu, čo umožňuje rozvoj výroby, a tiež zvyšovanie spotreby v krajinách Severu. Pritom ekonomický a sociálny rozvoj krajín globálneho Juhu výrazne zaostáva za severnými štátmi. Pre silné ekonomiky sú tieto krajiny zaujímavé hlavne ako zdroj lacnej pracovnej sily a lacných surovín. Okrem pracovných síl, často poskytujú svoje územia aj na uskladnenie nebezpečného odpadu, na výstavbu chemických tovární či ťažbu prírodných zdrojov (Dubnička, 2007). Aj keď sa globálni aktéri zaujímajú o voľný pohyb kapitálu, obchodu a tovarov, nemajú záujem o splynutie s regiónmi a ich problémami (Volner, 2012).

2.2.1 Ekonomický rast a globálna spotreba

V globálnej ekonomike je výrazným predpokladom zabezpečovania kvalitného života obyvateľstva ekonomický rast. Pritom súhlasíme s tým, že: „Ekonomický rast sám o sebe nemôže zaisťovať ľudský rozvoj, naopak, doterajší vývoj preukazuje jeho veľmi nespravodlivé dôsledky (rast diferenciacie ekonomickej a životnej úrovne medzi krajinami globálneho Juhu a Severu, i v ich rámci, vysoká daň na úkor životného prostredia, zamestnanosti a pod.)“ (Svatoš, 2005, s. 25).

Negatívnymi aspektmi dlhodobého ekonomického rastu sa v 70-tych rokoch 20. storočia komplexnejšie zaoberal Rímsky klub i niektorí ďalší autori (p. Meadows et al., 1972; Forrester, 1971). Správa Hranice rastu (Meadows et al., 1972), ktorá bola vypracovaná kolektívom 70 vedcov vedených Donellym a Dennisom Meadowsovými z Massachusettského technologického inštitútu (MIT) zdôrazňovala, že v žiadnom systéme s obmedzenými zdrojmi rast nemôže pokračovať ľubovoľne dlho, lebo skôr či neskôr spotreba zdrojov prekročí prirodzené

74 Černý sa odvoláva na publikáciu Bilčík a kol.: Atlas dnešního světa. Praha: Terra.

hranice (t. zn. vyčerpá svetové zásoby niektorých zdrojov alebo dosiahne hranice, kedy ekosystémy nebudú schopné absorbovať znečistenie, čo spôsobí kolaps systému ako celku).

Ekonomický rast sa dlho považoval za najdôležitejší ukazovateľ ekonomického napredovania spoločnosti. Aj spoločensky zodpovedné podnikanie sa zameriava na ekonomický rast, s ktorým sa spája ekonomický a sociálny rozvoj. Ekonomický rozvoj súvisí s trvalou udržateľnosťou tvorby majetku, všíma si spoločenské dôsledky ekonomických aktivít, ako aj podmienky, za akých sú produkty vyrobené, ako sú prerozdeľované, aký má produkcia vplyv na rôzne skupiny a regióny, a taktiež si všíma ekologické dôsledky podnikania.

Možno súhlasiť, že dlhodobý celosvetový hospodársky a sociálny rast je možné dosiahnuť iba znížením rozdielov v príjmoch medzi bohatými a chudobnými štátmi a poskytovaním šance miliónom ľudí z krajín globálneho Juhu, aby sa mohli zapojiť do globálnej ekonomiky.

Ekonomický rast nielenže automaticky nezabezpečuje zvyšovanie kvality života, ale dostáva sa aj do protikladu k hodnotovému naplňaniu kvality života. Pritom vzhľadom na úlohy hospodárstva a ekonomiky v spoločnosti je žiaduce, aby sa ekonomický rast, zvyšovanie ziskov i spotreby spájali s dosahovaním sociálneho rozvoja, ktorý je nielen predpokladom primeranej životnej úrovne ľudí v spoločnosti, ale i rastúcej kvality ich života. Od ekonomických aktérov sa vyžaduje nielen zodpovednosť za dosahovanie ekonomického rastu, ale aj za spôsoby, akými sa usilujú tento rast dosahovať, a tiež za to, aby ekonomický rast skutočne umožňoval sociálny rozvoj a zlepšovanie kvality života ľudí. Súčasne sú zodpovední za to, aby ekonomický rast nespôsobil degradáciu sociálnych systémov, znehodnocovanie životného prostredia.

Neobmedzený ekonomický rast a rast spotreby nie sú možné v prostredí obmedzených prírodných zdrojov. Výrazným limitom hospodárskeho rastu je nedostatok prírodného kapitálu⁷⁵, od ktorého závisí ekonomická prosperita. Súčasný stav životného prostredia poukazuje na nezodpovedný prístup k využívaniu prírodných zdrojov, pričom jedným z jeho kľúčových prejavov je neadekvátne oceňovanie týchto zdrojov. Ako poznamenáva M. Šikula (2003), do ceny sa nielen nedostatočne, ale spravidla vôbec nepremietajú priame či nepriame ekologické náklady, a tiež ceny energetických a surovinových zdrojov.

V dôsledku rozvíjajúcej sa globálnej konkurencie dochádza k podporovaniu masovej spotreby, ktorá je nevyhnutnou podmienkou ekonomického rastu, a zároveň jedným z rizík sprevádzajúcich rozvoj globálnej ekonomiky. Ľudia podliehajú konzumu, pasívnej konzumácii masovej kultúry, pričom niektoré ponúkané produkty na trhu nielenže neuspokojujú skutočné potreby ľudí, ale prispievajú k formovaniu konzumného životného štýlu a svetokultúry, globálnej kultúry bez hraníc.⁷⁶ Konzum je najmä zo strany environmentalistov najkritizovanejšou črtou civilizačných procesov. Je výrazom prevládajúcej paradigmy antropocentrizmu a spája sa s ním veľké sociokultúrne zaťaženie prírody.

75 Prírodný kapitál je tá časť prírody, ktorá má úžitkovú hodnotu.

76 H. Juvin a G. Lipovetsky označujú svetokultúru za obdobie nadvlády trhu, ktorý podľa nich nastoluje „globálnu kultúru bez hraníc“. Na všetko nazerá cez konkurenciu a trh, rentabilitu a výkonnosť, efektivitu či cez maximalizáciu pomeru medzi výsledkom a cenou (Juvin, Lipovetsky, 2012).

Súčasný stav ekonomického vývoja, najmä disproporcía medzi krajinami globálneho Severu a Juhu, sa stáva globálnou etickou výzvou (Rolný, Lacina, 2004). Ďalšou výzvou sa stáva „ekonomická slepota voči rizikám“ či „ekonomická jednookosť“⁷⁷, keď sa porušujú ľudské práva, nastoľuje sa „globálna kultúra bez hraníc“, drancujú sa prírodné zdroje a prehľbujú sa ďalšie riziká a hrozby vo svete. Rešpektovanie požiadavky spoločenskej zodpovednosti v podnikaní môže pomôcť tieto problémy, riziká či hrozby zmierňovať, a tiež predchádzať ďalším.

2.3 Spoločensky zodpovedné podnikanie – cesta trvalo udržateľného rozvoja

Globalizácia, zvýšený pohyb tovaru, ale i spotreby, súvisia s potrebou udržateľnosti výroby a spotreby, čo predpokladá zodpovedne využívať statky a služby, ktoré uspokojujú základné potreby ľudí a zvyšujú kvalitu života, pričom súčasne minimalizujú využívanie prírodných zdrojov, ale i odpadov a znečisťujúcich látok tak, aby neboli ohrozené budúce generácie.

Rozvíjanie podnikania v ére globalizácie je závislé aj od prírodných zdrojov, od prírodného kapitálu, teda od takých zdrojov ako voda, nerastné suroviny, ropa, lesy, ryby, vzduch, atď. Z tohto dôvodu je s nimi nevyhnutné zodpovedne hospodáriť.

Je potrebné kontrolovať aj pomer medzi tým, ako rastie výroba a spotreba surovín či energie na jednej strane a na druhej strane aké je tempo získavania nových prírodných zdrojov, a tiež ako sa darí objavovať a zavádzať alternatívne energie. Výroba a spotreba totiž pokračuje exponenciálnym⁷⁸ tempom, ale prírodné zdroje, ktoré ľudstvo využíva pri uspokojovaní svojich potrieb, pribúdajú len veľmi pozvoľna, ba dokonca klesajú, čo súvisí s problémom trvalo udržateľného rozvoja.

Rozpor **medzi ekonomikou a životným prostredím**, resp. prírodou, je druhým vážnym rozporom⁷⁹ v novom ekonomickom a spoločenskom prostredí. Súvisí so zvyšovaním čerpania prírodných zdrojov bez ohľadu na ekologické náklady, pričom motívom neustále sa zvyšujúcej záťaže prírody je maximalizovanie blahobytu človeka. Zvyšovanie intenzity koristníckeho čerpania prírodných zdrojov, ktoré ignoruje ekologické hľadisko bez ohľadu na spotrebu neobnoviteľných prírodných zdrojov, je v hlbokom rozpore s racionálnym hospodárením. Okrem toho, v globálnom prostredí narastajú zjavné i skryté konflikty, ako i boj o ovládnutie energetických a vodných zdrojov, obývatelného územia a podobne (Šíkula, 2003).

Ako sa uvádza, pokračujúca polarizácia medzi Severom a Juhom sa odráža aj v postojoch k environmentálnym problémom. Sever vynakladá úsilie na zlepšenie „svojho“ životného

77 Tieto označenia použil U. Beck v knihe *Riziková spoločnosť* na označenie správania, ktoré je zamerané na úžitok vyplývajúci z produktivity (Beck, 2011).

78 Exponenciálny rast má vysoké tempo, narúša poriadok, rovnováhu, bariéry, limity, mení štruktúry.

79 Na dva hlavné rozpory v novom ekonomickom prostredí upozornil M. Šíkula, pričom prvým je rozpor *ekonomika – človek*, ktorý sa prejavuje v neúnosnej disproporcii medzi rastúcou produkciou bohatstva a jeho nerovnomerným rozdeľovaním. Tento rozpor nadobudol kritické rozmery tak v relácii hospodársky vyspelých krajín globálneho Severu verus krajín globálneho Juhu, ale aj vo viacerých hospodársky vyspelých krajinách.

prostredia, hlási sa ku globálnej environmentálnej zodpovednosti a snaží sa v tomto smere pôsobiť aj na štáty Juhu. Tie sa, až na výnimky, v prvom rade dožadujú hospodárskeho rozvoja s cieľom zvýšiť materiálnu životnú úroveň svojich obyvateľov a dosiaľ považujú životné prostredie len za sekundárnu záležitosť. Na druhej strane sú to práve štáty Severu so svojimi menej ako 20 % svetovej populácie, ktoré spotrebúvajú približne 80 % svetových prírodných zdrojov a produkujú podobný podiel znečistenia (Životné prostredie).

V súvislosti s rozmachom globálnej ekonomiky sa vďaka kumulovaniu a konzumácii nadprodukcie uvažuje o **globálnej environmentálnej kríze**, ktorá postihuje pozemský život v celej šírke. Možno ju označiť aj za krízu spoločenskú, lebo hlboko zasahuje život spoločnosti. „Súčasná environmentálna kríza svedčí o tom, že ľudia často žijú na úkor iných, že žijú nezodpovedne – v tejto súvislosti sa ekologická kríza ukazuje ako prejav ľudskej nezodpovednosti“ (Kolářský, 2011, s. 28–29). Jej vznik treba spájať najmä s nezodpovedným správaním ekonomických subjektov voči životnému prostrediu. Poukazuje na prehľubujúci sa rozpor medzi fenoménmi príroda – kultúra, v rámci ktorej si človek buduje svoj svet.

Starostlivosť o životné prostredie je neoddeliteľnou súčasťou trvalo udržateľného rozvoja (TUR). Tento termín sa objavil začiatkom 70-tych rokov najmä v súvislosti s poznaním, že akýkoľvek nekontrolovateľný rast (populácie, výroby, spotreby, znečistenia a pod.) nie je udržateľný v prostredí obmedzených zdrojov. Definuje sa viacerými spôsobmi. Najznámejšiu **definíciu trvalo udržateľného rozvoja** (TUR) ponúka the Brundtland Report (1987). Trvalo udržateľný rozvoj definuje ako rozvoj zameraný na uspokojovanie potrieb súčasnosti bez obetovania schopnosti budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby.

Udržateľný rozvoj predpokladá, že všetci priamo i nepriamo zainteresovaní v podnikaní majú zodpovednosť za znižovanie nepriaznivých účinkov produkcie na životné prostredie v priebehu jej celého životného cyklu. Je definovaný ako jednota a harmónia troch pilierov – **ekonomického, sociálneho a ekologického**, ktoré sa navzájom ovplyvňujú.

Ekologický rozmer poukazuje na to, že civilizačný rozvoj i hospodárske činnosti sa realizujú v prírodnom prostredí, nakoľko ľudia sú závislí od prírodných zdrojov a planetárnych životodarných systémov. Musí byť preto zachovaná podmienka biologickej únosnosti rozvoja. Trvalú udržateľnosť nemožno dosiahnuť bez uznania dôležitosti uchovať prírodné zdroje, planetárne životodarné systémy, vrátane rozmanitosti. Pritom vzrastá rozpor medzi ekonomickými a ekologickými funkciami prírody. U mnohých ekonómov pritom prevládajú snahy vykazovať výsledky bez ohľadu na vyčerpávanie prírodných zdrojov a nákladov na odstraňovanie environmentálnych škôd. Trvalá udržateľnosť predpokladá uvedomiť si, že životodarná funkcia prírody je poškodzovaná v takej miere, že zachovanie života na planéte je ohrozené. Ekonomické funkcie prírody (príroda – zásobáreň prírodných zdrojov a asimilátor odpadov ľudských činností) sa totiž dostávajú do rozporov s jej ekologickými funkciami (množina prírodných statkov a krás).

Ekonomický rozmer poukazuje na to, že ekonomická prosperita je dôležitým prvkom trvalo udržateľného rozvoja, avšak hospodársky rast nutne nevedie k zlepšeniu trvalo udržateľného rozvoja. Iba rast bez negatívnych dopadov na životné prostredie možno obhajovať ako súčasť trvalo udržateľného rozvoja.

Sociálny rozmer TUR sa týka zabezpečovania ľudského zdravia, napĺňania ľudských potrieb, ľudského rozvoja s cieľom zabezpečiť ľuďom kvalitný život (Jeníček, Foltýn, 2010). Cieľom trvalo udržateľného rozvoja je kvalitný život pre celé ľudstvo, pre súčasnú i budúcu generáciu. Jadrom TUR je spojenie udržateľnosti a rozvoja, pričom trvalá udržateľnosť zahŕňa dlhodobú a globálnu perspektívu, ktorá predstavuje súčasnú integráciu štyroch komponentov – cieľov, ktoré treba dosiahnuť (sociálny pokrok, účinná ochrana životného prostredia, zodpovedné využívanie prírodných zdrojov a udržanie vysokej a stabilnej úrovne ekonomického rastu). V súlade s trvalo udržateľným rozvojom sa požaduje, aby ekonomický rast bol sociálne spravodlivý, a zároveň environmentálne udržateľný.

3 HLAVNÉ PILIERE SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI PODNIKANIA V ÉRE GLOBALIZÁCIE

Trvalo udržateľný rozvoj možno sledovať v troch základných rovinách zodpovednosti – ekonomickej, sociálnej a environmentálnej. Predstavujú základné piliere, o ktoré sa opierajú aj najznámejšie koncepty spoločenskej zodpovednosti podnikania. O tieto piliere spoločenskej zodpovednosti podnikania sa opierajú koncepty: **koncept „triple bottom line“** (trojitá výsledovka alebo takzvané 3P – People, Planet, Profit) a **koncept CSR (Corporate Social Responsibility)**.

Ako sa uvádza: „O triple bottom line by sa dalo povedať, že je to akási trojitá pevná základňa, na ktorej stojí celý koncept CSR. Tento model udáva tri základné dimenzie, oblasti alebo tiež v niektorých literatúre označované piliere spoločenskej zodpovednosti“ (Stehnová a kol., 2014, s. 15). Jeho autorom je John Elkington, zakladateľ Britskej poradenskej služby nazvanej Udržateľnosť. Podnikanie poníma v širšom systéme spoločenských a ekologických vzťahov, funguje s ohľadom na „triple bottom line“ alebo **3P – People, Planet, Profit**. Argumentoval tým, že spoločnosti musia byť pripravené na tri celkom odlišné úrovne. Jednou je tradičná miera spoločenského profitu – „bottom line“ – zisk a strata. Druhou „bottom line“ je línia týkajúca sa nákladov spoločnosti na ľudí po celú dobu ich činnosti. Tretia „bottom line“ sa týka miery environmentálnej zodpovednosti, s ktorou sa pristupuje k životnému prostrediu (THE ECONOMIST, 2009). Optimálny a rovnovážny vzťah medzi týmito úrovňami zabezpečí udržateľný rast podnikateľského subjektu.

Ako A. Crane a D. Matten uvádzajú:

- **ekonomické hľadisko** sa vzťahuje na zodpovednosť manažmentu vyvíjať, vyrábať a predávať výrobky, ktoré upevňujú dlhodobú výkonnosť samotnej korporácie. To zahŕňa zameranie sa na také stratégie, ktoré vedú napríklad k dlhodobému rastu ceny akcií, príjmov a podielu na trhu, a nie iba ku krátkodobej explózií zisku na úkor dlhodobej životaschopnosti úspechu,
- **sociálne hľadisko** – kľúčovým problémom je sociálna spravodlivosť, a preto je ústredným problémom v sociálnych pohľadoch na udržateľnosť spravodlivejší svet (či už medzi bohatými spotrebiteľmi na Západe a chudobnejšími pracovníkmi v krajinách

globálneho Juhu, medzi bohatými v mestách a vidieckou chudobou alebo medzi mužmi a ženami),

- **environmentálne hľadisko** sa týka účinného riadenia fyzických zdrojov tak, aby boli zachované pre budúcnosť. Všetky biosystémy majú konečnú kapacitu, a tak musia byť ľudské činnosti riadené tak, aby neohrozovali zdravie týchto systémov. Tieto obavy naznačujú potrebu riešiť množstvo rozhodujúcich podnikateľských problémov, ako je vplyv industrializácie na biodiverzitu, pokračujúce využívanie neobnoviteľných zdrojov ako napríklad uhlia a rovnako produkcia škodlivých environmentálnych vplyvov, ktoré pochádzajú z priemyselných závodov a spotrebiteľských produktov (Crane, Matten, 2007).

Konkrétnejšie, vzhľadom na ekonomické hľadisko sa spoločensky zodpovedné podnikanie spája s bojom proti korupcii a podplácaniu, so zodpovedným správaním voči zákazníkom, dodávateľom či investorom, s ochranou duševného vlastníctva, s udržateľnosťou rastu a pod. Sociálne hľadisko zodpovedného podnikania sa prejavuje snahou minimalizovať negatívne dôsledky podnikateľských aktivít na sociálny systém zabezpečovaním sociálneho rozvoja, starostlivosťou o bezpečie a zdravie zamestnancov, rešpektovaním rovnosti príležitostí a zákazu diskriminácie a pod. Zodpovedné podnikanie predpokladá monitorovanie a znižovanie negatívnych vplyvov podnikania na životné prostredie (napr. recykláciou, ekologickými produktmi, používaním alternatívnych energetických zdrojov, znižovaním materiálnej a energetickej náročnosti procesov, environmentálnymi manažérskymi systémami riadenia procesov a pod.).

Konanie podnikateľského subjektu v ére globalizácie možno pokladať za zodpovedné vtedy, ak prispieva k ekonomickej prosperite, k spoločenskému kapitálu, a zároveň zachováva environmentálnu kvalitu. Životné prostredie je nutným základom trvalo udržateľného rozvoja, ekonomika je nástrojom na dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja a kvalitný život pre všetkých je cieľom udržateľného rozvoja. V záujme zvyšovania kvality života na našej planéte musí podnikanie v globalizačnej ére zohľadňovať požiadavku spoločenskej zodpovednosti tak, aby sa žiadny z troch pilierov (ekonomická prosperita, spoločenský kapitál a kvalita životného prostredia) nerozvíjal na úkor ostatných.

O uvedené tri piliere sa opiera aj koncept CSR (Corporate Social Responsibility).

3.1 Koncept CSR (Corporate Social Responsibility)

Pojem **Corporate Social Responsibility** pochádza z anglosaskej odbornej literatúry, pričom je potrebné poznamenať, že jeho preklady nie sú jednotné (spoločensky zodpovedné podnikanie, spoločenská zodpovednosť korporácie, „spoločenská zodpovednosť podniku“ a pod.)⁸⁰. V našich podmienkach sa používa na označenie sociálnej zodpovednosti podnikov.

80 Rôznorodosť prístupov môže byť spôsobená odlišným kultúrnym, politickým, ekonomickým a sociálnym kontextom, v ktorom jednotlivé prístupy k CSR vznikali, a tiež odlišným profesijným zameraním odborníkov, (napr. z oblasti manažmentu, filozofie, etiky, ekonómie, práva, politológia, sociológia, marketing a i.).

Moderná história Corporate social responsibility – CSR sa začínala písať v 50-tych rokoch minulého storočia, keď myšlienky zodpovedného podnikania naplno prenikli do odbornej literatúry.

V roku 1979 A. B. Carroll vo svojej práci *Business & Society – Ethics and Stakeholder Management* – navrhol štvorúrovňový model spoločenskej zodpovednosti, ktorý zahŕňa 4 zložky zodpovednosti: **ekonomickú** (záväzok uspokojovať potreby trhu a zhodnocovať investície vlastníkov), **zákonnú** (záväzok dodržiavať miestnu legislatívu), **etickú** (záväzok správať sa v súlade s očakávaniami spoločnosti nad rámec legislatívy) a **dobrovoľnú** (spoločnosť ju neočakáva).⁸¹ Podľa Carrola hlavná úloha prináleží ekonomickej zodpovednosti.

Spoločenskej zodpovednosti podnikov venuje pozornosť aj **teória záujmových skupín – theory of stakeholders**, ktorá je konceptom oveľa mladším než CSR. Zdôrazňuje, že podnikanie má slúžiť. Podľa nej je zmyslom podnikania služba záujmom stakeholderov.

Stakeholders je označenie pre všetky subjekty, skupiny či organizácie, ktoré sú nositeľmi ekonomickej a politickej moci a majú vplyv na fungovanie podniku (firmy), alebo ich svojimi aktivitami spätne ovplyvňujú. Teória stakeholders sa chápala ako manažérska teória a neskôr normatívna teória, o ktorú sa opiera európske chápanie SZP.

Postupne sa začali objavovať ďalšie koncepty CSR: **korporatívne občianstvo** (Corporate citizenship), **udržateľné a zodpovedné podnikanie** (Corporate sustainability and responsibility) a ďalšie, ktoré pôvodný koncept nenahradili, ale doplnili.

Systematickú pozornosť spoločenskej zodpovednosti podnikov venuje aj Európska únia, a to od roku 1995, kedy predseda Komisie Jacques Delors dal impulz na založenie európskej centrály CSR s názvom „CSR Europe“. Značný posun predstavujú aj závery Európskeho fóra stakeholderov (European Multistakeholder Forum) z júna 2004, ktoré vytýčili budúcu európsku stratégiu smerom k CSR. Objavujú sa v nej napríklad odporúčania k celoeurópskej koordinácii v oblasti CSR (jednotná politika, jednotné pravidlá), k podpore vzdelávania budúcich manažérov v oblasti spoločenskej zodpovednosti, podpora výskumu nástrojov CSR a pod. (European multistakeholder forum on CSR).

Európska komisia predložila novú definíciu CSR ako zodpovednosti podnikov za svoje vplyvy na spoločnosť. Podľa nej je rešpektovanie platných právnych predpisov a kolektívnych zmlúv medzi sociálnymi partnermi predpokladom naplnenia tejto zodpovednosti. Aby podniky mohli v plnej miere naplniť požiadavky sociálnej zodpovednosti podnikov, mali by mať k dispozícii postup, ktorý im umožní začleniť sociálne aspekty, environmentálne aspekty, etické aspekty, aspekty ľudských práv a spotrebiteľské aspekty do svojich obchodných prevádzok a hlavnej stratégie v úzkej spolupráci so svojimi zainteresovanými stranami s cieľmi:

- maximalizovať vytváranie spoločných hodnôt pre svojich vlastníkov/akcionárov, svoje ostatné zainteresované strany a spoločnosť ako takú,
- identifikovať, predchádzať a zmierňovať ich možné nepriaznivé vplyvy (European commission, 2011).

81 Carroll premenoval neskôr dobrovoľnú zodpovednosť na filantropickú.

O aktuálnosti konceptu spoločensky zodpovedného podnikania v ére globalizácie nemožno pochybovať. Vyzýva k tomu, aby sa podnikanie v ére globalizácie ponímalo v širšom systéme spoločenských a ekologických vzťahov. Je zameraná na ochranu podnikania pred negatívnymi dôsledkami globalizačného procesu ekonomických síl na rodiacom sa globálnom trhu, a tak je oprávnené predpokladať, že jej rešpektovanie by pomohlo eliminovať, či aspoň zmierňovať negatívne javy v novom globálnom prostredí, ale najmä takýmto javom predchádzať. Z tohto dôvodu by ju mali mať na zreteli všetky subjekty, ktoré sa nejakým spôsobom angažujú v oblasti podnikania.

Zároveň sa žiada poznamenať, že vzhľadom na hodnoty všeludského charakteru, ktoré vo svete stoja za mnohými problémami, sa v ére globalizácie v súvislosti s požiadavkou spoločenskej zodpovednosti v podnikaní v súčasnosti uvažuje o tzv. **planetárnej zodpovednosti**⁸². Opiera sa o nový „planetárny humanizmus“, ktorý je zameraný na zachovávanie ľudských práv, rešpektovanie ľudskej slobody a dôstojnosti, na zodpovednosť voči ľuďom mimo nášho národného prostredia, teda na zodpovednosť človeka za dobro celej spoločnosti.

.....

Aktivita 1. Globalizácia – jedna z najdôležitejších príčin nárastu významu spoločenskej zodpovednosti v podnikaní

Cieľ: Pomocou myšlienkovkej mapy si uvedomiť problémy v podnikaní, ktoré súvisia s fenoménom globalizácie, so vznikom nového globálneho ekonomického prostredia a poukazujú na nezodpovednosť niektorých podnikateľských subjektov.

Pomôcky: čisté papiere A4, ceruzka, farebné ceruzky

Cieľová skupina: študenti VŠ, 20-30 študentov

Čas: 2 vyučovacie hodiny

Metódy: kooperatívne vyučovanie + myšlienková mapa

Postup:

- rozdelenie do skupín po 4-6, rozdanie pomôcok,
- určenie centrálného pojmu (myšlienky) – podnikanie v ére globalizácie,
- vytvorenie hlavných vetiev (bezprostredne nadväzujúcich na hlavný pojem),
- ďalšie vetvenie,
- vytváranie vzťahov medzi jednotlivými vetvami,
- v mape používame rôzne farby, symboly, obrázky, diagramy a pod.,
- na záver – predstavenie vytvorených myšlienkových máp prostredníctvom hovorcov jednotlivých skupín.

.....

82 H. Küng pokladá planetárnu zodpovednosť za heslo budúcnosti (Küng, 1992).

Aktivita 2. Identifikácia nelegálnych a nemorálnych praktík v podnikaní v novom globálnom prostredí

Cieľ: Identifikovať a pomenovať čo najviac typov nezákonných a nemorálnych praktík v podnikaní, ktoré poukazujú na nezodpovedné správanie niektorých podnikateľských subjektov v novom globálnom prostredí.

Pomôcky: tabuľa, krieda

Cieľová skupina: študenti VŠ, 10-20 študentov

Čas: 2 vyučovacie hodiny

Metódy: brainstorming, skupinová diskusia

Postup:

- pred realizáciou aktivity zadať študentom úlohu preštudovať si kapitolu Spoločenská zodpovednosť v ére globalizácie,
- vytvoriť priaznivé prostredie, stimulovať myslenie študentov a vyzvať ich, aby heslovite vyslovovali jednotlivé podoby a formy nelegálnych a nemorálnych praktík v podnikaní v novom globálnom prostredí, pričom je potrebné dohodnúť si spôsob, akým budú žiadať o možnosť vyjadriť svoj nápad (zdvihnutím ruky a pod.),
- pedagóg zapisuje jednotlivé heslovité vyjadrenia študentov na tabuľu bez ohľadu na to, do akej miery sú správne, originálne a pod., pričom ani on, ani študenti jednotlivé nápady nehodnotia, nekomentujú a pod.,
- všetci účastníci majú neustále pred očami všetky dovtedy uvedené podoby a formy nelegálnych a nemorálnych praktík v podnikaní v novom globálnom prostredí,
- prestávka,
- urobiť kategorizáciu nápadov podľa vopred stanovených kritérií, ktoré navrhne pedagóg (napr., na základe toho, ktoré globálne problémy, globálne riziká či hrozby uvádzané nelegálne a nemorálne praktiky prehlbujú, znásobujú a pod.),
- rozvíjame diskusiu, v ktorej účastníci spoločne hľadajú spôsoby, akými je možné zamedzovať uvádzaným nelegálnym a nemorálnym praktík v podnikaní.

Aktivita 3. Iniciatívy Rímskeho klubu v oblasti zodpovedného podnikania

Cieľ: Analýza a interpretácia správ Rímskeho klubu vzhľadom na spoločenskú zodpovednosť v podnikaní

Pomôcky: texty – vid'. odporúčaná literatúra

Cieľová skupina: študenti VŠ, 20-30 študentov

Čas: 2 hodiny individuálne štúdium + 2 vyučovacie hodiny

Metódy: aktívna práca s textom a projektová metóda

Postup:

- vopred zadať študentom úlohu – oboznámiť sa s odporúčanou literatúrou týkajúcou sa iniciatív Rímskeho klubu (41 správ Rímskemu klubu upozorňujúcich na limity rastu – limity zdrojov a limity produkcie odpadov). Zvlášť je potrebné sa oboznámiť sa správou Rímskemu klubu, s knihou belgického podnikateľa a ekonóma G. Pauliho: Modrá ekonomika (2010), ktorá má podtitul 10 rokov, 100 inovácií, 100 miliónov pracovných miest,
- keďže modrá ekonomika predstavuje nový podnikateľský model na podporu udržateľného rozvoja, študenti majú za úlohu kolektívne vypracovať projekt, do ktorého tento model premietnu.

Odporúčaná literatúra:

1. KLINEC, I.: Správy Rímskemu klubu a riešenie globálnych problémov. [online]. Dostupné na internete: <http://www.akademickyrepozitar.sk/sk/repozitar/rimsky-klub-riesenia-globalnych-problemov.pdf>.
 2. KLINEC, I. 2011. 40 rokov vydávania správ Rímskemu klubu, 40 rokov hľadania globálnych riešení. Životné prostredie, 6. 45, s. 304-306. ISSN 0044-4863.
 3. MEADOWSOVÁ, D., MEADOWS, D., RANDERS, J. 1992. Beyond The Limits. Envisioning a Sustainable Future Confronting Global Collapse. Chelsea: Green Publishing Company, 1992, 300 p. ISBN 0-930031-55-5.
 4. PAILI, G. 2010. The Blue Economy. 10 Years, 100 Innovations, 100 Million Jobs. Report to the Club of Rome. Taos – New Mexico: Paradigm Publications, 2010, 336 p. ISBN 978-0912111-90-2.
 5. MEADOWSOVÁ, D. H., MEADOWS, D. L., RANDERS, J. 1995. Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti. Praha: Argo, 1995, 320 s. ISBN 8085794-83-7.
 6. Rímsky klub [online]. Dostupné na internete: <http://www.avozarm.sk/club.htm>.
 7. The Limits to Growth. [online]. Dostupné na internete: <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>.
-

Aktivita 4. Spoločenská zodpovednosť podnikania a globálne problémy

Cieľ: Poukázať na zodpovednosť podnikateľských subjektov za vznik globálnych problémov, rizík a hrozieb vo svete.

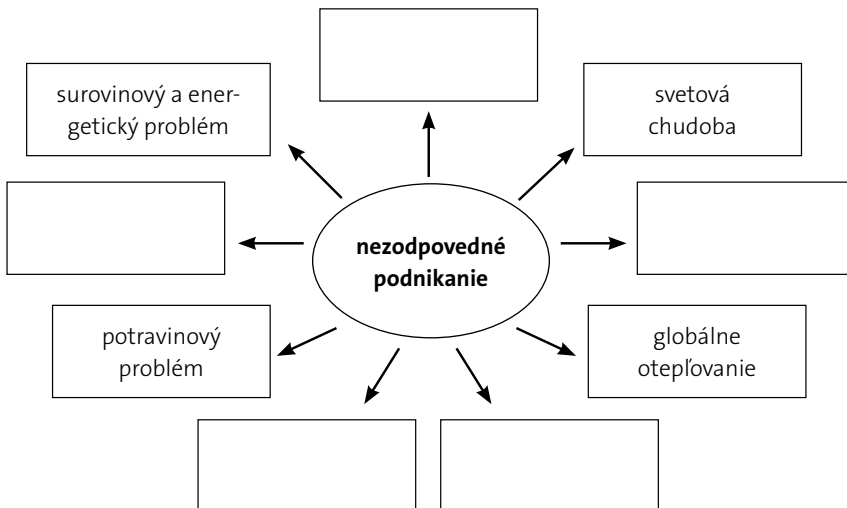
Pomôcky: papieriky rovnakého formátu, farebné ceruzky, fixky

Cieľová skupina: študenti VŠ, 20-30 študentov

Čas: 2 vyučovacie hodiny

Metódy: problémové učenie a myšlienková mapa

- Postup:**
- rozdelenie do skupín po 5-7, rozdanie pomôcok a určenie centrálného pojmu (myšlienky) – NEZODPOVEDNÉ PODNIKANIE, ktorý sa napíše na papierik a umiestni do stredu stola,
 - na ďalšie papieriky účastníci píšú jednotlivé globálne problémy, na ktoré má značný vplyv nezodpovedné podnikanie. Následne ich umiestňujú bližšie či ďalej od centrálného pojmu (vzhľadom na to, do akej miery má podľa nich nezodpovedné podnikanie vplyv na vznik či prehĺbovanie daného globálneho problému),
 - každý účastník zdôvodní, prečo priradil dané globálne problémy k nezodpovednému podnikaniu,
 - skupinová diskusia s cieľom doplniť ďalšie globálne problémy k centrálnemu pojmu.

Aktivita 5. Prípadová štúdia – Belgicko zničilo slonovinu v úsilí upriamiť pozornosť na nezákonný obchod

Cieľ: Poukázať na boj s nezákonným a nezodpovedným podnikaním v novom globálnom prostredí.

Pomôcky: internet, teoretická časť kapitoly

Cieľová skupina: 20-30 študentov VŠ

Čas: 30 minút

Metódy: prípadová štúdia

Postup: **Charakteristika problému:** Belgicko dnes zničilo 1,7 tony slonoviny, ktorú zadržalo na hraniciach, v úsilí pritiahnúť pozornosť verejnosti na zvýšenie nelegálneho obchodovania a na riziko, ktoré predstavuje pre populáciu slonov.

Jadro: Krajina sa stala hlavnou tranzitnou križovatkou obchodu so slonovinou medzi Afrikou a Áziou vďaka dobrému leteckému a námornému spojeniu. Približne polovica množstva slonoviny, ktoré sa podarí zachytiť, pochádza z bývalej belgickej kolónie Demokratickej republiky Kongo.

Dnešné zničenie zadržaného materiálu odráža podobné iniciatívy zo strany Číny, Spojených štátov a Francúzska. Tieto krajiny sa usilujú o zviditeľnenie pytlíctva, ktoré pripraví o život ročne asi 50 000 slonov. Pytlíaci chcú získať ich kly. Na celom svete sa minulý rok podarilo skonfiškovať asi 41,5 tony slonoviny. Podľa Laurette Onkelinxovej, ministerky pre starostlivosť o zvieratá, je to štvrtý najväčší nelegálny obchod po drogách, pašovaní ľudí a obchode so zbraňami, a umožňuje organizovaným gangom zarábať peniaze. Povedala to predtým, ako pomohla dotlačiť slonovinu do drvičky na cement. Cena slonoviny sa na čiernom trhu pohybuje na úrovni približne 870 eur za kilogram, doplnila agentúra Reuters.

Zdroj: <http://hn.hnonline.sk/svet-120/belgicko-znicilo-slonovinu-v-usili-upriamit-pozornost-na-nezakonny-obchod-612144>.

Úloha 1: Zhodnotiť postup Belgicka pri zadržaní slonoviny na hraniciach

Úloha 2: Interpretovať podstatu nezákonného obchodu so slonovinou a poukázať na to, ktoré hodnoty sú takýmto obchodom ohrozené

Úloha 3: Aplikovať trojpilierový model spoločenskej zodpovednosti podnikania na daný prípad a explikovať, ktorý z troch pilierov spoločenskej zodpovednosti je najviac ohrozený

Záver a diskusia

- Referencie:**
1. Globálne problémy a podnikanie. In ekologika.sk [online]. Dostupné na internete: <http://www.ekologika.sk/globalne-problemy-a-podnikanie.html>.
 2. MOISÉS, N. 2005. Černá kniha globalizace. 1.vyd. Praha: Vyšehrad, 2005. 303 s. ISBN 978-80-7021-866-2.

3. SVITAČOVÁ, Eva a kol. 2014. Globálne rozvojové vzdelávanie pre ekonómov. 1. vyd. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2014, s. 241. ISBN 978-80-552-1234-0.
4. STEHNOVÁ, E., FUCHSOVÁ, E., BARTÁK, M., VALINOVÁ, E. 2014. Spoločenská zodpovednosť: od teoretických konceptů k firemni implementaci. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s.156. Dostupné na internete: <http://fse1.ujep.cz/download.php?idx=16280>.

Aktivita 6. Zhodnocovanie a zneškodňovanie stavebného odpadu

Cieľ: Zohľadňovať požiadavku trvalo udržateľného rozvoja pri nakladaní s odpadmi

Pomôcky: odporúčaná literatúra

Cieľová skupina: 15-20 študentov VŠ

Čas: 2 vyučovacie hodiny s prestávkou

Metódy: projektová metóda

Postup:

- študenti si prečítajú nasledujúci text a úlohy,
- rozdelia sa do 5-členných skupín a pracujú na úlohách,
- prestávka,
- stručná prezentácia návrhov hovorcami skupín.

Text: Podnikanie v oblasti stavebníctva je spojené s produkciou stavebného odpadu, s poškodzovaním niektorých prírodných zdrojov a so znečisťovaním ekosystému.

V podmienkach Slovenska musí každý zhotoviteľ vytvárať podmienky na bezpečné zhromažďovanie jednotlivých druhov odpadov a na ďalšie nakladanie s nimi. Množstvo stavebného odpadu závisí od typu objektu a typu prác, pričom najmenej odpadu vzniká pri novostavbách rodinných domov a najväčšie množstvo pri rekonštrukciách verejných priestranstiev. Vzhľadom na požiadavku trvalo udržateľného rozvoja je potrebné zvýšiť kontrolu nad nakladaním so stavebným odpadom. Odpad vyžaduje najprv skladovanie a následne zhodnocovanie alebo odstraňovanie. Zhodnocovanie odpadov znamená využívať fyzikálne, chemické alebo biologické vlastnosti odpadov a zneškodňovanie odpadov predstavuje nakladanie s odpadmi, ktoré nespôsobuje poškodzovanie životného prostredia a neohrozuje zdravie ľudí.

Úloha 1: Berúc do úvahy všetky piliere trvalo udržateľného rozvoja navrhnete spôsoby, ktorými je možné zhodnocovať stavebný odpad, ktorý vznikol pri výstavbe obchodného centra na periférii mesta.

Úloha 2: Berúc do úvahy všetky piliere trvalo udržateľného rozvoja navrhnete spôsoby, ktorými je možné stavebný odpad z výstavby obchodného centra na periférii mesta zneškodňovať, či nakladať s ním inými spôsobmi.

Odporúčaná literatúra:

1. Nakladanie so stavebnými odpadmi a odpadmi z demolácií od 1.1.2016. [online]. Dostupné na internete: <http://www.stavebnyportal.sk/nakladanie-so-stavebnymi-odpadmi-a-odpadmi-z-demolacii-od-1-1-2016-uniqueiduchxzASYZNbdCMBzlaYfePRiMRiqlULX3O8DwpRwFlr8/>.
2. Nakladanie so stavebným odpadom a recyklácia. [online]. Dostupné na internete: <http://www.tzbportal.sk/beton-betonarky/nakladanie-so-stavebnym-odpadom-recyklacia-betonu.html>.
3. Produkcia stavebného odpadu pri vybraných stavebných činnostiach – prípadové štúdie. [online]. Dostupné na internete: <http://stavba.tzb-info.cz/hruba-stavba/12060-produkcia-stavebneho-odpadu-pri-vybranych-stavebnych-cinnostiach-pripadove-studie>.

Aktivita 7. Návrh etického kódexu pre transnacionálnu korporáciu

Cieľ: Spoločne navrhnuť etický kódex, ktorého úlohou je podnecovať spoločensky zodpovedné správanie danej transnacionálnej korporácie v novom globálnom prostredí

Pomôcky: etické kódexy

Cieľová skupina: 15-20 študentov VŠ

Čas: 2 vyučovacie hodiny s prestávkou

Metódy: skupinová práca, projektová metóda

Postup:

- pedagóg najprv stručne oboznámi študentov s funkciami etických kódexov v podnikaní, poskytne im vzor – niekoľko vypracovaných etických kódexov (etické kódexy podnikov, etické kódexy firmy a pod.) a zadá úlohu – navrhnuť etický kódex pre transnacionálnu korporáciu, multinacionálnu spoločnosť, ktorá pôsobí v 25-tich krajinách sveta a zaoberá sa výrobou, predajom a servisom potravinárskych strojov,
- vymedzenie kľúčových problémov (oblastí), ku ktorým budú študenti formulovať etické normy,
- rozdelenie študentov do skupín podľa toho, na akých kľúčových problémoch sa rozhodnú participovať (všeobecné požiadavky, spoločenská zodpovednosť voči externým stakeholderom, interným stakeholderom a pod.),
- skupiny pracujú na jednotlivých problémoch a zvolia si hovorcu,
- prestávka,
- prezentácia jednotlivých častí etického kódexu hovorcami skupín, označenie jednotlivých častí etického kódexu a zosúladenie celkového textu.

Bibliografické odkazy:

1. BAUMAN, Z. 2008. Tekuté časy. Život ve věku neistoty. 1. vyd. Praha: ACADEMIA. 109 s. ISBN 978-80-200-1656-0.
2. BECK, U. 2001. Co je to globalizace? Omyly a odpovědi. 1. vyd. Brno: CDK. 191 s. ISBN 978-80-7325-123-9.
3. BECK, U. 2011. Riziková společnost. 2. vyd. Praha: SLON. 431 s. ISBN 978-80-7419-047-6.
4. BOWEN, H. 1953. Social Responsibilities of Businessman. New York: Harper & Row. ISBN 978-3-8349-1044-8.
5. BUSSARD, A., MARČEK, E., MARKUŠ, M., BUNČÁK, M., MAZURKIEWICZ, P. Spoločensky zodpovedné podnikanie. Prehľad základných princípov a príkladov. 2005. [online]. Nadácia INTEGRA, Nadácia PONTIS, Nadácia PANET: Bratislava, s. 113. [cit. 2015-05-24]. Dostupné z: http://www.panet.sk/download/text_zodpovedne_podnikanie.pdf
6. CARROLL, A. B., BUCHHOLTZ, A. K. 2002. Business and Society – Ethics and Stakeholder Management. Toronto: Nelson Thomson Learning, 768 p. ISBN 0-324-11495-8.
7. CARROLL, A. B. 1999. Corporate social responsibilities. Evolution of a Definitional construct. In Business and Society [online], vol. 38, no. 3 [cit. 2015-01-18]. Dostupné z: <http://www.kantakji.com/media/3253/e16.pdf>
8. Corporate Social Responsibility (CSR) [online]. wbcSD business solution for sustainable world [cit. 2015-06-24]. Dostupné z: <http://www.wbcSD.org/work-program/business-role/previous-work/corporate-social-responsibility.aspx>
9. CSR Europe. Our strategy. [online]. The European Business Network for Corporate Social Responsibility [cit. 2014-05-27]. Dostupné z: <http://www.csreurope.org/our-strategy>
10. CRANE, A., MATTEN, D. 2007. Business Ethics. 2ed. Oxford University Press Inc.: New York. 566 p. ISBN 978-0-19-928499-3.
11. ČERNÍK, V. 2011. Spory o otázke „prirodzenosti“ a „slobody“ súčasného kapitalizmu. In: Filozofia, 2011, roč. 66, č. 8, s. 782-793.
12. ČERNÝ, K. 2004. Krize legitimacy globálnych nerovností v období časopriestorové komprese sveta a politického probuzení v zemích Jihu: faktor globalizačného rizika. In Suša, O. (ed) K sociologickej refleximoderního rizika. FF UK v Praze: Praha. s. 58-75. ISBN 80-7308-071-0.
13. DUBNIČKA, I. 2007. Kultúra a environmentálna kríza. 1. vyd. Nitra: FF UKF. 284 s. ISBN 80-8094-034-7.
14. EUROPEAN COMMISSION. Green Paper: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility [online]. Brussels: Commission of the European Communities. 32 p. [cit. 2015-05-29]. Dostupné z: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0366:FIN:EN:PDF>
15. EUROPEAN COMMISSION. 2011. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS. A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. [online] Brussels, 25.10.2011. [cit. 2015-07-29]. Dostupné z: http://eur-lex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0681&from=SK

16. European multistakeholder forum on CSR. Corporate social responsibility. Final results & recommendations [online]. 29 June 2004. Final Report [cit. 2015-07-07]. Dostupné z: http://www.corporatejustice.org/IMG/pdf/CSR_20Forum_20final_20report.pdf
17. Globálne problémy a podnikanie [online]. www.ekologika.sk [cit. 2015-06-17].
18. Dostupné z: <http://www.ekologika.sk/globalne-problemy-a-podnikanie.html>
19. JENÍČEK, V., FOLTÝN, J. 2010. Globální problémy světa – v ekonomických souvislostech. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 324 s. ISBN 978-80-7400-326-4.
20. JUVIN, H., LIPOVETSKÝ, G. 2012. Globalizovaný Západ. 1. vyd. Praha: Prostor. 232 s. ISBN 978-80-7260-265-0.
21. KLINEC, I. 1996. Globálna ekonomika, globálne myslenie. Globalizácia svetovej ekonomiky a základné charakteristiky novej civilizačnej etapy. Pracovné materiály č. 13. Bratislava: Prognostický ústav SAV, 106 s. ISSN 0862-9137.
22. KLINEC, I., PAUHOFOVÁ, I., STANĚK, P. 2009. Nové globálne prostredie, zmena parametrov rozdeľovania bohatstva v 21. storočí. Working papers 21. [online]. [cit. 2014-01-17]. ISSN 1337-5598. Dostupné z: <http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/WP20.pdf>
23. KOLAŘSKÝ, R. 2011. Filosofický význam súčasnej ekologickej krízy. 1. vyd. Praha: FILOSOFIA. 156 s. ISBN 978-80-7007-361-2.
24. KÜNG, H. 1992. Svetový étos projekt. Zlín: ARCHA. 151 s. ISBN 80-900249-4-7.
25. MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR: Spoločenská zodpovednosť [online]. [cit. 2015-06-17]. Dostupné z: <http://www.employment.gov.sk/sk/ministerstvo/spolocenska-zodpovednost/>
26. MIŠŮNOVÁ, E., MIŠŮN, J. 2009. Priemysel Slovenska a dopady globálnej krízy: Globálna kríza s akcentom na automobilový priemysel. 1. vyd. Espirit. 321 s. ISBN 978-80-970202-2-4.
27. NAÍM, M. 2008. Černá kniha globalizace. 1. vyd. Praha: Vyšehrad. 303 s. ISBN 978-80-7021-866-2.
28. Nebyť šedej ekonomiky, v Európskej únii by už boli násilné občianske nepokoje. 26.5.2012. [online]. [cit. 2015-08-15]. Dostupné z: www.strana.sas.sk
29. ROLNÝ, I., LACINA, R. 2004. Globalizace – etika – ekonomika. 2. vyd. Věrovany: JAN PISZKIEWICZ. 298 s. ISBN 80-86768-04-X.
30. STANĚK, P. 2010. Globálna kríza – hrozba alebo výzva? 1. vyd. Bratislava: Edícia Economics, 219 s. ISBN 978-80-89393-24-4.
31. STEHNOVÁ, E., FUCHSOVÁ, E., BARTÁK, M., VALINOVÁ, E. 2014. Společenská odpovědnost: od teoretických konceptů k firemní implementaci. Praha: Wolters Kluwer, 156 s. ISBN 978-80-7478-599-3.
32. SVATOŠ, M. 2005: Globální trendy a znalostní ekonomika In Sborník prací z mezinárodní vědecké konference „Agrární perspektivy XIV – Znalostní ekonomika“ – díl. I., Praha: PEF ČZU, s. 25-30. ISBN 80-213-1372-2.
33. Svitačová, E., Mravcová, A., Začková, T. 2013. Globálne rozvojové vzdelanie – cesta ku globálnemu občianstvu a zodpovednému pôsobeniu na globálnom trhu. In Lifelong learning. Roč. 3, č. 2, s. 7-25. ISSN 1804-526X.

34. ŠIKULA, M. 2003. Globalizácia a ilúzie v prístupoch k udržateľnému rozvoju. In Životné Prostredie, roč. 37, č 5, s. 258 – 261. ISSN 0044-4863.
35. THE ECONOMIST. 2009. Idea: Triple bottom line. In The Economist [online], Nov 17th 2009 [cit. 2015-05-29]. Dostupné z: <http://www.economist.com/node/14301663>
36. VOLNER, Š. 2006. Globalizácia, exponenciálny rast a sociálny chaos – globálne hrozby 21. storočia. In Medzinárodné vzťahy, roč. IV, č. 2, s. 44-65. ISSN 1336-1562.
37. VOLNER, Š. 2012. Vplyv regionálneho faktora na polarizáciu bohatstva v globalizovanom svete. In Determinanty polarizácie bohatstva v globalizovanom svete (súčasnoscť a budúcnoscť). Bratislava: Ekonomický ústav SAV. s. 20-33. ISBN 978-80-7144-200-4.
38. Životné prostredie. [online] [cit. 2015-08-02]. Dostupné z: archivvlada.gov.sk/old.uv/data/files/1228.doc.

O autorke

Eva Svitačová

Autorka je odbornou asistentkou na Katedre spoločenských vied FEM SPU v Nitre. Vo vedeckej činnosti dominuje orientácia na sociálno-filozofické problémy a etické problémy spoločnosti a zvlášť v ekonomike, pričom aktuálne sa venuje aj problematike rozvojového vzdelávania.

Kontakt: eva.svitacova@uniag.sk

{ O autoroch

Autori publikácie sú vysokoškolskí učitelia a doktorandskí študenti pôsobiaci na univerzitách na Slovensku.

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE

učí k zodpovednosti za globálne spoločenstvo v rámci lokálnych pomerov každého jednotlivca. Jeho cieľom je teda dosiahnuť spoločenský rozvoj prostredníctvom plnohodnotnejšieho vzdelávania. Slovenský vzdelávací systém sa s týmto konceptom zatiaľ iba oboznamuje. Táto publikácia preto prináša súbor niekoľkých tém, ktoré tvoria jadro problematiky rozvojového vzdelávania. Nechýbajú medzi nimi otázky spojené s medzinárodným obchodom, ľudskými právami a životným prostredím. Okrem teoretického vymedzenia jednotlivých tém kniha obsahuje praktické postupy a cvičenia, ako tieto témy priblížiť študentom. Napriek tomu, že táto publikácia je určená predovšetkým pre vysoké školy, je vhodná aj pre vyššie ročníky stredných škôl.